

Institutul de Cercetări Juridice și Politice

REVISTA
DE FILOSOFIE, SOCIOLOGIE
ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953
Actualizată în 1991

2 (177)
2018

Chișinău, 2018

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor Moraru, doctor habilitat în științe politice, membru corespondent al AȘM

REDACTOR-ȘEF ADJUNCT

Victor Juc, doctor habilitat în științe politice

SECRETAR ȘTIINȚIFIC

Serghei Sprincean, doctor în științe politice

COLEGIUL DE REDACȚIE

Alexandru Roșca, academician al AȘM

Gheorghe Paladi, academician al AȘM

Arcadie Ursul, academician al AȘM (Rusia)

Teodor Dima, academician al Academiei Române (România)

Philippe Claret, doctor în științe politice, Universitatea Montesquieu Bordeaux IV (Franța)

Gheorghe Bobână, doctor habilitat în filosofie

Valeriu Mîndru, doctor în sociologie

Olga Găgăuz, doctor habilitat în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor habilitat în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor habilitat în științe politice

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului de Cercetări Juridice și Politice.

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este indexată în bazele de date: INFOBASE INDEX (factor de impact (IBI) 2.82); Directory of Research Journal Indexing licence type CC BY); JOURNALindex.net; Index Copernicus (ICV 72.11)

Tipul de revistă: **categoria B**

Redactor: Tamara Osmochescu

Procesare computerizată: Elena Curmei

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul de Cercetări Juridice și Politice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, mun. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

© Institutul de Cercetări Juridice și Politice, 2018

CUPRINS

STUDII EUROPENE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

Victor JUC Ruslana GROSU	Abordarea holistică a fenomenului cooperării prin prisma relațiilor Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan în contextul transformărilor de sistem postrăzboi rece	7
Виктор МОРАРУ, Екатерина ДЕЛЕУ	Роль вторых поколений миграции в формировании диаспоры Республики Молдова: политические и социальные последствия	25
Liliana BENIUC	Dimensiunea instituțională și mecanismul de realizare a acțiunii de politică externă a Uniunii Europene: studiu istoriografic	31
Anatolie BUCUCI	Relațiile de cooperare ale Republicii Moldova cu organizațiile internaționale guvernamentale în domeniile de securitate și apărare	48

ȘTIINȚE POLITICE

Ion RUSANDU	Opoziția politică din Republica Moldova: dimensiuni teoretice, evoluție și particularități	60
Gabriel SEBE Viviana MOVILEANU	Dezvoltarea dinamicii electorale în Republica Moldova	68
Галина РОГОВАЯ	Православная церковь (МП) в евроинтеграционном процессе Молдовы	81
Ion CIOBANU	Interconexiunea dintre democratizare și modernizare a sistemului politic din Republica Moldova	88

SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE

Mariana BUCIUCEANU-VRABIE Rodica CROITOR	Impactul bunăstării și al standardelor de viață ale populației asupra creșterii competitivității capitalului uman	100
Inga CHISTRUGA-SINCHEVICI	Dificultăți în integrarea socioprofesională a tinerilor pe piața muncii	113
Anatolii ROJCO	Rolul remitențelor în sporirea nivelului și îmbunătățirii condițiilor de trai ale gospodăriilor casnice migraționiste din Republica Moldova	123
Aliona CHIRA	Valorificarea capitalului profesional al tinerilor în contextul inserției pe piața muncii	136

FILOSOFIE

Дмитрий ШИРОКАНОВ Марина БУСЛОВА	Инновационное развитие в обществе «знаний»	147
Lidia TROIANOWSKI	Alexandru Babii: contribuții la valorificarea operei cantemirene	156
Alexandru COSMESCU	Ethosul fenomenologic și practica vederii/ scrierii	169

**APANAJUL FILOSOFIEI ÎN ANUL EUROPEAN
AL PATRIMONIULUI CULTURAL
CONFERINȚĂ ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ CENTENARULUI MARI UNIRI:
UN SECOL DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ**

Ana PASCARU	Elemente de filosofie socială la Est și Vest de Prut	177
Gheorghe BOBÂNĂ	Generația „Criterion” în viziunea contemporanilor	181
Lidia TROIANOWSKI	Nicolae Iorga: pledoarii pentru o modernizare edificată pe fondul național	183
Alexandru COSMESCU	Specificul întrebărilor ca instrument de desfășurare a demersului filosofic în viziunea lui Alexandru Dragomir	189
Andrei PERCIUN	Sinele căutat în oglindă – o ontologie a sensibilului	192
Nicolae BODEAN	Primatul identității naționale și impactul ei asupra bunăstării	196

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

Veaceslav REABCINSCHI	Politicile culturale în Republica Moldova: aspecte istorice, teoretice, practice	199
Oleg URSAN	Factorul feminin în viața politică	210

RECENZII

Victor JUC	Cornea Sergiu. Fundamentele conceptuale ale reformării organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova. Cahul: US „B.P. Hasdeu” din Cahul, 2018. 250 p. 16 c.a.	229
Pantelimon VARZARI Ion RUSANDU	Cornea Sergiu. Organizarea teritorială a puterii locale în Republica Moldova: concept, mecanisme, soluții. București: Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017. 614 p. 35 c.a.	231

OMAGIERI

Doctorul habilitat Victor Moraru la 65 de ani	234
Doctorul habilitat Valeriu Cușnir la 60 de ani	237

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS AND EUROPEAN STUDIES

Victor JUC Ruslana GROSU	The holistic approach of cooperation phenomenon in the light of the Republic of Moldova's relations with the Republic of Azerbaijan in the context of post-cold war system transformations	7
Виктор МОРАРУ, Екатерина ДЕЛЕУ	The role of second generation migrants in the process of diaspora formation from the Republic of Moldova: political and social implications	25
Liliana BENIUC	The main features of the concept of permanent neutrality of the Republic of Moldova: functional dimension	31
Anatolie BUCUCI	Cooperation relations of the Republic of Moldova with governmental international organizations in the fields of security and defense	48

POLITICAL SCIENCES

Ion RUSANDU	The political apposition of the Republic of Moldova: teoretical aspects volution and features	60
Gabriel SEBE Viviana MOVILEANU	The development of electoral dynamics in Republic of Moldova	68
Галина РОГОВАЯ	Orthodox church (mp) in the eurointegration process of the Republic of Moldova	81
Ion CIOBANU	Interconnection between democracy and modernization of the political system of the Republic of Moldova	88

SOCIOLOGY AND DEMOGRAPHY

Mariana BUCIUCEANU-VRABIE Rodica CROITOR	Impact of well-being and life standards of population on the rise of human capital competitiveness	100
Inga CHISTRUGA-SINCHEVICI	Difficulties in socio-professional integration of young people into the labor market	113
Anatolii ROJCO	The role of remittances of level increasing and improving the living conditions of migration households of the Republic of Moldova	123
Aliona CHIRA	The harnessing of the professional capital of young people in the context of the labour market insertion	136

PHILOSOPHY

Дмитрий ШИРОКАНОВ Марина БУСЛОВА	Innovative development in the society of knowledge	147
Lidia TROIANOWSKI	Alexandru Babii: contributions to the valuation of cantemir operation	156
Alexandru COSMESCU	Phenomenological ethos and the practice of seeing/writing	169

**THE APPLICATION OF PHILOSOPHY IN THE EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL PATRIMONIUM
SCIENTIFIC CONFERENCE CONSECRATED TO THE CENTENARY
OF THE GREAT UNION A CENTURY OF ROMANIAN PHILOSOPHY**

Ana PASCARU	Social philosophy elements on the East and West of the Prut	177
Gheorghe BOBÂŃĂ	The „Criterion” generation according to its contemporaries	181
Lidia TROIANOWSKI	Nicolae Iorga: Pledors for a modernization edited on the national fundntru o modernizare edificată pe fondul național	183
Alexandru COSMESCU	The functioning of questions as an instrument of philosophical work according to Alexandru Dragomir	189
Andrei PERCIUN	The self, looked for in the mirror – an ontology of the sensible	192
Nicolae BODEAN	The primacy of national identity and its impact on well-beingi	196

RESEARCH PAPERS

Veaceslav REABCINSCHI	Cultural policies in the Republic of Moldova: historical, theoretical, practical aspects	199
Oleg URSAN	Woman factor in political life	210

REVIEWS

Victor JUC	Cornea Sergiu. Fundamentele conceptuale ale reformării organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova. Cahul: US „B.P. Hasdeu” din Cahul, 2018. 250 p. 16 c.a.	229
Pantelimon VARZARI Ion RUSANDU	Cornea Sergiu. Organizarea teritorială a puterii locale în Republica Moldova: concept, mecanisme, soluții. București: Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017. 614 p. 35 c.a.	231

HOMAGES

Doctorul habilitat Victor Moraru la 65 de ani	234
Doctorul habilitat Valeriu Cușnir la 60 de ani	237

ABORDAREA HOLISTICĂ A FENOMENULUI COOPERĂRII PRIN PRISMA RELAȚIILOR REPUBLICII MOLDOVA CU REPUBLICA AZERBAIDJAN ÎN CONTEXTUL TRANSFORMĂRILOR DE SISTEM POSTRĂZBOI RECE

THE HOLISTIC APPROACH OF COOPERATION PHENOMENON IN THE LIGHT OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA'S RELATIONS WITH THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE CONTEXT OF POST-COLD WAR SYSTEM TRANSFORMATIONS

Victor JUC, *doctor habilitat în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice,
juc.victor@gmail.com

Ruslana GROSU, *doctor în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice,
ruslana.grosu@gmail.com

Rezumat

Articolul conține o analiză bidimensională privind fenomenul cooperării interstatale atât la nivel teoretic, cât și sub aspect practic. Cercetarea reflectă dinamica relațiilor Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan, care, pe lângă raționamentul pragmatic, acestea fiind privite ca prolice și reciproc avantajoase, au avut la bază trecutul istoric comun în cadrul URSS, dar și provocările sistemului internațional sub aspect geopolitic și geoeconomic. Studiul a fost articulat în jurul ponderii regionale a Azerbaidjanului cu proiecție pe relațiile sale cu marii actori ai scenei internaționale și a gradului de credibilitate în calitate de furnizor de agenți energetici, inclusiv pentru Republica Moldova.

Autorii au elucidat raporturile dintre Republica Moldova și Republica Azerbaidjan, subliniind importanța cadrului politico-juridic, extins gradual pentru sfera comercial-economică și pe coordonatele umanitară, științifică și culturală. Deși a fost manifestat un interes în domeniul investițional, urmărindu-se diversificarea cooperării în scopul dezvoltării economice, cercetătorii au constatat că eforturile nu s-au bucurat de susținere consistentă în cercurile de afaceri, iar la nivel de stat nu au avut beneficii de pe urma oportunităților trasate.

În conținutul articolului a fost prezentată cooperarea moldo-azeră atât pe coordonata bilaterală, cât și pe cea multilaterală. Cercetătorii au ajuns la concluzia că schimburile comerciale bilaterale au oscilat în funcție de climatul relațiilor bilaterale și situația economică atât regională, cât și internațională. Deși între anii 1997-2017 au fost atestate perioade când balanța comercială a fost una favorabilă, dar și deficitară, la etapa actuală sunt înregistrate evoluții pozitive în relațiile bilaterale prin impulsionarea raporturilor comercial-economice.

Cuvinte-cheie: Republica Moldova, Republica Azerbaidjan, cooperare bilaterală și multilaterală, geopolitică, interes.

Summary

This article contains a bidimensional analysis on the phenomenon of interstate cooperation at both the theoretical and practical level. The research reflects the dynamics of the relations between the Republic of Moldova and Republic of Azerbaijan. The cooperation, in addition

to the pragmatic reasoning, were based on the common historical past within the USSR, and on the geopolitical and geo-economic challenges of the international system. The research was articulated around the Azerbaijan's regional weight, focusing on its partnership with the great actors of the international community, and its credibility as a supplier of energy agents, including for the Republic of Moldova.

The authors elucidated the bilateral relations, highlighting the importance of the politico-legal framework, gradually expanded in several fields. Although there was an interest in investment, researchers identified that efforts have not enjoyed a consistent support in the business environment, and less at the state level.

The Moldovan-Azerbaijani cooperation was presented at the bilateral and multilateral level. Researchers have concluded that the bilateral trade has oscillated according to the climate of bilateral relations and the economic situation both regional and international. Although during the 1997-2017, there were periods when the trade balance was favourable but also poor, at the present stage there is a positive development in the bilateral relations by boosting the commercial-economic relations.

Keywords: Republic of Moldova, Republic of Azerbaijan, bilateral & multilateral cooperation, geopolitics, interest.

In literatura de specialitate există diverse viziuni cu referire la cooperarea interstatală, printre care se regăsesc și concluziile exprimate de H. Milner privind succesele semnificative în acest sens, înregistrate în ultimele decenii ale sec. XX. Cercetătoarea subliniază două dintre cele mai importante realizări teoretice, în accepția sa. În primul rând, în pofida dezbaterilor academice s-a ajuns la un consens privind conceptul de cooperare interstatală, contribuindu-se la consolidarea ideii că în procesul de stabilire și dezvoltare a cooperării comportamentul statelor reprezintă factorul determinant. În cel de-al doilea rând, unor cercetători le-a reușit să elucideze conjuncturile favorabile cooperării. [1, p. 468]

În opinia lui R. Cohen, o serie de cercetători definesc cooperarea drept o condiție „când unii actori reglementează comportamentul lor în conformitate cu predilecțiile reale sau preconizate ale celeilalte părți prin procesul de coordonare reciprocă a politicilor” [2, p. 38]. Cu alte cuvinte, cooperarea interstatală presupune prezența a trei elemente: obiective comune ale statelor partenere, așteptarea unor beneficii și reciprocitatea acestor beneficii. Acordarea asistenței statului partener nu este o condiție obligatorie, însă odată ce s-a realizat, statul partener are așteptări privind atingerea unor performanțe în domenii vitale, fapt care duce la coordonarea reciprocă a politicilor de stat. Această înțelegere este importantă, deoarece ne permite să cadram niște limite nu doar între cooperare și rivalitate, sau chiar conflicte, ce implică o linie de comportament menită să reducă din avantajele statelor sau să le împiedice realizarea intereselor. Astfel, se face posibilă distincția dintre cooperare și lipsa acesteia, sub aspect unilateral, în care actorii nu țin cont de consecințele acțiunilor sale asupra partenerilor, precum și absența acțiunilor în caz dacă aceasta nu reduce din consecințele negative pentru politicile fiecărei părți.

Cu referire la specificul cooperării interetnate, R. Powell, citat de P. Țăgankov și A. Țăgankov, consideră că explicația fundamentală a problemelor apărute în dinamica relațiilor dintre state se regăsește în particularitățile conjuncturale ale mediului strategic internațional. Ca urmare, cercetătorul acreditează ideea că teoria relațiilor

internaționale se confruntă cu două blocuri de probleme nesoluționate: gradul de dificultate în adaptarea instituțiilor și regimurilor la provocările generate de distribuția forțelor; factorii care influențează asupra stabilității în cooperarea internațională și asupra ritmului de adaptare a regimurilor la transformările sistemice. [3, p. 135] În acest sens, vom elucida contextual esența și unele tendințe ale schimbărilor produse atât în cadrul mediului internațional, cât și a celui regional.

În condițiile transformărilor globale, cauzate inclusiv de dezintegrarea Uniunii Sovietice, zonele caucaziană, central-asiatică și cea caspică, au fost antrenate în procese geopolitice și geostrategice care au dobândit, mai ales în ultimii ani ai sec. XX și începutul sec. XXI, o amploare fără precedent în istoria relațiilor internaționale. Spațiul Mării Caspice și cel caucazian au devenit zone de mare interes pentru actorii importanți ai mediului internațional contemporan nu doar din cauza amenințărilor și riscurilor la adresa securității sistemice generate de unele crize din fostele republici sovietice, ci preponderent de mutațiile geopolitice.

După cum afirma Zb. Brzezinski, citat de V. Nazare, fiind unul dintre cele cinci state riverane Mării Caspice, Azerbaidjanul, situat în Caucazul meridional, este unul dintre pivotii geopolitici ai Eurasiei. [4, p. 35] Această teză, în opinia noastră, pornește de la prezența vastelor rezerve de resurse energetice, care îi asigură o importanță decisivă în subregiune din punct de vedere geopolitic. Zb. Brzezinski menționa că poziția „unui Azerbaidjan independent, legat de piețele occidentale prin conducte ce nu trec prin teritorii controlate de Rusia, ar deveni și o importantă cale de acces pentru economiile avansate și consumatoare de energie spre republicile central-asiatice bogate în resurse energetice”. [5, p. 59-60] O viziune similară a exprimat și A. Grămadă, susținând că „Azerbaidjanul întreține o relație de interdependență cu Occidentul pentru resursele energetice”. [6, p. 50]

Subliniem că Azerbaidjanul reprezintă actorul cu pondere substanțială în subregiune, iar amplasarea favorabilă de-a lungul litoralului caspic o dublează. Conform accepției lui Zb. Brzezinski, exprimată la mijlocul anilor '90 ai sec. XX, Azerbaidjanul face parte din statele-pivot ale subsistemului; potrivit opiniei lui Z. Todua expusă în 2001, Azerbaidjanul urma să devină un stat pentru care se deschidea perspectiva de a deveni „centru geopolitic regional” [7, p. 107-108]; pe când V. Nazare, la începutul anului 2011, urmărește să acrediteze ideea că probabilitatea să-i revină rolul de „jucător strategic” este foarte mare [4, p. 40]. Aceste predicții s-au confirmat, în mare măsură, datorită resurselor energetice și amplasării favorabile la intersecția unor căi vitale de transportare și comunicare – „un adevărat scut defensiv pentru Marea Caspică”, menționează V. Nazare [4, p. 35], care „deschide sau blochează” accesul actorilor extraregionali la resursele energetice din subregiune. Totodată, susține I. Constantin, acest stat face parte din subsistemul de securitate regională „zona extinsă a Mării Negre” [8, p. 64], incluzând arealul geopolitic Marea Neagră – Marea Caspică, adăugăm noi. În plus, situația favorabilă a Azerbaidjanului este consolidată și de percepția că ar reprezenta o verigă importantă în formarea unui sistem geopolitic al popoarelor turcice, O. Serebrian considerând că acesta ar constitui „un culoar de legătură cu statele turcice din Asia Centrală și mai departe cu autonomiile turcice din China și Rusia”. [9, p. 38]

În acest sens, paradigma cooperării multidimensionale a fost, în mare măsură, valorificată de conducerea Azerbaidjanului, acesta fiind în componența a 44 de organizații internaționale și regionale. „Unul dintre aspectele contradictorii privind colaborarea reprezintă calitatea de membru în cadrul CSI și parteneriatul cu NATO, bazele formalizării relațiilor cu care au fost puse de G. Aliev” [10, p. 362-363], consideră N. Zenkovi. Această poziție a surprins Rusia, însă a atras atenția Occidentului, care deja avea proiecte pentru acest stat, mai precis SUA și Marea Britanie. În accepția lui Z. Todua, acestea au conștientizat perspectivele politicii azere și priveau Azerbaidjanul ca pe un punct „ieșit de sub influența rusă”, în anii '90 fiind formată elita politică de orientare prooccidentală [7, p. 108-109], exemplul servind Acordul de liberalizare a regimului de vize cu Uniunea Europeană semnat la Summitul de la Vilnius [11]. Opțiunea pentru vectorul occidental și-a avut originea în trenarea soluționării pașnice a conflictului din regiunea Carabahul de Munte, determinându-l pe Președintele I. Aliev să explice motivele colaborării cu Alianța Nord-Atlantică prin convingerea că ponderea acestei structuri, după cum susține N. Zenkovi, cu programe de formare nemilitară va contribui la soluționarea rezonabilă, pe cale pașnică, a conflictului armeano-azer [10, p. 353].

Impactul politicii actorilor majori ai scenei internaționale asupra procesului de democratizare din Azerbaidjan depinde de securitatea regiunii, dependența regimului de relații cordiale cu Rusia și Occidentul, competiția între statele din Caucazul de Sud și influența presiunii actorilor străini asupra societății azere. Azerbaidjanul este singurul stat cu resurse însemnate de hidrocarburi din Caucazul de Sud, situație care îi asigură o relație de interdependență în raport cu Occidentul: statul azer are nevoie de piața vestică pentru a vinde gazul și petrolul și statele UE vor să evite dependența de Rusia ca singur furnizor de energie. Prin urmare, chiar dacă la nivel formal condamnă măsurile autoritare ale regimului Aliev, Occidentul nu se poate lipsi de resursele acestuia și nu poate sista relațiile comerciale ca mijloc de presiune pentru precaritatea performanțelor democratice. În plus, resursele energetice au făcut ca Azerbaidjanul să nu aibă mare nevoie de sprijin financiar occidental (de exemplu, Azerbaidjanul nu a acceptat inițial granturile oferite prin Politica Europeană de Vecinătate sau prin Corporația Provocările Mileniului). Azerbaidjanul e cel mai mare stat din Caucazul de Sud și e bogat în resurse, [6, p. 61] situație care i-ar asigura, în anumite circumstanțe, supremația subregională. [6, p. 62]

În contextul apropierii de Uniunea Europeană, menționăm ponderea vectorului energetic în relațiile cu această instituție și disponibilitatea, conform lui E. Ahmedov, de a diversifica sistemele alternative de transportare a resurselor energetice, fiind acreditată ideea că „Azerbaidjanul promovează o politică energetică independentă” [12, p. 59]. În opinia noastră, această poziție reprezintă una de interes prioritar pentru Republica Moldova, care urmărește obiectivul de diversificare a furnizorilor de resurse energetice.

Cooperarea internațională permanent a ocupat un rol central în politica externă a statelor, inclusiv a fostelor republici unionale, aceasta fiind realizată prin aplicarea diferitor pattern-uri clasice. În cazul Republicii Moldova, modelul a fost preluat din Occident, dar implementat în manieră sovietică, în sensul că relațiile cu statul care nu se dovedește a fi un potențial agresor sau nu anunță și nu identifică politici de

interferență poartă un caracter formal și sporadic, limitându-se la vizite oficiale, mediatizate sub tenta „consolidării” raporturilor existente și diversificării pe alte dimensiuni. Acest calificativ poate fi atribuit și etapelor de evoluție a relațiilor Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan. Deși potențialul de cooperare cu această țară se arăta a fi promițător, mai ales că fac parte din Comunitatea Statelor Independente, nici pe filiera bilaterală, nici la nivel multilateral nu au fost înregistrate rezultate importante. Cooperarea Republicii Moldova cu statele ex-sovietice din spațiul geopolitic musulman a continuat în condițiile altui cadru politico-juridic și s-a dorit a fi prolifică și reciproc avantajoasă, unul din motive fiind trecutul istoric comun în componența URSS, dar și provocările sistemului postbipolar în plan geopolitic și geoeconomic.

Relațiile diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Azerbaidjan au fost stabilite la 18 mai 1992, raporturile bilaterale fiind dezvoltate pe baza principiilor Tratatului interstatal de prietenie și colaborare semnat la 27 noiembrie 1997 și intrat în vigoare din 4 noiembrie 2003. Notăm că ulterior a fost constituită o bază normativă solidă pentru viitorul unei cooperări reciproc avantajoase prin semnarea a mai mult de 50 de acorduri, aspectul politico-economic fiind extins și pe coordonatele umanitară și cultural-științifică [13], iar cea de-a doua include susținerea tezelor de doctorat în domeniile dreptului și economiei. Referindu-ne la componenta investițională, precizăm că valorificarea acesteia întârzie, potrivit estimărilor ex-ambasadorului N. Aliev, din motiv că climatul investițional nu ar fi favorabil [14], afirmație pentru combaterea căreia nu avem contraargumente.

Cu referire la securitatea energetică a Republicii Moldova, alternativa elaborării unui cadru sustenabil în vederea asigurării independenței energetice era considerată cooperarea cu statele care aveau un potențial înalt de exploatare a resurselor de acest tip, iar Azerbaidjanul intra în topul acestora. În plus, compania „Ascom-Grup” SA a fost prima întreprindere din Republica Moldova care în 1995 a investit în industria petrolieră turkmenă cu capacitate de a-și extinde arealul investițional în Azerbaidjan, Kazahstan și Iran [15].

Una dintre cele mai mari companii din Caucaz, care a reușit să aibă o prezență internațională impresionantă prin mărimea proiectelor pe care le desfășoară în afara țării de origine este Companie Petrolieră de Stat SOCAR. După cum susține A. Grămadă, SOCAR a negociat, de asemenea, intrarea pe piața din Bulgaria, Serbia, Ucraina, precum și Republica Moldova. [6, p. 209] Menționăm că interesul pentru piața Republicii Moldova a fost manifestat la finele anului 2003 de către compania Azpetrol prin intrarea pe piața autohtonă, urmărind să preia construcția terminalului de la Giurgiulești, iar mai apoi să construiască o rețea de stații de alimentare pe întreg teritoriul republicii. În acest sens, I. Racheru, S. Secrieru și A. Grămadă susțin că pentru Azpetrol valorificarea pieței Republicii Moldova a însemnat o oportunitate de a ajunge pe piețele statelor europene, însă compania și-a încetat activitățile, cauzele acestui fenomen ținând de evenimente interne care au avut loc pe scena politică din Azerbaidjan. [6, p. 219]

Deși climatul investițional a fost declarat mai puțin favorabil pentru potențialii investitori din Azerbaidjan, atestăm lansarea unui proiect pentru Republica Moldova – construcția Terminalului petrolier Giurgiulești, conceptualizat de Guvernul Republicii Moldova în anul 1993, demarat în 1996 și reluat în anul 2004 după o sistare pe

motive de ordin financiar. Obiectivul primordial al acestui proiect, care reprezenta unica ieșire spre Dunăre, a fost soluționarea problemelor generate de cunoscuta dependență energetică, iar odată cu construcția acestuia se prevedea o reducere a nivelului dependenței energetice de Federația Rusă.

Un alt obiectiv era o deschidere largă în sfera relațiilor economice, care presupunea transbordarea pe cale ferată a produselor petroliere direct pe piețele fostelor republici sovietice, actualmente state membre ale CSI, și țărilor membre ale Uniunii Europene. Astfel, estimăm o dublă importanță a acestui proiect investițional. Beneficiile accesului liber către Marea Neagră se așteptau a fi peste măsură de diversificate, proiectul nu întâmplător fiind numit „Porțile maritime”, mai ales că urma să includă oferirea locurilor de muncă și transportarea pasagerilor, favorizând dezvoltarea turismului.

Privind retrospectiv derularea acestui proiect investițional, menționăm că compania Azertrans a investit în Terminalul petrolier Giurgiulești mai mult de 18 mil. \$ SUA, iar problemele financiare au condus spre sistarea proiectului, în 2001 acesta fiind declarat de Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare ca unul în stare de faliment [16]. Situația creată a mobilizat Guvernul Republicii Moldova să invite potențialii investitori la masa de tratative, reușind în anul 2004 să le finalizeze prin semnarea cu trei companii din Azerbaidjan: Azpetrol, Azertrans și Azpetrol Refinery a unui set de acorduri privind finalizarea construcției la Giurgiulești a terminalului petrolier. [17; 18] Guvernul Republicii Moldova a favorizat activitatea companiilor menționate prin a le oferi o serie de avantaje fiscale, precum scutirea timp de opt ani de plata TVA și a taxelor vamale la importul produselor petroliere, terenuri pentru infrastructura Portului în conformitate cu prevederile art. 104 al Codului Fiscal al Republicii Moldova. [19] Cu toate acestea, atestăm date că conducerea de vârf a companiei Azertrans, pe lângă faptul că ultima a făcut investiții în Terminalul petrolier Giurgiulești și a achitat datoria față de BERD [20], a fost implicată într-un conflict acut cu autoritățile din Azerbaidjan, fiind create circumstanțe favorabile ca ulterior compania să-și schimbe în scurt timp proprietarul și denumirea alături de celelalte două. [21]

Odată cu demararea activității Terminalului petrolier Giurgiulești se aștepta o lovitură puternică pentru economia tenebră în afacerile cu petrol din Republica Moldova, dar și pentru cei care concurează pe piața petrolieră din țară, creându-se de fapt o competitivitate în domeniu. În acest sens, proiectul investitorilor din Azerbaidjan a cuprins câteva etape, una dintre care a inclus terminalul pentru mărfuri și transportarea pasagerilor, fiind așteptate investiții de 250 mil. \$ SUA și crearea a circa 2 500 de noi locuri de muncă. În vederea consolidării direcției strategice de diversificare a furnizorilor de petrol, Guvernul Republicii Moldova prevedea, pe lângă construcția unei rafinării cu o capacitate de până la 2 mil. de tone, o primă rafinărie în țară de producere a bioetanolului din porumb și grâu, după care urma lansarea unei rețele de stații de alimentare cu produse petroliere, precum și amestecuri de produse petroliere și bio-combustibili. [22] Subliniem că la prima etapă se aștepta furnizarea petrolului din Azerbaidjan.

Dincolo de atractivitatea proiectului respectiv, ce a generat o serie de altercații verbale dintre partenerii olandezi și azeri, cu recursuri în instanțele de judecată, menționăm că din proiect guvernamental acesta s-a transformat într-un obiectiv pri-

vat, al cărui proprietar nu este cunoscut, și se presupune că nu este exclus să reprezinte interesele unor foști oficiali autohtoni și străini, care preferă să-și păstreze anonimatul.

Amintim că relațiile bilaterale dintre Republica Moldova și Azerbaidjan au fost fundamentate, după cum am menționat, în baza principiilor Tratatului interstatal de prietenie și colaborare din 27 noiembrie 1997 [23], cadrul politico-juridic moldo-azer fiind sporit gradual timp de 25 de ani. Printre cele mai semnificative întruniri bilaterale se numără 13 întâlniri la nivel înalt: opt la nivel de Șefi de state, trei vizite la nivel de prim-miniștri și altele patru la nivel de miniștri de externe. [12]

Cu referire la relațiile moldo-azere în sfera comercial-economică, balanța comercială va purta un caracter parțial, fiind luate în calcul relațiile de export și import fără a include raioanele de est ale Republicii Moldova. Atestăm perioade când balanța comercială a fost una favorabilă pentru Republica Moldova, valoarea exporturilor predominând asupra volumului importurilor. Însă, au fost înregistrate și date când cantitatea exportată a fost devansată de cea importată, balanța comercială fiind una negativă, iar acest lucru a indicat clar un deficit la nivel economic și deci performanțe slabe pe coordonata respectivă. Prin urmare, dacă luăm în considerare rezultatele relațiilor comerciale bilaterale, balanța comercială la anumite etape a fost una activă sau excedentară, atunci când exportul a depășit importul, după cum și pasivă sau deficitară, atunci când importul a fost mai mare ca exportul (1997, 1998, 2005), fără a fi și una echilibrată sau soldată, egalitate între cele două nefiind înregistrată.

Potrivit datelor Biroului Național de Statistică, schimburile comerciale dintre Republica Moldova și Republica Azerbaidjan în perioada 1997-2017 au oscilat în funcție de climatul relațiilor bilaterale și situația economică atât regională, cât și internațională, datele despre acestea fiind prezentate în Tabelul 1 după cum urmează [24; 25]:

	Export, mii \$ SUA	Import, mii \$ SUA	Balanța comercială, mii \$ SUA
1997	1 478,20	3 537,90	-2 059,70
1998	572,00	1 536,40	-964,40
1999	600,80	116,20	484,60
2000	436,50	19,40	417,10
2001	328,30	32,50	295,80
2002	1 098,70	104,50	994,20
2003	993,40	50,20	943,20
2004	1 232,10	62,90	1 169,20
2005	3 718,20	4 526,50	-808,30
2006	4 765,80	1 840,50	2 925,30
2007	8 739,90	196,20	8 543,70
2008	7 128,00	338,50	6 789,50
2009	3 767,90	224,50	3 543,40
2010	7 480,20	204,30	7 275,90
2011	5 720,10	2 680,20	3 039,90
2012	5 367,40	452,90	4 914,50
2013	6 467,30	273,80	6,193,50
2014	5 916,30	114,50	5 801,80
2015	3 525,30	254,10	3 271,20
2016	4 665,19	594,95	4 070,24
2017	6 587,43	216,17	6 371,26

Analiza evoluției exporturilor pe țări în anul 2017, comparativ cu anul 2016, relevă majorarea exporturilor către Azerbaidjan cu 41,2%. [26] Date despre volumul comerțului dintre părți în perioada ianuarie-iunie 2018 nu au fost atestate în rapoartele instituțiilor de resort. Absența temporară a informațiilor statistice nu reflectă vreo stagnare în raporturile comerciale moldo-azere, mai ales că în această direcție cu referire la acțiuni concrete în realizarea proiectelor comune sunt așteptate discuții în cadrul ședinței ordinare a Comisiei Interguvernamentale moldo-azere în domeniul cooperării economice. Această agendă a fost preconizată după întrevăderea ex-ministrului Economiei, O. Calmâc, cu viceministrul Afacerilor Externe al Azerbaidjanului, M. Mammad-Gulyev, Ambasadorul Azerbaidjanului în Republica Moldova, G. Osmanov, și Ambasadorul Republicii Moldova în Azerbaidjan, Gh. Leucă. Precizăm că, potrivit datelor furnizate de Camera Înregistrării de Stat din Republica Moldova, au fost înregistrate 118 întreprinderi din Azerbaidjan cu o investiție totală în capitalul social de peste 32,6 mil. lei.

Actualmente, Republica Moldova este tentată să stabilească parteneriate strategice cu statele care au deja o infrastructură dezvoltată sau cel puțin acceptabilă în domeniile vitale, motivul principal fiind infrastructura rutieră deplorabilă, care îi diminuează din atractivitate pentru investitori, oameni de afaceri sau turiști. În sfera dezvoltării infrastructurii drumurilor din Republica Moldova, atestăm prezența unei companii azere „Euro-Asian Construction Corporation „EVRASCON” JSC”, contractată în lucrările de reabilitare a drumurilor naționale. [27]

Rolul determinant în promovarea relațiilor bilaterale revine reprezentanței diplomatice a Republicii Moldova în Azerbaidjan, care realizează un spectru larg de activități, printre acestea vom remarca propagarea imaginii pozitive de țară și lucrul cu diaspora. Subliniem faptul că relațiile bilaterale cu Republica Azerbaidjan sunt promovate activ prin intermediul reprezentanților mediilor diplomatic și universitar-academic în cadrul unor prelegeri organizate de Ambasada Azerbaidjanului în Republica Moldova [28], în pofida disensiunilor cu această țară, generate de anumite disonanțe privind unele acțiuni, iar în calitate de exemplu poate fi adus cazul tranzacțiilor cu armament destinat Armeniei. În acest sens, în 2013 declarația ministrului Apărării V. Marinuță a confirmat faptul că „Republica Moldova nu intenționează să vândă armament Armeniei, iar executarea contractului semnat anterior a fost stopată”, menționând că informațiile apărute în presă sunt false și au drept scop tensionarea situației politice din țară, precum și a climatului relațiilor moldo-azere. [29] Asigurarea din partea autorităților moldovenești că decizia de a stopa onorarea obligațiilor prevăzute în contractul semnat cu Guvernul Armeniei este una finală și decisivă pentru raporturile bilaterale, care a sporit gradul de credibilitate al Republicii Moldova în fața Azerbaidjanului, acest lucru fiind confirmat de aprecierile ex-Ambasadorului N. Aliiev aduse deciziei asupra acestei probleme, considerate drept una amicală față de poporul și statul azer.

Remarcăm un punct similar pe agenda politică a Republicii Moldova și Republicii Azerbaidjan - prezența unui conflict nesoluționat pe teritoriul fiecărui stat. Diferența dintre acestea constă în următoarele: cel din raioanele de est ale Republicii Moldova s-a declanșat în contextul disensiunilor lingvistice și geopolitice, pe când cel din re-

giunea Carabahului de Munte a avut la bază primul conflict interetnic recunoscut de pe teritoriul Uniunii Sovietice. Referindu-ne succint la una din problemele de bază ale statului azer - situația din Carabahul de Munte, notăm că originea litigiului cu Armenia se regăsește în trasarea hotarelor statului armean după dezintegrarea în parte a Imperiului Rus și declararea independenței sale în 1918. După disputele cu Georgia, interesele republicii armenie intrau în contradicție cu cele ale Azerbaidjanului, care, de asemenea, s-a declarat stat independent în 1918, ambele state manifestând pretenții teritoriale, inclusiv asupra regiunii Carabahul de Munte. Armenia a favorizat extinderea influenței sovietice spre sud în anul 1945, care a întâmpinat rezistență fiind situată la frontiera ce separa cele două blocuri antagoniste: sovietic și occidental, avanpostul căruia erau Turcia și Iranul [30, p. 31-32], susțin A. Chauprade și F. Thual.

Dezintegrarea URSS a înlocuit gradual influența sovietică în Caucazul meridional cu cea turcă, iar ecoul crizei din 1988, care a fost gestionată și neutralizată de puterea sovietică, a stârnit noi tulburări, alimentate de revendicările armenilor și o serie de acțiuni din partea azerilor. Cu referire la conflictul armeano-azer, după destrămarea URSS, potrivit opiniei lui A. Zverev, presiunea sovietică a fost substituită cu influența Turciei [31, p. 19].

În aceste condiții, susține A. Zverev, nu a fost identificat gradul de implicare a Armeniei și Rusiei în războiul din Carabahul de Munte, insistând asupra unei opinii contradictorii precum că Rusia a acordat, în egală măsură, asistență militară Azerbaidjanului în perioada ofensivei în vara anului 1992 [31, p. 39]. Menționăm că dialogul a devenit posibil după Acordul de încetare a focului din 1994, când Armenia a acceptat să se alăture grupului de la Minsk, fondat la inițiativa CSCE în anul 1992, contând pe dispozitivul geopolitic al Federației Ruse, sprijinul Iranului și slăbirea teritorială a Azerbaidjanului. Transformând conflictul armeano-azer într-un instrument eficient de manipulare, Rusia putea astfel să-și mențină presiunea asupra Azerbaidjanului [30, p. 39], chiar dacă, specificăm, mitologizarea prolifică a diferendului s-a produs de ambele părți, dar și cu aportul cercetătorilor din Rusia [32] și din SUA [10, p. 465], prin elaborarea unor lucrări în domeniul istoriei, geografiei și sociologiei, care cuprindeau diferite perioade istorice, fiecare din părți încercând să-și justifice pretențiile teritoriale. Asemenea studii apologetice îndepărtează pe termen lung perspectiva apropiării pozițiilor în vederea soluționării conflictului, împiedicând conturarea unui dialog constructiv. Această direcție a fost urmată de liderii armeni, care susțineau deschis asumția că regiunea „Carabahul de Munte este un stat care corespunde în totalitate criteriilor eligibile pentru a deveni membru al Consiliului Europei” [10, p. 463]. Supoziția precum că regiunea este un stat a fost pe larg vehiculată în studiile cercetătorilor din Armenia, cu referire la politologul rus K. Gadjiev, printre care și R. Zargaryan, acreditându-se ideea „că nu poate fi negată existența acestui stat” [33, p. 35]. În calitate de contraargument poate servi aserțiunea lui P. Kviatkevici, conform căreia „Carabahul de Munte este o regiune a Azerbaidjanului, unde, până la purificările etnice, coabitau pașnic armenii și azerii” [34, p. 136].

Revenind la politica Rusiei de a rămâne mediatorul principal în conflictul armeano-azer, menționăm că statul rus s-a bucurat frecvent pe scena internațională

de rolul „împăciuitorului”, iar în culise promova politica dublelor standarde, astfel obstrucționând rezolvarea diferendului în scopul menținerii instabilității în subregiune [30, p. 81], susțin A. Chauprade și F. Thual. Cercetătorii L. Martin și D. Keridis sunt de părere că deja în anii '90 Turcia a urmărit să-și sporească influența în Caucazul meridional prin „preocuparea pe marginea afirmării Armeniei și Azerbaidjanului ca actori subregionali independenți de Rusia” [35, p. 136-137], în timp ce O. Serebrian din contra, identifică unele momente capabile să umbrească efectele imploziei URSS, în sensul că Turcia a pierdut o parte din importanța geostrategică [36, p. 35-36], însă mai târziu acreditează ideea că această țară „rămâne cel mai important actor al scenei geopolitice pontice după Rusia” [9, p. 164], datorită vidului de putere și propulsării fundamentalismului religios. Asupra acestei viziuni ne vom exprima ulterior, comparând ponderea Turciei în raport cu statele-satelit în domeniile vitale și gradul de implicare în reglementarea unor disensiuni teritoriale interne.

Tentativele eșuate de soluționare a conflictului din Carabahul de Munte a determinat mai mulți experți internaționali să elaboreze trei planuri strategice de rezolvare, altele, potrivit lui Z. Todua, fiind doar „variații”, iar sub presiunea politicii SUA nu s-a ajuns decât la un dialog forțat [7, p. 77]. Cele trei perspective examinate de ambele părți presupuneau menținerea statu quo-ului: fuziunea cu Armenia sau reîntoarcerea la Azerbaidjan cu o autonomie sporită după modelul federativ sau confederativ [30, p. 33]. În condițiile create, Azerbaidjanul și Armenia au acceptat realizarea celui de-al doilea plan [33, p. 36], susține absolut nefondat R. Zargaryan, a cărui opinie suferă de vădit apologetism. Dat fiind că părțile beligerante practic nu comunică, considerăm că la moment se aplică primul scenariu, menținerea statu quo-ului, iar ponderea OSCE, ca și în cazul gestiunii conflictului din raioanele de est ale Republicii Moldova, este puțin eficientă. Totuși, menționăm că au fost propuse scenarii, potrivit estimărilor G. Pașaeva, a căror fezabilitate se vedea reușită prin prisma tridimensională: la nivel subregional, regional și global [37, p. 26-27]. Însă actualmente dialogul politic a fost sistat, nu au loc negocieri, conflictul rămânând profund „înghețat”. Cu atât mai surprinzătoare a fost reluarea focurilor în aprilie 2017, dar mai degrabă aceasta a fost o tentativă de a tatona terenul și de a face uz de arme, care s-au concentrat în cantitate nepermis de mare.

Cât despre dimensiunile relațiilor dintre Azerbaidjan și Federația Rusă, ținem să precizăm caracterul partenerial dintre părți. Conform cercetătorilor O. Sayadov și I. Ismailov, acesta a fost fundamentat pe oportunități de asigurare a securității atât la nivel subregional, cât și regional [38, p. 200] în contextul conflictului armeano-azer. Totodată, în pofida caracterului declarat al parteneriatului, prin susținerea de către Rusia a Armeniei în problema Carabahului de Munte, practic și-a asigurat transformarea statului armean în satelit și l-a determinat să sisteze parcursul european prin refuzul de a parafa un acord de asociere cu Uniunea Europeană. În plus, Federația Rusă sprijină Armenia în contrabalansarea Azerbaidjanului și din cauza statutului de subiect în procesele de identificare a unor căi alternative de aprovizionare a statelor europene cu agenți energetici, fiind elaborate și lansate proiecte fundamentate pe Strategia energetică a Republicii Azerbaidjan. Concepția acestei strategii a avut la bază, după cum subliniază S. Talâbov, „un set de criterii geoeconomice, geopolitice și geoculturale”, explicând importanța, rolul și impactul în condițiile în care acestea vor fi ignorate [39, p. 64].

Am subliniat deja că după autodizolvarea Uniunii Sovietice zona din Caucazul meridional a provocat interese din partea mai multor actori, printre care s-a evidențiat Turcia. Începând cu a doua jumătate a anilor '90, Republica Azerbaidjan a cunoscut o ascensiune privind dezvoltarea socioeconomică, un rol fundamental avându-l resursele energetice disponibile, participând ca furnizor de petrol și gaze în cadrul proiectelor de tranzit energetic Baku-Tbilisi-Ceyhan și Baku-Tbilisi-Erzurum. Constatăm, totodată, caracterul diametral opus dintre politicile promovate de președinții Turciei S. Demirel, pe de o parte, iar pe de alta, A.N. Sezer și A. Gul: primul manifestându-se prin activism și expansionism, iar cei din urmă - prin pasivitate și retragere de pe arena subregională. Politica exercitată de A.N. Sezer a îndepărtat Azerbaidjanul de statele-satelit ale „diplomației hinterland-ului”, intens promovată de elita guvernatoare. În aceste condiții, statul azer a fost determinat să traseze și să identifice direcții politice noi, independent de cele ale actorilor regionali majori, fundamentându-și concepția de politică externă pe dimensiunile geostrategică, economică și energetică. Factorii menționați în geopolitica Azerbaidjanului au contribuit la cristalizarea unui nou centru de putere în cadrul subsistemului regional al Caucazului meridional. Președintele R.T. Erdogan și-a propus „să revină” în spațiile geopolitice care prezintă interes pentru Turcia prin semnarea unor acorduri bilaterale în cele mai importante domenii. Menționăm că în sfera politică acestea se manifestă prin declarații și acțiuni fundamentate pe tendințele imperialiste, inspirate din postulatele curentului neootomanist de a-și întoarce ponderea glorioasă de pe timpurile imperiului. În domeniile economic și energetic interesul a fost confirmat prin inaugurarea la 12 iunie 2018 a TANAP (Trans Anatolian Natural Gas Pipeline) - conductă-cheie care va transporta gaze naturale din Azerbaidjan spre piețele turcești și, eventual, în Europa, parte a unui proiect mai larg al coridorului de gaze naturale care vizează diversificarea aprovizionării cu gaze și reducerea dependenței de Rusia [40]. În sfera militară prezența a fost confirmată prin semnarea la 5 mai 2017 la Ankara a Acordului militar în scopul consolidării relațiilor bilaterale prin exerciții comune precum: atacul subacvatic, apărarea subacvatică și pregătirea scafandrilor calificați [41].

Interesele geopolitice ale statelor din proximitate sunt ancorate preponderent pe resursele energetice din Marea Caspică, iar Azerbaidjanul reprezintă punctul de trecere spre Europa și către statele riverane bazinului caspic. Notăm că China urmărește obiective clar definite, potrivit opiniei lui V. Nazare, printre care se numără asigurarea securității în zonă, accesul la resursele naturale, utilizarea resurselor energetice ca sursă alternativă, consolidarea influenței politice pentru a deveni hegemonul în acest subsistem, accentele fiind focusate asupra valorificării potențialului Organizației pentru Cooperare de la Shanghai [4, p. 39]. Remarcăm însă și opinii cu caracter mai pesimist privind viitorul Azerbaidjanului, acesta fiind afectat, în accepția lui A. Eghiazaryan, de scăderea substanțială după anul 2018 a volumului extragerilor de petrol [42, p. 50], fapt care nu s-a confirmat, adăugăm noi.

Precizăm că diferendul respectiv a forțat Azerbaidjanul să-și traseze o nouă direcție geopolitică pentru a evita influența rusă și a se afirma ca agent activ în subsistemul securitar regional. Evident că aceasta nu ar fi fost posibil fără sprijinul din

exterior al SUA, UE și NATO [10, p. 459], care plasa această zonă în sfera intereselor sale grație resurselor energetice și, deci, stabilitatea în subregiune se dovedește a fi obiectivul primordial [43, p. 98]. Interacțiunea cu actorii din proximitatea Caucazului meridional are un impact semnificativ în interiorul complexului local de securitate. Tendințele statelor din regiune sunt orientate preponderent spre a-și externaliza securitatea prin apropierea de unul dintre actorii majori ai scenei politice globale, capabil să le ofere garanții de apărare: Azerbaidjanul, deși mult mai autosuficient decât vecinii săi, caută sprijin în domeniul securității, prin tratatul cu Turcia și relația bilaterală militară cu SUA. [6, p. 15]

Pozițiile liderilor din arealul musulman postsovietic, prezentate în cadrul unor foruri regionale, cum ar fi Reuniunea șefilor statelor turcice, desfășurată la Istanbul în perioada 18-19 octombrie 1994, rezultau din varietatea problemelor existente în spațiul central-asiatic și cel caucazian. Un factor care dinamizează relațiile cu fostele republici unionale – hinterland-ul cultural al Turciei, reprezintă afinitățile tradiționale. Însă unele declarații directe din partea oficialilor turci în cadrul summit-urilor subregionale ale țărilor vorbitoare de limbă turcă au provocat îngrijorări din partea Republicii Moldova, cauzând temeri serioase pentru activizarea acțiunilor extremiste din partea populației găgăuze [44, p. 9-11]. Extinderea zonei de influență a Turciei în Asia Centrală și Caucazul meridional, potrivit estimărilor lui A. Chauprade [30, p. 343], dar, într-o anumită măsură, și în UTA Găgăuzia, în opinia noastră, nu mai poate fi interpretată în termeni de anexare sau de relansare a ideii reconstituirii unui „imperiu turc mitic”, ci mai degrabă de asistență economică. Totuși, considerăm că activizarea dată ar trebui percepută ca una cu intenții pașnice, fiind axată pe consolidarea tradițiilor cultural-lingvistice și pe asistență tehnico-financiară în derularea mai multor proiecte comune. În acest sens, remarcăm o intensificare a relațiilor dintre Comitetul Executiv al UTA Găgăuzia cu Comunitatea de afaceri azero-turcă prin semnarea unui Memorandum de colaborare. Reprezentanții acestei structuri, care activează mai mult de 15 ani, în cadrul unei vizite de lucru în UTA Găgăuzia, au purtat discuții asupra unei serii de oportunități fezabile în domeniul economic, mai exact în sferile agrară, sectorul vitivinicol și cel farmaceutic. Delegația, în frunte cu președintele C. Yangin, a vizitat Găgăuzia la inițiativa ministrului Economiei al Turciei în scopul identificării unor interese comune în domeniul comercial și cel al investițiilor cu referire la sectorul financiar-bancar, turism, industria ușoară și cea textilă. Este important să recunoaștem că printre partenerii importanți ai UTA Găgăuzia în arealul turcic, evident după Turcia, se numără Azerbaidjanul. [45]

Prin urmare, Republica Moldova a manifestat interese de cooperare cu Azerbaidjanul în domeniile energetic, investițional și comercial-economic, urmărindu-se diversificarea proceselor de cooperare în vederea asigurării dezvoltării economice. Aceste eforturi nu s-au bucurat de susținere consistentă în cercurile de afaceri, iar la nivel de stat promovarea acestei „direcții principale de politică externă” a avut un sprijin și mai modest, aceasta din urmă practic nu a beneficiat de pe urma oportunităților trasate. Adevărul este că nici partenerii n-au dat dovadă de corectitudine și responsabilitate pentru angajamentele asumate în cadrul acordurilor semnate și negocierilor purtate timp îndelungat.

Apartenența la Comunitatea Statelor Independente sau la alte structuri, mai înguste, din spațiul postsovietic practic nu s-a dovedit a fi catalizator al aprofundării proceselor de cooperare, nici pe dimensiunea multilaterală, nici pe cea bilaterală, dintre Republica Moldova și Azerbaidjan, chiar dacă au fost anunțate mai multe proiecte - interstatale, mixte sau private, fiind și parteneri în GUAM.

Referindu-ne la cooperarea în cadrul GUAM, aceasta a fost una modestă, deși atestăm inițiative privind dezvoltarea colaborării sectoriale și problema soluționării conflictelor. Cu privire la cea de-a doua, amintim despre semnarea în cadrul Summitului de la Kiev a Declarației comune a șefilor de stat ai Organizației pentru Democrație și Dezvoltare Economică. Subliniem că acest document stipula că soluționarea conflictelor pe teritoriile statelor GUAM este unul dintre obiectivele prioritare ale cooperării în cadrul acestei organizații. Remarcăm un accent pe importanța demilitarizării zonelor de conflict și stabilirea securității în aceste spații geopolitice, cu asistența forțelor multinaționale de menținere a păcii desfășurate în cadrul acestora, sub auspiciile ONU sau a OSCE.

Menționăm că au fost întreprinse o serie de măsuri îndreptate spre identificarea soluțiilor pe marginea conflictelor în teritoriile statelor GUAM. Astfel, statele GUAM au ajuns la un acord privind acțiunile eficiente, împreună cu ONU și instituțiile din cadrul ONU, fiind adoptate planuri de acțiune ale reprezentanțelor permanente la organizațiile internaționale. Ca urmare, una dintre inițiative cu privire la impactul conflictelor asupra păcii, securității și dezvoltării internaționale a fost inclusă în agenda pentru cea de-a 61-a sesiune a Adunării Generale a ONU. La 5 decembrie 2007, un proiect de rezoluție cu același titlu a fost expediat oficial spre examinare în cadrul Adunării Generale a ONU, consultările privind adoptarea rezoluției rămânând în curs de desfășurare între statele GUAM. Ideea de integrare în regiune și crearea spațiului de securitate, care a fost ideea-cheie a Summitului de la Baku, a fost principala obligație asumată de Azerbaidjan, atenția statului care deținea Președinția fiind atrasă asupra importanței regionale a GUAM și sporirea sprijinului internațional, consolidarea pozițiilor statelor participante și dezvoltarea sistemului de cooperare în cadrul Organizației. La Summitul de la Baku din 18-19 iunie 2007, Consiliul șefilor statelor GUAM a adoptat Strategia GUAM pentru dezvoltarea cooperării sectoriale, în care au fost stabilite principalele direcții de cooperare sectorială în cadrul Organizației. În anul 2011 Republica Moldova a deținut Președinția în Exercițiu a GUAM, preluată în 2012 de către Azerbaidjan [46], iar în 2018, după o serie de alternări, Republica Moldova a revenit în același rol. [47]

Pe coordonata cooperării multilaterale atestăm inițiative de impulsione a relațiilor dintre Republica Moldova și Republica Azerbaidjan. Aceasta a fost înregistrată în cadrul participării prim-ministrului P. Filip la reuniunea șefilor de Guverne ale statelor membre ale GUAM, desfășurată la Kiev în luna martie 2017. Rămâne incontestabilă importanța aprofundării cooperării multilaterale în vederea consolidării democrației, dezvoltării economice și asigurării securității în regiune, atenția prim-ministrului fiind focusată asupra acțiunilor comune pentru depășirea riscurilor cu care se confruntă statele membre. Pe agendă a revenit subiectul reglementării conflictelor existente pe teritoriul țărilor membre ale GUAM, dar și cel al facilitării schimburilor comercial-economice și a cooperării științifico-tehnologice, cea de-a

doua inițiativă fiind consolidată prin semnarea a două protocoale privind acțiunile de creare a Zonei de liber schimb și privind facilitarea procedurilor vamale între cele patru state din cadrul GUAM. [48]

Prin urmare, debutul relațiilor Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan a fost marcat prin recunoașterea reciprocă a independenței după destrămarea URSS, iar stabilirea și dezvoltarea raporturilor au decurs în funcție de interesele comercial-economice, dar și cele politice, în mare măsură condiționate de tradițiile moștenite și evoluțiile pe plan extern. Menționăm că sub aspect economic, Azerbaidjanul manifestă mai degrabă o afinitate pentru spațiul geoeconomic asiatic, pe când din punct de vedere politic, statul azer se arată preocupat de o politică externă montată pe coordonata energetică, care, după cum afirmă A. Grămadă, deseori vine în contradicție cu interesele statelor din imediata proximitate. [6, p. 16]

Remarcând orientarea statului azer spre continentul asiatic, aceasta poate fi explicată prin faptul că industria Chinei necesită cantități foarte mari de resurse petroliere pentru a-și menține ritmul alert de dezvoltare la etapa actuală, Azerbaidjanul lăsându-se atras în proiectele energetice la care acesta este parte și care sunt redirecționate, cel puțin unele dintre ele, spre Est. Specificăm diferența dintre acțiunile actorilor majori: dacă Rusia se bazează pe influența sa politică asupra regiunii și pe susținerea pe care o oferă anumitor actori prin prelungirea artificială a crizelor și conflictelor, Uniunea Europeană încearcă să devină atractivă prin modelul democratic [6, p. 228] și economic, promovând, în primul rând, ideea de schimbare instituțională, prin aplicarea principiilor democratice, orientând în mod natural subiecții regiunii către Vest. China este obligată să-și mobilizeze eforturile pentru redirecționarea intereselor economice ale tuturor actorilor în regiune către Est, astfel încât să poată prelua o parte din potențialul acestei prezențe. [6, p. 229]

Cu toate că rezultatele unuia dintre proiectele investiționale, cum ar fi construcția Terminalului petrolier de la Giurgiulești, au devenit palpabile pentru economia Republicii Moldova după mai mult timp, mai exact în ceea ce privește transbordarea [49], nu atestăm o dinamizare a relațiilor odată cu semnarea Tratatului de cooperare bilaterală dintre Republica Moldova și Azerbaidjan pe coordonatele de interes comun. În asemenea condiții suntem tentați să constatăm că Republica Moldova nu a elaborat o politică bine definită privitor la relațiile moldo-azere, chiar dacă au fost disponibile mai multe mecanisme de cooperare, inclusiv prin apartenența la Comunitatea Statelor Independente. Din cele expuse rezultă un tablou cu indicatori preponderent pozitivi la capitolul comerțul extern, intensificându-se treptat relațiile pe unele segmente, însă nu în măsura în care exista potențial.

Azerbaidjanul, în calitate de furnizor de agenți energetici, a intrat în vizorul diplomaților din Republica Moldova ca obiectiv de interes nici pe departe odată cu recunoașterea reciprocă a independenței. Tergiversarea conceptualizării vectorului politicii externe pe segmentul partenerilor strategici în sfera asigurării securității energetice, care ar include și Azerbaidjanul, a constituit un impediment care a amânat valorificarea potențialului estimat.

Poziția Azerbaidjanului de a promova o politică energetică independentă, după cum s-a menționat anterior, a devenit una de interes prioritar pentru Republica Moldova, care urmărește scopul de a diversifica furnizorii de resurse energetice. În acest sens, în 2014, expertul S. Aparatu din cadrul IDIS „Viitorul”, și-a exprimat convingerea în reușita unor proiecte internaționale care includ „Turcia, ca sursă fiind același Azerbaidjan, posibil Turkmenistan și alte țări ale Asiei Centrale.” Expertul consideră că aceste gaze vor fi disponibile pentru Republica Moldova ca o alternativă la gazul rusesc abia peste 7-10 ani. [50]

Sub aspect teoretic, potrivit teoriilor liberale ale cooperării internaționale, percepțiile și dezideratul elitelor naționale, alături de capacitatea lor de a „învața lecțiile” specifice domeniului și contextului, rămân esențiale pentru alegerea „cooperantă”. În evaluarea unei asemenea poziții, abordarea constructivistă a lui A. Wendt ne direcționează atenția spre practicile și instituțiile statului național modern care asigură elitelor politice un fundament solid pentru realizarea politicilor în domeniul cooperării. Subliniem că este indispensabil să edificăm structuri viabile și capabile să organizeze întregul proces al cooperării, semnificativ pentru ambele părți, deoarece prin promovarea și participarea într-un asemenea format al cooperării pot fi atinse obiectivele trasate, iar fiecare dintre părți își va valorificat rolul asumat. [51, p. 397]

Opinia exprimată de J. Sterling-Folker atrage atenția prin promovarea ideii că constructivismul nu exercită vreo influență care să constrângă într-un fel sau altul linia cooperării în manieră liberală. Într-adevăr, în contextul argumentelor prezentate, constructivismul în viziunea lui A. Wendt servește ca o legătură între fenomenul cooperării, instituțiile politice interne, practicile sociale și paradigma realistă. În acest sens, cercetătoarea consideră că realismul a rămas „ciudat” prezentat în literatura de specialitate, care a elucidat fenomenul de cooperare din motiv că, pe de o parte, promotorii săi au studiat subiectul dintr-o perspectivă mai îngustă, iar pe de alta, deoarece imediat după evenimentele postrăzboi rece nu au derulat în conformitate cu expectanțele bine cunoscute ale realismului. Cu toate acestea, J. Sterling-Folker este de părere că abordarea mixtă realist-constructivistă are de oferit, în mare măsură, un studiu solid în materie de cooperare internațională. [52, p. 4] Subliniem că o asemenea abordare constituie o investiție în funcționalismul interdependent al teoriilor de cooperare anterioare și poate oferi un cadru pentru înțelegerea motivului angajamentului de elaborare a politicilor unilateralismului, care și-ar păstra caracterul instituțional și cognitiv, chiar și dominant, întrucât condițiile sistemice par să justifice noile angajamente.

În condițiile în care obiectivul energetic a fost consacrat ca element fundamental al securității naționale, se dovedește a fi indispensabilă acordarea atenției sporite relațiilor cu Azerbaidjanul, pe această dimensiune, dar impunându-se identificarea piețelor de desfacere, pe care continuăm să le numim tradiționale, a mărfurilor și produselor din Republica Moldova.

Bunele practici privind experiența Azerbaidjanului în promovarea unei diplomații multivectoriale necesită a fi preluată și de către Republica Moldova, deoarece urmărește principalul obiectiv al politicii externe a Azerbaidjanului – restabilirea integrității teritoriale. Strategia externă a Azerbaidjanului urmărește, de asemenea, accesul la tehn-

logii și creșterea potențialului de export al hidrocarburilor, inclusiv prin multiplicarea rutelor de livrare a gazelor și a petrolului pe piețele internaționale. În acest sens, considerăm că factorul energetic este instrumentalizat atât din interiorul, cât și din exteriorul statului azer în scopul reîntregirii țării. Există viziuni argumentate prin raționamentul că independența financiară, asigurată de veniturile substanțiale generate de sectorul energetic, oferă Azerbaidjanului o autonomie largă în raporturile cu puterile regionale. [6, p. 132] Accentele în politica externă se schimbă situațional, pentru a scăpa de sub presiunea unei puteri regionale sau pentru a obține de la actorii regionali anumite concesii. Cu toate că asigură un grad de independență strategică, acest curs este susceptibil la crize ciclice în relațiile cu partenerii Azerbaidjanului.

În opinia noastră, cele mai mari dificultăți în aprofundarea cooperării constau în identificarea potențialilor parteneri și transportarea agenților energetici, mărfurilor și produselor agroalimentare. Pornind de la noile provocări ale timpului, relațiile cu Azerbaidjanul necesită a fi consolidate, deoarece acestea au demonstrat potențial pentru a fi valorificate și există multiple rezerve pentru resetarea cooperării. Cu toate acestea, evoluții pozitive în relațiile moldo-azere și impulsionearea raporturilor comercial-economice cu Azerbaidjanul deja sunt înregistrate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Milner H. International Theories of Cooperation Among Nations: Strengths and Weaknesses. În: *World Politics*, 1992, 44 (3), p. 466-496.
2. Ruger Jennifer. Global Health Justice and Governance. În: *The American journal of bioethics*, 2012, 12 (12), p. 35-54.
3. Цыганков П.А., Цыганков А.П. Межгосударственное сотрудничество: возможности социологического подхода. În: *Общественные науки и современность*, 1999, № 1, p. 131-142.
4. Nazare Vasile. Azerbaidjanul și competiția pentru Eurasia. În: *Geopolitica. Revistă de geografie politică, geopolitică și geostrategie. Azerbaidjan – actor geopolitic regional*, 2011, anul IX, nr. 40 (2). București: Top Form, p. 35-53.
5. Brzezinski Zbigniew. Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice. București: Univers Enciclopedic, 2000. 238 p.
6. Racheru Ileana, Secieru Stanislav, Grămadă Angela. Caucazul de Sud după 20 de ani. Regimuri politice, securitate și energie. București: Curtea Veche Publishing, 2012. 504 p.
7. Тодуа Зураб. Азербайджанский пасьянс. Москва: КОН-ЛигаПресс, 2001. 290 с.
8. Constantin Ionuț. Considerații privind rolul pivotal al Azerbaidjanului în cadrul ecuației ponto-caspice. În: *Geopolitica. Revistă de geografie politică, geopolitică și geostrategie. Azerbaidjan – actor geopolitic regional*. 2011, anul IX, nr. 40 (2). București: Top Form, p. 62-68.
9. Serebrian Oleg. Politosfera. Chișinău: Cartier, 2001. 272 p.
10. Зенкович Николай. Ильхам Алиев. Взгляд из Москвы. Москва: ЯУЗА & ЭКСМО, 2008. 512 с.
11. Rezoluție a Parlamentului European referitoare la rezultatele Summitului de la Vilnius și la viitorul Parteneriatului estic (2013/2983(RSP)). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+B7-2013-0558+0+DOC+XML+V0//RO>. (accesat la: 12.06.2018).
12. Ахмедов Эльчин. Сотрудничество Азербайджана с Европейским Союзом в контексте интеграции в евroatлантические структуры. În: *Право и Политология*, 2012, № 19, с. 56-60.
13. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/>. (accesat la: 20.06.2018).
14. Азербайджан готов инвестировать в Молдову. <http://www.pan.md/paper/Interviyu/Azerbaydjan-gotov-investirovati-v-Moldovu/46946>. (accesat la: 20.06.2018).

15. http://www.ascom-sa.com/?page_id=2. (accesat la: 08.06.2018).
16. Terminalul de la Giurgiulești și dependența energetică. http://www.bbc.co.uk/romanian/news/story/2006/02/060221_giurgiulesti_moldova.shtml. (accesat la: 20.06.2018).
17. Указ № 2235 от 24.02.2005 о промульгации Закона об утверждении Инвестиционного соглашения «О Международном свободном порте «Джурджюлешть» между Правительством Республики Молдова и ООО «Azpetrol», ООО «Azertrans», ООО «Azpetrol Refinery» <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=289881&lang=2>. (accesat la: 20.06.2018).
18. Decret nr. 2235 din 24.02.2005 privind promulgarea Legii pentru aprobarea Acordului de investiții «Cu privire la Portul Internațional Liber «Giurgiulești» dintre Guvernul Republicii Moldova și «Azpetrol» - S.R.L., «Azertrans» - S.R.L., «Azpetrol Refinery» - S.R.L. <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=289881&lang=1>. (accesat la: 20.06.2018).
19. Codul Fiscal al Republicii Moldova. [http://www.lex.md/fisc/codfiscaltxtro.htm#Articolul 104](http://www.lex.md/fisc/codfiscaltxtro.htm#Articolul%20104). (accesat la: 20.06.2018).
20. IMF Country Report Nr. 06/184 https://books.google.md/books?id=zl7n9Z0HtVkC&pg=PA48&lpg=PA48&dq=EBRD+Giurgiulesti&source=bl&ots=cKY1Xw4cFE&sig=Tixx71z0gG8TjZrjJvGXryUy2no&hl=ru&sa=X&redir_esc=y#v=snippet&q=EBRD%20Giurgiulesti&f=false. (28.08.2017)
21. Azpetrol и Рафик Алиев в центре коррупционного скандала в Молдове. <https://haqqin.az/news/69372>. (accesat la: 20.06.2018).
22. Credit Suisse va acorda 25 mil. USD pentru EASEUR HOLDING BV. <http://www.interlic.md/2007-03-29/160-160.html?highlight=Giurgiule%20C8%99ti>. (accesat la: 20.06.2018).
23. Protocol nr. 1997 din 27.11.1997 de colaborare între Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Moldova și Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Azerbaidjan. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=356810>. (accesat la: 20.06.2018).
24. Banca de date statistice Moldova. Statistică economică. Comerț exterior. Exportul pe țări, 1997- 2017. http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010200.px/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774. (accesat la: 20.06.2018).
25. Banca de date statistice Moldova. Statistică economică. Comerț exterior. Importul pe țări, 1997- 2017. http://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__21%20EXT__EXT010__serii%20anuale/EXT010300.px/?rxid=b2ff27d7-0b96-43c9-934b-42e1a2a9a774. (accesat la: 20.06.2018).
26. Activitatea de comerț exterior a Republicii Moldova în anul 2017. <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=5908>. (accesat la: 20.06.2018).
27. Road Sector Program Support Project. <https://assets.documentcloud.org/documents/2737325/Contracte-Evrascon.pdf>. (accesat la: 20.06.2018).
28. Întrevedere cu Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Azerbaidjan în Republica Moldova, E.S. I. Vahabzade în cadrul unei prelegeri cu titlul „Ce înseamnă diplomația”. <http://istorie.ulim.md/news/events/intrevedere-in-aula-azerbaidjan-ce-inseamna-diplomatia>. (accesat la: 20.06.2018).
29. Republica Moldova nu intenționează să vîndă armament Armeniei. <http://www.interlic.md/2013-04-09/republica-moldova-nu-intentzioneaza-sa-vinda-armament-armeniei-29361.html?highlight=Azerbaidjan>. (accesat la: 20.06.2018).
30. Chauprade Aymeric, Thual Francois. Dicționar de geopolitică. București: Corint, 2003. 532 p.
31. Зверев Алексей. Этнические конфликты на Кавказе, 1988-1994. În: Спорные границы на Кавказе / Под ред. Коппитерса Бруно. Москва: Весь Мир, 1996, с. 10-76.
32. Тарасов Станислав. Мифы о Карабахском конфликте. Сборник статей. (Серия «Библиотека русско-армянского содружества»). Москва: Книжный Мир, 2012. 672 с.
33. Заргарян Рубен. Доктрина геополитики современной Восточно-Средиземноморской цивилизации. Турецкая угроза Восточно-Средиземноморской цивилизации. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. 217 с.
34. Квяткевич Петр. Азербайджан. Формирование независимого государства. Торунь: Adam Marszalek, 2009. 410 с.
35. Martin Lenore G., Keridis Dimitris. The future of Turkish foreign policy. Cambridge: MA MIT Press, 2004. 354 p.

36. Serebrian Oleg. Despre geopolitică. Chișinău: Cartier, 2009. 176 p.
37. Пашаева Гюльшан. Армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт: современное состояние и перспективы урегулирования. În: Армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт и приднестровский конфликт: современное состояние и перспективы урегулирования: Материалы Междунар. науч.-прак. конф. / Академия Публичного Управления при Президенте Республики Молдова; науч. ред. Н. Алиев; отв. зав. вып.: О. Балан. Кишинэу: Tipografia AŞM, 2012, с. 21-27.
38. Саядов Октай Саяд Оглы. Исмаилов Исмаил Акиф Оглы. Азербайджан - Россия: международные связи (1991-2008 гг.): политико-правовой аспект. În: Пробелы в Российском Законодательстве, 2009, № 3, с. 198-201.
39. Талыбов Сеймур. Энергетическая политика Азербайджанской Республики и ее законодательная база. În: Право и Политология, 2013, № 24, с. 58-65.
40. First gas arrives in Turkey through pipeline from Azerbaijan. https://www.washingtonpost.com/world/europe/first-gas-arrives-in-turkey-through-pipeline-from-azerbaijan/2018/06/12/3aeec3da-6e62-11e8-b4d8-eaf78d4c544c_story.html?noredirect=on&utm_term=.0a65c3facb59. (accesat la: 20.06.2018).
41. Erdogan Ratifies Turkey – Azerbaijan Military Agreement. <https://sputniknews.com/middleeast/201710221058439599-erdogan-turkey-azerbaijan-military-agreement/>. (accesat la: 20.06.2018)
42. Егиазарян Ашот. Регион Южный Кавказ и Центральная Азия в системе отношений ядро-периферия капиталистической мирэкономике. În: 21-й ВЕК, 2013, № 2 (27), с. 26-50.
43. Ангели Фёдор. Республиканская Турция. Сулейман Демирель. Chișinău: Tipografia Centrală, 2005. 498 с.
44. Arhiva MAEIE, F. 2, I. 3b, d. 377, f. 9-11. Nota nr. 053 din 19.10.1994 referitor la Întrunirea Şefilor Statelor turcice de la Istanbul din 18-19.10.1994.
45. Găgăuzia va extinde cooperarea cu Societatea de afaceri turco-azeră. https://noi.md/md/news_id/207652. (accesat la: 20.06.2018).
46. Despre GUAM. <http://www.mfa.gov.md/despre-guam-md/istoria-conceptul-guam/>. (accesat la: 20.06.2018).
47. Програмама Председательства Республики Молдова в Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ на 2018 год. <http://www.mfa.gov.md/img/docs/Programul-Presedintiei-RM-2018.pdf>. (accesat la: 20.06.2018).
48. Pavel Filip a participat astăzi la reuniunea şefilor de Guverne ale statelor membre ale Organizaţiei pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică – GUAM. <http://www.interlic.md/2017-03-27/pavel-filip-a-participat-astazi-la-reuniunea-efilor-de-guverne-ale-statelor-membre-ale-organiza-iei-pentru-democra-ie-i-dezvoltare-economica--guam-48124.html?highlight=Azerbaijan>. (accesat la: 20.06.2018).
49. Giurgiulesti Port Increases Transshipment by 4% in 2016. http://en.cfts.org.ua/news/giurgiulesti_port_increases_transshipment_by_4_in_2016. (accesat la: 20.06.2018)
50. Siguranţa energetică a R. Moldova – între gazul convenţional şi gazul de şist. <http://www.interlic.md/2014-01-22/sigurantza-energetica-a-r-moldova-intre-gazul-conventzional-shi-gazul-de-shist-33120.html?highlight=Azerbaijan>. (accesat la: 20.06.2018).
51. Wendt A. Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. În: International Organizations, 1992, Vol. 46, 2, p. 391-425.
52. Sterling-Folker Jennifer Anne. 1960 – Theories of international cooperation and the primacy of anarchy: explaining U.S. international policy-making after Bretton Woods. Chicago: University of Chicago, 1993. 308 p.

**РОЛЬ ВТОРЫХ ПОКОЛЕНИЙ МИГРАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ
ДИАСПОРЫ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА:
ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ**

**THE ROLE OF SECOND GENERATION MIGRANTS IN THE PROCESS
OF DIASPORA FORMATION FROM THE REPUBLIC OF MOLDOVA:
POLITICAL AND SOCIAL IMPLICATIONS**

**Виктор МОРАРУ, доктор хабилитат политических наук ,
член корреспондент АНМ
vsm.academy2015@outlook.com**

**Екатерина ДЕЛЕУ, докторанд,
Институт Юридических и Политических Исследований
ecaterina.deleu@yahoo.it**

Rezumat

La ora actuală se atestă o etapă de consolidare a diasporei Republicii Moldova în țările europene, dar și în SUA, Canada, în Federația Rusă, după o perioadă de 20–25 de ani de la începutul emigrației intense a cetățenilor moldoveni. Diaspora impresionează nu doar ca număr, dar și ca incidență asupra numărului total al populației țării de origine, ca și valoarea a capitalului uman și eforturi de menținere a legăturilor cu Republica Moldova, ca și implicații politice. Prezența și integrarea fiilor migranților, a copiilor cetățenilor moldoveni emigrați pentru reîntregirea familiei sau născuți peste hotare, creșterea rolului și impactului lor asupra formării diasporei, preluarea de către tineri a rolului de protagoniști ai comunităților de cetățeni moldoveni în străinătate reprezintă, de fapt, esența acestei etape de consolidare – ca urmare a depășirii etapei de urgență (primii ani de aflare în străinătate, rezolvarea problemelor stringente care au determinat emigrarea) și înregistrării etapei de stabilizare a comunităților cetățenilor moldoveni peste hotare. În procesul de integrare a copiilor migranților au fost evidențiați mai mulți factori de risc, mai multe aspecte critice, care au determinat, în timp, noi configurații ale proceselor migraționale care vizează cetățenii moldoveni.

Cuvinte-cheie: generații secunde de migrație, consolidarea diasporei, factori de risc, proces de integrare, cetățenie activă, asociații ale diasporei.

Summary

The presence abroad of the second generations of immigrants contributes to some extent to the consolidation phase of the diaspora of the Republic of Moldova in European countries, but also in the USA, Canada, in the Russian Federation, after a period of 20–25 years of beginning of the intense emigration of Moldovan citizens. Diaspora impresses not only as a large number, but also as a share of the total population of the country of origin, as a value of human capital and efforts to maintain ties with the Republic of Moldova, as well as political implications. The presence and the integration of migrant children, emigrated for family reunification or born abroad, increasing their role and impact on the formation of Diaspora, represents, in fact, this consolidation stage – as a result of overcoming the emergency phase (the first years of living abroad and resolving the pressing economic problems that led to emigration) and the registration of stabilization of Moldovan citizens' communities abroad. In the process of integration of migrant children, several risk factors were recorded, several critical issues, which have led to new configurations of migration processes targeting Moldovan citizens.

Keywords: second generation of immigrants, Diaspora consolidation, risk factors, integration process, active citizenship, Diaspora associations.

В настоящее время существуют все основания говорить об этапе консолидации диаспоры Республики Молдова в европейских странах, а также в США, Канаде, России, после 20-25 лет эмиграции молдавских граждан. Эта диаспора впечатляет не только своими пропорциями, но также влиянием на общее число населения страны происхождения, заставляет заново осмыслить ценность человеческого капитала, оценить усилия по поддержанию связей с Республикой Молдова, обратить внимание на социально-политические последствия феномена.

Присутствие в принимающих странах и интеграция сыновей мигрантов, детей молдавских граждан, эмигрирующих для воссоединения семьи или родившихся за рубежом, их возрастающая роль и влияние на формирование диаспоры, принятие на себя зачастую ведущей роли в наших общинах за рубежом в значительной мере иллюстрирует содержание этапа консолидации диаспоры - как результата преодоления чрезвычайного этапа (первые годы жизни за рубежом, решение насущных проблем, обусловивших решение об эмиграции) - и констатирования углубления стабилизации молдавских граждан за рубежом. В процессе интеграции детей мигрантов было несколько факторов риска, несколько критических аспектов, которые со временем определили новые конфигурации миграционных процессов в случае молдавских граждан.

Возрос интерес молдавских исследователей и молдавских политических властей к диаспоре

В последние годы возрос интерес молдавских исследователей и молдавских политических властей (на центральном и местном уровнях) в связи с влиянием участия диаспоры в политических процессах в Молдове. Соответственно, политические последствия присутствия за рубежом наших соотечественников – это процессы, которые все чаще вовлекают второе поколение миграции. Это во многом связано с чрезвычайной мобилизацией диаспоры осенью 2016 года, в условиях президентских выборов в Республике Молдова. С другой стороны, это связано с наблюдаемым повышенным интересом молдавских СМИ к гражданам Молдовы, проживающим за рубежом.

На уровне местного публичного управления в последние годы было начато несколько инициатив, направленных на привлечение мигрантов к развитию населенных пунктов, причем представители диаспоры считаются активными агентами страны происхождения. Кроме того, были запущены проекты развития побратимских отношений родных поселений мигрантов с учреждениями и городами в принимающих странах молдавских граждан, проживающих за рубежом.

В настоящее время, после 20-25 лет миграции, происходит новый этап в формировании диаспоры в разных странах - ее консолидация. Миграционные потоки из Республики Молдова, которые продолжались в период 2015-2017 годов, способствовали развитию диаспоры. В значительной степени интерес к данной проблематике обусловлен также демографическими изменениями, которые были зафиксированы в последние годы в диаспоре Республики Молдова, а также новыми конфигурациями общин молдавских граждан за рубежом.

Одной из ключевых задач остается осмысление того, в какой степени потомки молдавских граждан (формирующиеся за рубежом новые поколения) *вливают на формирование диаспоры и поддерживают связь с родиной своих родителей.*

Интеграция вторых поколений миграции, как этап развития диаспоры: деятельность ассоциаций граждан Молдовы

Первые этапы миграции граждан Республики Молдова (до 2010-2014 гг.) привели к формированию и консолидации ассоциаций наших сограждан, постепенной интеграции мигрантов первого поколения (проживающих / работающих за рубежом), интеграции молодых иммигрантов в общество, их социализации, вовлеченности в учебные процессы, (аспекты, затрагивающие эмигрировавшие семьи и детей, включая несопровожденных несовершеннолетних мигрантов).

Следующие этапы развития молдавской диаспоры, особенно в европейских странах, были связаны с интеграцией детей, рожденных в смешанных семьях, а также детей молдавских граждан, родившихся за рубежом (более 80 тысяч, по данным Министерства Иностранных Дел, около 14 тысяч в случае Италии или более половины молдавских несовершеннолетних на полуострове, согласно официальным данным). Их присутствие в ассоциациях, а также активное гражданство, в принимающих странах – сопряженный именно с тем фактором времени, который так важен для диаспоры, характеризует этап консолидации общин, созданных 10-15 лет назад – и определяет естественный обмен поколений, в рамках которого очевидно возникновение других, новых проблем.-

Роль и число молодых людей растет, а также тенденции стать новыми актерами в мероприятиях, организованных молдавскими гражданами за рубежом или дипломатическими миссиями. В ближайшем будущем влияние молодых молдавских граждан, родившихся за границей, будет более заметным (около двух тысяч молдавских 18-летних, родившихся в Италии, например, уже зарегистрированы). Это также отражено в журналистских материалах, предназначенных для представителей диаспоры Республики Молдова - молодых людей, которые эмигрировали в разных возрастных стадиях и имеют очень хорошие результаты в различных областях: образование, литература, музыка, живопись, спорт и т. д. Другой аспект связан с особенностями деятельности ассоциаций на протяжении многих лет, которые существенно изменились в последнее время.

На первых этапах миграционных процессов усилия молдавских граждан и их детей были сосредоточены на изучении языка принимающей страны (итальянского, испанского, греческого и т. д.), преодолении трудностей, характерных для первого периода пребывания за рубежом, культурного посредничества (в школах, детских садах, центрах для несовершеннолетних, больницах, тюрьмах, мэриях, где румыно-говорящие иммигранты не знали в достаточной мере язык принимающей страны), юридической помощи в получении документов на жительство, поощрении традиций, обычаев, народных танцев как способа проявить общины иммигрантов.

В то же время, большинство интересов молдавских иммигрантов были ориентированы на страну происхождения (за пределами общин молдавских граждан). Приоритет был отдан денежным переводам семье и детям, оставшимся в стране, инвестициям в покупку или ремонт жилья и решению проблем, вызвавших эмиграцию. Большая часть финансовой помощи, грузовых перевозок в Республику Молдова предназначались для детских домов, домов престарелых, строящихся церквей и т. д.

Впоследствии, при стабилизации положения проживающих в Италии молдавских граждан (как результат воссоединения семьи, постепенной интеграции детей, покупки жилья в Италии), вектор действий и интересов сообществ молдавских граждан несколько изменился – будучи направлен на укрепление возможностей семьи, на консолидацию общин, организацию и участие в некоторых традиционных мероприятиях (культурные, спортивные и т. д.), на помощь семьям и детям, которые испытывают трудности.

В повестку дня ассоциаций мигрантов уже включены вопросы прав человека, обучения, поддержки усилий по обретению гражданства, обеспечения пенсии (речь идет о старении иммигрантского населения), создания и поддержания собственного бизнеса, инициированного за рубежом, юридических консультаций по приобретению жилья в стране иммиграции и т. д.

Большинство мероприятий, организованных ассоциациями граждан Молдовы, вовлекают молодежь и детей, эмигрировавших для воссоединения семьи или родившихся в стране миграции в деятельность по изучению и продвижению румынского языка, чтобы снизить последствия аккультурации, а также дать им дополнительный шанс (знание большего количества языков, особенно в Италии, где румыноязычные общины насчитывают около двух миллионов человек), поддерживая румынский язык как язык общения, в том числе в смешанных семьях, поддерживая связи с родной страной.

Это уже переход от воскресных школ (созданных в 2003-2005 годах, часто в контексте религиозных общин) к появлению образовательных центров - предоставляющих более высокий уровень предоставления интегрированных образовательных услуг, - но и для организации научных, социальных, культурных, спортивных мероприятий, посвященных диаспоре.

Влияние вторых поколений на формирование диаспоры

Понятие „вторые поколения миграции” было использовано в начале XX века американскими исследователями Уильямом И. Томасом и Флорианом Знаниецким в работе *The Polish Paesant in Europe and America* / Польский крестьянин в Европе и Америке (Boston, Richard Badger, 1918-1920), и другими представителями Чикагской школы. Томас и Знаниецкий подчеркнули необходимость разграничения вторых поколений (детей мигрантов, родившихся в стране миграции) от промежуточных („*half second generation*”), хотя они совместно анализируют эти две группы.

Как правило, вторые поколения миграции составляют дети-иммигранты - рожденные за границей, а также те, кто родились в принимающей стране. В

целом, словосочетание „вторые миграции” относится к детям иммигрантов, родившихся и выросших за пределами родительской страны происхождения. Ссылаясь на интеграцию детей-иммигрантов, исследователи акцентируют понятие стратегические поколения, анализируя эту категорию, как связующий мост между родителями-мигрантами и обществом страны проживания, а также как основу формирования новых поколений в принимающей стране.

Правовой статус - это четкая разница между мигрантами первого поколения и их детьми, родившимися в принимающей стране и уже становящимися гражданами, воспитанными и обученными в учебных заведениях как коренное население. У них такие же ожидания интеграции (в обществе, на рынке труда), как и у их коллег. Феномен вторых поколений актуален, поскольку он является индикатором преодоления временной миграции, ознаменовавшим начало фазы стабилизации иммигрантских общин, актуальной для молдавских граждан в Италии, например. Итальянский социолог и политолог Маурицио Амброзини указывает, что формирование вторых поколений это не только этап миграционных явлений, но и важный ресурс, не только для страны проживания, но и для страны происхождения их родителей..

В Италии зарегистрировано около 26 тысяч несовершеннолетних с гражданством Республики Молдова, причем более половины из них родились в Италии. В результате, фактор второго поколения превышает уровень 50% (однако он значительно ниже среднего уровня в 66,7 процента для других общин). В 2014/2015 учебном году в образовательных учреждениях Италии обучалось 25047 молдавских учащихся: 4319 в детских садах, 7314 учащихся начальных классов, 4 964 в средних, и 8 460 в высших классах. В дошкольных и школьных учреждениях наличие второго поколения превышает 80 процентов. Молдавских студентов в итальянских университетах в 2014/2012 учебном году было 2 241.

Выводы

Растущее присутствие вторых поколений в контексте сообществ молдавских граждан, проживающих за рубежом, является важным показателем процесса формирования диаспоры Республики Молдова.

Исследования последних нескольких лет, новые научные материалы, представленные на международных конференциях на основе новых исследований, эмпирические данные и статистические данные принимающих стран, а также сравнительный анализ данных Министерства Иностранных Дел Республики Молдова (по меньшей мере 850 тысяч молдавских мигрантов за рубежом на основании документов, выданных Республикой Молдова, и более 80 тысяч детей из Молдовы, родившихся в миграционных странах) свидетельствуют о предстоящем упрочении процесса формирования диаспоры Республики Молдова в европейских странах. Представители новых поколений мигрантов (дети молдавских граждан) становятся протагонистами деятельности ассоциаций диаспоры, основателями новых ассоциаций, партнерами по организации мероприятий, организованных дипломатическими миссиями Республики Молдова, партнерами по обсуждению /

сотрудничеству / осуществлению проектов - с властями страны происхождения или властями принимающей страны. Новые поколения мигрантов представляют собой впечатляющий человеческий капитал, способный вносить вклад в развитие, как стран происхождения, так и принимающих стран.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Ambrosini M. *Sociologia delle migrazioni / Seconda edizione*. Bologna: Il Mulino, 2005. 335 p.
2. Ambrosini M., Molina S. *Seconde generazioni: un'introduzione dell'immigrazione in Italia*. Torino: Fondazione Giovanni Agnelli, 2004. 188 p.
3. Barbagli M., Schmoll C. (coord.) *Stranieri in Italia*. Bologna: Il Mulino, 2008. 339 p.
4. Beciu C. *Diaspora și experiența transnațională. Practici de mediatizare în presa românească*. În: *Revista de Sociologie*, 2012, nr. 1- 2, pp. 2-50.
5. Boerchi D. *La scelta scolastica degli studenti immigrati di seconda generazione*. În: *International journal of migration studies*, 2014, nr. 195, pp. 427-444.
6. Cheianu-Andrei D. *Cartografierea Diasporei moldovenești în Italia, Portugalia, Franța și Regatul Unit al Marii Britanii*. Chișinău: OIM, 2013. 140 p.
7. Codini E. *La condizione giuridica dei figli dei migranti nei paesi dell'Unione europea: il caso italiano*. În: *International journal of migration studies*, 2014, nr. 195, pp. 362-377.
8. Cohen R. *Global Diasporas. An Introduction / Second edition*. London and New York: Routledge, 2008. 219 p.
9. Dufois S. *De „Diaspora” à „diasporas”. La dynamique d'un nom propre*. [On-line]: <http://histoire-sociale.univ-paris1.fr/Sem/Dufoix-paris1.pdf> (дата обращения 28.09.2017)
10. Falteri P., Giacalone F. *Migranti involontari: Giovani stranieri tra percorsi urbani e aule scolastiche*. Perugia: Editura Morlacchi, 2011. 399 p.
11. Favaro G., Napoli M. *Ragazze e ragazzi nella migrazione. Adolescenti stranieri: identità, racconti, progetti*. Milano: Guerini e Associati, 2004. 250 p.
12. Haynes A. et. al. *Public and Political Discourses of Migration: International Perspectives*. London: Rowman & Littlefield International, 2016. 302 p.
13. Ionescu D. *Policy Needs on Diaspora Data Collection*. IOM, Geneva, 2005. [On-line]: <http://www.unece.org/stats/documents/2005/03/migration/wp.4.e.pdf> (дата обращения 04.08.2017)
14. Moraru V. (coord.) *Migrație, Diaspora, Dezvoltare: noi provocări și perspective*. Chișinău: ICJP, 2016. 306 p.
15. Moșneaga V. (coord.) *Politici și practici ale reglementării migrației în contextul provocărilor moderne*. Chișinău: OIM, 2017. 284 p.
16. Rumbaut R. G. *Assimilation and its discontents: between rhetoric and reality*. În: *International Migration Review*, 1997, nr. 4, pp. 923-960.
17. Sheffer G. (Ed.) *Modern Diasporas in International Politics*. London and Sydney: Croom Helm, 1986. 349 p.
18. Ярычев Н.У. *Гражданская активность в стратегии аккультурации и социализации поколений*. În: *Наука. Искусство. Культура*, 2015, Выпуск 3 (7), с. 109-119.

**DIMENSIUNEA INSTITUȚIONALĂ ȘI MECANISMUL DE REALIZARE
A ACȚIUNII DE POLITICĂ EXTERNĂ A UNIUNII EUROPENE:
STUDIU ISTORIOGRAFIC**

**INSTITUTIONAL DIMENSION AND MECHANISM OF IMPLEMENTATION
OF THE EUROPEAN UNION'S EXTERNAL POLICY ACTION:
HISTORIOGRAPHIC STUDY**

**Liliana BENIUC, magistru, lector universitar,
Institutul de Relații Internaționale din Moldova,
laurililiana@yahoo.com**

Rezumat

Potrivit abordării mai multor cercetători și experți în domeniul relațiilor internaționale, Uniunea Europeană este caracterizată ca un nou actor internațional care și-a edificat propriul mecanism de influență asupra mediului extern, de interacțiune cu statele membre și țările terțe. Cercetările tematice efectuate până în prezent abordează în mod diferit calitatea de actor al relațiilor internaționale, însă considerăm că merită atenție definiția potrivit căreia Uniunea Europeană este o entitate politică autonomă, multinivelară, interdependentă de actorii externi și de percepțiile externe, care generează relații internaționale de ordin colectiv și individual, politic și economic, fiind un subsistem al relațiilor internaționale. În Republica Moldova, studii în domeniul acțiunii de politică externă a Uniunii Europene deocamdată sunt insuficiente, iar investigațiile științifice în materie de studii europene urmăresc obiectivul de a elucidă mecanismul de funcționare a construcției europene, perspectivele și specificul de cooperare bilaterală a Republicii Moldova cu Uniunea Europeană. Articolul are drept scop de a elucidă unele studii consacrate dimensiunii instituționale și mecanismului de realizare a acțiunii de politică externă a Uniunii Europene.

Cuvinte-cheie: actor internațional, actorness, acțiune externă a Uniunii Europene, sistem european de acțiune externă, acțiune de politică externă, diplomația Uniunii Europene, politica externă a Uniunii Europene, europeanizarea politicii externe.

Summary

According to the approach of several researchers and international relations experts, the European Union is characterized as a new international actor who has built his own mechanism of influence on the external environment, interacting with Member States and third countries. The thematic researches conducted so far address differently the quality of actor in international relations, but we consider that the definition that the European Union is an autonomous, multi-level political entity interdependent on external actors and external perceptions, which generates international relations collectively and individually, politically and economically, being a subsystem of international relations. In the Republic of Moldova, studies in the field of the European Union's foreign policy are insufficient and scientific investigations in European studies aim to elucidate the functioning mechanism of the European construction, the prospects and the specific bilateral cooperation of the Republic of Moldova with the European Union. This article aims to elucidate some studies on the institutional dimension and the mechanism for implementing the European Union's foreign policy action.

Keywords: international actor, actorness, external action of the European Union, European external action system, foreign policy action, European Union diplomacy, foreign policy of the European Union, Europeanization of foreign policy.

Analiza acțiunii de politică externă a Uniunii Europene prezintă interes științific pentru mai multe teorii ale relațiilor internaționale și fabrici de gândire, printre care vom evidenția punctual constructivismul social (Ch. Bretherton și J. Vogler); think tank-ul „Grupul Internațional de Criză” - „ICG” (D. Helly); unii cercetători europeni (M. Smith, K. E. Smith, B. Tonra, F. Petiteville, A. Fenet, J. Koechlin) și ruși (I. Tarasov, M. Strezhneva); cercetători și experți români (I. M. Anghel, Gr. Silași, A. D. Crăciunescu) și moldoveni (V. Beniuc, V. Juc, V. Moraru, M. Diacon, V. Ungureanu, N. Chirtoacă, C. Ceban). Aceștia, dar și mulți alți cercetători și experți, caracterizează Uniunea Europeană ca un nou actor internațional care și-a edificat propriul mecanism de influență asupra mediului extern, de interacțiune cu statele membre și cu țările terțe. Cercetările tematice efectuate până în prezent în statele europene abordează într-un mod diferit calitatea de actor al relațiilor internaționale, iar în Republica Moldova studii în domeniul acțiunii de politică externă a Uniunii Europene deocamdată sunt insuficiente.

Modul de acțiune, intervenție civilă sau militară a Uniunii Europene pe arena internațională a fost profund cercetat de reprezentanții constructivismului social, Ch. Bretherton și J. Vogler, în lucrarea *The European Union as a Global Actor*, evaluând capacitatea și identitatea Uniunii ca actor major în relațiile internaționale și ca entitate *sui generis* [1, p.35]. Obiectivul principal al autorilor a fost de a stabili măsura în care Uniunea Europeană este capabilă să acționeze ca un actor eficient în întreaga gamă a activităților sale externe. Autorii s-au bazat în investigație pe definiția lui G. Sjøstedt de „actor internațional”: 1) unitate delimitată de ceilalți și de mediul său extern; 2) autonom, în sensul adoptării unei legi sau decizii corecte; 3) posedă anumite calități structurale de acțiuni la nivel internațional, precum personalitate juridică, agenți diplomatici și capacitate de a purta negocieri cu terți. Concluzia este că importanța Uniunii Europene în afacerile internaționale se dovedește a fi mult mai mare decât au anticipat, dar capacitatea de actor al Uniunii este limitată de caracterul său atipic, distinctiv. În aspect metodologic, Ch. Bretherton și J. Vogler ne sugerează că, dacă folosim în mod explicit sau implicit „statul” ca model sau comparator, atunci vom ajunge la concluzia că Uniunea Europeană nu este un actor important și nu joacă un rol semnificativ în afacerile internaționale. Din cauza că metodele tradiționale de investigație nu evidențiază pe deplin impactul extern al activităților Uniunii Europene, Ch. Bretherton și J. Vogler propun folosirea unor metode alternative, care ar permite demonstrarea calității Uniunii de actor al relațiilor internaționale. Astfel, autorii propun conceptul „actorness” (definit drept capacitate de a acționa sau de a fi actor), pentru a analiza acțiunea externă a Uniunii Europene și calitatea de actor. Conceptul „actorness” cuprinde trei elemente esențiale: 1) *oportunitate*, indică contextul, mediul extern al actorului, în cadrul căruia se dezvoltă activitatea Uniunii Europene. Oportunitatea se referă la ideea că în cadrul relațiilor internaționale nici un actor nu poate să fie considerat absolut autonom; 2) *prezență*, conceptualizează abilitatea Uniunii Europene de a exercita influență dincolo de frontierele sale. Conceptul „prezență” se referă la impactul acțiunii externe a Uniunii Europene, care, fiind variabilă și multidimensională, exprimă percepțiile din exterior și efectul asupra terților; 3) *capabilitate*, vizează contextul intern al acțiunii externe a Uniunii Europene - disponibilitatea instrumentelor politice și înțelegerilor privind capacitatea Uniunii de a utiliza aceste in-

strumente ca răspuns la oportunități și/sau pentru a valorifica prezența. În acest context, Ch. Bretherton și J. Vogler menționează că „actorness” este determinată de cinci variabile independente: identitate; comportament; elaborare a politicilor; factori temporali și sociali ai relațiilor Uniunii Europene cu țările terțe; contextul internațional. Astfel, conceptele „oportunitate”, „prezență” și „capabilitate” sunt esențiale pentru a înțelege legăturile structurale dintre „interiorul” și „exteriorul” Uniunii, în sens de contextul politic, instituțiile și resursele sale. Mai mult, aceste concepte accentuează faptul că Uniunea poate fi definită ca o entitate politică autonomă, multinivelară, interdependentă de actorii externi și de percepțiile externe, care generează relații internaționale de ordin colectiv și individual, politic și economic, fiind un subsistem al relațiilor internaționale.

Modurile de acțiune externă a Uniunii Europene au fost analizate de D. Helly în articolul științific „*Les modes d'action extérieure de l'Union européenne: le cas du Caucase du Sud*”. Prin sintagma „acțiune externă a Uniunii Europene” autorul definește toate politicile (comunitare și naționale) produse de toți actorii europeni (instituțiile Uniunii Europene, statele membre și actorii privați) care aparțin unui sistem politic deosebit, denumit „sistem european de acțiune externă”, care nu este nici organizație internațională, nici sistem de alianțe regionale, nici entitate politică producătoare de politică externă comparabilă cu un stat, deși se apropie de aceste modele. Vom menționa că sintagma „acțiune europeană externă” este larg folosită de D. Helly, pentru a prezenta guvernanta europeană în afara frontierelor sale [2, p. 243]. În acest sens, dimensiunea externă a guvernantei europene nu evită problema „promiscuității” dintre Uniunea Europeană și modelele etatiste de analiză a proceselor de luare a deciziilor. D. Helly formulează aceeași concluzie, precum Ch. Bretherton și J. Vogler, potrivit căreia, dacă aplicăm criteriile de analiză a politicii externe caracteristice statelor (prezența diplomatică și economică, eforturile de soluționare a conflictelor, folosirea forței armate), atunci Uniunea Europeană, în urma cercetării, va obține calitatea de actor secundar. Pentru a descifra și explica funcționalitatea „sistemului european de acțiune externă”, D. Helly a modificat modelul lui D. Easton potrivit schemei lui R. Ginsberg [2, p.248]. Actorii principali ai sistemului (instituțiile comunitare și statele membre) produc politici, fiind influențați atât de contextul internațional, cât și de contextul intern european, iar politicile produse au un efect retroactiv asupra contextului internațional și contextului european. Instrumentele acțiunii externe a Uniunii Europene încorporează pozițiile comune, politicile de sancțiuni, strategiile de extindere și acordurile de asociere. D. Helly ajunge la concluzia: acțiunea externă a Uniunii Europene este o combinație de acțiuni simultane la diferite niveluri, de la individ la organizații internaționale, în cazul în care fiecare este compus dintr-o multitudine de actori intermediari. Fiecare protagonist al acțiunii externe a Uniunii Europene interacționează cu ceilalți și cu contextul internațional, care întrunește organizații europene regionale (OSCE, Consiliul Europei), organizații internaționale (instituțiile specializate ale ONU) și alți actori (statele).

Dacă am încerca să extrapolăm sintagma „acțiunea de politică externă” la realitățile Republicii Moldova, atunci putem ajunge la concluzia că sistemul de realizare a politicii externe trebuie să fie descentralizat, prin includerea alături de instituțiile puterii de

stat a unor fabrici de gândire, centre de analiză și studii strategice, inclusiv prin propulsarea unor personalități marcante, care în cadrul diferitor platforme internaționale ar contribui la realizarea intereselor naționale ale Republicii Moldova. Deci, sintagma „acțiune de politică externă” presupune acțiunile simultane ale diferitor instituții guvernamentale și neguvernamentale realizate cu scopul atingerii unor obiective comune privind politica externă.

În articolul intitulat „*Toward a theory of EU foreign policy-making: multi-level governance, domestic politics, and national adaptation to Europe's common foreign and security policy*” [3] M. Smith cercetează modul în care Uniunea Europeană acționează în cadrul politicii externe, trece de la cooperarea internațională ad-hoc (sau coordonarea politicilor externe naționale din cadrul Cooperării Politice Europene) la procesul decizional colectiv (sau guvernanta multinivelară din cadrul Politicii Externe și de Securitate Comună PESC), deși acest proces nu este nici supranațional, nici federal. Dat fiind că Uniunea Europeană posedă anumite elemente proprii unui sistem federal, M. Smith propune de a aplica sintagma „*guvernanta multinivelară*” pentru cercetarea politicii externe a Uniunii, o formațiune bazată pe tratate, iar statele comunitare își rezervă autoritatea supremă de a aproba deciziile, în special de politică externă. Considerăm că utilizarea sintagmei „*guvernanta multinivelară*” ca instrument de investigație ajută cercetătorul să evite capcanele abordării interguvernamentale a politicii externe a Uniunii Europene (cum ar fi „*acțiunile pe două niveluri*” sau interguvernamentalismul liberal) și poate elucida negocierile la nivel înalt din cadrul conferințelor interguvernamentale majore. M. Smith concluzionează că PESC, la fel ca și Uniunea Europeană, este un proces unic în afacerile internaționale. În calitate de proces deliberativ și descentralizat, PESC este supusă mai multor constrângeri la nivel de Uniune Europeană și național, iar dezvoltarea ei depinde atât de caracteristicile inerente ale problemelor politice, cât și de factorii locali situaționali. În opinia noastră, acțiunea slabă de politică externă a Uniunii Europene ar putea fi o regulă până când procesele deliberative din cadrul Uniunii nu vor avea șanse reale de a modifica culturile politice interne ale noilor state membre în conformitate cu prioritățile politicii externe a Uniunii.

Multiplele niveluri de acțiune (internațional, european, național, subnațional) a „sistemului de politică externă a Uniunii Europene”, care continuă să se dezvolte cu noi instituții și noi instrumente, sunt analizate de K. E. Smith în studiile intitulate „*The EU in the world: future research agendas*” [4] și „*Can the European Union be a Pole in a Multipolar World?*” [5]. Prin sintagma „*sistem de politică externă a Uniunii Europene*” se subînțeleg instituțiile și normele care determină elaborarea și implementarea politicilor externe comune în numele Uniunii [4]. Actorii sistemului de politică externă a Uniunii Europene sunt statele membre și unii factori instituționali, precum Comisia Europeană, Înaltul Reprezentant al Uniunii pentru Afaceri Externe și Politica de Securitate, Serviciul European de Acțiune Externă (SEAE). Sistemul înglobează PESC și politica de securitate și apărare comună (PSAC). În același timp, K. E. Smith pune la îndoială perspectiva devenirii Uniunii Europene drept pol într-un sistem internațional multipolar și interdependent, evidențiind, în context, trei mari provocări specifice: 1) restabilirea credibilității după criza euro; 2) realizarea unității statelor membre; 3) adaptarea activităților de politică externă potrivit noului mediu

internațional [5, p.120]. K. E. Smith sugerează că există riscul ca Uniunea Europeană să devină irelevantă în noul mediu internațional.

Rolul important al Uniunii Europene în cadrul reconfigurării ordinii mondiale și schimbării structurii sistemului internațional postrăzboi rece este abordat de S. Kahn în studiul *Geopolitica Uniunii Europene* [6]. Uniunea Europeană este o asociație politică, bazată pe voința statelor suverane de a se angaja în procese de cooperare, pentru a crea un nou tip de sistem internațional, în cadrul căruia să-și amplifice rolul de actor. Modelul de exercitare a cooperării europene nu este universal, dat fiind că există competiția dintre formele clasice și formele contemporane de înstrăinare a suveranității naționale, deși Uniunea Europeană frecvent este expusă ca exemplu de cooperare multilaterală. Construcția europeană, potrivit opiniei lui S. Kahn, este singura entitate internațională care prevede unificarea mai multor sectoare, renunțând la război în calitate de mijloc de soluționare a litigiilor, și parțial la frontiere, situație care plasează Uniunea Europeană în fruntea proceselor de reconfigurare a structurii sistemului internațional postrăzboi rece [6, p. 168-170].

În articolul „*Перспективы внешнеполитического единства Европейского Союза*” [7] I. Tarasov a remarcat următoarele cauze care tergiversează integrarea în domeniul politicii externe a Uniunii Europene: tradiția seculară a statelor mari de a avea o politică externă „independentă și puternică”; politica manevrării diplomatice active, care permite statelor mici să realizeze anumite interese naționale, jucând pe divergențele dintre marile state; slăbiciunea instituțiilor comunitare; lupta dintre Consiliu și Comisie pentru a controla politica externă comună; influența factorului extern, în special al SUA [7, p. 76]. Politica externă comună este la etapa incipientă de integrare, iar realizarea ei se aseamănă cu coordonarea interstatală. Abordarea interguvernamentală nu poate să garanteze unitatea de politică externă a Uniunii, fiind dependentă de prioritățile statelor membre. I. Tarasov subliniază că politica externă comună a Uniunii Europene nu poate să fie elaborată și realizată similar politicii externe a unui stat [7, p. 81]. În concluzie autorul menționează că politica externă a Uniunii Europene este un fenomen multivectorial, care posedă un variat instrumentar, bazat pe „guvernanța politică soft” și pe crearea zonelor de stabilitate și securitate la frontierele sale externe.

B. Tonra este autorul mai multor elaborări consacrate politicii externe a Uniunii Europene, printre care „*Le cas des petits États dans l'Union Européenne*” [8] și „*The study of EU foreign policy: between international relations and European studies*” [9]. Analizând politica externă a Uniunii Europene, B. Tonra menționează că statele mici, în scopul de a se proteja, optează pentru multilateralism, susțin instituțiile supranaționale puternice și se împotrivesc hegemoniei a marilor state, prin manipularea cu factorul numeric în cadrul procesului de luare a deciziilor, fie atunci când se adoptă decizii prin unanimitate (caracteristic domeniului politicii externe, de securitate și apărare), fie în cazul majorității calificate. În ambele cazuri, „statele mici” au posibilitatea de a influența „statele mari”, utilizând Uniunea ca un instrument de realizare a propriilor interese naționale [8, p.348]. Proiectarea exterioară a intereselor europene comune este unul dintre factorii care a lansat perspectiva de politică externă a Uniunii Europene, iar cel mai mare impuls pentru reformarea procesului de elabo-

rare a politicii externe europene a fost determinat de experiența performanței Uniunii în tratarea războaielor, care au însoțit destrămarea fostei Iugoslavii [9, p.3]. Legătura dintre politica externă și politicile de comerț, extindere, asistență economică, ajutor umanitar ale Uniunii Europene a implicat o contribuție substanțială din partea Comisiei Europene și a impulsionat PESC. B. Tonra susține că politica externă a Uniunii este mai mult decât PESC, care înglobează totalitatea relațiilor externe ale Uniunii și instrumentele politice, economice, umanitare, inclusiv militare [9, p.5].

Aspectele normative ale relațiilor externe ale Uniunii Europene au fost descrise în manualul colectivului de autori condus de A. Fenet *Droit des relations extérieures de l'Union européenne* [10]. Convergența politicilor externe ale statelor membre și a politicii externe a Uniunii Europene condiționează existența unui interes comun important, asigurând exercitarea PESC. În baza acquis-ului comunitar, autorii au identificat criteriile care pot să antreneze existența intereselor comune importante în domeniul politicii externe: proximitatea geografică a unei regiuni sau țări; existența unui interes important, cum ar fi stabilitatea politică și economică a unei regiuni sau anumitei țări; amenințarea intereselor Uniunii Europene în materie de securitate. Realizările PESC depind de diplomația concertată a statelor membre, în timp ce mecanismele operaționale permit concertarea sistematică și rapidă a guvernelor naționale ale statelor membre, fiind asigurată printr-un sistem de mesagerie criptată. PESC are incidente asupra politicilor externe naționale, obligând statele comunitare să se conformeze, să se concilieze și să se ralieze altor parteneri de grup.

Un loc deosebit în lista lucrărilor dedicate acțiunii de politică externă a Uniunii Europene ocupă elaborarea lui F. Petiteville *La politique internationale de l'Union Européenne* [11], care prezintă geneza diplomației europene, instituționalizarea politicii externe europene după Tratatul unional de la Maastricht, diplomația europeană a drepturilor omului, perspectivele internaționale ale Uniunii Europene. Pentru cercetarea noastră a prezentat interes capitolul dedicat Europei în relațiile internaționale, care include dezbaterile teoretice pe marginea conceptelor „politică externă europeană”, „putere civilă”, „putere soft” și „putere normativă” a Uniunii. Potrivit accepției lui F. Petiteville, în Uniunea Europeană riscurile de incoerență în acțiunile internaționale sunt atenuate de multiplele interacțiuni și negocieri procedurale, care există între instituțiile Uniunii și politicile externe ale statelor membre. Complexitatea instituțională a Uniunii Europene și dependența sa de statele comunitare nu constituie obstacole polarizante ale statutului său de actor internațional din moment ce acceptă ideea de „actor colectiv”. F. Petiteville afirmă că nici fragmentarea instituțională a Uniunii Europene și nici caracterul variabil interguvernamental nu împiedică Uniunea să exercite influență internațională multiformă. Capacitatea Uniunii Europene de acțiune pe plan internațional este reprezentată de conceptul „sistemul european de acțiune externă”, pe când sintagma „politică internațională a Uniunii Europene”, care cuprinde ansamblul de acțiuni, discursuri, proceduri imputabile Uniunii, destinate de a produce efecte în plan internațional, deține avantajul de a evada de statocentrism și indică câmpul de acțiune internațională a Uniunii Europene, de a demonstra existența unei diplomații europene, care se dezvoltă, se exprimă și acționează în cadrul „politicii supreme”. Considerăm că diplomația europeană nu se limitează la PESC, deoarece

relațiile externe ale Uniunii Europene, exprimate prin acorduri de cooperare, asociere și comerț, parteneriate instituționalizate, asistență pentru dezvoltare, sunt instrumente ale unei „diplomații cooperante”, care completează PESC. În această ordine de idei remarcăm că PESC este un releu de influență și vizibilitate pentru statele mici și o prelungire europeană a diplomației naționale pentru statele mari.

Uniunea Europeană, ca instituție, reprezintă produsul diplomației. Autorii suportului de curs *Diplomația Uniunii Europene (și regulile acesteia)*, I. M. Anghel, Gr. Silași, A. D. Crăciunescu [12], subliniază că atunci când se face referință la diplomația Uniunii Europene se are în vedere întregul ansamblu: atât „diplomația externă”, care se referă la relațiile Uniunii cu statele terțe și alte organizații internaționale, cât și „diplomația internă”, adică relațiile dintre statele membre în cadrul spațiului comunitar [12, p. 310]. Ambele diplomații constituie același întreg, care au sens și finalitate, de asigurare a capacității Uniunii Europene de a participa în viața internațională. În articolul „*Uniunea Europeană și poziția (calitatea de subiect de drept internațional) a statelor membre*” [13] I. M. Anghel a caracterizat raporturile dintre statele membre și Uniunea Europeană în domeniul relațiilor internaționale. Potrivit logicii cercetătorului, statele membre coexistă cu Uniunea Europeană, chiar dacă structural Uniunea se prezintă ca o asociere/uniune de state, o entitate complexă și puternică, cu o pondere semnificativă în raporturile cu statele membre, dar și cu o influență mai mare în viața internațională. În consecință, extinderea activităților Uniunii Europene implică în mod inevitabil reducerea dimensiunii externe a statelor membre, a sferei lor de reprezentare, a spectrului acțiunilor externe și a ponderii de influență. În asemenea mod, sfera participării statelor membre la viața internațională este indubitabil îngustată și dirijată spre zona mai puțin importantă a politicii internaționale. În cadrul Politicii Externe Comune, statul membru apare într-o poziție de partener adiacent față de Uniunea Europeană, legătura între politica externă a Uniunii Europene și politica statelor membre este asigurată prin identitatea obiectivelor Uniunii, prin regulile comune stabilite și mecanismele care o elaborează. Astfel, politica externă a statelor membre se circumscrie între doi parametri: *obiectivele Uniunii Europene și interesele naționale*, care trebuie să se armonizeze, fiind exclusă probabilitatea ca interesele naționale ale unui stat să prevaleze și să elaboreze politica externă a Uniunii [13, p.101]. Politica externă a fiecărui stat membru exprimă politica externă a Uniunii, la scara și nivelul internațional, iar în rezultat, în condițiile globalizării, statele membre nu dispun de altă alternativă decât asigurarea fidelității față de Uniunea Europeană și acceptarea egalității, spre a nu se izola.

M. Strezhneva în articolul „*Субъектность Евросоюза в отражении организационной теории*” [14] notează că Uniunea Europeană, fiind parte a rețelei de relații bi- și multilaterale, participă în diverse domenii ale guvernantei globale, cele mai relevante vizează consolidarea sistemelor de reglementare economică și climaterică. Uniunea Europeană este o comunitate unică, care a depășit limitele formelor tradiționale de organizare politică, reprezentând un model supranațional hibrid de guvernanță [14, p. 65]. M. Strezhneva consideră că în cadrul ordinii mondiale contemporane este dificil de stabilit un loc corespunzător Uniunii Europene, iar potențialul ei în politica mondială este determinat de posibilitățile diplomatice ale Bruxelles-ului

și de resursele lui materiale, fiind lipsit de mijloace de exercitare a influenței în problemele de securitate militară. M. Strezhneva subliniază că dacă optăm pentru o abordare metodologică de alternativă, potrivit căreia, calitatea de „subiect” este analizată de pe pozițiile guvernantei globale, trebuie de determinat rolul funcțional al Uniunii Europene în constituirea sistemului internațional. Din cauza lipsei potențialului militar, Uniunea Europeană se fundamentează pe norme, valori și „forța propriului exemplu”. Sistemul internațional postrăzboi rece a devenit, incluziv, multilateral, oferind posibilități suplimentare pentru Uniunea Europeană și deschizând căi de interacțiune cu alți actori și rețele subnaționale, multinaționale și transnaționale [14, p.65]. Din perspectiva „teoriei organizaționale”, promovată de D. North, Uniunea Europeană este o metaorganizație internațională, mediul extern al căreia este determinat de guvernanta globală politico-juridică, în cadrul căreia Bruxelles-ul pretinde la unul dintre rolurile principale [14, p.67-68]. M. Strezhneva, în baza cercetărilor efectuate, a determinat că Uniunea Europeană nu posedă monopolul asupra reprezentării intereselor sale în majoritatea sferelor de activitate internațională și se confruntă cu anumite limite, care nu sunt caracteristice statului. Prin inerție, statele membre continuă să realizeze propriul curs de politică externă față de țările terțe și organizațiile internaționale. Deși față de fiecare problemă externă statele comunitare trebuie să-și coordoneze pozițiile, întotdeauna se păstrează posibilitatea de a acționa autonom.

Un alt articol scris de M. Strezhneva, „*Методологические аспекты в изучении внешней политики и глобальной роли Европейского Союза*” [15], prezintă unele puncte de reper pentru compararea diverselor abordări teoretico-metodologice cu privire la Uniunea Europeană, cum ar fi conceptele „statocentrism”, „subiect”, „sistem”, „identitate”, „norme”, „diferențiere”, concepte care asigură „navigarea” între teorii, pentru a ne convinge despre ambiguitatea unor semnificații și necesitatea completării unor termeni relevanți de care depind direcțiile, limitele și posibilitățile oricărei analize teoretice. M. Strezhneva menționează că teoriile relațiilor internaționale sprijină cercetătorul în înțelegerea comportamentului internațional și a consecințelor posibile ale influenței globale a Uniunii Europene. Ambivalența Uniunii Europene ca obiect al cercetării științei politice constituie o provocare pentru teoriile relațiilor internaționale, determină evoluția și perfecționarea metodelor de analiză. Metodele alternative sugerate de M. Strezhneva, pot fi, de exemplu, preluate din domeniul economiei politice și sociologiei. Totodată, este supus criticii conceptul popular de „putere normativă”, atribuit Uniunii Europene, formulat și dezvoltat de I. Manners, demonstrând că, dacă se aplică teoria constructivistă a lui A. Wendt, acesta devine vulnerabil ca instrument de analiză. În acest context, M. Strezhneva menționează că, conceptul „putere normativă” a Uniunii Europene nu contribuie la înțelegerea specificului de acțiune a Uniunii Europene, cât la prescrierea unui comportament internațional destul de agresiv, datorită prezumției superiorității incontestabile a normelor europene în procesul de edificare a viitorului model de ordine europeană și globală în plin proces de formare.

Studierea normelor și valorilor construcției europene, care sunt promovate prin intermediul acțiunii de politică externă a Uniunii Europene, constituie obiectul de investigație a cercetărilor, care încearcă să demonstreze că Uniunea Europeană este nu numai o „putere economică”, ci și o „putere civilă”, ce ar putea contribui la „euro-

penizarea” normativă a restului lumii. În monografia *L'Europe a-t-elle une adress? La politique étrangère de l'Union Européenne* [16] J. Koechlin menționează că politica externă joacă un rol substanțial în procesul de legitimare și determinare a identității unui stat sau a unui grup de state. Pentru a consolida interesele sale, un stat sau un grup de state vor căuta să dezvolte puterea, care corespunde capacității de control al acțiunii altor state. Europa medievală a inventat conceptele „stat-națiune”, „suveranitate” și „echilibru de putere”, însă în prezent niciun stat european nu este în măsură să exercite hegemonie în concertul națiunilor [16, p.16]. Această slăbiciune relativă este compensată, potrivit abordării lui J. Koechlin, prin eforturile de integrare europeană, care poate conduce Europa pe calea de unitate politică și putere mondială. Franța și Germania trebuie să dețină rolul de echilibru într-un eventual concert al națiunilor, iar SUA ține prin intermediul Germaniei un control asupra Europei. J. Koechlin analizează profund abordările lui H. Kissinger privind politica internațională, susținând că *realpolitik*-ul lui nu admite un sistem european *sui generis*, mid-federalist sau mid-confederal [16, p.18]. Potrivit abordării lui J. Koechlin, deficitul de empirism în materie de politică externă comună practic a lăsat în umbră începuturile PESC [16, p.87]. Slăbiciunea endemică a uniunii politice a fost determinată de eșecul politic: statele membre n-au reușit să depășească divergențele care le exprimau în domeniul PESC [16, p.88]. În acest context, J. Koechlin notează că „Politica Externă și de Securitate Comună” nu este „politica externă și de securitate unică”, ci realizarea în comun a politicii externe, după esență poliformă și multilaterală [16, p.88]. J. Koechlin prezintă, în această ordine de aserțiuni, declarația ex-ministrului de Externe francez H. Védérine, care în anul 2000 menționa că „niciodată nu s-a decis comunitarizarea PESC sau impunerea unei politici externe unice, ci s-a manifestat voința de a converge politicile externe naționale puternice, de a le armoniza și a le extinde într-o politică comună, eficace și coerentă” [16, p.88].

Conceptul „europenizarea politicii externe” este folosit pe larg de publicațiile străine, pentru a cerceta influența Uniunii Europene asupra statelor naționale, a explica procesul de adoptare a deciziilor Uniunii și caracterul relațiilor dintre nivelurile puterii supranaționale europene și puterii naționale. În acest sens, îl invocăm pe A. Betmakaev, care în articolul „*Факторы европеизации внешней политики государств-участников Европейского Союза*” [17] afirmă că europenizarea politicii externe se poate manifesta ca proces, ca instrumentar și ca o acțiune comună a statelor comunitare. „*Europenizarea politicii externe naționale*” presupune convergența politicii externe naționale a statelor membre a Uniunii Europene cu PESC/PSAC. Statele comunitare reacționează într-un mod diferit față de deciziile adoptate împreună. Astfel, statele mici sunt mult mai cointeresate să extindă integrarea în domeniul politicii externe decât statele mari, pentru a diminua influența actorilor puternici din cadrul Uniunii. Această idee este concretizată de S. Gavrilova în monografia *Политическая история современной Италии (1945-2011) в трудах российских ученых* [18], fiind precizat că varianta italiană de integrare europeană prevedea expres dezvoltarea cooperării politice, în vederea sporirii gradului de influență a Italiei în relațiile internaționale [18, p.176]. Pentru a-și accentua rolul în cadrul Uniunii Europene, Italia și-a intensificat activitatea în bazinul Mării Mediterane, zona tradițională a influenței sale, în contextul problemelor energetice, migrației ilegale, securității și combaterii terorismului

internațional. Alături de Spania și Franța, Italia urmărește să elaboreze o politică unică mediteraneeană. În această ordine de idei, prezintă interes afirmația S. Gavrilova, potrivit căreia în cadrul Uniunii Europene se elaborează un nou proiect de creare a Europei Sudice sau Latine în calitate de contrapondere a influenței dominante a Germaniei [18, p.180]. Considerăm că această idee a pierdut, cel puțin pentru moment, din actualitate și posibilitate de a fi transpusă în practică, dată fiind indispensabilitatea consolidării coeziunii comunitare, substanțial diminuată de mai multe procese și fenomene.

Ținem să precizăm că mai multe cercetări consacrate politicii externe a Uniunii Europene se concentrează pe problema delimitării sferelor interne și externe ale activității europene. Astfel, M. Telò în *Relations internationales. Une perspective européenne*, [19] consideră că scopul separării sferelor interne și externe ale politicii, între politici interne și internaționale, reprezintă una dintre provocările lansate de către construcția europeană conceptului clasic al „suveranității etatiste”. Politicile interne ale Uniunii (piața unică, de concurență, agricolă) au un impact important pe plan internațional, atât asupra vecinilor, cât și asupra guvernării globale. Multilateralismul european se dovedește a fi o formă instituționalizată de cooperare interstatală, fondată pe două principii: 1) „principiul de nondiscriminare” la nivelul costurilor și beneficiilor, implicând un mod generalizat de conduită contra regulilor și normelor diferențiate; 2) principiul „reciprocității difuze” conform căruia, actorii așteaptă beneficii pe termen scurt, mediu și lung, care pot să se manifeste în multiple domenii atât la nivel regional, cât și global, implicând un anumit grad de încredere reciprocă între parteneri. Procesul decizional al Uniunii Europene în domeniul politicii externe este descentralizat și împiedică Uniunea să concureze cu statele în domeniile de securitate, apărare și politica externă *stricto sensu* [19, p.183-184]. Din această perspectivă, se evidențiază decalajul dintre așteptările și capacitățile de acțiune (expectations/capabilities gap), potrivit abordării lui Ch. Hill.

Ideea măsurării și a evaluării realizărilor în timp sau ideea unui „decalaj” între obiectivele declarate și rezultatele efective ale politicii externe europene este prezentată de către Ch. Hill în *The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role* [20]. Ch. Hill a definit „decalajul dintre capacități și așteptări” ca diferență între abilitatea Uniunii Europene de a negocia, reieșind din resursele și din instrumentarul de care dispune, și speranțele din interiorul Uniunii Europene și a statelor terțe. Ch. Hill sugerează că balanța dintre capacități și așteptări este o modalitate de a înțelege poziția internațională a Europei. Relația dintre capacități și cereri este homeostatică în măsura că o divergență mare între capacități și așteptări poate să aibă consecințe disfuncționale. Decalajul dintre capacități/așteptări se bazează pe trei componente: 1) capacitatea de a conveni; 2) disponibilitatea resurselor; 3) instrumentele aflate la dispoziție. Capabilitățile Uniunii pot fi împărțite în resurse, instrumente și coerență. Poziția consolidată a Uniunii Europene pe plan internațional poate fi caracterizată ca resursă fundamentală. Ch. Hill consideră că activele Uniunii Europene (28 state membre, numărul mare de populație - 506 mln oameni, PIB semnificativ, factor geopolitic important în Europa și Scandinavia) nu au fost transformate în putere de utilizare și prin urmare, amenință pe termen scurt să exacerbeze mai degrabă decât să diminueze decalajul dintre capacități și așteptări, deoarece dimen-

siunea de apărare a Uniunii nu este dezvoltată [20, p.320]. În cercetările ulterioare a fost stabilită legătura dintre capacitatea Uniunii Europene de a-și atinge obiectivele și gradul de coeziune internă, și anume nivelul membrilor față de preferințele politice comune.

St. Keukeleire și J. MacNaughtan în monografia *The Foreign Policy of the European Union* [21] menționează că în dezvoltarea relațiilor internaționale a Uniunii Europene obiectivele de politică externă cu regularitate se ciocnesc cu scopurile altor „politici comune” ale Uniunii cum ar fi: politica comercială, politica de dezvoltare, iar aceste ciocniri nu întotdeauna sunt productive [21, p.199]. Astfel, acțiunile și inițiativele de politică externă ale Uniunii Europene (până la intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona – n.n.) se realizează în diverse forme: acțiuni ale Comunității Europene (primul pilon al Uniunii conform Tratatului de la Maastricht) ori acțiuni de PESC (al doilea pilon), ori ca măsuri de asigurare a „securității interne” a Uniunii Europene în sferile migrației, protecției frontierelor, readmisiei (al treilea pilon). Totalitatea acestor acțiuni creează o identitate „bifurcată” și „triplată” de politică externă a Uniunii Europene [21, p.33]. Pentru a înțelege premisele acestor relații, este necesară studierea amănunțită a transformării instituțiilor integraționiste, realizată contrar unei strategii comune, dar în rezultatul unor negocieri permanente bazate pe compromis și concesiile mutuale. Pentru Uniunea Europeană este caracteristic prezența unui număr mare de participanți de diversă calitate (instituții supranaționale și state), care se subordonează diferitor proceduri și care se includ la diferite etape ale procesului de adoptare a deciziilor. Ca rezultat, descrierea sistemului de adoptare a deciziilor în cadrul Uniunii Europene se reduce la analiza tratatelor fondatoare, iar dimensiunea politică se ignoră. Deseori interesele de ordin economic dețin întâietatea față de sarcinile de factură politică. Eficiența politicii externe a Uniunii Europene ca integritate, în opinia lui St. Keukeleire și J. MacNaughtan, este determinată de coordonarea activității internaționale și a PESC, întrunind, astfel, dimensiunile de suprastatal (Comisia Europeană) și interguvernamental (Consiliul Uniunii Europene), acestea trebuie să fie întrepătrunse, pentru a constitui pe viitor premisele cumulării lor. O dificultate în analiza politicii externe a Uniunii Europene este rapiditatea evoluției acesteia. Deși formele instituționale au fost definitive, dezvoltarea intensivă a PESC este însoțită de aprobarea de către diverse instituții și aplicarea diverselor instrumente, ceea ce condiționează o imprecizie a conținutului politicii externe și aprecieri ambigue: de la negarea faptului existenței caracterului ei independent până la apologia eficienței ei.

Dilema teoretică care descrie Uniunea Europeană ca factor de elaborare a politicii externe este elucidată de către A. Moravcsik în studiile *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht* [22] și *Europe, the Second Superpower* [23], care definește Uniunea Europeană ca sistem politic unic, multinivelar și transnațional; un stat nonstat, cu ambiția de a realiza o politică externă comună, aceasta fiind mai mult decât o simplă sumă a politicilor externe exercitate de statele comunitare. A. Moravcsik caracterizează Uniunea Europeană drept cea mai ambițioasă și mai reușită organizație internațională din toate timpurile, care desfășoară practici instituționale de pionierat și este cea de-a „doua putere militară mondială”, cu trupe de luptă active la nivel global. Operațiunile sale militare sunt efectuate în strânsă cooperare cu SUA, iar criza din Irak din 2003 constituind singura

excepție majoră [23, p.92]. Instrumentele distinctive ale Uniunii Europene de „putere civilă” au câștigat utilitate față de „puterea militară hard”, extinderea Uniunii spre Est fiind cel mai eficient instrument de a răspândi securitatea și pacea pe continentul european în ultimii 20 de ani.

W. Wessels și F. Bopp în articolul „*The Institutional Architecture of CFSP after the Lisbon Treaty – Constitutional breakthrough or challenges ahead?*” [24] și-au canalizat investigațiile pe studierea aspectelor instituționale ale Tratatului de la Lisabona, inclusiv pe studierea amănunțită a acțiunii de politică externă în domeniul securității și apărării. W. Wessels și F. Bopp au prezentat valorile comune și obiectivele normative ambițioase, care determină acțiunea Uniunii Europene în plan intern și sub aspect extern. În calitate de acțiuni de politică externă în domeniul securității și apărării, W. Wessels și F. Bopp au notat operațiunile de dezarmare și de stabilizare postconflictuală. Formele instituționalizate de realizare a acțiunii de politică externă privind securitatea și apărarea cuprind misiunile umanitare și de salvare, consiliere și asistență militară, misiunile forțelor de luptă pentru gestionarea crizelor, misiunile forțelor pacificatoare. În calitate de sarcini ale acțiunilor de politică externă, W. Wessels menționează prevenirea conflictelor și menținerea păcii [24, p.8]. W. Wessels precizează că datorită amendamentelor Tratatului de la Lisabona în domeniul securității și apărării a fost creată natura „hibridă” a identității Uniunii: pe de o parte, obiectivele urmărite sunt tipic civile, pe de altă parte, capacitățile militare pentru implementarea lor sunt amplificate.

O relevanță științifică deosebită comportă lucrarea lui A. Missiroli *The EU and the world: players and policies post-Lisbon* [25], care descrie specificitatea politicii externe europene, prin prisma relațiilor dintre putere și anarhie; cooperare și integrare; idei și cultură. Cadrul instituțional al politicii externe a Uniunii Europene este prezentat prin descrierea funcției de Înalt Reprezentant al Uniunii pentru Afaceri Externe și Politica de Securitate și a Serviciului European Acțiune Externă SEAE. Domeniul funcțional al Uniunii Europene în plan internațional este caracterizat de către A. Missiroli prin evidențierea *capacităților* Uniunii (operațiunile și misiunile politicii de securitate și apărare; capacitățile civile și protecția civilă; capabilitățile de apărare și industrie; migrația și afacerile interne) și *direcțiilor* geografice (Europa de Sud-Est, vecinii estici și Rusia, vecinii sudici, Africa Subsahariană, Asia-Pacific, America Latină și Partenerii Strategici). A. Missiroli acordă o atenție deosebită funcțiilor exercitate de către Comisia Europeană în domeniul extern, remarcând că inițial responsabilitățile ei de relații externe au fost limitate la calitatea de negociator extern al Comunității Economice Europene cu țările terțe în problemele comerciale, pe când după intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, Comisia acționează potrivit principiului „paralelismului”, conform căruia, existența competențelor politice interne este prevăzută a fi paralelă cu posesia unor împuterniciri externe, iar Consiliul încurajează indirect capacitatea Comisiei de a acționa în străinătate prin promovarea „externalizării” politicilor agenților în domeniul justiției și afacerilor interne. În așa mod, Comisia Europeană este asociată pe deplin cu politica externă europeană, în pofida faptului că PESC/PSAC sunt dominate de principiile interguvernamentale. Potrivit estimărilor lui A. Missiroli, Comisia acționează în mod proactiv în domeniul politicii externe europene, prin lansarea unor inițiative noi, precum Politica Europeană de Vecinătate și lupta pentru un rol autonom pe arena internațională, de exemplu, G7/G8 și G20.

F. Charillon în articolul „*Vers la regionalisation de la politique étrangere?*” [26] cercetează corelația dintre proximitatea geografică și desemnarea priorităților naționale de politică externă. Potrivit acestui raționament, Germania constituie o prioritate pentru Franța și invers; țările Europei Centrale și de Est se interesează mai mult de Berlin decât Paris; Marea Britanie este esențială pentru politica externă irlandeză; Turcia rămâne obsesia factorilor de decizie din Grecia [26, p.393]. F. Charillon conchide că „proximitatea regională” determină politica externă a statelor și se află la originea proiectelor de integrare regională. Autorul nu are ca obiect dezvoltarea unei abordări normative sau evaluative a politicii externe, ci de a lua act de tendințele care exercită o presiune crescândă asupra realizării politicii externe naționale din perspectiva redefinirii acesteia. În loc de „politica externă comună” F. Charillon optează pentru conceptul „*politica externă regionalizată*”, pentru a lua în considerare diversitatea fenomenului [26, p.395]. Originalitatea europeană provine din faptul că regionalizarea politicii externe este instituționalizată și include un anumit număr de obligațiuni. Tratatul Uniunii Europene, potrivit abordării lui F. Charillon, implică o dublă obligație de coerență: mai întâi, între statele membre, apoi între dimensiunile de acțiune externă. Regionalizarea politicii externe include unele avantaje pentru statele mici: vizibilitate mai mare, pe care singure n-o pot obține; concertarea instituționalizată oferă un cuvânt de spus statelor mai puțin ascultate anterior; președinția rotativă permite Luxemburgului, Greciei sau Belgiei (dar și statelor care au realizat integrarea în perioada 2004 – 2013) să devină timp de 6 luni, în aceeași manieră ca și Germania sau Franța, purtători de cuvânt ai Uniunii Europene; evitarea dominației hegemonilor locali: în cadrul Uniunii Europene Irlanda nu mai este singură în fața Marii Britanii, nici Portugalia în fața Spaniei.

În articolul cu denumirea sugestivă „*Общая внешняя политика и политика безопасности ЕС - испытание Востоком*” [27] A. Serbina analizează rolul Tratatelor de la Maastricht, Amsterdam și Nisa în reglementarea PESC a Uniunii Europene. Scopul Germaniei și al Franței este de a crea din Uniunea Europeană o putere consolidată care să poată cugeta și acționa uniform. Conform legii sinergiei, asemenea comunitate de idei și acțiuni poate de câteva ori să mărească ponderea Uniunii Europene în soluționarea problemelor regionale și mondiale. Teama că Europa de Est poate să fie divizată în sfere de influență între marile puteri (Germania și Rusia) determină Țările Baltice, Polonia, Bulgaria și România să fie loiale față de SUA și să-și asigure securitatea cu ajutorul garanțiilor NATO [27, p.197]. Atlantismul „noilor state membre” se manifestă prin refuzul de a edifica o uniune politică puternică în cadrul Uniunii Europene, deoarece ele împărtășesc convingerea că securitatea le poate garanta doar NATO sau alianța bilaterală cu SUA. Autoarea concluzionează că statele Europei de Est nu renunță la Uniunea Europeană, la PESC, ci apreciază aceste instituții ca fiind baze alternative, pentru realizarea unui nou spațiu de securitate în Europa, ca o subdiviziune a NATO. Prin aceasta se poate explica contradicțiile și neînțelegerile în problemele de politică externă între „Europa Veche” și „Europa Nouă”.

În Republica Moldova, investigațiile științifice în materia de studii europene au debutat în a doua jumătate a anilor 1990, în special după semnarea Acordului de Parteneriat și Cooperare dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, care urmăreau obiectivul de a elucida mecanismul de funcționare a construcției europene, perspecti-

vele și specificul de cooperare bilaterală a Republicii Moldova cu Uniunea Europeană, problemele extinderii Uniunii Europene spre Est etc. Aparatul categorial-ideatic, conceptele de bază și teoriile de referință aplicate în domeniul cercetării Uniunii Europene și-au găsit elucidare în dicționarul-îndrumar elaborat de V. Beniuc „Европейские интеграционные процессы. Теории, концепции, понятия” [28, 49]. Uniunea Europeană este caracterizată ca putere „soft”, care cedează din punct de vedere militar și economic Statelor Unite ale Americii, dar constituie un rival în „lupta pentru mințile și inimile oamenilor” [28, p.16]. Printre cele mai importante valori politice ale Uniunii Europene, V. Beniuc menționează orientarea spre cooperare cu instituțiile internaționale în procesul de soluționare a problemelor majore prin aplicarea mijloacelor pașnice, nemilitare. În acest context, V. Beniuc a lansat sintagma de „soft hegemon”, care, deși îl atribuie Germaniei, considerăm că poate fi aplicat, inclusiv, față de Uniunea Europeană, în ansamblu. „Soft hegemon” înseamnă desfășurarea acțiunilor politice externe în baza puterii inteligente, supranumite „soft” (blândă, moale). Hegemonia „soft” europeană semnifică superioritatea economică, financiară, tehnologică, științifică asupra celorlalți actori internaționali și parteneri [28, p.17-18].

După declararea integrării europene drept opțiune strategică a politicii externe a Republicii Moldova, cercetătorii și experții moldoveni au multiplicat studiile europene, punând accentul pe descrierea direcțiilor de cooperare dintre cele două părți și evidențierea avantajelor, încercând să identifice interesul Uniunii Europene față de Republica Moldova și perspectivele statului moldav de integrare europeană. Printre autori îi putem menționa pe V. Juc și V. Ungureanu [29], I. Guceac și V. Moraru [30], V. Lungu [31], S. Nazaria [32], C. Ceban [33], Gr. Vasilescu [34], V. Andrieș [35], N. Chirtoacă [36], N. Afanas [37], M. Sprinceană și C. Morari [38], dar și alții, care prin lucrările lor au analizat diferite aspecte ale relațiilor moldo-comunitare. Vom evidenția, în ordinea elucidată de idei, unele elaborări științifice de referință care pun în lumină dinamica relațiilor dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană: „*La dynamique des relations politiques et juridiques entre la République de Moldova et l'Union européenne*” (V. Juc și C. Dodu-Savca) [39]; „*Evoluția relațiilor Republicii Moldova cu Uniunea Europeană prin prisma interesului național*” (V. Saca și S. Cebotari) [40]. Tematica cooperării Republicii Moldova cu Uniunea Europeană în cadrul Parteneriatului Estic a fost reflectată de C. Solomon [41], V. Sacovici [42], A. Colațchi [43]. Dilemele aderării Republicii Moldova la procesele integraționiste ale Uniunii Europene sau Uniunii Eurasiatice au fost analizate de V. Țurcan și V. Moșneaga [44], V. Beniuc [50], L. Roșca și N. Afanas [45].

Evoluția relațiilor moldo-comunitare sub aspect politico-juridic, istoric și metodologic este descrisă de V. Juc în lucrările *Securitatea națională și politica externă ale Republicii Moldova în contextul transformărilor structurale de sistem postrăzboi rece* [46] și *Edificarea relațiilor internaționale postrăzboi rece: aspecte teoretico-metodologice și replieri geostrategice* [47]. V. Juc a identificat unele deficiențe ale politicii interne și externe ale Republicii Moldova, care au tergiversat dezvoltarea integrării europene și apropierea Republicii Moldova de Uniunea Europeană, subliniind că structurile instituționalizate ale dialogului și cooperării dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, create în baza Acordului de Asociere, nu lezează suveranitatea Republicii

Moldova, deoarece nu au caracter supranațional, componența lor numerică este bazată pe paritate, iar funcțiile se referă la evaluarea progreselor înregistrate în implementarea acțiunilor și aplicarea măsurilor prevăzute [46, p.168-169]. Republica Moldova în procesul de cooperare cu Uniunea Europeană, reglementat de Acordul de Asociere, se conformează unor reguli și proceduri negociate, acceptate și asumate, similar participării în alte instituții de cooperare multilaterală.

Un studiu amplu privind premisele de formare și funcționalitate a Uniunii Europene, teoriile integrării europene, valorile de extindere ale spațiului comunitar, obiectivele politicii externe și parteneriatele europene, a fost realizat de către M. Diacon, V. Juc și V. Constantinov în manualul *Uniunea Europeană: istorie și actualitate* [48]. Pentru a elucida particularitățile politicii externe a Uniunii Europene, autorii au analizat Politica de Extindere a Uniunii Europene, având drept scop unificarea țărilor europene într-un proiect politic și economic comun [48, p. 205]. Astfel, Politica de Extindere s-a dovedit a fi unul din cele mai eficiente instrumente de promovare a reformelor politice, economice și sociale, inclusiv de consolidare a păcii, stabilității și democrației pe întregul continent european, dar și de fortificare a prezenței Uniunii Europene pe arena mondială. Autorii au acordat o atenție deosebită evoluției relațiilor dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, reflectând asupra premiselor încheierii Acordului de Parteneriat și Cooperare, Planului de Acțiuni, Acordului de Asociere, subliniind că pentru Republica Moldova și cetățenii săi este convenabilă integrarea europeană, deoarece beneficiile (printre care modernizarea țării) vor prevala, dar este necesară și menținerea prezenței, a pozițiilor pe „piețele tradiționale” din statele ex-sovietice prin acorduri bilaterale. Considerăm că acest raționament este echitabil și posibil de realizat, fiindcă este reciproc avantajos pentru toate părțile implicate în relațiile comercial-economice.

Așadar, în mediile universitar-academice și de experți au fost elaborate multiple lucrări de caracter științific și științifico-aplicativ menite să contribuie la aprofundarea cunoașterii, explicarea și înțelegerea dimensiunii instituționale, mecanismului de elaborare și implementare a politicii externe a Uniunii Europene și a statelor membre, prin aplicarea metodelor tradiționale și alternative de cercetare. Dat fiind faptul că vectorul principal al politicii externe a Republicii Moldova este integrarea europeană, problematica Uniunii Europene este una actuală și necesită valorificare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bretherton Charlotte, Vogler John. *The European Union as a Global Actor*. London and New York: Routledge, 1999. 316 p.
2. Helly Damien. Les modes d'action extérieure de l'Union européenne: le cas du Caucase du Sud. În: *Revue française de science politique*, 2005/2, Vol. 55, p.243-268
3. Smith Michael. Toward a theory of EU foreign policy-making: multi-level governance, domestic politics, and national adaptation to Europe's common foreign and security policy. În: *Journal of European Public Policy*, No.4 (11), 2004, p.740-758 <http://dx.doi.org/10.1080/1350176042000248124> (vizitat: 21 martie 2018)
4. Smith Karen E. The EU in the world: future research agendas. În: *European Foreign Policy Unit Working Paper*, 2008, No.1
5. Smith Karen E. Can the European Union be a Pole in a Multipolar World? În: *The International Spectator*. Vol. 48, 2013, Nr. 2, p. 114–126.

6. Kahn Sylvian. Geopolitica Uniunii Europene. Chișinău: Cartier, 2008, 170 p.
7. Тарасов Илья. Перспективы внешнеполитического единства ЕС. În: Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики, 2007, Том 5, Номер 3(15), Сентябрь-Декабрь, с. 76- 82.
8. Tonra Ben. Le cas des petits États dans l'Union Européenne. În: Politique étrangère. Nouveaux regards. Paris: Press de Sciences Po, 2003, p.347-352.
9. Tonra Ben, Christiansen Thomas. The study of EU foreign policy: between international relations and European studies. În: Rethinking European Union Foreign Policy. Manchester and New York: Manchester University Press, p. 1-9.
10. Fenet Alain, Akandji-Kombe Jean-François, Lamblin-Gourdin Anne-Sophie, Mondielli Eric, Proutière-Maulion Gwen. Droit des relations extérieures de l'Union européenne. Paris: Litec, 2006, 396 p.
11. Petiteville Franck. La politique internationale de l'Union européenne. Paris: Presses de Sciences Po, 2006, 272 p.
12. Anghel Ion Mihail, Crăciunescu Grigore, Silași Adrian Dumitru. Diplomația Uniunii Europene (și regulile acesteia). București: Universul Juridic, 2015, 570 p.
13. Anghel Ion Mihail. Uniunea Europeană și poziția (calitatea de subiect de drept internațional) a statelor membre. În: Revista română de Drept Comunitar, 2009, nr.6, p.74-107.
14. Стрежнева Марина. Субъектность Евросоюза в отражении организационной теории. În: Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. 2016, Том 14, Номер 1 (44), январь-март, с. 63-76.
15. Стрежнева Марина Вадимовна. Методологические аспекты в изучении внешней политики и глобальной роли Европейского Союза. În: Полис. Политические Исследования, 2017, №6, с. 25-42.
16. Koechlin Jérôme. L'Europe a-t-elle une adress? La politique étrangère de l'Union européenne. Paris: Georg Editeur, 2003, 367 p.
17. Бетмакаев А.М. Факторы европеизации внешней политики государств-участников Европейского Союза. În: Известие Иркутского государственного университета. Серия Политология и Религиоведение, 2014, Т.7, p.51-57.
18. Гаврилова Светлана Михайловна. Политическая история современной Италии (1945-2011) в трудах российских ученых. Москва: ИВИ РАН, 2013, 251 с.
19. Telò Mario. Relations internationales. Une perspective européenne. Preface de Robert O. Keohane. Deuxième édition revue et augmentée. Editions de l'Université de Bruxelles, 2010. 240 p.
20. Hill Christopher. The Capability-Expectations Gap, or Conceptualizing Europe's International Role. În: JCMS: Journal of Common Market Studies, Volume 31, Issue 3, September 1993, p.305-328.
21. Keukeleire Stephan, MacNaughtan Jennifer. The Foreign Policy of the European Union. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2008, 374 p.
22. Moravcsik Andrew. The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. Ithaca: Cornell University Press, 1998, 154 p.
23. Moravcsik Andrew. Europe, the Second Superpower. În: Current History. A Journal of Contemporary World Affairs, March 2010, p. 91-98.
24. Wessels Wolfgang, Bopp Franziska, The institutional architecture of CFSP after the Lisbon Treaty: Constitutional breakthrough or challenges ahead? În: Challenge Research Paper, 2008, Nr.10, p. 1-36.
25. Missiroli Antonio. The EU and the world: players and policies post-Lisbon. A Handbook. Paris: EU Institute for Security Studies, 2016, 211 p.
26. Charillon Frédéric. Vers la regionalisation de la politique étrangère? În: Politique étrangère. Nouveaux regards. – Paris: Press de Sciences Po, 2002, p.391-422.
27. Сербина А.С. Общая внешняя политика и политика безопасности ЕС – испытание Востоком. În: Вестник Томского государственного университета, 2009, №324 (июль), с.196-199.
28. Бенюк Валентин. Европейские интеграционные процессы. Теории, концепции, понятия. Кишинэу, 2006, 159 с.
29. Juc Victor, Ungureanu Veaceslav. Asigurarea securității naționale a Republicii Moldova în contextul integrării europene. În: Moldoscopie, 2012, nr.3 (LVIII), p.169-186.
30. Guceac Ion, Juc Victor, Moraru Victor, Ungureanu Veaceslav. Republica Moldova și Uniunea Europeană: dimensiunile cooperării. Chișinău: Sirius, 2016, 116 p.

31. Lungu Vasile. Aderarea Republicii Moldova la Uniunea Europeană: realizări și perspective. În: Procese integraționiste europene: opțiuni, costuri, riscuri, avantaje = The European Integration Processes: options, costs, risks and advantages. Materialele Conferinței științifice internaționale (5-6 mai 2006). – Chișinău: CEP USM, 2006, p.135-141.
32. Назария Сергей. Европейская интеграция – приоритет внешней или внутренней политики Республики Молдова? În: Procese integraționiste europene: opțiuni, costuri, riscuri, avantaje = The European Integration Processes: options, costs, risks and advantages. Materialele Conferinței științifice internaționale (5-6 mai 2006). Chișinău: CEP RSM, 2006, p.111-121.
33. Ceban Cristina. Dreptul organizațiilor internaționale. Chișinău: Inst. de Istorie, Stat și Drept, 2012, 305 p.
34. Vasilescu Grigore. Considerații privind metodologia studiilor europene contemporane. În: MOLDOSCOPIE, 2015, nr.4 (LXXI), p. 35-48.
35. Andrieș Vasile. Știința politică europeană. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). Revista științifică trimestrială. Chișinău: USM, 2004, nr.1 (XXV), p.162-167.
36. Chirtoacă Natalia. Drept instituțional al Uniunii Europene. Curs universitar. Chișinău: CEP USM, 2017, 300 p.
37. Afanas Nicolai. Impactul vecinătății și procesul extinderii Uniunii Europene asupra securității naționale a Republicii Moldova. În: Anuar științific = Annual Scientific Review. – Chișinău: IRIM, 2011, vol. IX, p.4-12.
38. Sprînceană Mihai, Morari Cristina. Programele de asistență și misiunile de evaluare ale Uniunii Europene ca instrument „soft power” de administrare politică a securității regionale. În: Anuar Științific = Annual Scientific Review. Chișinău: IRIM, 2013, vol.12, p.26-31.
39. Juc Victor, Dodu-Savca Carolina. La dynamique des relations politiques et juridiques entre la République de Moldova et l’Union européenne. În: Studii Europene, 2013, nr.1, p. 88-101.
40. Saca Victor, Cebotari Svetlana. Evoluția relațiilor Republicii Moldova cu Uniunea Europeană prin prisma interesului național. În: Moldoscopia: Probleme de analiză politică. / Univ. de Stat din Moldova. Chișinău: Centrul Ed. al USM, 2004. P.XXIV, p. 138-149.
41. Соломон Константин. «Восточное Партнерство и европейская перспектива Республики Молдова». În: Восточное Партнерство. Цели-опыт-вызовы. Краков, 2013, p. 171-181.
42. Сакович Василий. «Восточное Партнерство»: идея, развитие, перспективы. În: Relații Internaționale. Plus. Revistă științifico-practică. Nr.2 (10). Chișinău: IRIM, 2016, p.29-43.
43. Колачки Анджела. Концептуальные основы «Восточного партнерства» как инструмента Европейской политики соседства. În: Восточное партнерство. Цели-опыт-вызовы. Краков, 2013, p. 93-100.
44. Цуркан Валентин, Мошняга Валерий. Республика Молдова на перепутье. Европейский Союз vs Таможенный Союз. În: Восточное партнерство. Цели-опыт-вызовы. Краков, 2013, p. 191-198.
45. Beniuc Valentin, Roșca Ludmila, Afanas Nicolai. Uniunea Europeană – Uniunea Eurasiatică: studiu comparat. Chișinău, 2015, 155 p.
46. Juc Victor. Securitatea națională și politica externă ale Republicii Moldova în contextul transformărilor structurale de sistem postrăzboi rece. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015, 200 p.
47. Juc Victor. Edificarea relațiilor internaționale postrăzboi rece: aspecte teoretico-metodologice și replieri geostrategice. Chișinău, 2011, 248 p.
48. Diacon Maria, Juc Victor, Constantinov Valentin. Uniunea Europeană: istorie și actualitate. Chișinău: UST, 2016, 235 p.
49. Бенюк Валентин. Институциональная структура и специфика институционального баланса Европейского Союза. În: Materialele Conferinței științifico-practice internaționale, 12 mai 2015. – Chișinău, Print-Caro, 2015, p. 5-16
50. Бенюк Валентин. «Союзные» и двусторонние отношения: диалектика сосуществования (ЕС – ЕАС: сравнительный анализ) // Materialele conferinței științifico – practice internaționale, 24 octombrie 2014. - Chișinău: Print-Caro, 2015. p. 5-11.

**RELAȚIILE DE COOPERARE ALE REPUBLICII MOLDOVA
CU ORGANIZAȚIILE INTERNAȚIONALE GUVERNAMENTALE
ÎN DOMENIILE DE SECURITATE ȘI APĂRARE**

**COOPERATION RELATIONS OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA
WITH GOVERNMENTAL INTERNATIONAL ORGANIZATIONS
IN THE FIELDS OF SECURITY AND DEFENSE**

**Anatolie BUCUCI, prorector,
Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”
aombucuci@yahoo.com**

Rezumat

Din 1992 și până în prezent Republica Moldova a devenit un partener de încredere pe arena politică și economică mondială. Susținerea statului nostru de către organizațiile internaționale în domeniile de securitate și apărare a fost și este una vădită în ceea ce privește protejarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, combaterea proliferării nucleare, terorismului internațional, traficului de droguri și poluării mediului înconjurător, dar și a problemelor cu impact național și regional, cum ar fi conflictul transnistrean.

Cuvinte-chei: securitate, apărare, organizații internaționale, cooperare, dezvoltare.

Summary

From 1992 until now, the Republic of Moldova has become a reliable partner in the world political and economic arena. The support of our state by international organizations in the fields of security and defense has been and is obvious in terms of the protection of human rights and fundamental freedoms, the fight against nuclear proliferation, international terrorism, drug trafficking and environmental pollution, but also the problems with national and regional impact, such as the Transnistrian conflict.

Keywords: Security, defence, international organisations, cooperation, development.

Cooperarea Republicii Moldova cu organizațiile internaționale în domeniile de securitate și apărare, deși nu s-a bucurat, în anumite etape istorice, de o atenție deosebită din partea conducerii statului, totuși a evoluat în timp, înregistrând rezultate observabile și benefice la nivelul instituțiilor naționale responsabile de domeniile securității și apărării. În contextul respectivelor colaborări, Republica Moldova a beneficiat de susținerea materială necesară pentru dezvoltare, dar și de impunerea prezenței statului nostru în activitatea politică internațională, precum și la dezvoltarea și extinderea relațiilor de prietenie și cooperare cu membrii comunității internaționale. Interesul major al Republicii Moldova în plan politic presupune menținerea suportului statelor membre ale organizațiilor internaționale în domeniile de securitate și apărare pentru integritatea teritorială, independență și suveranitate, soluționarea pașnică a conflictului transnistrean, retragerea trupelor și munițiilor rusești de pe teritoriul Republicii Moldova.

O motivație în plus, referențială reglementării conflictului transnistrean, a determinat țara noastră de a participa în diverse forme de colaborare cu organizațiile internaționale în domeniile de securitate și apărare, precum și declararea neutralității Republicii Moldova, consfințită prin Constituția din 1994, și care a fost declarată într-un context al politicii de intimidare față de Republica Moldova, deoarece imediat după obținerea independenței și suveranității Republicii Moldova s-a confruntat cu dificultăți generate de conflictele identitare din Găgăuzia, dar mai ales din Transnistria. Așadar, subscriem ideii că statele neutre rămân influențate considerabil și de un important fenomen al relațiilor internaționale, și anume securitatea, datorită specificului și legităților de funcționare a sistemului internațional [8, p. 47].

Aceste conflicte au fost instrumentate și dirijate de la Moscova [2, p.9], pentru a împiedica orice posibilitate de parcurs european sau euroatlantic al țării [20]. Deși au existat speranțe că politica de neutralitate promovată pe arena internațională va determina succesul unor procese de reintergrare a Transnistriei și Găgăuziei, acestea s-au dovedit a fi irealizabile. În realitate, rezolvarea conflictului înghețat din Transnistria depindea exclusiv de voința conducerii Federației Ruse, a cărei trupe de ocupație sunt staționate în raioanele Republicii Moldova din stînga Nistrului la mai bine de douăzeci de ani de la război și care sunt incompatibile cu statutul de neutralitate permanent [6, p. 39].

E necesar de menționat că în atare condiții social-politice începe și cooperarea Republicii Moldova cu organizațiile internaționale în domeniile de securitate și apărare, printre care:

Cooperarea Republicii Moldova cu Organizația Națiunilor Unite. Scopul principal al Națiunilor Unite este de a menține pacea și securitatea internațională [5, p. 73], pentru care se iau măsuri colective în vederea prevenirii și înlăturării amenințărilor împotriva păcii și a altor acte de agresiune sau alte încălcări ale păcii.

Organizația Națiunilor Unite își desfășoară activitatea în baza Cartei ONU, care a fost semnată la Conferința de la San Francisco, SUA, pe data de 26 iunie 1945, de reprezentanți a 50 de state. Această importantă organizație din domeniul securității și apărării internaționale respectă patru mari obiective, consfințite în instrumentul constitutiv al organizației - Carta ONU [1, p. 133], care prevăd: 1. Menținerea securității și păcii internaționale; 2. Dezvoltarea relațiilor prietenești dintre națiuni care să fie bazate pe principiul egalității în drepturi și, totodată, al autodeterminării oamenilor și stabilirea altor măsuri necesare fortificării păcii universale; 3. Asigurarea unei cooperări internaționale necesare soluționării problemelor economice, sociale, culturale sau umanitare, precum și promovarea respectului față de drepturile și libertățile fundamentale ale oamenilor indiferent de sex, rasă, religie, sau limba pe care o vorbesc; 4. Organizația să constituie un centru de armonizare a acțiunilor națiunilor pentru obținerea acestor obiective [3].

Având un interes constant de alăturare la obiectivele menționate, dar și de stabilire și menținere a relațiilor de cooperare internațională în domeniul securității și apărării, Republica Moldova a devenit membru ONU pe data de 2 martie 1992, odată cu adoptarea de către Adunarea Generală ONU a Rezoluției A/RES/46/223. Țara noastră a avut și acordă o atenție deosebită respectivului forum internațional privind promovarea democrației și a drepturilor omului, menținerea păcii și securității

internaționale, dezvoltarea economică și socială, respectarea principiilor dreptului internațional și a supremației legii. Din acest moment istoric – anul 1992, Moldova a aderat, subscris și valorificat domeniile de apărare și securitate internațională, cum ar fi: participarea la operațiunile de menținere a păcii, prevenirea conflictelor și oferirea asistenței umanitare, activități operaționale pentru dezvoltare ș.a. [21] Operațiunile ONU de menținere a păcii contribuie la stabilirea păcii și securității internaționale, având mandatul internațional împotriva celor ce încearcă prin violență să împiedice sau să submineze eforturile și angajamentele convenite prin acordurile de pace [12].

Începând cu anul 2003, Republica Moldova, în calitate de stat membru ONU, participă la operațiuni ONU. În acest sens, Ministerul Apărării al Republicii Moldova detașează militari moldoveni în zonele instabile din punctul de vedere al securității. Astfel, Republica Moldova este prezentă ca participant la misiunile internaționale sub egida ONU în următoarele state: Liberia, Côte d'Ivoire, Sudanul de Sud, Kosovo, Republica Central Africană. Anual, prin sistemul de rotație, Ministerul Apărării al Republicii Moldova detașează între 8 și 10 militari în misiunile respective. Acest fapt a redefinit țara noastră nu doar ca un consumator de securitate, dar și un veridic contribuabil în acest sens. Concomitent a apărut și oportunitatea integrării într-un amplu program internațional de activitate cu revendicări pe domeniile securității și apărării internaționale referențiale provocărilor cu care se confruntă comunitatea internațională, precum dezvoltarea durabilă, promovarea democrației și a drepturilor omului, menținerea păcii și securității internaționale, dezvoltarea economică și socială, respectarea principiilor dreptului internațional și a supremației legii etc. Astfel țara noastră a devenit un valorificator al principiilor de organizare și desfășurare a operațiilor multinaționale de menținere a păcii [19, p. 119], fapt ce constituie o experiență valoroasă pentru forțele armate ale țării.

Drept rezultat, după aderarea Republicii Moldova la grupul celor 193 de state ONU, mai multe din reprezentanțele ONU de la New York, Geneva și Viena, fonduri și programe (mai mult de 20) și-au inițiat activitatea în țara noastră, cu acordul Guvernului Republicii Moldova, în vederea susținerii activităților de promovare a democrației, bunei guvernări, prosperității, drepturilor omului și consolidarea unui stat de drept modern și european [21]. Respectivele fonduri și programe activează sub umbrela Coordonatorului Rezident ONU, care este responsabil de coordonarea tuturor activităților operaționale și programatice ONU la nivel național. Printre acestea enumerăm [21]: Programul ONU pentru Dezvoltare (UNDP); Fondul ONU pentru Copii (UNICEF); Înalțul Comisar ONU pentru Refugiați (UNHCR); Fondul ONU pentru Populație (UNFPA); Organizația Mondială a Sănătății (WHO); Organizația Internațională a Muncii (ILO); Entitatea Națiunilor Unite pentru Egalitatea Gender și Abilitarea Femeii (UN WOMEN); Organizația pentru Alimentație și Agricultură (FAO); Fondul Internațional pentru Dezvoltarea Agriculturii (IFAD); Programul ONU privind HIV/SIDA (UNAIDS); Organizația Internațională pentru Migrație (IOM); Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO); Organizația Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială (UNIDO); Oficiul ONU pentru Droguri și Crimă (UNODC); Programul ONU pentru Mediu (UNEP); Comisia ONU pentru Europa (UNECE); Conferința ONU pentru Comerț și Dezvoltare (UNCTAD);

Oficiul Înaltului Comisar ONU pentru Drepturile Omului (OHCHR); Agenția Internațională pentru Energie Atomică (IAEA); Banca Mondială (WB); Fondul Monetar Internațional (IMF).

Actualmente, activitatea ONU în Moldova se desfășoară în conformitate cu Acordul de Parteneriat ONU - Republica Moldova și Planul de Acțiuni pentru perioada 2013-2017, care a fost semnat la Chișinău în decembrie 2012 de către Șeful Guvernului Republicii Moldova, Rezydentul Coordonator ONU și reprezentanții organizațiilor ONU în Republica Moldova.

Cooperarea Republicii Moldova cu OSCE. Într-o analiză retrospectivă, OSCE prezintă o organizație intrernațională creată în 1975 sub numele de Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), care a avut drept scop depășirea divizării Europei după cel de-al Doilea Război Mondial și asigurarea securității printr-un forum de dialog și negocieri multilaterale între Est și Vest.

La etapa actuală, OSCE cuprinde 57 de state, care au statut egal, iar regula de bază în adoptarea deciziilor este consensul. Mandatul OSCE include diplomația preventivă, prevenirea conflictelor și gestionarea crizelor, consolidarea respectării drepturilor omului, a democrației și statului de drept și promovarea tuturor aspectelor societății civile. Republica Moldova a aderat la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa la 30 ianuarie 1992, iar la 26 februarie a aceluiași an a semnat Actul Final de la Helsinki [5, p. 76]. Din momentul aderării Republica Moldova s-a bucurat de o susținere permanentă din partea OSCE, care este principalul actor internațional colectiv, implicat plenar în procesul de reglementare a conflictului transnistrean.

OSCE acordă un cadru larg de discuții la problematica conflictului transnistrean cu partenerii externi și dispune de o experiență vastă de participare la soluționarea conflictelor în spațiul acoperit de Organizație, cu toate că unii cercetători consideră că participarea OSCE la procesul de tratative cu mandat de mediator în problematica conflictului transnistrean nicidecum nu garantează păstrarea pe viitor a Transnistriei în componența Republicii Moldova [10]. OSCE dispune de un corp de experți în domeniul politico-militar, economic și a dimensiunii umane, care oferă asistență activând în cadrul Misiunii OSCE din Moldova sau în subdiviziunile Secretariatului OSCE.

Principalele direcții de cooperare ale Republicii Moldova cu OSCE vizează următoarele aspecte: OSCE, în calitate de mediator contribuie esențial la reglementarea conflictului transnistrean, inclusiv prin organizarea procesului de negocieri, elaborarea proiectelor de documente la subiectele politice, militare ș.a.; OSCE informează comunitatea internațională despre evoluțiile în procesul de reglementare a conflictului transnistrean; OSCE asistă la democratizarea societății civile moldovenești și dezvoltarea celei din regiunea transnistreană.

Dacă vom face o statistică a participării militarilor moldoveni (ofițeri individuali și contingente militare), constatăm contribuția a Moldovei la diverse misiuni OSCE, cum ar fi: Grupul de asistență al OSCE în Cecenia (1997-1998); Misiunea de verificare a OSCE din Kosovo (1998-1999), Misiunea OSCE de Monitorizare extinsă din Skopje (2001-2002), Misiunea OSCE din Georgia (2000-2007) [13, p. 87].

În contextul direcțiilor de cooperare cu OSCE și a asumării de responsabilități în fața comunității internaționale [13, p. 85], Republica Moldova constată rezultate pro-

lifice pe aceste domenii, realizate, în acest sens, și de Ministerul Apărării al Republicii Moldova. În special, este de menționat Cooperarea Ministerului Apărării și Misiunea OSCE în Republica Moldova în domeniul managementului stocurilor de armament și muniții, care, în scopul sporirii securității fizice, managementului stocurilor de armament și muniții al Armatei Naționale și micșorării riscurilor de explozie necontrolată în locurile de depozitare a acestora, la 28 octombrie 2010 a fost semnat Memorandumul de înțelegere între Ministerul Apărării al Republicii Moldova și Misiunea OSCE în Republica Moldova cu privire la punerea în aplicare a Programului complex în domeniul armelor de calibru mic și armament ușor și al armamentului convențional.

Astfel, pe parcursul anilor 2010-2016, cu suportul Misiunii OSCE în Republica Moldova, Armata Națională a implementat Memorandumul menționat, care prevedea 8 (opt) programe de acțiuni (proiecte), după cum urmează:

- Organizarea și desfășurarea cursului specializat în domeniul "Managementul stocurilor de armament și muniții" de către un grup multinațional de instructori din Austria, Canada, Germania, Elveția, Suedia, care, la moment, este în proces de realizare și presupune următoarele: a) curs teoretic de muniții; b) curs practic de muniții; c) curs avansat de muniții; d) curs de control după aspect a munițiilor; e) curs de analiza chimică a pulberilor; f) curs în domeniul transportărilor materialelor periculoase și munițiilor;

În cadrul respectivului curs specializat sunt instruiți 150 de militari, inclusiv și din alte structuri de forțe (Ministerul Afacerilor Interne, Ministerul Justiției, Serviciul de Informație și Securitate); Reparația depozitelor și încăperilor corpului de gardă cu instalarea sistemelor de securitate și video, cum ar fi: Bz. Pst. Th. Arm. Patr. Mil.; CAM AN; Bg.1 I.Mo.; Bg.3I.Mo. (*executat 2016*); Procurarea și instalarea utilajului special pe un autovehicul pentru efectuarea controlului după aspect al munițiilor (în derulare); Construirea unui deposit conform standardelor naționale și internaționale pentru depozitarea și păstrarea munițiilor din dotarea Armatei Naționale (*executare tergiversată, din lipsa acoperirii financiare din partea donatorilor externi*); distrugerea a 68 de bombe de aviație cu fragmentare (*executat în 2010*); distrugerea bombelor de aviație de tip OFAB (*executat în 2011*); distrugerea a 48 de rachete de tip 5V28 (*executat în 2012*); distrugerea a 19 rachete de tip R-60 din apartenența Republicii Moldova, dar aflate în prezent în Georgia (*executat în 2013*).

În cadrul acestor proiecte s-au mai desfășurat un șir de activități în vederea îmbunătățirii și dezvoltării unor sisteme sigure și securizate ale managementului stocurilor de armament și muniții, precum și de îmbunătățire a infrastructurii de depozitare a acestora, cum ar fi: elaborarea Regulamentului cu privire la securitatea fizică și managementul stocurilor de armament și muniții convenționale în Armata Națională (2013); elaborarea Memoratorului tehnic al munițiilor (2015); implementarea unui soft pentru evidența automatizată a armamentului și munițiilor în Armata Națională (în derulare); crearea Centrului de Armament și Muniții al Armatei Naționale pe baza Depozitului central patrimoniu tehnic al Ministerului Apărării prin fuzionarea laboratorului testări muniții și metrologie din cadrul Bazei de mentenanță, în scopul optimizării, unificării și organizării eficiente a tuturor activităților din domeniul managementului stocurilor de armament și muniții în Armata Națională (2015).

Având în vedere succesele obținute în implementarea Memorandumului prin reducerea riscurilor la păstrarea și manipularea armamentului și munițiilor în condiții de siguranță și securitate, precum și de îmbunătățire a condițiilor la locurile de păstrare a acestora, în anul 2016 s-a inițiat procedura de actualizare a acestuia cu dezvoltarea pentru anii 2017-2020 a altor domenii relevante conform cerințelor actuale ale Armatei Naționale.

În scopul coordonării activităților în domeniul Armelor Mici și Armamentului Ușor/ Muniții Convenționale (SALW/CA) cu suportul organizațiilor/expertilor internaționale (Austria, Germania, Elveția, Suedia, SUA, ICRC, NSPA/NATO, ODC US Chișinău, OSCE, SEESAC, UNDP, UK), la data de 16 februarie 2017, a fost organizată Conferința de nivel înalt în domeniul SALW/CA în Armata Națională, în cadrul căreia a fost elaborat și aprobat Planul de Acțiuni al Armatei Naționale pentru 2017-2020 în acest domeniu.

Astfel, în scopul prezentării acțiunilor întreprinse de către Armata Națională pentru sporirea nivelului de siguranța și securitate la locurile de păstrare a munițiilor, sensibilizării potențialilor donatori, precum și prezentării necesarului pentru continuarea activităților demarate de Armata Națională în domeniul reducerii riscului de explozie necontrolată la depozitele de muniții ale Armatei Naționale, la data de 21 septembrie 2017, a fost organizată Întrunirea la nivel de experți "SALW & CA Technical Expert Meeting".

Pe parcursul acestei activități, Misiunea OSCE în Republica Moldova a reiterat disponibilitatea organizațiilor internaționale în acordarea suportului Armatei Naționale în domeniul reducerii riscului de explozie necontrolată la depozitele de armament și muniții, precum și îmbunătățirii managementului stocurilor de armament muniții, cum ar fi: suportul logistic pentru implementarea și executarea Planului de Acțiuni al Armatei Naționale pentru 2017-2020 în domeniul SALW & CA; dotarea Centrului Armament și Muniții al Armatei Naționale cu echipament pentru aprecierea stabilității chimice a munițiilor în păstrare (donat în luna noiembrie curent).

Concomitent cu forțele și sursele proprii, pe parcursul anului 2017 Armata Națională a întreprins un șir de activități pentru implementarea obiectivelor (proiectelor) Planului de Acțiuni al Armatei Naționale pentru 2017-2020 în domeniul SALW, după cum urmează: activități de micșorare a riscului de explozie necontrolată la magazia nr.1 a depozitului nr.30 de muniții a Bazei păstrare tehnică, armament și patrimoniu militar, în cadrul cărora au fost procesate aproximativ 170 tone de diferite tipuri de muniții (control după aspect, paletizare, depozitare conform cerințelor etc.); formarea grupului de lucru (Task Force), cu atribuțiuni specifice pentru realizarea și implementarea obiectivelor, conform planului menționat; elaborarea matricei de sincronizare a activităților de implementare a planului menționat, care a fost remis tuturor organizațiilor internaționale cointeresate, etc.

Astfel, în scopul organizării unui management adecvat al armamentului și munițiilor, sunt planificate următoarele activități: implementarea obiectivelor „Planului de Acțiuni al Armatei Naționale pentru 2017-2020 în domeniul SALW/CA” în cooperare cu organizațiile internaționale și naționale (buget estimativ de 3-4 mil. euro). Respectivul document a fost aprobat în cadrul Conferinței de nivel înalt în domeniul „Arme-

lor Mici și Armamentului Ușor, Muniții Convenționale, precum și Securitate Fizică și Managementul Stocurilor (AMAU, MC și SFMS) în Armata Națională”, desfășurată la 16 februarie 2017; organizarea, în luna februarie 2018, în incinta Ministerului Apărării a celei de-a 2 Conferință la nivel înalt în domeniul SALW/CA, cu participarea reprezentanților cointeresați în acest domeniu (conducerea Ministerului Apărării și Marelui Stat Major al Armatei Naționale, atașărilor militari/ambasadorilor țărilor donatoare, Misiunea OSCE, UNDP, UE, NATO, etc. și reprezentanților structurilor de forță: Ministerul Afacerilor Interne, Ministerul Justiției, Serviciu de Informație și Securitate etc.); solicitarea suportului țărilor/organizațiilor internaționale participante la implementarea planului menționat, întru dezvoltarea unui nou sistem al managementului armamentului și munițiilor conform celor mai bune practici internaționale.

Constatăm, în contextul cooperării cu OSCE, că Ministerul Apărării, in extenso Republica Moldova [13, p. 85], a beneficiat de un suport considerabil privind dezvoltarea unui nou sistem al managementului armamentului și munițiilor conform celor mai bune practici internaționale.

Cooperarea Republicii Moldova cu NATO a fost stabilită după declararea independenței țării. La 20 decembrie 1991, la Bruxelles, a avut loc reuniunea Consiliului de Cooperare Nord-Atlantică, creat în urma hotărârii reuniunii la nivel înalt a țărilor membre ale NATO de la Roma din 7-8 noiembrie 1991. Scopul creării Consiliului de Cooperare Nord-Atlantică a fost de a institui o subdiviziune permanentă de consultări între adversarii de altădată în problemele primordiale de securitate europeană. În calitate de structură responsabilă de securitate la nivel internațional, abordarea de către NATO a problematicii de securitate are la bază o concepție întemeiată pe cooperare, adică provocările la adresa securității colective pot fi depășite dacă se acționează împreună cu toate statele implicate [18, p. 7]. Moldova a participat la prima reuniune a respectivului consiliu în persoana Ministrului Afacerilor Externe, astfel țara noastră devenind stat membru al acestui Consiliu.

În anii '90 statele neutre din Europa au început să se implice în sistemul permanent de dezvoltare a cooperării politico-militare și de securitate a Uniunii Europene, precum și alianțe militare, precum NATO, în diverse forme de parteneriate [7, p. 246].

Într-o prezentare de sinteză, în cei peste douăzeci de ani de colaborare relațiile dintre NATO și Republica Moldova au trecut prin mai multe etape: după semnarea propriu-zisă a documentului-cadru al Parteneriatului pentru Pace în 1994, în 1997 Chișinăul aderă la Procesul de Planificare și Revizuire a Parteneriatului (PARP), iar începând cu 2006 Moldova aderă la Planul Individual de Acțiuni în cadrul Parteneriatului (IPAP), care constituie și până astăzi cadrul principal al colaborării dintre Republica Moldova și NATO.

Astfel, la 6 ianuarie 1994, cu ocazia reuniunii la nivel înalt a Alianței Nord-Atlantice, la care a fost examinată inițiativa Parteneriatul pentru Pace, Republica Moldova și-a exprimat interesul de a adera la acest Program. În vederea coordonării eficiente a activităților pe direcția NATO, la 16 decembrie 1997 a fost instituită Misiunea Republicii Moldova pe lângă NATO. Funcția de șef al Misiunii este exercitată de ambasadorul Republicii Moldova în Regatul Belgiei. Necesitatea aderării la programul Parteneriatului pentru Pace a fost percepută corect la Chișinău, mai ales în contextul riscurilor și vulnerabilităților cu care se confrunta țara noastră în vederea asigurării securității naționale și a integrității sale teritoriale [20].

Conclucrarea Republicii Moldova cu NATO în cadrul Parteneriatului pentru Pace are loc atât în sectorul militar, cât și în cel civil. În domeniul militar, Republica Moldova beneficiază de sprijinul NATO în vederea continuării procesului de reformă a armatei și a creării unor forțe militare moderne, mobile și eficiente sub raportul costurilor [20]. Începând cu anul 2002, țara noastră este parte din Grupul de Cooperare în domeniul Securității în Sud-Estul Europei, care întrunește în prezent 20 de state membre și 14 state partenere. Acest eveniment a fost succedat de mai multe vizite oficiale în care a fost subliniat interesul Republicii Moldova pentru dezvoltarea dialogului politic și cooperării practice cu Alianța Nord-Atlantică în conformitate cu prevederile Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republicii Moldova -NATO. Printre acestea enumerăm: la 30 octombrie 2008, Jaap de Hoop Scheffer, Secretar General NATO, a efectuat o vizită de lucru la Chișinău. Înaltul demnitar al Alianței a avut întrevederi cu Președintele Republicii Moldova, viceprim-ministrul, Ministrul Afacerilor Externe și Integrării Europene și Ministrul Apărării; la 29 septembrie 2009, Prim-ministrul Republicii Moldova a efectuat o vizită la Cartierul General NATO și a avut o întrevedere cu Secretarul General adjunct NATO Claudio Bisogniero; la 10 februarie 2010, Ministrul Afacerilor Externe al Republicii Moldova și Integrării Europene, precum și Ministrul Apărării, au avut o întrevedere cu Secretarul General NATO.

Activități referențiale spectrului de preocupări ale Ministerului Apărării țin de aprobarea, în luna august 2010, de către Guvernul Republicii Moldova a versiunii actualizate a Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republicii Moldova - NATO (IPAP). În acest sens, Ministerul Apărării depune eforturi considerabile în vederea implementării Parteneriatului, pentru a accelera procesul de reforme în sectoarele apărării și securității naționale.

La 13 iulie 2011, Consiliul Alianței Nord-Atlantice s-a convocat înformatul 28 + Republica Moldova pentru a desfășura consultări multilaterale privind aspectele implementării Planului IPAP. Delegația moldoveană la reuniunea în cauză a fost condusă de către Ministrul Apărării și vice-ministrul Afacerilor Externe și Integrării Europene. Ulterior, folosind procedura tacită, NATO a adoptat Raportul final de evaluare a progresului implementării IPAP-ului de către Republica Moldova.

De asemenea, Republica Moldova a intensificat cooperarea cu NATO odată cu aderarea la un nou mecanism - Inițiativa de Consolidare a Capacităților de Apărare a Republicii Moldova, în cadrul Summitului NATO din Țara Galilor din septembrie 2014. Scopul acestei inițiative este consolidarea capacității de apărare ca ”parte componentă a eforturilor Alianței de a proiecta securitate și stabilitate la scară internațională și de a preveni conflicte.

În cadrul Reuniunii miniștrilor Apărării din țările NATO, din 24-25 iunie 2015, pachetul de asistență DCB pentru Republica Moldova este aprobat, iar la 9 iulie 2015 este elaborată foaia de parcurs, care prevede implementarea acestuia în două faze:

- Faza I – se axează pe revizuirea riscurilor și pericolelor cu caracter militar la adresa statului, revizuirea și modificarea cadrului legislativ și normativ la nivel strategic, evaluarea structurii de comandă și control și a capacităților existente, estimarea dezvoltării economice etc.

• Faza II – presupune asistență, inclusiv tehnică, oferită Republicii Moldova prin raporturile bilaterale inițiate sau ce urmează a fi inițiate între Republica Moldova și statele aliate/partenere în următoarele elemente principale: Dezvoltarea Forțelor Terestre ale Republicii Moldova prin prisma structurii de forță, capabilităților și infrastructurii corespunzătoare; Dezvoltarea Forțelor Aeriene ale Republicii Moldova prin prisma structurii de forță, capabilităților și infrastructurii corespunzătoare; Dezvoltarea sistemului de comandă, control și de luare a deciziilor la toate nivelurile lanțului de comandă; Dezvoltarea doctrinelor, instruirii precum și infrastructurii adecvate de instruire; Dezvoltarea învățământului militar adecvat prin prisma unei analize de necesități și sprijin pentru dezvoltarea facultăților și cursurilor pentru ofițeri și subofițeri. Actualmente, la nivel de implementare, pachetul DCB se află la finele Fazei I. Alocarea resurselor financiare necesare și aprobarea documentelor strategice tergovisează, momentan, atât implementarea completă a acesteia, cât și demararea Fazei II. Trecerea la Faza II presupune alocarea asistenței, inclusiv prin stabilirea unor fonduri de încredere (din exemplul statelor mai avansate în implementarea DCBI) pentru Republica Moldova, care vor contribui substanțial la dezvoltarea calitativă a sistemului național de apărare. Conceptul de Consolidare a Capacității de Apărare a Republicii Moldova prin Inițiativa propusă de NATO se caracterizează prin importanță sporită pentru dezvoltarea sectorului național de securitate și apărare.

În acest sens, constatăm următoarele instrumente de parteneriat în contextul colaborării Republicii Moldova (prin intermediul Minitserului Apărării) cu NATO:

▪ **Programul parteneriat pentru pace (PFP)** - principalul mecanism de realizare în practică a legăturilor pe probleme de securitate între Alianță și partenerii săi, precum și de creștere a interoperabilității între parteneri și NATO.

▪ **Planul Individual de Acțiune al Parteneriatului (IPAP)** - instrument politic de parteneriat care permite NATO să ofere consiliere politico-militară specifică fiecărei țări partenere în domeniul securității și apărării (structura responsabilă este MAEIE).

▪ **Procesul de planificare și revizuire a parteneriatului (PARP)** – principalul mijloc al PFP pentru promovarea interoperabilității și este menit să asigure o bază pentru identificarea și evaluarea forțelor și capacităților care pot fi puse la dispoziție pentru instruirea internațională, participarea la exerciții și operațiuni multinaționale (la moment, la nivel național sunt asumate 48 de obiective, 34 ale AN).

▪ **Conceptul capabilităților operaționale (OCC)** - instrument de verificare a interoperabilității forțelor statelor partenere cu cele NATO în cazul desfășurării unor operațiuni comune de menținere a păcii.

▪ **Inițiativă de construcție a integrității (BII)** – instrument promovat de NATO care susține procesul de transformare a statelor partenere, prin promovarea bunelor practici, consolidarea transparenței, responsabilității și integrității, pentru reducerea riscurilor de corupție în sectorul de apărare și securitate.

▪ **Platforma de interoperabilitate** – creează ”umbrela” necesară pentru totul ce ține de *interoperabilitate* între statele partenere și Alianță: umană, procedurală, tehnică.

▪ **Inițiativa de consolidare a capabilităților de apărare** - reprezintă un mijloc important al Alianței pentru a susține dezvoltarea capabilităților de apărare a statelor

partenere. În prezent sunt trei state care beneficiază de acest proiect: Moldova, Georgia și Iordania.

Concluzionând, e necesar să menționăm că la nivel de conlucrare a Republicii Moldova cu NATO sunt atestate schimbări majore atât în sectorul militar, cât și în cel civil. În domeniul militar, Republica Moldova beneficiază de sprijinul NATO în vederea continuării procesului de reformă a armatei și a creării unor forțe militare moderne, mobile și eficiente sub raportul costurilor.

Totodată, nu este trecută cu vederea nici cooperarea în domeniul păcii și securității, în cadrul căreia criteriul interoperabilității unor elemente ale forțelor sale cu cele ale statelor aliate și partenere a avut un rol important. La acest capitol sunt înregistrate rezultate benefice privind profesionalizarea personalului militar al Republicii Moldova, iar principalele activități în acest sens se desfășoară în cadrul Centrului de Perfecționare Continuă din cadrul Academiei Militare "Alexandru cel Bun". În acest sens, în 2014, țara noastră a detașat un contingent de militari moldoveni din cadrul Batalionului 22 de menținere a păcii la misiunea NATO din Kosovo, KFOR. În afară de misiunea din Kosovo, militarii moldoveni au participat la misiunea de reconstrucție post-conflict din Irak perioada 2003 – 2008, cu un efectiv total de 107 soldați și ofițeri [20]. În iunie 2017 a fost detașat contingentul KFOR-VII în număr de 41 de militari (un pluton – 33 militari, o echipă de deminare - 7 militari și un expert în meteorologie). Contingentul Armatei Naționale execută misiuni de securitate și pază obiectivelor militare și de patrulare, dar și misiuni de geniu. Este pentru prima dată când Republica Moldova participă la o operațiune condusă de NATO și aceasta reprezintă o implementare practică a voinței Republicii Moldova de a aprofunda cooperarea cu Alianța, de a contribui în mod practic la promovarea securității și stabilității în Europa, de a consolida interoperabilitatea și modernizarea forțelor sale armate. La moment, suntem în proces de detașare a celui de-al 8-lea Contingent în KFOR.

Dincolo de cooperarea în domeniile convenționale de apărare și securitate, Republica Moldova colaborează cu NATO în vederea consolidării mecanismelor de control asupra mărfurilor cu dublă destinație, a combaterii traficului cu persoane și droguri, spălării de bani, a crimei organizate și împotriva atacurilor cibernetice. După Summitul NATO din 2014 din Țara Galilor, cooperarea Republica Moldova cu NATO a trecut la un nou nivel, Chișinăul fiind invitat să se alăture Inițiativei NATO de Consolidare a Capacităților de Apărare, în cadrul căreia vor fi analizate capacitățile curente de apărare și identificarea domeniilor ce trebuiesc dezvoltate în continuare [20].

NATO și Republica Moldova cooperează și în domeniul științei și mediului și a planificării situațiilor de urgență. În cadrul acestor proiecte au fost implementate numeroase proiecte cu sprijinul NATO, dintre care cele ce țin de Academia de Științe și Universitatea Tehnică din Moldova (1997), proiecte privind lichidarea consecințelor înghețurilor deosebit de puternice din anul 2000 sau a inundațiilor ce au avut loc în 2008 și respectiv 2010 [20].

Un accent deosebit al cooperării Ministerului Apărării cu NATO a fost pus, pe parcursul ultimilor ani, nu doar pe realizarea obiectivelor cu specific militar, dar și pe implicarea alianței în proiecte sociale și de securitate a populației civile, așa cum este *Proiectul NATO/PpP privind distrugerea pesticidelor și produselor chimice periculoase*

în Republica Moldova. La fel, au fost duse negocieri cu NATO și Ambasaderele implicate, care s-au finalizat cu: reambalarea a 3245 tone de deșeuri de pesticide sovietice din 424 locuri/depozite și stocate în 37 depozite centrale raionale; evacuarea și distrugerea în Polonia a circa 956 tone de pesticide din cele 1269 tone, conform obiectivelor de proiect; alte circa 313 tone de pesticide din raioanele Ciadâr-Lunga (UTA Gagauzia), Sîngerei (mun. Bălți, Drochia, Sîngerei, Edineț) și Ungheni vor fi evacuate la obținerea permisiunilor pentru transportul transfrontalier al deșeurilor de la autoritățile competente de mediu ale Ucrainei, Poloniei și Republicii Moldova.

Alte proiecte, precum “Apele Moldovei”, țin de implementarea unui mecanism de monitorizare și testare continuă a nivelului de poluare a apei, întocmirea unor hărți seismologice regionale și identificarea terenurilor și a clădirilor seismic vulnerabile [20].

În contextul interesului permanent al Republicii Moldova în aprofundarea dialogului politic și cooperării practice cu NATO, domeniile principale de interes pentru Republica Moldova țin atât de cooperările sus-menționate, cât și de o promovare a dialogului politic și a consultărilor cu privire la evoluțiile din domeniul securității, incluzând problemele regionale în formatul 28+RM și 28+N (parteneri interesați). Interesul major al Republicii Moldova în plan politic este menținerea suportului statelor membre NATO pentru integritatea teritorială, independența și suveranitatea Republicii Moldova, soluționarea pașnică a conflictului transnistrean, retragerea trupelor și munițiilor ruse de pe teritoriul Republicii Moldova.

Autoritățile moldovenești atribuie o importanță specială Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului (IPAP) Republica Moldova - NATO. La 13 septembrie 2017 a fost aprobat noul IPAP pentru perioada 2017-2019 (HG nr. 736 din 13 septembrie 2017). Acest plan este un instrument important în aprofundarea dialogului politic și cooperării practice cu NATO, care contribuie la realizarea dezideratului Republicii Moldova de reformare a sectorului național de securitate și apărare, combaterea noilor amenințări la adresa securității, reformarea și modernizarea forțelor armate, dar și implementarea de noi proiecte prin intermediul Programului Știință pentru Pace și Securitate.

În concluzie, interesul permanent ține și de cooperarea în reformarea și modernizarea forțelor armate ale Republicii Moldova: elaborarea Strategiei Militare a Republicii Moldova, dezvoltarea capacităților Forțelor Armate, perfecționarea sistemului de planificare și bugetare a apărării, modernizarea sistemului de instruire militară, îmbunătățirea procesului de pregătire și gestionare a personalului, sporirea controlului civil și democratic al sectorului de apărare și securitate. Concomitent, Republica Moldova este interesată în obținerea asistenței pentru consolidarea capacităților de apărare cibernetică și în elaborarea strategiei naționale cu privire la securitatea cibernetică. Autoritățile Republicii Moldova atribuie o atenție specială diplomației publice. Se dorește informarea la o scară mai largă a cetățenilor statului despre rolul NATO în secolul XXI și despre cooperarea Republicii Moldova - NATO. La acest capitol, au fost întreprinse măsuri considerabile în vederea elaborării Strategiei de comunicare a Ministerului Apărării cu suportul Alianței și a statelor partenere, care au avansat în domeniu STRATCOM datorită dialogului intens cu NATO (ex.Georgia). La moment, proiectul definitivat al Strategiei de comunicare este în proces de avizare internă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Albu Ioana. Rolul ONU în relațiile internaționale în cadrul de securitate internațională În: Perspective ale securității și apărării în Europa, Sesiunea anuală de comunicări științifice cu participare internațională 19-20 noiembrie 2009. vol.V, București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2003.
2. Aspecte ale conflictului transnistrean, Institutul de Politici Publice. Chișinău: Editura Știința, 2001.
3. Charter of the United Nations, San Francisco, 26 iunie 1945, Cap. I: Purposes and Principles, <http://www.un.org/en/charter-united-nations/> accesat la 05.02.2018
4. Frunzeti Teodor. Secuitatea națională și războiul modern. București: Editura Militară, 1999.
5. Garaz Marcel. Evaluarea juridică conform normelor dreptului internațional a procesului de menținere a păcii în conflictul transnistrean. În: Aspecte ale conflictului transnistrean, Institutul de Politici Publice. Chișinău: Editura Știința, 2001.
6. Juc Victor. Relațiile dintre Republica Moldova și Alianța Atlanticului de Nord: oportunități și constrângeri. În: Jurnal Academic, 2012, Nr. 15. Summitul NATO de la Chicago: repere pentru Republica Moldova, Chișinău: CID NATO.
7. Manolache Constantin. Organismul militar al Republicii Moldova. Construcția militară și securitatea statului. Chișinău: AȘM, 2015.
8. Mija Valeriu. Neutralitatea Republicii Moldova prin prisma politicilor de securitate ale unor state neutre. Chișinău: CEP-USM, 2017.
9. Moldova și Integrarea Europeană. Institutul de Politici Publice. Chișinău: Editura Prut Internațional, 2001.
10. Nantoi Oazu. Cu privire la situația în raioanele de est ale Republicii Moldova (1992-2000. În: Aspecte ale conflictului transnistrean. Institutul de Politici Publice. Chișinău: Editura Știința, 2001.
11. Pop Irina Ionela. Geopolitică și geostrategie. În: „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2014.
12. Raportul Secretarului General ONU: Brahimi Report, A/55/305-S/2000/809, 21 August 2000.
13. Refoma sectorului de securitate și apărare în Republica Moldova: Consolidarea controlului asupra sectorului de apărare /Editori: Erik Sportel și Sami Faltas. Chișinău, 2009.
14. Revista informativ-analitică FRONTIERE, 2017, Nr. 1. Summitului NATO de la Varșovia. Centrul de Informare și Documentare privind NATO din Moldova.
15. Rusnac Alexei. Aspecte ale teoriei securității. Chișinău: Fundația "Draghiștea", 2005.
16. Securitate prin cooperare, Culegere de materiale ale absolvenților moldoveni ai Centrului "George C. Mashall".
17. Securitatea și apărarea națională a Republicii Moldova, Institutul de Politici Publice. Chișinău: Editura ARC, 2002.
18. Târnăcop Cătălin-Marius. Pulsul Strategic. București: Editura Militară, 2004.
19. Vălcea Corina. Rolul organizațiilor internaționale în organizarea și desfășurarea operațiilor multinaționale de menținere a păcii. În: Perspective ale securității și apărării în Europa. Sesiunea anuală de comunicări științifice cu participare internațională, 19-20 noiembrie 2009. vol. V. București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I” 2009.
20. <https://nato.md/cooperarea-r-moldova-cu-nato-in-conditiile-neutralitatii/>
21. <http://www.mfa.gov.md/onu-md/>

OPOZIȚIA POLITICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA: DIMENSIUNI TEORETICE, EVOLUȚIE ȘI PARTICULARITĂȚI

THE POLITICAL APPPOSITION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA: TEORETICAL ASPECTS VOLUTION AND FEATURES

Ion RUSANDU, *doctor în filosofie,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice
rusandu@list.ru

Rezumat

În acest articol este descris procesul instituționalizării opoziției politice în Republica Moldova. sunt analizate formele și tipurile opoziției politice în contextul procesului politic actual. Este apreciat potențialul opoziției politice și sunt descrise unele aspecte ale instituționalizării opoziției politice în sistemul politic actual.

Cuvinte-cheie: *putere, opoziție politică, democratic, partid politic, pluralism politic, cultură politică, alegeri locale și parlamentare.*

Summary

The article analyzes the approaches regarding the essence of the opposition and its relations with the governing power. Based on the analysis of the factual and theoretic material, the author pleads for the institutionalization of the opposition through the elaboration of a law which would guarantee the functionality of the opposition.

Keywords: *power, political opposition, democratic, political party, political pluralism, political culture, local and parliamentary elections.*

Lipsa consensului rămâne a fi „calcâiul lui Ahile” a dezvoltării și integrării europene a Republicii Moldova, având la bază atât multiplele clivaje de ordin identitar, cultural, etnic, ideologic, geopolitic, cât și ineficiența principalilor actori politici în depistarea soluțiilor ce ar contribui la rezolvarea problemelor existențiale ale Republicii Moldova. Tergiversarea identificării soluțiilor în vederea depășirii crizelor sistemice, care, la mod general, sunt, în mare măsură permanente, au dus la:

- scăderea bruscă a autorității instituțiilor statale, dat fiind faptul că ele nu pot ameliora situația social-economică și combate corupția;
- creșterea nemulțumirii sociale a populației țării din cauza scăderii nivelului de trai;
- scindarea clasei politice, care în rezultat propune soluții diametral opuse cu privire la vectorul dezvoltării Republicii Moldova (Vest-Est).

Procesul de democratizare în Republica Moldova este unul complicat și legat de maturitatea guvernării și a opoziției politice. Vorbind despre relațiile dintre putere și opoziția politică, vom menționa că ele sunt foarte complicate, multidimensionale și multivectoriale și se schimbă odată cu timpul politic.

Începând cu anul 1991, în Republica Moldova se constituie noi interacțiuni între stat, societate și individ în cadrul sistemului politic, care sunt orientate spre valorile democratice. Un element esențial al acestui proces de interacțiune sociopolitică îl constituie formarea și funcționarea opoziției politice.

Actualmente, necesitatea cercetării fenomenului opoziția politică este determinată de derularea evenimentelor, care au loc în procesul politic actual și care confirmă faptul că opoziția politică, fiind un institut arhinesar democrației, prezintă prin sine o întreagă entitate complexă, contradictorie, devenind forța motrice alături de putere pentru modernizarea țării.

Dacă să ne exprimăm în termeni kanto-hegelieni, opoziția politică este exprimarea „spiritului critic” în politică. Opoziția poate fi percepută ca reacție la procesele reale sociale, ca împotrivire, care nu este una dominantă în realitățile din societate, dar, în anumite condiții, poate deveni una dominantă.

Conform studiului efectuat de Ilie Popa, calea pentru definirea și utilizarea conceptului de opoziție a fost deschisă de politologul de origine română Ghiță Ionescu, profesor la Manchester University și London School of Economics and Political Science, președinte al Comitetului pentru Unificarea Europeană al Asociației Internaționale de Științe Politice, care în anii '60, a fost și inițiatorul și directorul revistei *Government and Opposition*. În Introducere la cartea sa despre regimurile comuniste din estul Europei *the Politics of the European Communist States*, în care tratează relațiile de la acea vreme dintre stat și societate în șapte țări comuniste, el definește astfel noțiunea de opoziție: „În sens larg, /opoziția/ este orice atitudine sau acțiune concertată, spontană sau deliberată, sporadică sau continuă, a unor grupuri anomice sau asociaționale, sau a unor indivizi împotriva puterii existente (pentru a arăta că definiția nu este aplicabilă la ceea ce antropologii denumesc societăți „acefale”) în orice condiții și prin orice mijloace” [1].

Conform accepțiunii pe care o dă Ghiță Ionescu noțiunii de opoziție, aceasta acoperă întreaga gamă de motive și manifestări ale conflictului politic în orice societate, ce se regăsesc „fie sub forma conflictului de interese care își are originea în fricțiunea și rivalitatea dintre grupuri în cadrul unei comunități (aceste activități se află la originea conceptului de *checks and balance* - Montesquieu lea denumit *contre-pouvoirs*, folosite în cadrul unui regim politic democratic de opoziție împotriva partidului/alianței de partide aflate la guvernare, fie sub forma conflictului de valori”, definit de autor ca „dezacordul care își are originea logică în incompatibilitatea de opinii, viziuni și credințe împărtășite de oamenii care trăiesc împreună în aceeași comunitate” [1].

Reputatul politolog de origine română definește, în continuare, și opoziția politică, drept instituție și parte a unei proceduri politice coinstituționale. Opoziția politică înseamnă, în accepțiunea sa, „un partid sau mai multe, sau o coaliție de partide politice, care pe baza unui set de valori proclamate public se prezintă în fața alegătorilor drept competitori ai puterii executive stabilite și care nu reușesc să adune destule voturi în cadrul unei consultări instituționalizate care săi îndreptățească să solicite voința poporului suveran” [1].

Un aport major cu privire la analiza fenomenului opoziția politică și raportului ei cu puterea l-au adus cunoscuții politologi M.Duverger, R.Dahl, G.Sartori, D.Easton, G.Almond, S.Verba ș.a.

În literatura contemporană de specialitate autohtonă fenomenului opoziția politică i se acordă, în opinia noastră, o atenție minoră. Din autorii autohtoni îi vom menționa pe C.Solomon, V. Moșneaga, I.Nicolaev, I. Bucătaru ș.a [2].

În literatura de specialitate lipsește un consens în ceea ce privește definiția noțiunii „opозиția politică”. În afară de faptul că sunt opinii de diferite și diverse cu privire la definirea acestui fenomen politic mai apare și o „piedică” de ordin legislativ: noțiunea „opозиție politică” nu este reglementat prin nici o lege. Comun pentru majoritatea opiniilor este următoarea accentuare:

- Opoziția politică reprezintă opunerea diferitor actori ai vieții politice (grupe sociale, mișcări obștești, partide) puterii de stat, care în politica internă și externă nu ia în considerare și nu realizează interesele lor.

În calitate de coparticipant (alături de alți subiecți precum puterea politică, instituții politice, unii reprezentanți ai societății civile) opoziția politică deține și unele caracteristici printre care vom menționa: capacitatea organizațională, prezența intereselor, lipsa resurselor administrative, activismul practic privind comunicarea cu electoratul ș.a.

Opoziția nu poate exista în afara puterii, ea este „conectată” la putere prin contrapunerea sa față de putere. Trebuie să constatăm că aici problema nu rezidă în opoziționalitate (nemulțumiți sunt mulți sub diferite aspecte și probleme personale), ci în faptul că opoziția se caracterizează printr-un indiciu foarte important, și anume, lupta pentru acapararea puterii.

Puterea și opoziția sunt părțile unui conflict politic, fiecare dintre care pretinde la dreptul de a reprezenta interesele majorității și să formuleze noțiunea de binele comun prin utilizarea statusului public înalt de guvernanță. Opoziția se tratează, de obicei, în sens restrâns și în sens larg. În sens larg, noțiunea în cauză se referă la aproape toate manifestările directe și indirecte de disidență și a nemulțumirilor față de regimul existent. În sens restrâns, sub opoziție se subînțelege un partid sau o coaliție de partide care speră să câștige la următoarele alegeri generale [3].

Esența termenului „opозиție” se referă la o grupă organizată de cetățeni care acționează de bun comun și sunt capabili de a se prezenta în fața electoratului ca fiind o alternativă a guvernării cu programe și politici alternative proprii.

La modul general, noțiunea „opозиție” definește un grup de persoane în societate, organizație, partid care duc politica opunerii, contrapunerii, rezistenței majorității. În aspect politic, existența opoziției înseamnă imposibilitatea intransigentă principială a unei atitudini perene față de scopurile pe care le urmărește puterea politică. În diferite sisteme politice, opoziția joacă roluri diferite. Astfel, în sistemul totalitar, puterea politică curma orice încercare a opoziției de a se organiza, dat fiind faptul că puterea politică vede în opoziție o primejdie pentru sine și un fenomen antistatal, iar în condițiile democrației opoziția este o componentă iminentă a vieții politice și sociale necesare pentru rotația la putere a partidelor la guvernare. Opoziția se caracterizează prin scopurile și mijloacele pe care le utilizează. Scopul major al oricărei opoziții este accederea la putere, la guvernare. Când este vorba despre mijloacele opoziției, se indică diferențierea lor în cele loiale și neloiale. Loială este acea opoziție care nu depășește cadrul legal în procesul luptelor politice și detestă violența în cazul dat. Neloială este acea opoziție care mizează pe metodele violente sau amenință cu aplicarea lor.

Formele de asociere opoziționantă pot fi diferite, însă printre cele mai răspândite/tipice sunt partidele politice. Partidele apar în cadrul unui proces de autorealizare

a indivizilor, devenind în condițiile actuale institut eficient în lupta pentru putere. Partidele politice sunt cel mai eficient instrument democratic al forțelor opoziționiste, prin intermediul cărora ele își rezolvă problemele lor. În afară de partidele existente mai sunt și alte forme de asociere prin care opoziția își promovează ideile și activitățile sale: blocurile politice/platformele fracțiunii, diferite organizații ale societății civile etc.

În prezent în Republica Moldova sunt înregistrate 44 de partide, dintre care: 6 parlamentare, 17 extraparlamentare și 21 inactive.

În literatura de specialitate cu privire la fenomenul opoziția politică există diferite abordări. Comun pentru majoritatea specialiștilor în domeniu este perceperea opoziției politice în legătură cu activitatea actorilor politici, care în lipsa posibilității de a-și promova și afirma propriile valori, programe și decizii, fiind îndepărtați de la putere, accesul la guvernare/putere este punctul final al scopului lor major. Ca suport obiectiv pentru aspirațiile opoziției politice pot servi incapacitatea puterii de a satisface interesele tuturor grupurilor sociale, divergențele cu privire la mijloacele de realizare a acestor interese.

Opoziția politică, în opinia noastră, poate fi definită ca o grupă organizată de indivizi/cetățeni uniți conștientizat prin interese politice, valori și scopuri comune și care luptă cu guvernarea pentru a domina în spațiul politic.

Astfel, opoziția politică ia naștere atunci când ea și puterea se confruntă în atingerea scopurilor sale majore: prima să obțină puterea politică, iar a doua să o mențină cât mai mult posibil. Delegarea posibilității pentru opoziția politică de a-și expune punctul de vedere, diferit de cel al puterii, de a concura cu guvernarea ca părți egale în procesul politic – pentru voturile alegătorilor, pentru reprezentarea opoziției în organele legislative ale puterii ș.a., după cum arată experiența democrațiilor consolidate, constituie un factor de stabilitate pentru întregul sistem politic.

De aici și funcțiile opoziției politice, care sunt:

- analiza și critica puterii guvernării întru schimbarea cursului dezvoltării politice, economice și sociale a țării;
- elaborarea și promovarea programelor de alternativă ale dezvoltării societății și ale parcursului ei internațional;
- asigurarea schimbării elitei politice și a promovării noilor lideri politici.

Așadar, opoziția politică este definită prin intermediul puterii. În același timp, simpla constatare a faptului de opunere puterii și opoziției nu este, în opinia noastră, îndeajuns. Se impune aplicarea altor indicatori care să trieze orice opunere, orice protest de opunere manifestată de opoziția politică. În acest aspect, cel mai eficient indicator este tinderea spre obținerea puterii de stat.

Cel mai firesc și esențial moment în care se reflectă cu plenitudine esența, scopul și formele opoziției politice sunt alegerile, dat fiind faptul că procesul electoral din „oficiu” este un proces concurențial, adică presupune lupta între actori politici pentru o influență efectivă asupra cetățenilor și a diferitor grupuri sociale. Menținerea la guvernare sau accederea la guvernare nu este cu putință fără a atrage electoratul după sine, fără a-i schimba convingerile și opinia. Anume prin aceste elemente se manifestă participarea/activitatea opoziției politice în procesul electoral.

Un moment crucial în mobilizarea propriilor forțe pentru opoziție sunt alegerile.

Alegerile parlamentare ordinare din februarie 2019 vor avea loc în baza sistemului mixt. Alegerile locale anticipate din municipiile Chișinău și Bălți au demonstrat cu prisosință că candidații PSRM, partidul cu cea mai mare încredere din partea cetățenilor, au pierdut lupta pentru primării. În același timp, PDM a acumulat practic toate voturile alegerilor locale anticipate din 2018 (circa 14 primării).

În ceea ce privește alegerile parlamentare din februarie 2019, trebuie să menționăm că sondajele diferă esențial cu referire la numărul partidelor care vor accede în viitorul parlament al Republicii Moldova.

În luna mai 2018 au fost publicate rezultatele unor sondaje care au prognozat că vor accede de la 3 la 6 partide politice.

Astfel, Centrul de Cercetări Sociologice din Moldova consideră că în viitorul Parlament vor accede 4 partide: Partidul Socialiștilor din Republica Moldova vor acumula 28%, Partidul Acțiune și Solidaritate - 12,2%, Platforma „Demnitate și Adevăr” - 6,5% și Partidul „Șor” - 6,1%.

Sondajul Barometrului de Opinie Publică arată că în Parlament vor accede 6 partide: Partidul Socialiștilor (PSRM) cu 40%, Partidul Acțiune și Solidaritate (PAS)-19%, Partidul Democrat (PDM)-11%, Partidul politic Platforma „Demnitate și Adevăr” (PPDA) -7%, Partidul „Șor” și Partidul Comuniștilor (PCRM) ar acumula 6%.

Anterior, în martie 2018, Institutul Republican Internațional a publicat rezultatul sondajului său, conform căruia în parlament vor accede doar 3 partide: PSRM cu 36%, PAS - 20% și PDM - 8%.

Sondajul efectuat de către Asociația Sociologilor și Demografilor din perioada 27 iunie -7 iulie 2018 arată că în viitorul parlament vor accede 4 partide: PSRM cotate cu 19,7%, PPDA - 15,9%, PD-13,5% și PAS - 11,1% [4].

În pofida faptului că partidele de opoziție sunt foarte diversificate (după denumirile lor) - de la socialiștii liberali până la unioniști, majoritatea lor duc lipsă de încredere din partea cetățenilor. Considerăm că azi un partid are mai multă încredere din partea populației decât altele, asta nu înseamnă că el va fi învingătorul în următorul scrutin electoral. Alegerile locale anticipate din municipiile Chișinău și Bălți au demonstrat cu prisosință că candidații din partea PSRM în ultima instanță au pierdut lupta pentru primăriile municipiilor sus-numite.

Adoptarea noului sistem electoral (mixt) a trezit un val de critici din partea opoziției (în afară de PSRM, care a votat împreună cu majoritatea parlamentară trecerea la sistemul electoral mixt) și a societății civile. Partidele de opoziție (PL și PLDM) consideră că sistemul mixt conține multe curențe în comparație cu sistemul proporțional, care a stat la baza tuturor alegerilor din ultimii 25 de ani.

De menționat că PLDM în iunie 2018 a înregistrat un proiect de lege privind modificarea sistemului electoral mixt, esența căruia se reduce la organizarea alegerilor a două tururi de scrutin în circumscripțiile uninominale.

Comisia de la Veneția, în persoana președintelui Gianni Buquicchio, iarăși a reiterat recent opinia că votul mixt nu este cea mai bună variantă pentru Moldova [5]

Astfel, liberal democrații vor ca desfășurarea alegerilor parlamentare în circumscripții electorale să se desfășoare în două tururi, iar candidații independenți să poată să candideze nu doar în circumscripții, dar și la nivel național [6].

Realitatea spațiului politic și ofertele din partea partidelor care se vor antrena în procesul electoral al alegerilor parlamentare februarie 2019 ne dau posibilitatea de a afirma că opoziția proeuropeană (PPDA, PAS, PLDM) se va confirma în circumscripții uninominale atât cu guvernarea autodeclarată proeuropeană, cât și cu reprezentanții opoziției alcătuite din PSRM și PN, iar PCRМ va fi mai puțin vizibil în circumscripțiile uninominale.

Circumstanțele politice de a cărei configurație PDM a avut grijă din timp ca ele să capete contururi dorite (sistemul electoral mixt, creionarea circumscripțiilor electorale, fortificarea organizațiilor primare de partid mai cu seamă la nivel de comune ș.a.) fac ca acest partid, în pofida rezultatelor diferitor sondaje, să obțină scopul scontat, pentru a se menține la guvernare.

În acest context, vom exprima opinia că puterea politică este limitată numai de ea însăși în ceea ce privește promovarea aspirațiilor sale, care țin de menținerea dominației în întreg sistemul politic. Totodată, ele vor avea și impactul necesar asupra alegerilor locale din 2019. Una din consecințele care se prefigurează din alegerile locale anticipate din 20 mai 2018 constă în faptul că are loc o „erodare” a alegerilor ca institut arhinecesar în ceea ce privește consolidarea democrației. Un indiciu elocvent în această privință constă în faptul că Consiliul Europei va expertiza Codul Electoral după evoluțiile politice care au urmat în urma alegerilor sus-numite [7].

Nu este exclus și următorul scenariu: neconformitatea la standardele europene va schimba atitudinea UE față de guvernarea actuală în persoana PDM, care, pentru a-și proteja pozițiile (în cazul atitudinii intransigente din partea opoziției proeuropene), să creeze majoritatea parlamentară cu PSRM.

În concluzie, în opinia noastră, în țările tranzitorii către o democrație avansată rolul opoziției este mult mai semnificativ decât în cadrul țărilor democrat dezvoltate. Această constatare ține de faptul că, atât puterea, cât și opoziția politică trebuie să fie inițiatorii și promotorii reformelor și transformărilor în societate.

Concluzionând, vom menționa că opoziția politică este un element important în cadrul sistemului politic democrat, ea fiind garantul dezvoltării și modernizării procesului politic.

În același timp, opoziția politică, în pofida importanței pentru procesele democratice necesare pentru consolidarea societății, se confruntă la momentul actual cu probleme la capitolul încrederii din partea populației țării.

Reieșind din analizele teoretice și ale identificărilor practice, putem afirma că opoziția din țara noastră la momentul actual este neomogenă după conținutul său, fapt ce contribuie la o eventuală majorare și extindere a practicilor politice și strategii pentru a atrage după/către sine electoratul, mai cu seamă cel indecis.

În opinia noastră, factorii principali care au un impact nefavorabil asupra institutului opoziției politice în condițiile tranzitorii spre o democrație durabilă sunt următorii:

- legătura insuficientă și slabă dintre partide și societate, dintre opoziție și societate, care denotă neconcordanța intereselor acestor binomuri;
- nivelul scăzut al culturii politice a populației;
- lipsa liderilor marcantă în rândurile opoziționarilor.

Pentru a continua accentuarea situației legate de perceperea evenimentelor, vom face referire la fenomenul descris de psihologul american Martin E.P. Seligman, care se numește „neajutorarea impusă”. Este vorba de o stare în care omul nu întreprinde nici o încredere de a-și îmbunătăți situația, chiar dacă are această posibilitate. Apare acest fenomen/stare după câteva încercări nereușite pentru a influența la circumstanțele negative și se caracterizează prin pasivitate și refuz de la acțiune [8].

Hermeneutica problemelor actuale ale societății tranzitorie ne vorbește despre faptul că cunoștințele populației despre democrație, parlamentarism, pluripartitism, valori europene vin în societatea noastră dintr-o altă realitate social-economică și politică, care este bazată pe un alt tip de relații sociale și experiență comunitară, de care noi am avut parte până la proclamarea independenței.

În acest context vom apela la conceptul despre putere al lui Pierre Bourdieu, care ne ajută să vedem rolul opoziției din alt unghi. Sociologul francez introduce în circuitul sociologic noțiunea de „habitus” sau sistemul schemelor achiziționate ale percepției și aprecierii, care s-au constituit în mod practic și care permit intercomunicarea în societate. Este îndeajuns să formezi la indivizi reprezentarea despre o ordine oarecare a lucrurilor în societate și oamenii încep să reprezinte lumea reală ca ceva firesc, adică așa cum ea „este” în ochii formatorilor. În baza acestei reflectări, Pierre Bourdieu formulează noi concepții: capitalul simbolic, violența simbolică și puterea simbolică. În acest caz sarcina opoziției constă în demolarea schemelor stabilite ale percepției și aprecierii situației [9].

Acest decalaj duce către faptul că cetățenii nu apreciază corect nivelul situativ și perspectiva dezvoltării societății pe un termen mediu sau lung.

În relațiile dintre putere și opoziția politică observăm atât deschideri către dialog, înțelegere și spirit de colaborare, cât și luptă acerbă și concurență.

O altă concluzie care reiese din analiza relațiilor dintre putere și opoziție politică ține de faptul că partidul de guvernământ/majoritatea parlamentară nu și-a format o strategie „civilizațională” democratică cu privire la opoziția politică din țară, care ar atrage opoziția politică pe orbita conlucrării întru realizarea reformelor atât de necesare țării în toate domeniile, și, mai cu seamă, în justiție.

În același timp și opoziția ar trebui să-și formeze noi abordări față de putere, nu neapărat pedalând numai pe critică și nu arareori pe populism.

Până în prezent opoziția politică din Republica Moldova nu a devenit încă un mediator între societate și putere, ce ar contribui la realizarea intereselor majore comune ale cetățenilor. Populația țării nu prea are încredere în partidele politice, lucru demonstrat de alegerile parlamentare din 2014, dovadă fiind rata mare de absenteiști.

Constatăm că relațiile dintre putere și opoziție nu au devenit până la ora actuală stabile și clare. Anume această instabilitate duce mereu la creșterea dispoziției de protest în țară.

Considerăm oportun de a instituționaliza juridic opoziția (parlamentară și extra-parlamentară), adică de a elabora și adopta o lege specială care ar confirma statutul său legitim. Lege în care vor fi definite esența și rolul opoziției și garanțiile legale ce vor asigura activitatea ei.

Unul dintre factorii majori care indică „slăbiciunile” opoziției politice (mai cu seamă cea de dreapta) constă în lipsa unor structuri organizaționale mature la nivel local, baza electorală insuficientă, concurența neloială din partea partidului/partidelor de guvernământ.

Tot aici vom menționa că și sistemul electoral cu pragurile înalte de accedere în parlament, de exemplu, a partidelor politice, nu favorizează opoziția, care este nevoită să se descurce în cadrul jocului impus de partidul/partidele de guvernământ.

În concluzie, societatea civilă ar trebui să aibă misiunea de a diminua absentismul politic și social, de a facilita conștientizarea necesității participării la procesul definirilor politicilor orientate spre determinarea vectorului dezvoltării țării și societății conform normelor democratice. Constituirea societății reprezintă prin sine un vector valoric multidimensional civilizațional, dat fiind faptul că relațiile cetățean-stat-societate civilă devin importante pentru depășirea crizelor de orice gen social, contribuie la modernizarea Republicii Moldova din perspectiva valorilor europene și general-umane. Evoluția evenimentelor din ultima perioadă au arătat că opoziția politică devine un actor mult mai maturizat (prin formele de manifestare și cerințele față de guvernare), ce derivă din potențialul conflictului politic și din atragerea electoratului de partea sa prin abordarea problemelor stringente ale populației, care s-au amplificat din cauza crizei economice și a nivelului scăzut de trai.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Popa Ilie, Ionescu Ghiță. Deschizător de drumuri în teoria politică a opoziției. Vezi: <http://www.punctulcritic.ro/ilie-popa-ghita-ionescu-deschizator-de-drumuri-in-teoria-politica-a-opozitiei.html>
2. Solomon Constantin, Enea Viorel. Vezi: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/6.Puterea_si_opozitia_in_legerile_parlamentare_din_Republica_Moldova_sidin_Romania.pdf Mosneaga V., Nicolaev I., Bucataru I.: interacțiunea dintre puterea politică și opoziția în contextul transformărilor democratice: dimensiuni teoretico-metodologice. În: *Moldoscopie (probleme de analiză politică)*, 2013, nr.2(LXI), p.139-147.
3. Бромхед П. Эволюция британской конституции. Москва: Юридическая литература, 1978.332 с.
4. <http://agora.md/stiri/43930/sondaj-psrm-pas-pdm-si-ppda-intra-in-viitorul-parlament-potrivit-asociatiei-sociologilor-si-demografilor>.
5. <https://www.timpul.md/articol/presedintele-comisiei-de-la-Venetia-votul-mixt-nu-este-cea-mai-buna-varianta-pentru-Moldova>.
6. <https://unimedia.info/stiri/video-PLDM-cere-modificarea-sistemului-mixt-liberal-democratii-propun-ca-aloegerile-in-circumscripții-uninomiale-sa-se-organizeze-in-doua-tururi>.
7. <http://www.basarabia.md/evoluțiile-politice-din-Republica-Moldova-discutate-de-premierul-pavel-filip-si-secretarul-general-al-consiliului-europei>.
8. Melamed Lulia. Otviktie. <https://www.gazeta.ru/comment/column/melamed/0884050shtml?updated>.
9. Бурдые П. Структура, габитус.практика. <http://www.old.jourssa.ru/1998/2/4bourd.html>. Социология политики. Москва: Logos, 1993.

**DEZVOLTAREA DINAMICII ELECTORALE
ÎN REPUBLICA MOLDOVA**
**THE DEVELOPMENT OF ELECTORAL DYNAMICS
IN REPUBLIC OF MOLDOVA**

**Gabriel SEBE, doctor în sociologie,
Universitatea din București
sgs_icp@yahoo.com**

**Viviana MOVILEANU, doctorandă,
Universitatea din București
movileanuvivi@yahoo.com**

Rezumat

Indicatorul ce măsoară schimbările în intenția de a vota a electoratului este volatilitatea electorală și este analizat ca o variabilă dependentă, în timp ce variabilele independente frecvent întâlnite în analiza volatilității electorale sunt mai multe. Începând cu alegerile legislative din 1990, sistemul de partide din Republica Moldova este foarte diferit de la un scrutin electoral la altul, schimbându-și chiar componența partidelor politice din interiorul său. Pentru a explica acest proces, ne propunem să corelăm volatilitatea electorală dintre cele opt alegeri legislative consecutive cu factori cauzali, ce o determină ca volatilitatea comportamentului elitelor, fragilitatea instituțională, votul etnic și prezența la vot.

Cuvinte-cheie: *partide politice, volatilitate electorală, volatilitatea comportamentului elitelor, sistem electoral, vot etnic.*

Summary

The indicator that measures changes in voters' voting intention is electoral volatility and is analysed as a dependent variable, while the independent variables frequently encountered in electoral volatility analysis are more. Beginning with the 1990, the party system in the Republic of Moldova is very different from one election to another, changing even the structure of the political parties within it. In order to explain this process, we propose to correlate the electoral volatility of the eight consecutive legislative elections, with causal factors that determine it as the volatility of the elite behaviour, institutional fragility, ethnic vote, and vote presence.

Keywords: *political parties, electoral volatility, volatility of the elite behaviour, electoral system, ethnic vote.*

De-a lungul unui deceniu, chestiunea dominantă în cercetarea electorală în statele din Occident a evoluat de la explicarea persistenței politicii electorale[1] la explicarea schimbării electorale[2]. Astfel, una dintre cele mai mari descoperiri din ultimul timp susține că poziția socială determină mai puțin preferințele politice ale electoratului, așa cum o făceau atunci când aliniamentele sociale erau perfect înghețate. În linii mari, această observație corespunde cu ceea ce Lipset și Rokkan au denumit proces *freezing*, înghețare (1967). Din acest moment, studiile dedicate partidelor politice occidentale se axează pe analiza cauzelor ce determină schimbările substanțiale în intențiile de vot ale electoratului. Identificarea corectă a factorilor ce determină creșterea volatilității electorale a preocupat o bună parte din specialiștii în domeniul

științei politice. Deși abordările sunt diferite, una dintre temele majore în acest tip de cercetare electorală se referă la schimbările *în ponderea relativă* a factorilor care influențează decizia de a vota a electoratului. Studiile s-au extins și la state din alte arii geografice diferite, cum ar fi cele din America Latină și Europa de Est[3].

Una din cauzale cele mai des întâlnite în studiile dedicate volatilității electorale se referă la faptul că acest indicator variază în funcție de gradul de instabilitate economică. O altă cauză ce determină schimbări substanțiale în intenția de a vota a electoratului se referă la volatilitatea comportamentului elitelor. În acest caz se analizează fragmentarea unor partide politice importante sau apariția unor partide noi generate de elite prin fuziuni[4] și se studiază claritatea programelor partidelor politice, în cazul în care structura ideologică a fiecărui partid politic se apropie foarte mult, ca discurs, de un alt partid politic, alegătorului îi va fi din ce în ce mai greu să facă distincția între programele partidelor politice și va vota diferit, ceea ce poate să crească volatilitatea electorală.

Pentru a identifica câteva cauze ce determină creșterea volatilității electorale în Republica Moldova, vom calcula volatilitatea electorală, mai apoi vom corela cauzele identificate deja în Occident cum ar fi: volatilitatea comportamentului elitelor, fragilitatea instituțională, votul etnic și prezența la vot cu această volatilitate[5].

Volatilitatea electorală

Indicatorul frecvent utilizat pentru a măsura instabilitatea intenției de vot este volatilitatea electorală și este propus de către Mogens Petersen[6] în 1979. Acesta exprimă schimbările survenite în voturile acordate partidelor politice dintre două alegeri legislative succesive. Acest index se calculează după următoarea formulă:

$$V_e = \frac{1}{2} \sum |p_{i,t} - p_{i,t-1}|,$$

unde p_i este procentul obținut de partidul i la momentul t ,

t indica alegerile prezente,

iar $t-1$ indica alegerile trecute.

Pentru a calcula volatilitatea electorală din Republica Moldova, ne vom referi doar la rezultatele obținute de partidele politice ce au depășit pragul electoral la două alegeri legislative consecutive. Vom calcula procentele și atunci când un partid politic pierde voturi și atunci când același partid politic câștigă voturi, după aceea suma obținută o vom împărți la doi. Indicatorul se interpretează în felul următor: cu cât valoarea volatilității electorale este mai mare, cu atât este mai mare numărul electorilor care și-au schimbat intenția de vot de la o alegere la alta. Se consideră că o volatilitate medie de 7% este normală pentru o democrație consolidată[7], în timp ce o valoare a indicatorului de aproximativ 30% este o valoare pentru o democrație aflată la începuturi. Pentru democrațiile consolidate o volatilitate de 10% se consideră o volatilitate mare. *Tablelul 1* ne prezintă volatilitatea electorală calculată între două alegeri succesive din Republica Moldova.

Tabelul 1. Volatilitatea electorală din Republica Moldova

<i>Alegerile succesive</i>	<i>Volatilitatea electorală în creștere %</i>	<i>Volatilitate electorală în scădere %</i>
1994 – 1990	35.08	
1998 – 1994	56.56	
2001 – 1998		43.80
2005 – 2001		23.40
2009 – 2005		22.44
2009 – 2009		9.55
2010 – 2009	13.19	
2014 – 2010	27.51	

Observăm că volatilitatea electorală medie de 28.94% din Republica Moldova calculată pentru perioada 1990 - 2014 este cu mult mai mare față de valoarea volatilității electorale de 8,6%, calculată de Bartolini și Mair[8] pentru toate alegerile din cele 13 state din Europa de Vest între anii 1885 - 1985. Doar în Franța și în Germania volatilitatea electorală calculată de aceiași autori depășește nivelul de 10%. Dacă urmărim atent volatilitatea electorală calculată la toate alegerile legislative din Republica Moldova vom observa că aceasta are tendința să scadă. Volatilitatea medie pentru primii zece ani are o valoare de 45,14%, fiind dublă față de valoarea volatilității electorale medii calculată pentru următorii zece ani.

Avem o volatilitate electorală minimă de 9,55%, calculată pentru alegerile succesive dintre alegerile din aprilie 2009 și cele anticipate din iulie 2009. Această valoare foarte mică a indicatorului poate fi interpretată în felul următor: dacă testăm electoratul din Republica Moldova la o diferență de patru luni, vedem că intențiile de vot se schimbă cel mai puțin, cu cât timpul scurs între cele două alegeri succesive este mai mic, cu atât schimbările survenite în preferințele electoratului sunt mai mici. Dependența opțiunilor politice ale electoratului din Republica Moldova de factorul temporal în acest caz este foarte importantă, deoarece vedem că la un interval de patru luni volatilitatea electorală calculată este cea mai mică. Volatilitatea electorală maximă de 56,56% este aceea dintre alegerile din 1998 și cele din 1994. Valoarea indicatorului este foarte mare pentru că avem partide ce ies de pe scena politică cum sunt Partidul Democrat Agrar din Republica Moldova și Blocul electoral Unitatea Edinstvo, și partide noi ce intră pe scena politică din Republica Moldova, la alegerile din 1998, cum ar fi Partidul Comuniștilor din Republica Moldova și Blocul electoral Pentru o Moldovă Democratică și Prosperă. Dacă calculăm media volatilității electorale pentru perioada 1990-2001 și media pentru 2001-2014, obținem pentru prima perioadă un procent de 45,14% și pentru cea de-a doua perioadă un procent de 19,20%.

În continuare vom apela la studiile fenomenului respectiv elaborate de către specialiștii în domeniul științei politice din Occident pentru a explica aceste transformări în comportamentul electoral din Republica Moldova [9].

Volatilitatea comportamentelor elitelor

Variabila dependentă propusă spre analiză în continuare este volatilitatea comportamentului elitelor. Ideea de bază este aceea că o cauză a volatilității electorale se referă la producerea unor sciziuni în interiorul unor partide importante sau prin realizarea unor coaliții largi compuse din mai mult de șapte - opt partide, ceea ce duce la confuzia alegătorilor. Aceste procese de fuziuni și sciziuni duc la schimbarea tipului de discurs al principalilor lideri politici și împinge alegătorii să-și schimbe opțiunile electorale. Instabilitatea elitelor politice produce o instabilitate la nivelul electoratului.

Primele dificultăți întâmpinate de către elitele politice din Republica Moldova au fost înainte de alegerile din 1990, atunci când Frontul Popular din Moldova reușește să propună candidați doar în 194 de circumscripții uninominale din totalul de 380. Din cei 194 de candidați câștigă mandate doar 90, restul de 104 pierd alegerile. Liderii Frontului Popular ce obțin un mandat reușesc să-și impună pentru o perioadă de 6 luni Primul-ministru din partea Frontului Popular pe Mircea Druc, care este unul din candidații Frontului Popular din Moldova. Între timp în interiorul noului corp legislativ nou ales se formează o nouă majoritate parlamentară, în jurul lui Dumitru Moțpan. Din acest moment, primul guvern, cel condus de către Mircea Druc, este înlocuit cu un alt guvern, condus de Andrei Sangheli, numit de o majoritate agrariană, ce se menține până la alegerile legislative din 1994.

După primele alegeri legislative din 1990 în interiorul Frontului Popular se observă primele sciziuni. Acestea încep să apară odată cu declanșarea celui de-al doilea congres din partid. Avem, pe de o parte, lideri politici care au intrat în parlament pe listele Frontului Popular, cum ar fi Vasile Nedelciuc, Mihai Ghimpu, Mircea Snegur sau Mircea Druc, care, văzându-se intrați la guvernare, au înțeles că trebuie să-și tempereze discursul politic și să se adapteze la funcția de guvernare a statului. Pe de altă parte, avem lideri ai aceluiași Front Popular care au rămas în afara Parlamentului[10], cum este Iurie Roșca sau Ilie Ilașcu care își păstrează discursul politic de dinainte de alegeri. Ilie Ilașcu, pierde alegerile din 1990 în circumscripția electorală în care Dumitru Moțpan, ulterior liderul Partidului Democrat Agrar din Moldova, câștigă aceleași alegeri. În perioada dintre alegerile din 1990 și cele din 1994, Iurie Roșca organizează boicotarea alegerilor prezidențiale din 1991, pe care le câștigă Mircea Snegur. Ambii candidează cu un an mai devreme pe listele aceluiași Front Popular. Teoretic, Iurie Roșca ar fi trebuit să-l susțină pe Mircea Snegur la funcția de Președinte. Acest comportament și discurs politic promovat de Iurie Roșca, lider important al Frontului Popular, ar fi putut induce în confuzie electoratul prin răspândirea unor tendințe contradictorii.

Pentru a identifica procesul de transformare a sistemului de partide, vom face o analiză transversală a distribuției procentuale a votului pentru partidele importante la principalele alegeri legislative în felul următor: pe axa y vom avea valoarea procentuală, iar pe axa x de la stânga la dreapta în ordine geografică de la nord spre sud vom trece procentul obținut pentru fiecare din partidele care contează pe raioane. Aceste reprezentări grafice ale distribuției votului le vom utiliza pe parcursul studiului. Vom urmări valorile *minime* și cele *maxime* de pe grafice pentru a determina unele regularități sau excepții de la comportamentul electoratului. *Figura 1* ne prezintă o analiză transversală a distribuției procentuale a voturilor obținute de primele trei partide

politice ce au depășit pragul electoral la alegerile din 1994, procentele au fost introduse pe raioane de la nord spre sud, respectiv de la stânga la dreapta.

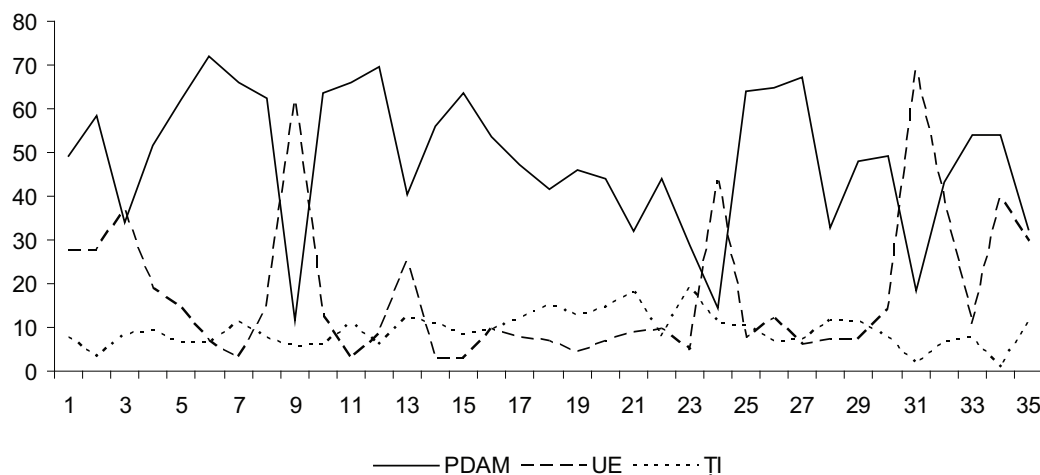

Fig. 1. Sistemul multipartidist cu partid dominant la alegerile din 1994

Grupul moderaților aflați la putere încearcă să se distanțeze de discursul mai radical al Frontului Popular, confiscat de către un grup de lideri mai fervenți, preferând un discurs reformativ moderat. Această sciziune din Frontul Popular este Partidul Forțelor Democratice de mai târziu, la alegerile din 1994, grupul moderaților desprins din Frontul Popular este reprezentat prin Alianța Țăranilor și Intelectualilor, fiind al treilea grup politic ca dimensiune după Partidul Democrat Agrar din Moldova și Partidul Socialist și Mișcarea Unitatea *Edinstvo*.

O altă coaliție ce ar fi putut duce la confuzie electoratul a fost atunci când, cu un an înainte de alegerile din 1998, Iurie Roșca semnează o *Declarație de Constituire a Convenției Democratice din Moldova*, prin care pune bazele unei coaliții cu fostul președinte, pe care inițial l-a criticat. Cu toate că relația dintre partidul lui Mircea Snegur și Partidul Popular Creștin Democrat al lui Iurie Roșca a fost una care i-a adus un rezultat de 19%, în alegerile legislative din 1998 această coaliție se destramă la alegerile locale din anul următor.

La următoarele alegeri legislative, din cele patru partide ce depășesc pragul electoral, cu excepția Partidului Forțelor Democratice, restul partidelor politice/alianțelor sunt partide noi față de alegerile legislative anterioare, motiv pentru care volatilitatea electorală calculată dintre cele două alegeri succesive este de 56,56% $V_{e\ 1998 - 1994}$. Figura 2 ne prezintă distribuția procentuală a votului de la nord spre sud pe raioane pentru multipartidismul fără partid dominant format în alegerile legislative din 1998.

Ieșirea de pe scena politică a Partidului Democrat Agrar din Moldova, în 1998, face ca volatilitatea electorală totală calculată pentru prima perioadă de tranziție dintre 1990 și 2001 să fie de 45,14%. Partidul politic ce se afla la guvernare până în acel moment, în loc să treacă în opoziție este scos de pe scena politică. Pe fondul unei politici economice și sociale falimentare, după doi ani de guvernare, Partidul Democrat Agrar din Moldova înregistrează un procent de 3,6% la scrutinul din 1998. Pentru ca volatilitatea electorală dintre alegerile din 1998 și cele din 1994 să fie mai mică, ar fi trebuit ca cele patru par-

tide politice parlamentare din 1994 să fi înregistrat diferențe marginale la alegerile din 1998, dar să rămână reprezentate în Parlament. Această situație creată, într-un final, slăbește foarte mult atât opoziția, cât și partidele aflate la guvernare. Deși, cu siguranță, că această volatilitate electorală foarte mare are la bază și alți factori pe lângă volatilitatea comportamentului elitelor, cum ar fi stagnarea reformelor în domeniul administrativ, economic, agricol, social și al administrației locale[12].

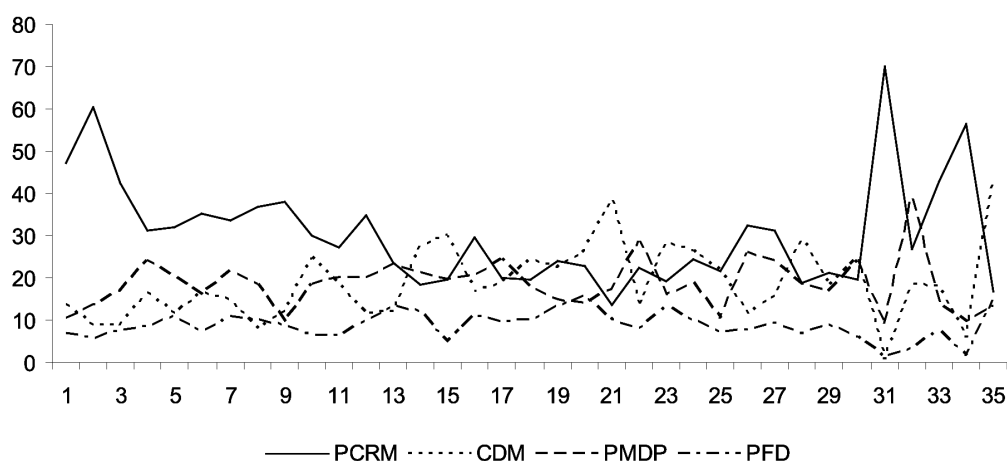

Fig. 2. Sistem multipartidist fără partid dominant la alegerile din 1998

Un alt motiv pentru care volatilitatea electorală dintre 1998 - 1994 poate fi explicată prin intrarea Partidului Comuniștilor din Republica Moldova în cursa electorală în 1998, iar aripa moderată a Frontului Popular, reprezentată prin Partidul Forțelor Democratice, chiar dacă se impune de la început și obține rezultate bune la alegerile legislative din 1998, rămâne sub pragul electoral la alegerile din 2001. La scrutinul din 2001 sunt doar două partide ce au legătură cu partidele politice de dinainte de anul 2001, acestea fiind Partidul Comuniștilor din Republica Moldova și Partidul Popular Creștin Democrat.

După o perioadă în care s-au produs mai degrabă sciziuni, a urmat o perioadă de fuziuni între partidele politice. În mai 2004, trei partide politice pro democratice – Partidul Democrat din Moldova, Alianța Moldova Noastră și Partidul Social-Liberal – au creat Blocul electoral *Moldova Democrată*. La baza acestui bloc a stat ideea unificării tuturor forțelor democratice și oferirea unei alternative guvernării comuniste. *Figura 3* prezintă sistemul cu două partide și un sfert la alegerile din 2005. În această etapă apare o nouă tendință pe scena politică din Republica Moldova: se formează o coaliție din șase partide politice pentru a i se opune partidului aflat la guvernare.

După ce Partidul Comuniștilor din Republica Moldova a făcut o alianță cu Partidul Popular Creștin Democrat, Alianța *Moldova Noastră* a trecut în opoziție. La alegerile din 2005, ultimul partid ca dimensiune din legislativ joacă un rol politic extrem de important deoarece la aceste alegeri, atât Partidului Comuniștilor din Republica Moldova, cât și Blocului electoral *Moldova Democrată* îi lipsesc o majoritate absolută. În această situație, Partidul Popular Creștin Democrat a fost cel care a decis, prin alianța pe care a stabilit-o, care partid va governa, este motivul pentru care francezii numesc această jumătate de partid/un sfert de partid – partidul *balama*. Or această situație

nu schimbă dimensiunea respectivului partid, care rămâne, în comparație cu primele două partide principale, mult prea mic pentru a fi la fel de important politic, căci, deși participă la guvernare, partidul pe care îl sprijină este decident. La rigoare, chiar și la guvernare, el nu poate fi mai mult decât ceea ce a hotărât electoratul: un partid mic. Odată ce două din partidele reprezentate în acest legislativ sunt aceleași, volatilitatea electorală începe să scadă de la 43,80% pentru $V_{e\ 2001-1998}$ la 23,40 pentru $V_{e\ 2005-2001}$.

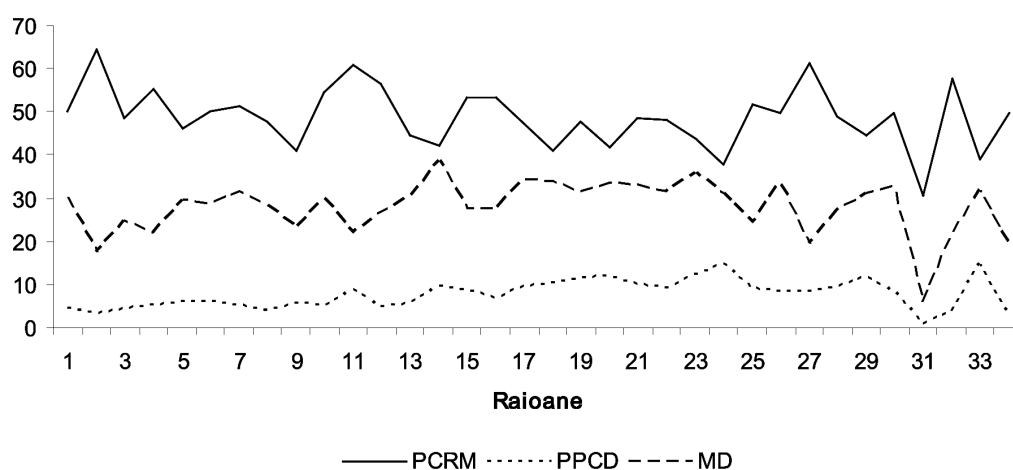

Fig. 3. Sistem cu două partide și un sfert la alegerile din 2005

La alegerile din 2009 avem un sistem de partide de două partide și un sfert și o $V_{e\ 2009-2005}$ de 22,44%, această volatilitate este generată de aceea că o parte din electoratul Blocului electoral *Moldova Democrată* este preluat de alte partide politice, iar Partidul Popular Creștin Democrat, după ce face o alianță cu Partidul Comuniștilor din Republica Moldova, iese de pe scena politică din Republica Moldova. *Figura 4* ne prezintă această distribuție procentuală a primelor trei partide politice ce contează la alegerile din aprilie 2009. Se observă că, exceptând primului clasat, adică Partidului Comuniștilor din Republica Moldova, următoarele două partide politice – Partidul Liberal și Partidul Liberal Democrat din Moldova – sunt partide noi.

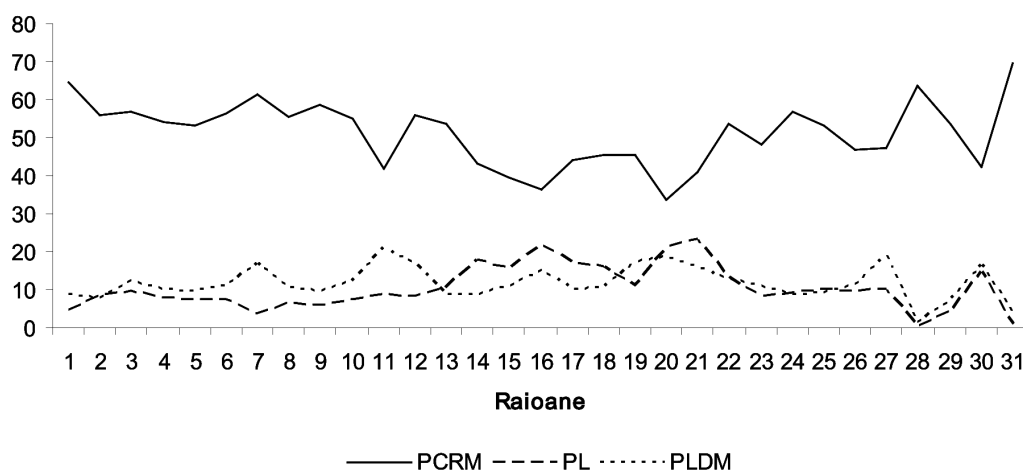

Fig. 4. Sistem de partide de două partide și un sfert la alegerile din aprilie 2009

După alegerile din 2009 se poate distinge mult mai ușor volatilitatea *intra-bloc* mai mult decât volatilitatea *inter-bloc*. Volatilitatea *inter-bloc* reprezintă procentul electoratului care își schimbă intenția de vot între două alegeri, de la un partid ce se află la guvernare către un partid din opoziție, sau invers, în timp ce volatilitatea *intra-bloc* reprezintă procentul electoratului care își schimbă intenția de vot în interiorul unui bloc aflat în opoziției. Se observă că trecerea de la stânga la dreapta este puțin numeroasă și că valoarea mare a volatilității se poate observa mai degrabă în interiorul drepte sau a stângii, mai ales la alegerile din 2014.

Prezența la vot

S-a observat că prezența la vot depinde foarte mult și de natura alegerilor, cu cât individul vede că miza e mai mare, cu atât interesul de a participa la acele alegeri este mai mare, cum ar fi prezența la vot în turul doi al scrutinului prezidențial față de primul tur din cadrul acelorași alegeri prezidențiale. Se pot identifica diverse corelări dintre absentism și o anumită familie politică.

Figura 5 ne prezintă distribuția procentuală a participării la vot a electoratului din Republica Moldova la alegerile din 1994 și cele din 2009. Participarea la aceste alegeri este uniformă pe tot teritoriul țării și este în medie de 74.31 % în 1994 și coboară la 60% la alegerile generale din 2009. În timp se observă o ușoară scădere a participării la alegerile generale și o creștere a absentismului politic. Scăderea prezenței la vot este înțeleasă de o serie de autori ca o retragere în viața privată a alegătorului. În general, se compară perioada 1985-1989 cu perioada 1945-1949 și se observă că rata participării în societățile occidentale scade cu 3%.

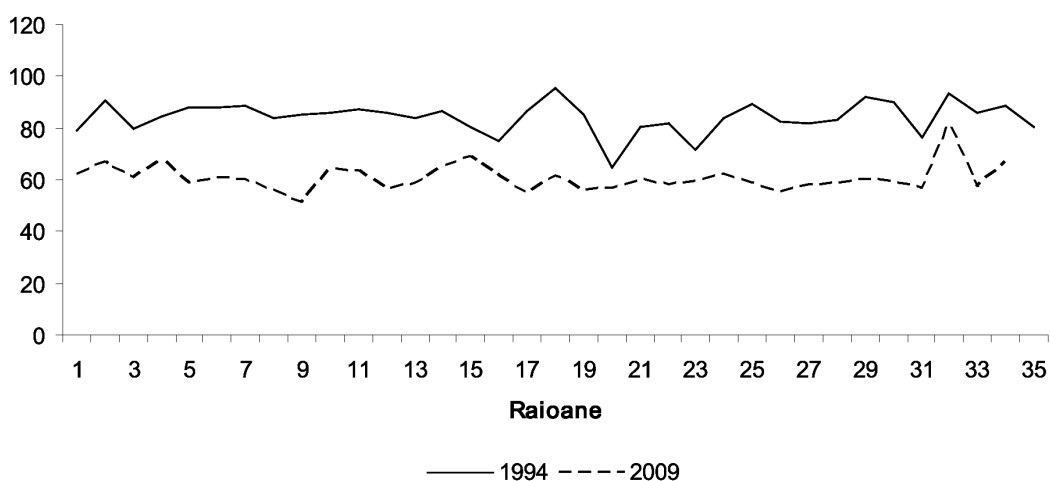

Fig. 5. Participarea la alegerile legislative din 1994 și cele din 2009

Alegerile frecvente supraîncălzesc politica și generează un exces de politică electorală iresponsabilă din partea partidelor politice. În cazul în care alegerile luate în calcul sunt diferite ca natură, modul în care se configurează sau se iau decizii la nivelul unui grup larg de alegători este diferit. Dacă alegerile au un final previzibil, participarea e mai mică. Schimbările în ceea ce privește motivul pentru care alegătorul de astăzi se prezintă la vot și votează îl face tot mai mult să se îndepărteze de la un

vot stabil luat în baza apartenenței la un grup social sau a discursului liderilor politici spre un vot mai rațional sau mai strategic. Acest electoral își structurează preferințele electorale în funcție de performanțele liderilor politici și politicile publice propuse de partidele politice. *Tabelul 3* ne prezintă procentul electoratului ce se prezintă la alegerile legislative începând cu alegerile din 1990. Populația din Republica Moldova este mai activă la începutul perioadei de tranziție, când se înregistrează o prezență la vot de 74,31%, aceasta fiind și cota maximă pe care a atins-o prezența la vot. Această prezență a început să scadă cu aproximativ 2-4% de la un scrutin electoral la altul.

Tabelul 2. Prezența la alegerile legislative

<i>An</i>	<i>Participare</i>	<i>Diferența</i>
1990	74.31	
1994	69.12	-5.19
1998	67.52	-1.6
2001	64.84	-2.68
2005	60.16	-4.68
2009	60.99	+ 0.83
2009	65.49	+4.5
2010	58.89	-6.6
2014	65.19	

Valoarea participării la alegerile legislative a electoratului din Republica Moldova în general scade, cu excepția alegerilor din aprilie 2009, când aceasta crește cu 0.83% și alegerile din iulie 2009, atunci când participarea crește cu 4.5%. Chiar dacă din *Tabelul 1* prezentat anterior vedem că interesul față de participare a crescut, la cele două alegeri din 2009 cu un procent foarte mic, această creștere ne demonstrează că mobilitatea electoratului este extrem de importantă și că interesul alegătorilor este de natură dinamică. Acest interes este modelat de factorii contextuali ce îi motivează pe alegători să participe sau să lipsească de la scrutinul electoral.

Reforme electorale

Pe lângă coerența și stabilitatea elitelor politice mai există o altă cauză frecvent întâlnită în articolele despre studiul volatilității electorale, și anume frecvența cu care se schimbă instituțiile electorale și se referă la reformele electorale. Cu cât schimbările din interiorul sistemului electoral sunt mai *radicale* și mai *frecvente*, cu atât crește probabilitatea ca volatilitatea electorală să crească. Dacă se petrec frecvent modificări electorale, aceste reforme ar putea motiva liderii să formeze noi partide politice. Aceste schimbări frecvente și radicale pot să producă și volatilitatea la nivelul elitelor politice, fiind cauza scindărilor și fuziunilor dintre partidele politice mai importante.

Conform criteriilor propuse de Arend Lijphart, în Republica Moldova este vorba de patru sisteme electorale diferite. Autorul consideră că „alegerile ținute sub același sistem electoral sunt considerate ca observații repetate ale funcționării unui sistem electoral unic” [13]. În lucrarea sa despre *Sisteme electorale și sisteme de partide* autorul propune ca *unitate de analiză* sistemul electoral și analizează 27 de state ce au mai

mult de un sistem electoral, cum este cazul francez. Din toate democrațiile prezentate, în cazul Finlandei există un singur sistem electoral analizat la treisprezece alegeri parlamentare. În timp ce în Germania sunt utilizate șase sisteme electorale diferite – patru în cazul Bundestagului și două în cazul alegerilor pentru Parlamentul European, din totalul de paisprezece alegeri legislative. În Franța, Arend Lijphart identifică șase sisteme electorale diferite.

Autorul explică că orice modificare semnificativă din cadrul uneia sau a mai multor dimensiuni din cele opt dimensiuni ale sistemului electoral prezentate în acest studiu înseamnă că este vorba de un alt sistem electoral. Desigur, atunci când se schimbă formula electorală, se schimbă și sistemul electoral, aceasta fiind o caracteristică foarte ușor de identificat. Autorul precizează că este necesar de specificat pragul de modificare. Pentru toate cele opt dimensiuni Lijphart propune un prag de 20%: de exemplu, o schimbare în cazul pragului electoral legal de la 5% la 6%, această modificare reprezintă o schimbare de 20% din pragul inițial, sau o schimbare de 20% în mărimea adunării, cum ar fi, de exemplu, de la 200 la 240 de locuri sau mai mult. Toate acestea reprezintă schimbări ce duc la un sistem electoral diferit. *Tablelul 3* ne prezintă cele patru sisteme electorale din Republica Moldova.

Tablelul 3. Sisteme electorale din Republica Moldova

	<i>Primul 1990-1994</i>	<i>Al doilea 1994 - 2001</i>	<i>Al treilea 2001-2016</i>	<i>Al patrulea 2016-prezent</i>
Formula electorală	MA	RP	RP	Mixt
Pragul electoral	4	6	6	Mixt
Marimea corpului legislativ	380	104	101	101
Magnitudinea circumscripției	1	104	101	101
Structura buletinului de vot	MA	Liste blocate	Liste blocate	50/50
Modalitatea de alegere a președintelui	50/50	Directă	Indirectă	Directă

Primul sistem electoral utilizat este acela pentru organizarea alegerilor din 25 februarie 1990[14]. Din 1994, după modificarea legii electorale, alegătorii nu au mai votat persoana, ci liste blocate de partid. Prima dimensiune ce ne permite să vorbim despre un sistem electoral diferit este formula electorală. Prima formulă folosită este cea majoritară și este utilizată o singură dată în alegerile din 1990[15]. Cea de-a doua formulă electorală s-a aplicat începând cu alegerile din 1994. Următoarea schimbare a formulei electorale este aceea prin care se trece de la un RP la un sistem mixt și se referă la reforma din 2017.

Pe dimensiunea pragului electoral, acesta se modifică de la 4% la 6% și este aplicat pentru prima dată la alegerile din 2001, datorită acestui prag electoral de 6%, sunt partide importante, cum ar fi Partidul Renașterii și Conclerierii din Moldova, ce obține un procent de 5,79% la alegerile din 2001, și Partidul Democrat din Moldova cu un procent de 5,02%. La aceleași alegeri, succesorul de drept al Blocului electoral Pentru o Moldovă Democratică și Prosperă nu reușește să depășească acest prag.

Pe dimensiunea regimului politic se face trecerea de la un regim politic în care președintele este ales direct la un regim politic în care președintele este ales de către popor,

această dimensiune se modifică și se aplică începând cu alegerile legislative din 2001. În urma unei crize politice prelungite, cauzate de imposibilitatea de a alege un președinte, a urmat cea de a doua reformă electorală pe aceeași dimensiune, aceea de regim politic, prin care în 2016 s-a revenit la modalitatea de alegere directă a președintelui.

Jumătate din legislativele alese în baza celor trei sisteme electorale diferite au fost întrerupte sau blocate de alegeri anticipate. În perioada primului sistem electoral au fost generate organizarea de alegeri anticipate în anul 1994, următorul sistem electoral a produs alegeri anticipate în anul 2001, iar cel de-al treilea a produs alegeri anticipate în 2009 și 2010, în total este vorba de patru alegeri anticipate.

Electoratul stabil

Există o discuție legată de vot în comunitățile mixte, acesta este *votul de bloc*, bazat pe sentimentul de solidaritate etnică. Studiile demonstrează că există o parte din alegători care își păstrează intențiile de vot, cum ar fi, de exemplu, votul grupurilor etnice în state mai puțin omogene, care preferă să voteze în mod constant cu acele partide ce promit că o să le promoveze interesele lor de grup. Această ipoteză de cercetare este folosită destul de des în statele în care există o populație mai puțin omogenă din punct de vedere lingvistic, confesional și cultural. Stabilitatea sistemului de partide poate fi susținută de stabilitatea electoratului care votează pentru principalele partide politice și poate fi urmărită în funcție de votul de bloc. În continuare ne propunem să scoatem în evidență două situații extreme din Republica Moldova în care se poate urmări votul de bloc.

Primul caz este votul majoritar din 1990, deoarece aceste comunități lingvistice au fost reprezentate în proporții aproximativ egale de la nivel teritorial la nivelul corpului legislativ în 1990. Circumscripțiile uninominale ar fi putut să facă ca aceste comunități, ce sunt slab reprezentate la nivelul întregului teritoriu, să fie majoritare la nivelul unor circumscripții uninominale, în care acestea să depășească proporția de 50% plus unu. Această particularitate a distribuției comunităților lingvistice separate în prezența unui discurs ce se concentra pe drepturile lingvistice în 1990 și absența unor partide politice bine structurate ar fi putut să susțină votul comunității lingvistice majoritară la nivel de circumscripție, chiar dacă la nivelul întregului teritoriu această comunitate ar fi fost slab reprezentată.

Următorul exemplu se observă cel mai clar la alegerile legislative din 2005, când o majoritate a populației găgăuze votează cu un alt partid politic. *Figura 6* ne prezintă o analiză transversală a distribuției votului pentru Blocul electoral „Patria/Rodina” și a Partidului Comuniștilor din Republica Moldova. Uniunea Muncii „Patria/Rodina” propune „introducerea a două limbi de stat (moldovenească și rusă) pe întreg teritoriul, folosirea limbilor oficiale la nivel local (găgăuză în Gagauz Yeri, bulgară – în localitățile cu o majoritate bulgară, ucraineană – în nordul Moldovei)” [16].

Deși Partidul Uniunea Muncii „Patria/Rodina” este susținut de *votul de bloc*, acesta se plasează sub pragul electoral și rămâne în afara legislativului. Asta înseamnă că votul comunității găgăuze, în 2005, a fost redistribuit indirect către acele partide care au intrat în parlament, mai exact, către Partidul Comuniștilor din Republica Moldova, Blocul electoral Moldova Democrată și Partidul Popular Creștin Democrat.

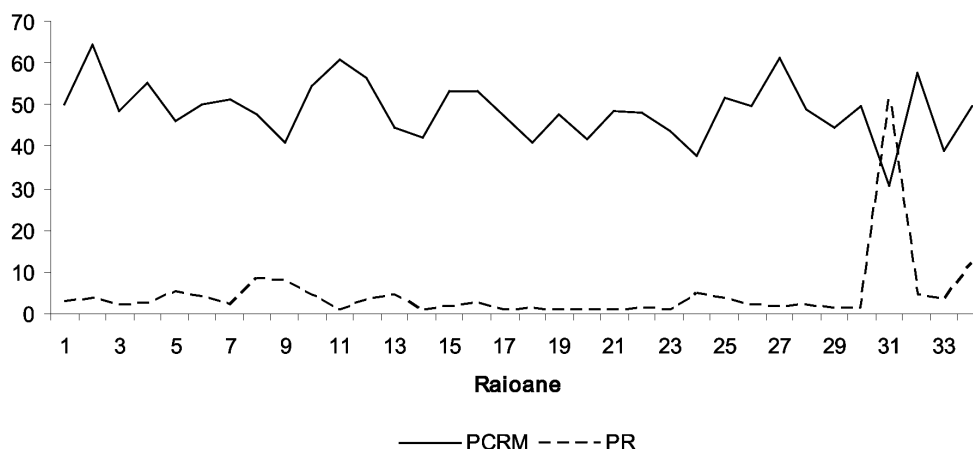

Fig. 6. Votul de bloc pentru „Patria/Rodina” la alegerile din 2005 și PCRM

Concluzii

Volatilitatea electorală din Republica Moldova este extrem de ridicată față de media pe regiune. Partidele politice câștigă foarte repede și pierd la fel de repede voturile alegătorilor de la un scrutin electoral la altul. În prima perioadă de după implozia Uniunii Sovietice apare un fenomen nou pentru societatea postcomunistă, acela prin care elitele politice care, deși sunt alese pe o listă, după câteva luni, se hotărăsc, din motive diferite, să se înscrie în alte partide politice sau să-și formeze partide noi sau să-și schimbe chiar culoarea politică [11]. Blocurile și coalițiile formate înainte și după alegeri sunt instabile, această instabilitate a coalițiilor formate dintre partide politice duce la o instabilitate a preferințelor electorale. Liderii politici de la începutul perioadei de tranziție au avut dificultăți în procesul de refacere a discursului politic, pentru a convinge electoratul să-l susțină cu un discurs mai moderat, ei totuși, se mențin mai puțin timp pe scena politică. Volatilitatea reușește să scadă datorită stabilizării unei porțiuni din electorat - cea a Partidului Comuniștilor din Republica Moldova. Menținerea unui electorat stabil în jurul acestui partid politic scade volatilitatea electorală din Republica Moldova.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Crewe Ivor, Denver David. Electoral Change in Western Democracies: Patterns and Sources of Electoral Volatility. New York: St. Martin's Press, 1985, pp. 20.
2. Flanagan R. Dalton, Beck P. Și alții. Electoral Change in Advanced Industrial Democracies. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984.
3. Bartolini Stefano. Electoral and Party Competition: Analytical Dimensions and Empirical Problems. În: Gunther Richard, Juan Linz (editori). Political Parties: old concepts and new challenges. Oxford: Oxford University Press, 2002, pp. 84-110.
4. Toka Gabor. Partidele politice în Europa Centrală și de Est. în Diamond L., Yun-Han, Plattner M., Hung-Mao T. (coordonatori). Cum se consolidează Democrația. Iași, Polirom, 2004, p.123-163.
5. Roberts M. Kenneth, Wibbel Erik. Party System and Electoral Volatility in Latin America: A Test of Economic, Institutional, and Structural Explanations. The American Political Science Review. Vol. 93, No.3 (Sep. 1999), pp.575-590.
6. Pedersen Mogens. The dynamics of European party systems: Changing patterns of electoral volatility. European Journal of Political Research, 1979, pp. 1-26.

7. Mainwaring P. Scott și Scully Timothy. *Building democratic institutions: Party systems in Latin America*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1995.
8. Bartolini Stefano, Mair Peter. *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates, 1885-1985*. New York: Cambridge University Press, 1990.
9. Merkl Peter. *Western European Party Systems*. New York: Holmes & Meier, 1980.
10. Frontul Popular din Moldova este înregistrat în ianuarie 1990, înainte de alegerile din martie 1990.
11. Thom Françoise. *Sfârșiturile comunismului*. Iași, Polirom, 1996, pp. 189.
12. Enache Marian și Cimpoieșu Dorin. *Misiune Diplomatică în Republica Moldova*. Iași: Polirom, 2000, pp. 261.
13. Lijphart Arend. *Sisteme electorale și sisteme de partide*. Cluj-Napoca: CA Publishing, 2010, pp. 24.
14. Declarația de independență a Republicii Moldova a fost adoptată pe 27 august 1991 de către Parlamentul Republicii Moldova.
15. *Elections in the Baltic States and Soviet Republics. A Compendium of Reports on Parliamentary Elections Held in 1990*, December 1990.
16. *Platformele Concurenților Electorali. Alegeri parlamentare 6 martie 2005*, pp. 18. [Broșură realizată de Asociația pentru Democrație Participativă ADEPT în cadrul Coaliției Civice pentru Alegeri Libere și Corecte cu suportul financiar al Ambasadei Regatului Țărilor de Jos].

ПРАВОСЛАВНАЯ ЦЕРКОВЬ (МП)
В ЕВРОИНТЕГРАЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ МОЛДОВЫ

ORTHODOX CHURCH (MP)
IN THE EUROINTEGRATION PROCESS OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Галина РОГОВАЯ, доктор философии
Институт Юридических и Политических Исследований Молдовы
svitanoktv@yahoo.com

Rezumat

Acest articol demonstrează atitudinea Bisericii Ortodoxe a Moldovei față de alegerea europeană a Republicii Moldova. Se analizează factorii care provoacă opoziția Ortodoxiei și politica pro-europeană a statului. Unul dintre acești factori provocatori este interpretarea diferită a toleranței religioase de către diferite credințe. Opțiunile de toleranță sunt evidențiate în termenii Ortodoxiei, Catolicismului și Protestantismului, care constituie un avantaj în UE. Devine evident că obiectiile ideologice ale Bisericii Ortodoxe constituie un obstacol în calea Moldovei la UE

Cuvinte – cheie: *integrarea europeană, factori inerțiali ai procesului de integrare, credincioși ortodocși, catolici, protestanți, Sfânta Scriptură, toleranță religioasă, intoleranță.*

Summary

This article shows out attitude to the rights of Orthodox believers, according to of European choice of the Republic Moldova. It is analysed the factors which provoake opposition the Orthodox and state pro-european policy. At the same time, we concern the observance of the rights of Orthodox citizens and the preservation of their spiritual comfort in case of Moldova joining the European Union. The religious tolerance of the Orthodox differs from the religious tolerance of Catholics and Protestants who presents the majority in the EU.

Keywords: *european integration, inertial factors of the integration process, orthodox believers, catholics, protestants, Holy Bible, religious tolerance, intolerance.*

Uсследование обстоятельств – условий, проблем и успехов - европейской интеграции стран, создавшихся на бывшем советском политическом пространстве, стоит в ряду самых насущных для политиков, ученых, общественности в целом. Идет напряженное обсуждение факторов, содействующих процессу евроинтеграции, факторов, тормозящих данный процесс. Обсуждаются детали демократических преобразований в странах - претендентах, а именно: процесс реформирование государственного устройства в соответствии с европейскими образцами, эффективность деятельности системы государственного управления, преодоление коррупции, приобщения к европейским ценностям и, обязательно, вопросы защиты прав человека и правовой толерантности. В поле данного активного обсуждения, как видим, попадают аспекты политические, экономические, военные, безопасные, этнические, др., и абсолютно не рассматриваются аспекты вероисповедные. Между тем, этот аспект, по нашему мнению, не менее других нуждается в обсуждении, ведь интеграция предполагает принципиальное сходство участников, их консолидацию, взаимосвязь,

всестороннее сотрудничество и согласованность действий. Наличие простой заинтересованности и общих предпосылок вхождения в Европу не является достаточным. Европейское сообщество формируется не по географическим, а по цивилизационным параметрам, что предусматривает наличие у его участников развитой правовой демократии, эффективной экономики и соответствующих им идеологической элиты и массового сознания населения, в котором доминируют общие гуманитарные ценности. Но некоторые страны, вливающиеся в европейскую семью, являются различными по вероисповеданию, а значит, и разными по отношению к европейским ценностям. К таковым относится и Республика Молдова, большинство населения которой является православным. В свете этого, возможно, стоит рассмотреть конфессиональное отличие Молдовы от большинства европейских стран и, в связи с этим, вопросы всестороннего равенства и самоощущения православных граждан в контексте Европы.

Прежде всего, следует иметь в виду, что вероисповедное понятие толерантности в Православии, значительно отличается от европейского, к примеру, католического, принципом которого, по мнению апологетов Православия, является допустимость насилия. Обязанность Католической Церкви «пользоваться принудительной властью государства, чтобы заставить заблудших покориться и воссоединиться с правоверными» [1]. А против иноверцев (как заблудших - м.а.) не просто можно, но и должно предпринимать насилие ради спасения «Града Божьего» [2]. Вероисповедным же кредо Православия, является учение о терпении, как основе духовного совершенствования, что составляет главный принцип Православия в решении проблемы веротерпимости. Отцы Церкви много рассуждали о терпении, как основе добродетели, как пути к социальному миру и возможности формирования светской толерантности. «Терпение состоит в перенесении страданий, и терпеливым должен называться тот, кто без ропота переносит все наносимые ему оскорбления». «Терпение служит укреплением всех добродетелей» [3]. и т.п. В различии понятий толерантности уже усматривается определенная конфронтация между представителями Православия и Католицизма. В процессе евроинтеграции, очевидно, следует учитывать то обстоятельство, что существует конфронтация понятий толерантности, по-разному трактуемых Православием, Католицизмом и Протестантизмом, распространение которого в Европе чрезвычайно широкое.

Протестантизм вообще возник из конфронтации с традицией Римско-католической церкви. Это религиозное направление противопоставило католическому принципу насилия принцип безграничной свободы совести и индивидуализма. Конечно, протестантизм поделен на множество конгрегаций, но общим для различных учений Протестантизма является принцип либерализма. Уже Дж. Локк в 1689 году опубликовал трактат «Послание о веротерпимости», в котором гражданам предоставлялись права свободы выбора и исповедования, декларировались равноправие религиозных общин и отделение церкви от государства. Протестантизм «запустил» механизм свободомыслия, вдаваясь то в деизм (Дж. Локк), то в идеализм (Г. В. Ф. Гегель), то в секуляризацию (французские просветители), то в антропософию (Рудольф Штайнер) и пр. Идеология

Протестантизма, в разных ее ипостасях, в конце концов, привела к безграничному разнообразию жизненных ценностей и норм поведения членов секуляризованного общества и породила проблему «радикального своекорыстия утилитарного индивидуализма» [4], с его духовной дезинтеграцией, и религиозным индифферентизмом - явлениями, с которыми никогда не согласятся адепты Католицизма и Православия. Однако именно идеи Протестантизма вдохновили европейское сообщество на поиски и формирование «общечеловеческих ценностей», господствующих ныне в Европейском Союзе.

Различие в трактовке понятия религиозной толерантности создает определенные трудности в обеспечении реального равноправия для представителей разных конфессий, в частности, для представителей Православия, хотя в демократических европейских государствах и приняты самые продвинутые в плане толерантности правовые акты. «Как только некоторые страны пришли к законам о допущении многих религий, они должны были обязать их проявлять взаимную толерантность... Поэтому целесообразно, чтобы законы об этих различных вероисповеданиях не только способствовали тому, чтобы они не доставляли беспокойство государству, но и чтобы они поддерживали мир в отношениях между собой» [5],

Интеграция в Европейский Союз, напомним, предполагает в странах - участницах данного процесса равноправие, партнерство, сотрудничество, взаимозависимость и ориентацию на общие ценности. Но является ли Православие религией, ориентированной на партнерство, сотрудничество и взаимозависимость? Ведь даже при всем христианском терпении (смирении), декларируемом Православием, обращает на себя внимание то, что в православных вероисповедных программах заметное место занимает антизападничество, панславизм. Известна также направленность православных идеологии и практики против цивилизационных нововведений, что проявляется в выступлениях священнослужителей и прихожан против глобализации, унификации, цифрового кодирования товаров, идентификации (паспортизации) личности. Обращают на себя внимание и различия в оценке общеевропейских ценностей, в том числе и толерантности. Вспомним, как отреагировала Православная Церковь и ее адепты на принятие в Республике Молдова Закона «Об обеспечении равенства» в мае 2012 года. Еще до принятия этого правового акта Церковь активно протестовала против его положений и инициировала массовые протесты верующих. Епископ Белцкий и Фалештский Маркел заявлял, что Правительство, принимая означенный закон «не защищает интересы страны, семейные ценности общества, веру, оно этим платит за обещанный Молдове безвизовый режим и вступление в Евросоюз» [6].

Выступает Православная Церковь против того пункта Закона, который предусматривает предоставление определенных свобод для лиц, принадлежащих к сексуальным меньшинствам. Возникшее в 2012 году противостояние служителей и прихожан Православной Церкви Молдавской митрополии и политической элиты про-европейского толка продолжается донныне, время от времени провоцируемое проводимыми в Кишиневе парадами ЛГБТ-движением. Проблема прав верующих и прав лиц, принадлежащих к сексуальным меньшинствам

перешла из области общественно-воспитательной в область политическую. На данной правовой проблеме «ломают копыя» институты политической власти и институты гражданского общества. Принятые Синодом Православной Церкви Молдовы решения, направленные против либерализации прав представителей ЛГБТ-движения, либерально настроенные круги считают анти-европейскими и объясняют влиянием Москвы. «Митрополия... всегда вынуждена делать то, чего хотела Русская церковь» - считают вице-председатель НЛП Александра Кан и блоггер Константин Быркэ. Руководители общественных Ассоциаций «Про-Ортодоксия» Геннадий Валуца и «Дряпта крединца» Ион Мереуца возражают: «Цель священнослужителей – помочь людям отличить навязанные Евросоюзом истинные ценности от мнимых. Наша цель не останавливать апокалипсис или европейский вектор, а отбирать и фильтровать. Нам не нужен европейский мусор, нам нужны европейские ценности». [7].. Либеральные свободы, присущие европейскому обществу, никак не могут быть признаны «истинными» ценностями большинством православного населения Молдовы, ориентирующегося на Священное Писание. «Свобода в христианском понимании — совсем не та, о которой кричит современный мир. Свобода христиан – это, в конечном счете, свобода от греховных страстей, свобода лицемерия Божества. А современный человек, кичащийся своей мнимой свободой, на самом деле часто бывает рабом очень многому, когда душа связана цепями страстей и оковами грехов, а подобия Божии втоптаны в грязь» [8]. И догматически и канонически православные верующие не могут согласиться с присутствием «греха содомии» в их жизни.

Общественная жизнь Молдовы показывает, что поступаться своими вероисповедными убеждениями православные верующие в угоду интеграции в ЕС не собираются в ближайшее время. Православная Церковь уверена в широте своего влияния. Современные социологические исследования фиксируют динамику общественного сознания относительно степени доверия к институту религии и церкви, высокий уровень религиозной самоидентификации. Данные переписи населения 2014 года показывают, что число приверженцев Православия в Молдове насчитывает 96,8 % [9]. Рейтинг Православной церкви как религиозного института по степени доверия на протяжении последних лет находится на довольно высоком уровне, опережая по этому показателю институты власти: Парламент (10%), органы государственного управления (15%), политические партии и общественные организации (10-11%). Православной же церкви, согласно данным социологических исследований, полностью доверяют от 53% до 72,8% 4 граждан Молдовы. Таким образом, есть основания говорить о том, Православная церковь может иметь значительное влияние на общественное сознание. Следует иметь в виду и то обстоятельство, что преимущественное число приходов Православной церкви Молдовы принадлежат РПЦ, в ареале распространения которой также намечаются количественные и качественные подвижки. Во всех государствах, где доминирует Православие, исследователи отмечают рост числа верующих, улучшение качества их религиозности, высокий уровень доверия населения к Церкви как социальному институту [10].

Таким образом, очевидной становится степень влияния Православия на сознание людей, что, в свою очередь, влияет на отношение граждан Молдовы к процессу интеграции страны в ЕС. По данным Барометра общественного мнения Института общественных политик осенью 2014 года в Республике Молдова 44% респондентов высказались за вступление в Европейский Союз. [11]. В мае 2016 года в Молдове за евроинтеграционный курс государства высказывались уже 35,6% [12]. Как видно, число приверженцев процесса евроинтеграции в Молдове снижается, и в этом явлении ощутимо влияние Церкви. Президентские выборы в Республике Молдова, в которых победил социалист Игорь Додон, открыто выступающий за православные ценности, укрепление духовных связей с Русской Православной Церковью, и которого откровенно поддерживало руководство Молдавской митрополии, указали на яркость присутствия Православия в общественном сознании в Молдове.

Ощутимое влияние Православия в Республике Молдова уже само по себе создает инерции на пути движения государства в Европейский Союз; сокращает число приверженцев этого процесса, становится препятствием на пути распространения европейских ценностей. Более того, Православная Церковь активно препятствует распространению этих ценностей. «Мы, православные, пребываем верными апостольскому Преданию и деяниям Церкви – семи Вселенским соборам; «в защиту общего достояния – отеческого сокровища здоровой веры – мы стоим, сражаясь», - утверждают вслед за Отцами Церкви современные священнослужители[13].

Постоянно чувствовать себя «в обороне Веры» православных побуждают ряд обстоятельств. Эти обстоятельства продиктованы уже тем, что среди иных христианских конфессий Православие занимает место меньшинства, если иметь в виду, что католиков в мире насчитывается 1 миллиард 45 тысяч, православных всего 170 миллионов[10], а последователей разных направлений Протестантизма 350 миллионов, не говоря уже о сравнении с количеством мусульман, которых в мире 1,6 миллиарда. В этом же ряду индуисты с их количеством в 1 миллиард, буддисты – 500 миллионов.

Особую опасность для вероисповедания Православие усматривает в иницируемом Католической и Протестантской Церквями процессе экуменизма. Процесс Европейской интеграции представляет для Православной Церкви приближающуюся угрозу оживлением экуменических настроений. «Мы понимаем, что экуменизм только отдаляет от нас единство: чем больше видимость его приближения, тем дальше оно отстоит от нас. Мы любим инославных христиан и потому желаем действительного и святого единства с ними. Мы не хотим ни «сосуществования», ни «толерантности», или «множества верований», ибо всё это не является ни любовью Христовой, ни надёжным и прочным единением во Святой Троице. Мы хотим верить в то, чему причастны, и причащаться тому, во что веруем: Богочеловеку Христу, всецелому во всецелом Его Телe – Церкви. Только всецелый Богочеловек может спасти всего человека. Во имя этого всецелого Богочеловека Христа и всецелого Тела Его – Православия – мы не можем иметь дело «на равных» с «искажёнными Христами» западных христиан - ри-

мокатоликов и протестантов. Поэтому мы будем исповедовать Православие до смерти, но не пойдём на уступки. Оправдание дипломатическими целями свидетельствует только об их духовном падении и соглашательстве с духом мира сего; Евангелие же требует от нас «истинствоваться в любви» [14], - откровенно высказываются православные теологи. [15].

Православная церковь Республики Молдова (Московского Патриархата) движется в этом фарватере. И священнослужители, и прихожане чувствуют, что воссоединившись с Европой православная Молдова окажется лицом к лицу с представителями Католической Церкви и Протестантской Церкви, с которыми у Православия весьма разнящееся понимание толерантности (веротерпимости). Исходя из этого, православным прихожанам предоставляется их будущность в «добровольно-принудительном» экуменизме. Но ведь, по их убеждению, устои западных христианских церквей не изменились. Приведем высказывание современного православного богослова Георгия Капсаниса, вдохновленное Отцами Церкви, о западном христианстве: «Сравнивая католическую церковь и протестантизм, святой наш отец Нектарий Пентапольский называет общим их свойством индивидуализм. Единственное различие между двумя этими системами следующее: в Западной Церкви индивид, т. е. папа, является средоточием для множества безгласных и несвободных личностей, каждая из которых сообразовывается с решениями и мыслями одного индивида – стоящего впереди всех папы. А в протестантизме церковь сосредоточена в индивиде. Поэтому западная церковь – это не больше чем индивид. Всякий папа судит о том, что правильно, – как ему угодно, и толкует Писание, как хочет, и возвещает то, что считает правильным, – чем же он отличается от многообразных догматистов протестантской церкви? Есть ли различие между одной и другой непогрешимостью? Если в церкви протестантов каждый индивид составляет церковь, то в западной церкви всю церковь образует индивид – каждый новый папа» [16]. «Чтобы не обольщаться отношением к нам католиков, стоит послушать, о чем говорят в минуту откровенности самые известные представители папизма», - «открывает глаза» другой современный богослов: «Так, знаменитый богослов Ив Конгар заявляет, что молитва о единстве «означает для католиков молитву о расширении католической церкви, в которой и находится Церковь Христа и Апостолов», и что «католическая церковь остаётся той, какая она есть, и призывает других прийти к ней». [17]. И значит «пусть каждый скажет: Святая Гора Афон никогда не согласится с надуманными православно-католическими «единениями» и «соборами», а значит, никогда не согласится с ними и Православие» [18].

Предпринятое исследование и приведенные в нем данные о настроениях православных верующих в Республике Молдова свидетельствуют о

- ▶ важности проявлении со стороны политических элит, ориентированных на евроинтеграцию, уважения к убеждениям (вероисповеданию) собственных граждан, коих немалое количество;
- ▶ необходимости признания факта соблюдения прав православных верующих в их притязаниях на оборону Веры;
- ▶ необходимости правового воспитания граждан с включением в курс положений общечеловеческих ценностей;

► возвращение в государственные учебные заведения светского религиозного образования ранее предлагаемым курсом «истории религий».

Только тогда в молдавском обществе можно будет говорить об общепринятой ценности толерантности и о соблюдении прав всех групп граждан Молдовы, и евроинтеграционный курс страны не будет тормозиться вероисповедным фактором.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Христианство. Энциклопедический словарь. В 3-х томах. Москва: Издательство Большая Российская Энциклопедия. 1995. Т.1, с.24.
2. Преподобный Иоанн Кассиан Римлянин. Писания. Москва: Молодая Гвардия, 1993. 506 с.
3. Преподобный Петр Дамаскин. Творения. Москва: Индрик. 2002, с. 229.
4. Белла Р. Религиозный индивидуализм и религиозный плюрализм. В: Религия и общество. Хрестоматия по социологии религии. Москва: Аспект Пресс, 1996. с.691.
5. Herdtle C. Th.Leeb Hg.J. Toleranz. Texte zur Theorie und politischen Praxis. Stuttgart: Reclam, 1987, s. 49.
6. obzormd.com/2012/05/14/zakon-o-nediskriminscii.
7. [press.try.md/item/php?id= 141688/2014/04/25/](http://press.try.md/item/php?id=141688/2014/04/25/)
8. pan.md/obschestvo/barometr/2015/12/08/.
9. www.pravmir.ru/pravoslavir-religia-zapretov/
10. ru.ortodox.md/monitoring/01/04/2017.
11. ru.rtf/evropa/20150421/opros-85-grazhdan-moldovy.
12. www.sedmita.ru/text/317816.html.
13. <https://ok.ru./moldova/topic/66934478634603>.
14. Архимандрит Георгий (Капсанис) Православие и папизм В: Православие и гуманизм. Православие и папизм. Пермь: Православное общество «Панагия», 2005, с. 88.
15. Там же.
16. www.pravsvito.com/docs/ru/pravila-vselsenskih_soborov.htm
17. Конгар Ив. Богословские молитвы о христианском единстве. Афины: Акритас, 1968, с. 13–16.
18. Калогерос Иоанн. Второй Ватиканский генеральный римокатолический собор и его экуменические усилия с православной точки зрения. Фессалоники: Амфора, 1965, с. 24.

INTERCONEXIUNEA DINTRE DEMOCRATIZARE ȘI MODERNIZARE A SISTEMULUI POLITIC DIN REPUBLICA MOLDOVA

INTERCONNECTION BETWEEN DEMOCRACY AND MODERNIZATION OF THE POLITICAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Ion CIOBANU, *doctorand,*
Universitatea de Stat din Moldova
ionalexciobanu@gmail.com

Rezumat

Obiectivul acestui articol este de a examina fundamentele teoretice și empirice privind relația de interconexiune dintre democratizare și modernizare a sistemului politic moldovenesc, deoarece aceasta afectează în mod direct practicile politice. În spațiul post-sovietic transformările din ultimele două decenii sunt deosebit de importante, aceste procese au demonstrat că democratizarea duce în mod inevitabil la o modernizare socială fundamentală. Democratizarea și modernizarea sunt produsul multor cauze și efecte. Obiectivul este de a identifica elementele care să poată explica fără echivoc cum și de ce apar interconexiunile dintre democrație și modernizare. Scopul cercetării este de a identifica diverse mecanisme ce duc la apariția și dezvoltarea democrației și caracterizarea condițiilor în care aceste mecanisme sunt mai mult sau mai puțin probabil să funcționeze în raport cu noile tendințe.

Cuvinte-cheie: relația democratizare-modernizare, democrație, democratizare, modernizare politică, sistem politic, putere, procese, schimbări, stabilitate, programe de dezvoltare, informații și tehnologii.

Summary

The objective of this paper is to examine the theoretical and empirical foundations about interconnection between democratization and modernization in transitional societies because this is a crucial problem directly affecting political practice. It is particularly critical for the post-Soviet space where the processes of transformation over the past two decades have disproved the simplified ideas that democratization inevitably leads to fundamental social modernization. Thus, democratization and modernization are the product of many causes and effects. The goal is to identify different mechanisms for the emergence of democracy and characterize the conditions under which these mechanisms are more or less likely to operate.

Keywords: relationship democratization – modernization, democracy, democratization, political modernization, political system, power, processes, changes, stability, development programs, information and technologies.

Schimbările fundamentale legate de prăbușirea sistemului sovietic și începuturile implementării principiilor de democratizare și modernizare, prin trecerea treptată la normele statului de drept, la economie și relațiile de piață ne-au făcut să fim martori și chiar participanți la toate aceste evenimente, formându-se o serie de interconexiuni menite să ne lanseze spre noi orizonturi civilizatoare, precum și la un nivel mai înalt al bunăstării.

Avalanșa acestor procese și caracterul pe deplin inedit al diferitor schimbări în sistemul politic presupunea în mod necesar și prin definiție exercitarea efectivă a pu-

terii de stat în scopul direcționării lor într-o albie constructivă - una de dezvoltare modernă în standard cu noile tehnologii. Astfel, resursele cultural-informaționale au înglobat cunoștințele și informația, mijloacele de obținere și diseminare a lor, instituțiile științei și ale învățămîntului, mass-media, cultura politică, cultura generală, abilitatea subiecților politici (individuali și colectivi) de a decide și a acționa în cunoștință de cauză profesionalismul demnitarilor și funcționarilor din structurile statale, nivelul de studii al populației, intelectul puterii etc. Toate aceste interconexiuni oferă posibilitatea de a cunoaște fenomenele reale, de a lua decizii adecvate și de a obține realizarea lor în cadrul societății, iar unul din elementele constituente ale societății este cel politic, care, la rîndul său, denotă toate însușirile proprii oricărui sistem.

Apelând la cea mai răspîndită definiție a sistemului politic, aceasta presupune totalitatea instituțiilor de stat, partidelor și mișcărilor politice, organizațiilor obștești implicate în viața politică a societății. Aceste constituente evoluează și ele ca sisteme delimitate: sistemul instituțiilor de stat, sistemul pluripartidist, sistemul sindical, sistemul grupurilor de presiune, sistemul normativ-juridic etc. Cunoscutul politolog și demnitar de stat italian Domenico Fisichella subliniază că sistemul politic „...este un sistem care-și propune obiective, autotransformîndu-se și adaptîndu-se într-o manieră creativă. Este constituit din subiecți capabili să anticipeze, să aprecieze și să acționeze în mod constructiv pentru a preveni izbucnirea unor tulburări ale mediului. În lumina scopurilor prestabilite, acești subiecți pot încerca să aplaneze toate acele tulburări care ar putea prezumtiv să cauzeze tensiuni. Cerințele și sprijinul pot fi modulate în conformitate cu obiectivele și dorințele membrilor sistemului în limita cunoștințelor, resurselor și preferințelor disponibile” [1]. Interconexiunile existente, pe alocuri consolidate, dintre diversele elemente ale sistemului politic asigură atît stabilitatea și funcționalitatea normală a acestuia, cît și coeziunea socială, realizarea efectivă a obiectivelor diverselor programe privind modernizarea și dezvoltarea societății. Și dimpotrivă, conflictele și disfuncțiile din cadrul sistemului politic, disensiunile în vederi ale politicienilor asupra problemelor-cheie ale societății constituie sursele principale ale destabilizării și dereglării întregului organism social, fapt demonstrat și de către experiența țării noastre. Poate fi considerat eficient acel sistem politic în care există legături și interacțiuni normale dintre subsistemele sale în vederea distribuirii echitabile a puterii și a altor valori, inclusiv a serviciilor publice, evitînd conflictele social-politice și contribuind prin mijloace legale la dezvoltarea durabilă a comunității, la instituirea unei ordini sociale satisfăcătoare.

Prin urmare, sistemul politic, îndeosebi statul, înfăptuiește activitatea de conducere a societății, nivelul cel mai înalt în conducerea politică. De eficacitatea conducerii politice în mod decisiv depind și conexiunile dintre forțele sociale și instituțiile politice, interacțiunile din cadrul sistemului politic și reazăzările din spațiul social propriu-zis, ordinea publică, destinele populației din teritoriul concret, imaginea țării în exterior etc. Rămîne de văzut dacă au constituit sau nu aceste conexiuni elemente importante ce au deschis calea largă spre o democrație autentică, dacă au pus sau nu începuturile unei adevărate renașteri naționale, dacă au fost sau nu o tentativă a anumitor lovituri de stat.

Totodată, menționăm că și pluralismul politic ca principiu al democrației presupune nu numai divizări și divergențe, ci și deschidere către ceilalți, diversitate, comunicare

și nu excludere, care în fond înseamnă negarea multiplicității și varietății. Înfăptuirea idealurilor democratice presupune un climat politic favorabil și o reaşezare a raporturilor dintre oponenți într-un cadru corect de conlucrare și concurență, gravitând în jurul problemelor fundamentale ale societății. Chiar și în condițiile unei societăți scindate, cum este și societatea noastră, discursurile și mesajele politicianilor trebuie să îndemne, să încurajeze cetățenii la acele acțiuni comune întru realizarea obiectivelor ce țin de interesul public comun, de securitatea națională a țării.

Așadar, în societățile aflate în tranziție, problematica dezvoltării durabile înaintază cerințe sporite mai întâi de toate față de natura, principiile de organizare și normele de funcționare a sistemului politic. Actualul sistem politic al Republicii Moldova s-a constituit și funcționează în baza Constituției țării, a altor legi și acte normative menite să-i confere caracter profund democratic, să-l pună în slujba intereselor generale, particulare și individuale, să asigure în așa mod dezvoltarea durabilă a întregii societăți. Dezvoltarea durabilă a oricărei societăți impune ca primă condiție viabilitatea și eficacitatea sistemului ei politic. Conflictele, controversese dure și disfuncțiile din cadrul sistemului politic, inclusiv dificultățile în problemele-cheie, cum sunt cea a consolidării instituțiilor statale și a asigurării integrității teritoriale, au constituit una din cauzele instabilității și a tentativelor nereușite de relansare social-economică din primele faze ale tranziției.

Fiind într-o strânsă legătură cu sistemul economic social și cultural, există o interconexiune directă a sistemului politic cu toate aceste subsisteme pe care le influențează și de care, la rândul său, este influențat. Transformările care se produc în prezent dovedesc că sistemul democratic se află într-o strânsă legătură cu nivelul de cultură politică. Succesul modernizării sistemului politic pe temeiuri democratice depinde în mare măsură de componenta culturală a vieții politice. Procesul democratizării în sfera politică trebuie să includă în sine nu doar modalitățile de creare a instituțiilor de guvernare a societății, dar și funcționarea lor fără abateri de la principiile democratice. Acest imperativ actualizează diverse probleme legate de rolul climatului cultural asupra transformărilor social-politice din țara noastră.

Pentru crearea unei societăți cu adevărat democratice nu este suficientă doar dărîmarea sistemului politic vechi și crearea în locul acestuia a unui sistem de instituții democratice noi de conducere. Esențial este ca acest sistem să funcționeze eficient și numai astfel se poate vorbi cu toată certitudinea că democrația a învins și că s-a produs o înlocuire reală a regimului autoritar cu unul democratic. În acest context, modernizarea continuă a sistemului politic va avea ca impact eficientizarea și adaptarea funcțiilor la realitățile din societate. Pentru realizarea acestui obiectiv este necesară consolidarea politică a societății, fortificarea coeziunii ei.

Altfel spus, sistemul politic democratic funcționează eficient doar acolo unde societatea într-o măsură semnificativă este consolidată politic. În legătură cu aceasta, consolidarea politică a societății constituie una din condițiile definitorii de întărire a democrației. Succesul proceselor de transformare și consolidare a societății depinde de un ansamblu întreg de factori, printre care un rol deosebit de important revine constituentelor vieții sociale, cum sunt cele de ordin economic, instituțional, istoric și cultural. Cu timpul însă a devenit clar că liberalizarea culturală sau cea a economiei, în

forma în care aceasta a fost întruchipată în viața societăților în proces de transformare, nu se soldează cu rezultatele scontate, iar crearea condițiilor noi necesare pentru funcționarea normală a societății democratice va ocupa nu doar un singur deceniu. Și abia mai târziu, când euforia primilor ani de tranziție a scăzut considerabil și eficiența redusă a funcționării sistemului politic nou creat a devenit cu mult mai evidentă, s-a impus conștientizarea faptului că reformarea democratică trebuie, în mod expres, să includă în sine și aspectele cultural-politice.

Tranziția politică contemporană în țara noastră, ca și în multe țări cu democrație tânără, reprezintă trecerea de la sistemul totalitar de organizare a puterii politice la sistemul democratic de conducere. Pe de o parte, o astfel de interconexiune presupune un șir întreg de transformări instituționale, o mare parte ale cărora la moment în țara noastră sunt implementate. Pe de altă parte, transformările cardinale ale orientărilor valorice ale populației mai continuă. Specificul tranzitiv al etapei actuale de dezvoltare a societății noastre determină principalele caracteristici ale culturii sale politice, care este și ea o cultură de tip tranzitiv. Pentru modernizare în acest sens este proprie îmbinarea diferitelor valori politice, a obiectivelor și standardelor de activitate politică ce se referă la diverse sisteme politice: totalitare sau democratice.

În legătura cu aceasta, Moldova contemporană, aflându-se între două epoci istorice, se situează între două culturi politice. Valorile ordinii sociale precedente încă nu sunt anihilate pe deplin, cu atât mai mult că în țară există o întregă pătură socială care și pînă în prezent este nostalgică după timpurile socialismului trecut. Concomitent, societatea, în marea sa majoritate, se pronunță în favoarea valorilor democratice.

În perioada modernizării democratice a sistemului politic din Republica Moldova, atitudinea cetățenilor țării față de politică s-a schimbat substanțial: de la limita extremă de politizare a conștiinței maselor la începutul transformărilor la starea de apatie profundă și de extenuare cauzată de politică la sfîrșitul anilor '90 ai sec. XX, de la indiferentismul politic la începutul secolului XXI. În faza inițială a schimbărilor radicale viața socială în Moldova a cunoscut o fierbere politică de amploare, în proces fiind antrenate păaturi largi de populație în acțiuni politice diverse: manifestații numeroase, mitinguri de protest, dezbateri politice zgomotoase. Politizarea conștiinței publice a atins cote maxime, sensibilizînd cele mai diferite niveluri ale relațiilor sociale. Dispozițiile politice dominante au fost: euforie provocată de transformările democratice începute; așteptările sporite și speranța într-o îmbunătățire rapidă a vieții (în primul rînd în aspectul material) a fiecărui membru al societății, întemeiate pe reprezentări liberale; nihilismul în raport cu tot ce este „vechi” (construcția politică precedentă a societății, raporturile social-politice, partidul care a dominat autoritar în perioada de pînă la democratizare față de ideologia dominantă precedentă, față de liderii politici ai timpurilor trecute etc.); confruntarea; agresiunea deschisă, intoleranța față de oponenții politici; dorința de revanșă pentru reminiscentele social-politice ale trecutului; teama și îngrijorarea legate de pierderea, de către o parte însemnată a populației, a statutului social precedent; căutarea dușmanului politic în persoana anumitor țări și concetățeni asupra cărora s-ar putea pune responsabilitatea pentru eșecuri și greutăți ce întotdeauna însoțesc transformările social-politice radicale etc.

La sfârșitul anilor '90, dispozițiile politice euforice ale oamenilor s-au degenerat în apatie profundă și oboasă provocată de eșecuri. Speranțele sociale nerealizate legate strâns în conștiința oamenilor de procesele de democratizare, nesoluționarea cronică a numeroaselor probleme de dezvoltare socială, sărăcirea în masă a populației, creșterea corupției și a criminalității, incapacitatea clasei politice de a soluționa cele mai complicate probleme economice au condus la deziluzionarea mării majorități a populației de politică, precum și la apariția în rândurile acesteia a sentimentului de nostalgie pentru timpurile trecute. Stabilizarea substanțială a raporturilor politice, sporirea protecției sociale a păturilor vulnerabile ale populației, întărirea semnificativă a coeziunii sociale a societății, îmbunătățirea (relativă) a situației economice etc., pe de o parte, iar de pe altă parte, creșterea tendințelor autoritare în țară însoțite de reanimarea unor modalități administrative de guvernare au condus spre sfârșitul primului deceniu al secolului XXI la transformarea „oboselii politice” în indiferentism politic.

Este de remarcat că interesul pe care îl manifestă o bună parte a cetățenilor față de politică comportă în linii generale caracter informativ. Acesta indică asupra faptului că, pentru cea mai mare parte a populației țării politica nu prezintă o valoare de luat în seamă. Precum demonstrează cercetările științifice, politica în scara generală a valorilor astăzi ocupă ultima poziție [2]. Oamenii se simt distanțați de viața politică și adoptă, față de aceasta, o poziție mai mult de observatori. Rămânând pe poziția de observatori, cetățenii Moldovei astăzi simt cele mai diverse sentimente și senzații legate de schimbările fundamentului politic în țară: de la satisfacerea deplină față de noua guvernare pînă la tristețea înfrîngerii, de la bucurie și optimism pînă la teamă și groază. Cu toate acestea, sentimentele respective nicidecum nu devin argumente suficiente de antrenare mai activă a maselor largi ale societății în viața politică. În acest context, se poate constata că în Moldova contemporană continuă să se înregistreze o diminuare a activismului politic al populației.

Astfel, procesele de modernizare a sistemului politic din Moldova au coincis cu procesele democratice de formare și devenire a statului independent și suveran. De aceea formarea valorilor democratice în conștiința oamenilor s-a dovedit a fi întretesută în procesul național-cultural de autoidentificare a poporului, ce întotdeauna și pretutindeni decurge destul de bolnăvicios. În cazul Moldovei, țară cu un destin istoric complicat, procesul semnalat a căpătat un caracter deosebit de acut și dramatic, contopindu-se cu lupta de renaștere național-culturală a poporului, de revenire la izvoarele culturii naționale. În acest context, ideea de transformare democratică fundamentală a societății este conjugată cu liberalizarea extinsă a vieții sociale, căpătînd chiar de la începutul schimbărilor respective un colorit vădit naționalist. Concomitent, tendința febrilă a poporului către independență la începutul transformărilor a asigurat o largă susținere publică a forțelor politice de orientare liberală.

Ideile de decomunizare și de renaștere național-culturală a țării au devenit cele mai populare idei ce inspirau masele la acțiuni practice menite să lanseze societatea pe o nouă traiectorie de dezvoltare. Fuziunea ideilor liberalismului, anticomunismului și naționalismului, care s-a produs la începutul reformării democratice a sistemului politic din Republica Moldova, a pus și începutul proceselor dezintegrării sociale, dezbinînd societatea nu atît după opțiunile politice, cît după apartenența națională. Utilizarea

de către adepții ideilor liberale a retoricii de coloratură naționalistă, adeseori permițând atacuri ofensatoare la adresa grupurilor etnice netitulare, transformând o parte considerabilă a populației rusofone din republică într-un bastion al forțelor conservatoare, nevoite, în condițiile social-politice noi, să opună rezistență transformărilor.

Tot aici, menționăm că societatea contemporană în tranziție nu poate prospera fără un climat favorabil, corespunzător noilor realități, în cadrul relațiilor interetnice fără a facilita crearea de condiții optime pentru asanarea și armonizarea acestora, fără o atitudine atentă și responsabilă față de consolidarea în continuare a concordiei interetnice. Mediul național, reflectând într-un mod specific realitatea înconjurătoare, exercită o influență permanentă, uneori decisivă, asupra conștiinței individuale și celei etnice a personalității, modulând într-un anumit fel albia evoluției relațiilor interetnice.

Astfel, observăm conturarea unui nou fenomen în rândurile maselor, și anume cel al socializării. Socializarea, bazată pe suportul tehnologiilor informaționale, contribuie la formarea acelor aptitudini ale ființei umane care, în calitatea ei de cetățean, îi vor permite să facă distincție între societatea civilă și societatea politică, să înțeleagă și să evalueze faptele politice, să formuleze opțiuni politice și să participe la rezolvarea problemelor politice corespunzător statuturilor și rolurilor pe care le-a asimilat. Socializarea politică este un proces complex, multifazic de formare și dezvoltare a culturii politice a individului, de însușire de către acesta a unor roluri care îl fac capabil de a participa la viața politică.

Asigurarea și protecția drepturilor omului, indiferent de apartenența sa etnică, consolidarea interconexiunilor democratice constituie una din prerogativele fundamentale ale socializării politice a personalității în condițiile actuale. De aici rezultă că procesului modernizării îi revine un rol aparte în căutarea unor modalități adecvate rigoriilor actuale ale dezvoltării statului de drept, în condițiile democratizării societății contemporane și ale opțiunilor de integrare europeană a Republicii Moldova, acceptabile pentru aplanarea și depășirea disensiunilor și controverselor posibile în cadrul relațiilor interetnice. Societatea democratică tinde să ofere drepturi și facilități egale tuturor cetățenilor săi, indiferent de apartenența lor etnică, dar prevede și responsabilitatea lor în fața legii, precum și anumite restricții, care au menirea să condamne și să prevină pornirile și manifestările antiumane și antisociale, precum xenofobia, rasismul, egoismul național, șovinismul etc.

Fără îndoială, cooperarea ca fenomen duce la evoluția procesului de înnoire a societății, a normalizării relațiilor umane și la consolidarea coeziunii interumane, care depinde la modul direct de gradul de implicare a reprezentanților tuturor etniilor care locuiesc în Moldova, de profunzimea conștientizării legităților acestui proces, de gradul de percepere a sarcinilor actuale și de perspectivă ale politicii sociale. Experiența europeană și mondială demonstrează că singura cale de soluționare a tuturor problemelor și controverselor în domeniul social-politic constă nu în dezmembrare, nu în neîncrederea reciprocă, ci în soluțiile democratice comunitare și colaborarea reciprocă.

Actualmente, fenomenul așa-numitor mutații psihologice, care se impune odată cu modernizarea, s-au manifestat diferit în toate republicile din fosta URSS. Posibilitățile oferite de democratizarea societății și reformele economice radicale permit ascensiunea la un nivel calitativ nou al relațiilor umane, ceea ce va determina și asanarea mai rapidă a societății în tranziție.

În dezbaterile contemporane democratizarea, fiind analizată multiaspectual din perspectiva teoriei politice, politicii comparate, relațiilor internaționale, sociologiei, studiilor culturale și economiei politice, este abordată diferit, ca un set distinct de schimbări succesive realizate într-o perioadă anumită de timp, ca o serie de lupte politice cu final deschis, ca transformare a structurilor profunde sau ca utopie. Democratizarea este conceptualizată ca discurs, cerere, set de schimbări instituționale, formă de dominație a elitelor, sistem politic dependent de controlul popular, exercițiu al politicii de putere și cerere de solidaritate globală, iar enumerarea poate continua. Conform opiniei unor autori, democratizarea este un concept la fel de „contestat în esență”, precum democrația însăși [3]. Pe lângă problemele cu care se confruntă democrația ca formă de organizare politică și metodă de guvernare cu principiile și mecanismele sale, ea presupune avantaje având următoarele elemente: participarea efectivă a populației la procesul de luare a deciziilor; prezența unor elite care guvernează societatea cu sprijinul acesteia, guvernare ce presupune responsabilitate și limite; prezența mai multor forțe politice legal recunoscute care luptă pentru acapararea puterii politice; structurarea unei ideologii bine definite; organizarea instituțiilor statului pe principiul separației puterilor în stat etc. Deși paradigma democratică s-a dovedit a fi produsul unui efort istoric, instituțional și cultural de anvergură, totuși democrația contemporană, prin geneza și manifestările sale curente, rămâne deseori dezorientată în fața unui șir de probleme, provocări și incertitudini care nu întotdeauna sunt soluționate în mod rațional și adecvat de către actorii politici și factorii decizionali.

Democratizarea Republicii Moldova a permis modernizarea sistemului politic al acesteia pe mai multe palete:

a) *Instituțional*. Aici a avut mai multe efecte transformarea continuă a instituțiilor de stat, care a permis adaptarea acestora la noile realități.

În Republica Moldova au loc căutări active în domeniul dezvoltării conceptelor și programelor de dezvoltare instituțională în condițiile transformărilor sociale și politice, dorindu-se realizarea unei democrații consolidate. Punct de reper în acest sens sunt: recomandările și documentele de politici ale organizațiilor internaționale – Organizația Națiunilor Unite, UNESCO, Consiliul Europei, în care se scot în evidență rolul principal al democratizării ca o condiție a asigurării drepturilor omului, dezvoltarea instituțională și a societății civile. Unul din scopurile acestor procese este oferirea cetățenilor de cunoștințe, aptitudini și abilități necesare pentru participarea activă la dezvoltarea unei societăți democratice, crearea de oportunități pentru un dialog productiv și rezolvarea conflictelor dintre oameni, construirea consensului, comunicării și interacțiunii; conștientizarea drepturilor și responsabilităților omului, normelor și valorilor, standardelor sociale etice și morale. Fiind principalul partener în dezvoltarea democrației, comunitatea internațională se implică activ în dezvoltarea de proiecte, ce au menire creșterea culturii politice și responsabilității sociale a cetățenilor, oferind asistență pentru dezvoltarea societății civile în țara noastră.

Astfel, instituțiile societății civile, create în Republica Moldova în perioada reformelor democratice – organizații non-guvernamentale și non-profit, centre, comunități, fundații etc. – încă de la începuturile activității lor au participat dezvoltând proiecte menite să implice o participare cât mai largă a cetățenilor prin dezvoltarea

de proiecte de educație a maselor care vizează îmbunătățirea culturii politice, angajamentului civic și inițiativelor sociale. Deja în primii ani ai democratizării vieții publice a Republicii Moldova, programele educaționale ale ONG-urilor includeau domenii precum dezvoltarea societății civile, studiul liderilor comunității, fundamentele liderismului, descrierea și motivarea proiectului, alfabetizarea computerizată a membrilor asociațiilor non-guvernamentale. Astfel de activități, pe parcursul anilor 90, au fost realizate de către organizațiile internaționale Fundația Soros-Moldova, Fundația Eurasia, UNICEF, TACIS, UNDP și altele. La cele internaționale s-au alăturat și unele organizații sociale din Republica Moldova, precum Comitetul Helsinki pentru Drepturile Omului, Centrul pentru Pluralism din Republica Moldova, Institutul pentru Dezvoltare și Inițiative Sociale IDIS “Viitorul”, Asociația pentru Democrație participativă “ADEPT”, Centrul „Contact”, Centrul de Resurse pentru Drepturile Omului, Institutul pentru Politici Publice etc. – cu aceeași sarcină pentru educația civică. Trainingurile acestor organizații au preluat și au realizat sarcina nu numai de a educa democrația în mase, dar și de a inocula valorile democrației. Promovând reforma economică, instituțiile societății civile insuflă o nouă viziune de inițiativă și responsabilitate personală.

Astfel, procesul democratizării a dus la o serie de interconexiuni, care pe lângă procese de modernizare declanșate la nivelul societății civile au presupus și transformări instituționale în conformitate cu realitățile. Un exemplu în acest sens este Hotărârea de Guvern Nr. 966 din 09.08.2016 [4] privind aprobarea Planului de Acțiuni privind reforma de modernizare a serviciilor publice pentru anii 2017-2021, care prevede realizarea obiectivelor ce țin de modernizarea serviciilor publice statuate în Strategia de reformă a administrației publice pentru anii 2016-2020. În același timp, reforma administrației publice este o pre-condiție pentru realizarea oricărei alte reforme în orice sector și pentru implementarea angajamentelor importante asumate prin Programul de activitate al Guvernului, Acordul de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană, Strategia Națională de Dezvoltare ”Moldova 2020”, Obiectivele de Dezvoltare Durabilă. Continuitatea, durabilitatea și impactul tuturor inițiativelor de reformă, care implică resurse umane și financiare considerabile, presupun pregătirea unui corp de funcționari motivați și profesioniști, care aplică în activitatea lor proceduri moderne de bună guvernare.

Procesele de modernizare democratică din prezent reprezintă un deziderat declarat de toate guvernările ce au fost la conducere în ultimii nouă ani.

Modernizarea politică a Republicii Moldova se realizează gradual și constant, la toate nivelurile, dorindu-se transformarea tuturor componentelor politice și sociale ale statului. Este un proces care are loc atât pe verticală, cât și pe orizontală. Astfel, reforma sistemului administrației publice este un proces complex de apropiere a țării noastre de standardele Uniunii Europene, iar scopul final este transformarea Republicii Moldova într-un partener de încredere al Uniunii Europene, care are instituții democratice și moderne. Ghidându-se de acest deziderat, guvernarea afirmă că lucrează spre crearea premiselor pentru abordarea complexă și într-un mod systemic și planificat al reformei administrației publice. Astfel, un prim pas în acest sens a fost crearea Consiliului național pentru reforma administrației publice, care de altfel este și o recomandare a partenerilor de dezvoltare. Consiliul este o platformă de nivel înalt

pentru luarea deciziilor privind direcțiile strategice ale reformei administrației publice atât la nivel central, cât și la nivel local [5].

Republica Moldova și-a asumat un angajament formal de a accelera dezvoltarea țării. Având un cadru de lucru strategic, care definește calea de dezvoltare a Republicii Moldova, în prezent avem o situație în care guvernarea vorbește despre succesul reformelor realizate, în special cele legate de Agenda de Asociere, iar opoziția și societatea civilă contestă rezultatele acestor reforme. În acest sens, reformele în domeniul administrării publice, de rând cu cele din justiție, sunt fundamentale, deoarece succesul acestora vor avea ca impact realizarea reformelor din toate celelalte sectoare. Astfel, o birocratie eficientă constituie temelia procesului de transformare, stabilind relații eficiente dintre stat, populație și sectorul privat. Starea de lucruri existentă, dar și oportunitățile create prin semnarea Acordului de Asociere necesită urgentarea definirii strategiei operaționale de reformă atât la nivel central, cât și la nivel local. În acest context putem defini problema-cheie: realizarea obiectivelor de bună guvernare și implementarea angajamentelor Acordului de Asociere necesită un sistem de administrație publică eficient și responsabil [6].

b) *Conceptul de E-guvernare*. Particularitățile și valorile e-guvernării (guvernării electronice) este că și propune creșterea implicării cetățenilor în procesul decizional.

Actualmente, accentul principal este pus pe rolul e-guvernării de a schimba relațiile dintre stat și cetățeni, dintre guvernanți și guvernați cu ajutorul tehnologiilor informaționale. Scopul final care se dorește a fi atins este ca e-guvernarea să devină un instrument, o metodă eficientă de interacțiune dintre cetățeni și stat. De peste o jumătate de secol, în toate țările lumii administrația se dezvoltă, manifestând o creștere continuă a serviciilor publice. Este evidentă în acest sens tendința statelor de a face față unor noi necesități sociale, de a oferi noi condiții de viață mai bune membrilor lor. Desigur, statul modern cu aparatul său administrativ enorm trebuie să reziste schimbărilor și să se axeze pe noi modalități de guvernare. Paralel, e cazul să invocăm și fenomenul globalizării, în condițiile căruia practic a devenit indispensabilă utilizarea noilor tehnologii informaționale și comunicaționale, inclusiv la nivelul administrației publice centrale și locale. În ultima vreme, tot mai mult au fost conștientizate multiplele priorități și avantaje pe care le aduc tehnologiile performante, acestea fiind implementate activ în vederea sporirii eficienței și democratizării administrației publice. Pe cale de consecință se poate susține că, în prezent, guvernarea electronică reprezintă un vector principal al reformei administrației publice, a modernizării acesteia [7]. Tot aici se mai poate vorbi și de alte proiecte din domeniul justiției, care au ca scop utilizarea tehnologiilor informaționale, pentru a exclude implicarea factorului uman în repartizarea dosarelor și diminuarea fenomenului corupției.

De asemenea, putem remarca dezvoltarea de proiecte în sfera alegerilor ce vizează utilizarea tehnologiilor informaționale. Registrul electronic al alegătorilor permite monitorizarea în timp real a alegătorilor care participă la vot. Astfel, utilizarea acestui sistem permite o mai mare transparență în ziua alegerilor vizavi de numărul alegătorilor ce au participat la vot, dar și exclude o serie de fraude, prin faptul că nu permite votarea dublă și fraudarea alegerilor prin utilizarea unor buletine de vot suplimentare.

Succesul conceptului de guvernare electronică depinde mult de voința politică a guvernanților. Deoarece, pentru a face funcțional acest sistem, autoritățile trebuie să parcurgă o serie de etape, precum: informatizarea și tehnologizarea instituțiilor publice în paralel cu extinderea infrastructurii informaționale naționale; instituirea obligativității utilizării mijloacelor electronice de către toate instituțiile publice în raport cu cetățenii, concomitent cu informarea și educarea beneficiarilor, și, nu în ultimul rând, instituirea obligativității utilizării mijloacelor electronice de către toți cetățenii în raporturile acestora cu administrația publică.

Din perspectiva celor menționate, se poate susține că guvernarea electronică este un proces de reformare a sectorului public prin noi tehnici de management al informației, creat cu scopul de a spori gradul de participare politică a cetățenilor, de a eficientiza activitatea aparatului administrativ și activitatea statului în întregime. Scopul utilizării acestei metode este accesul cetățenilor la informația publică, participarea societății civile la procesul decizional, asigurarea transparenței actelor administrative și comunicarea operativă cu cetățenii.

c) *Reformele în justiție.* Statul de drept este un element fundamental al unui stat democratic. Democratizarea Republicii Moldova a avut ca rezultat necesitatea modernizării și sferei justiției.

Astfel, putem remarca rolul Uniunii Europene, care susține reforma sectorului justiției în Republica Moldova prin trei proiecte demarcate pînă în 2017. Aceste proiecte vin să sporească independența și eficiența instituțiilor juridice de urmărire penală și de investigare prejudiciară și să ofere asistență pentru coordonarea eforturilor de reformare a diverselor instituții. Acestea fiind: Susținerea sistemelor de executare, probațiune și reabilitare din Republica Moldova; Proiect de sprijin în investigarea prejudiciară, urmărirea penală și organizarea apărării în Republica Moldova; Sporirea eficienței, responsabilității și transparenței instanțelor de judecată din Republica Moldova. Crearea acestei legături între veriga-sistem și veriga-cetățean este absolut necesară pentru a înlocui neîncrederea care există în autorități, cu încrederea din partea oamenilor că vor fi protejați și respectați de instituțiile statului.

d) *Drepturile omului și coeziune socială.*

Democratizarea vieții politice din Republica Moldova, și anume sfera drepturilor omului, a devenit un subiect important pentru autorități mai ales că acestea și-au asumat responsabilitatea prin adoptarea mai multor acte internaționale, cum ar fi: Convenția Europeană pentru Drepturile Omului, Declarația Universală a Drepturile Omului și o serie de alte documente internaționale ce vin să protejeze drepturile copilului și a persoanelor cu dizabilități. Astfel, autoritățile și-au asumat, prin actele internaționale pe care le-au semnat și prin legislația națională, că drepturile omului trebuie protejate și puse în aplicare, iar discriminarea pe orice motiv este combătută.

Autoritățile sunt obligate să asigure ca toate grupurile din societate să fie respectate, fiind puse în aplicare măsuri de combatere a discriminării și definite obiective specifice în acest sens prezente în toate politicile sociale, guvernarea asumându-și să ia măsuri pentru a proteja cetățenii împotriva discriminării și excluderii sociale. Diversitatea culturală este tratată ca o valoare și se fac eforturi continue pentru a se asigura că toți participă la viața comunității, că se identifică cu comunitatea și că nu

se simt excluși. Autoritățile și-au asumat să promoveze în mod activ diversitatea și coeziunea socială, în cele mai bune interese ale tuturor cetățenilor, prin punerea la dispoziție a resurselor necesare, susținerea și subvenționarea activității ONG-urilor, promovarea dialogului și încurajarea parteneriatelor între diverși actori sociali. Politicienii și personalul instituțiilor de stat asigură, împreună cu toți partenerii strategici, încorporarea și transpunerea obiectivelor de egalitate în strategii specifice, planuri și furnizarea de servicii publice.

e) *Diversitatea culturală și educațională*

Procesul de democratizare a Republicii Moldova a permis ancorarea politicilor sale și în sfera educațională internațională. În acest context, Moldova participă la numeroase acțiuni ale Uniunii Europene în domeniul educației, cum ar fi Erasmus Plus.

Universitățile din toată lumea, în special cele din Europa, și-au dezvoltat politicile lor educaționale luând în calcul diversitatea culturală, construită pe doi piloni, și anume:

- protejarea și stimularea cunoașterii și aprecierii pentru propria cultură, pentru rădăcini și pentru identitate;
- încurajarea deschiderii și interesului real pentru celelalte culturi, într-un spirit de toleranță și respect reciproc.

Conceptul de diversitate culturală se bazează pe schimburi și pe fluxuri:

- schimb de oameni;
- schimb de idei;
- schimb de bunuri și servicii culturale.

Așadar, sunt considerate a fi extrem de importante atât recunoașterea, cât și conștientizarea diferențelor și identităților dintre culturi, încercând să se realizeze o îmbogățire a dialogului intercultural. Procesul de integrare europeană presupune, în mod evident, și existența diferitelor forme de dialog. Extinderea Uniunii Europene reprezintă o oportunitate de cunoaștere a culturii diferitelor țări și o încercare de înțelegere reciprocă dincolo de avantajele economice.

De la adoptarea Declarației de la Bologna în 1999, învățământul superior din Europa a intrat într-o nouă fază a reformei. Deci, când vorbim de respect pentru diversitate, ne referim la educarea întregii populații, pentru a învăța să aprecieze diversitatea, să-și schimbe comportamentul și atitudinea față de diferite grupuri pe care le-ar putea discrimina din cauza stereotipurilor și a prejudecăților. În cadrul proiectelor de mobilitate educațională s-a contribuit la:

- creșterea competențelor și capacității organizațiilor non-guvernamentale care lucrează cu tinerii în domeniul diversității;
- creșterea nivelului de cunoștințe privind accesarea fondurilor europene destinate tinerilor, în mod special «Youth in Action» și «Erasmus Plus».

Noile educații, promovate cu insistență în ultimul timp, inclusiv grație inițiativei UNESCO, includ și educația pentru toleranță ca prioritate, paralel cu educația pentru pace și democrație și educația pentru drepturile omului. Aceste componente însemnate ale educației axiologice au ca scop cunoașterea și respectarea valorilor fundamentale ale societății democratice, dezvoltarea conduitei participative la viața socială, cultivarea păcii și a toleranței etc. În Concepția Educației din Republica Moldova, printre temeiurile obiectivelor educaționale se evidențiază și formarea capacității de a

acționa pe baza tolerării diferențelor, iar la indiciile culturii civice atestăm manifestarea toleranței față de diferențe și a solidarității în viața cotidiană. Competențele esențiale necesare pentru practicarea cu succes a toleranței, în opinia lui Betty A. Reardon, sunt: a trăi în condițiile diversității; a trata conflictele într-o manieră constructivă; a exercita propria responsabilitate [8]. Toleranța, ca atitudine și comportament, se învață, se însușește pe bază de modele de la cea mai fragedă vîrstă, școala devenind laboratorul principal pentru practicarea / exersarea acesteia, dar și un agent de integrare socială și un centru cultural al comunității.

În concluzie, subliniem faptul că democratizarea Republicii Moldova a dus la formarea mai multor interconexiuni ce au permis reformarea sectorului public. Modernizarea aparatului instituțional este declarat ca fiind o prioritate politică pe agenda oricărei guvernări responsabile și aflate în serviciul publicului. Cu atât mai mult că Republica Moldova este ancorată într-un proces de modernizare continuă la standardele europene prin angajamentele ce le au de realizat în cadrul Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană.

Toate aceste angajamente au dus la asumarea din partea Guvernului, Parlamentului, agențiilor și întreprinderilor de stat să modernizeze serviciile concomitent cu transpunerea în practică și legislație a normelor și rigorilor aquis-ului comunitar în așa fel, că pe parcursul acestor ani democratizarea a dus la transformări ale tuturor sferelor sociale.

Ca și rezultat, s-a reușit formarea unei societăți civile, modernizarea serviciilor publice, recunoașterea drepturilor omului, iar majoritatea politicilor statului înglobează elemente ce țin și de crearea de oportunități pentru participare egală a tuturor cetățenilor.

Deși s-au făcut pași semnificativi în adaptarea continuă a politicilor spre fortificarea unor instituții democratice, Republica Moldova nu a reușit să atingă acel nivel de democrație necesar care să excludă în mod natural toate abuzurile și actele de corupție. Instituțiile statului nu au reușit să ajungă să funcționeze eficient, acestea deseori fiind vulnerabile în situația unor crize, depinzând mult de cei care se află la guvernare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Fisichella D. Știința politică. Probleme, concepte, teorii. Chișinău, 2000, p. 88.
2. Pascaru A. Valorile la confluența spațiilor culturale în societate. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2009, nr.1, p. 10-11.
3. Grugel J. Democratizarea. O introducere critică. Iași: Polirom, 2008. 267 p.
4. Hotărîrea de Guvern Nr. 966 din 09.08.2016. privind aprobarea Planului de Acțiuni privind reforma de modernizare a serviciilor publice pentru anii 2017-2021. <http://lex.justice.md/md/366273/> (vizitat la 12 mai 2018).
5. Strategia de reformă a Administrației Publice pentru anii 2016-2020 http://www.particip.gov.md/public/documente/143/ro_3177_sstrategiarap2016-2020.pdf (vizitat la 8 mai 2018).
6. Peteri G. Controlul descentralizării și reformelor administrației publice în Europa Centrală și de Est. Editura Tehnica-INFO, Chișinău, 2004.
7. Baltaru R. A. Reforma în administrația publică. Studiu privind e-Guvernarea la nivelul Uniunii Europene. În: Administrarea Publică, 2012, nr. 3, p. 114-129.
8. Reardon B. A. Toleranța – calea spre pace. Editura ARC, 2004, p. 25.

IMPACTUL BUNĂSTĂRII ȘI AL STANDARDELOR DE VIAȚĂ ALE POPULAȚIEI ASUPRA CREȘTERII COMPETITIVITĂȚII CAPITALULUI UMAN¹

IMPACT OF WELL-BEING AND LIFE STANDARDS OF POPULATION ON THE RISE OF HUMAN CAPITAL COMPETITIVENESS

Mariana BUCIUCEANU-VRABIE, *doctor în sociologie,*
Institutul Național de Cercetări Economice
buciuceanuvrabie@gmail.com

Rodica CROITOR, *magistru în demografie și economia populației,*
Institutul Național de Cercetări Economice
rodica.croitor@zoho.eu

Rezumat

Articolul prezintă o analiză comparativă a standardelor de viață și a bunăstării populației ca factori ce influențiază dezvoltarea capitalului uman și competitivitatea acestuia. Evaluarea tendinței indicatorilor care se referă la sărăcie, inegalitate a veniturilor, salarii mici ș.a.evidențiază nivelul de trai modest și vulnerabilitatea cetățenilor Republicii Moldova comparativ cu realitatea a șase țări de referință (Letonia, Lituania, România, Serbia, Ucraina, Georgia). În pofida faptului că, în ultimii ani, sărăcia conform pragului național s-a redus semnificativ, totuși la nivelul estimărilor internaționale se atestă încă poziția deficitară a țării, unde 17% din populație trăiesc la pragul de 5,5\$ pe zi per persoană. Migrația populației în vârstă aptă de muncă ca o consecință a nivelului scăzut de trai, a veniturilor mici și a deficitului de oportunități de angajare în câmpul muncii în țară, intensifică pierderi atât cantitative, cât și calitative ale potențialului uman din Republica Moldova, evidențiind astfel impactul negativ pe termen lung asupra competitivității naționale.

Cuvinte-cheie: competitivitate, capital uman, bunăstare socială, standarde de viață, inegalitate economică, depravare socială.

Summery

The article present a comparative analysis of population life standards and well-being as factors that influence development of human capital and its competitiveness. The overview of trends of indicators that refers to poverty and income inequality, low wage payment etc., emphasized the modest situations and vulnerability of the Moldavian citizens in comparison to six references country (Latvia, Lithuania, Romania, Serbia, Ukraine, Georgia). Even if poverty has been reducing in Moldova in the last years, at the

¹ Lucrarea a fost elaborata în cadrul Proiectului 16.00420.08.03A „Diagnosticarea nivelului competitivității Republicii Moldova și evaluarea progreselor în valorificarea oportunităților oferite de către Zona de Liber Schimb Aprofundată și Cuprinzătoare (ZLSAC) cu Uniunea Europeană”.

national poverty line, it shows a deficient position yet at the international estimation level, where 17% of population live on poverty gap at \$5,5 a day. Migration flow of the working age population as consequences of living conditions and well-being, of very low income and lack of employment opportunity intensifies losses in both the quantity and quality of human capital in Moldova, which highlights the negative long-term impact on the national competitiveness.

Keywords: competitiveness, human capital, well-being, standards of life, economic inequality, social deprivation.

În ultimele două decenii, evaluarea dezvoltării umane s-a concentrat mai mult pe rezultate cantitative, în special în termenii performanței economice. Peste ani, perspectiva dezvoltării, raționamentul și măsurările acesteia s-au schimbat. Astăzi, dezvoltarea nu este doar despre performanțele economice, dar mult mai important, despre populație și calitatea vieții. Or, anume populația/capitalul uman este obiectivul final al dezvoltării, iar creșterea economică este un mijloc de a spori viața oamenilor. Beneficiul creșterii economice trebuie transpus în viețile cetățenilor, în special prin creșterea calității educației, a sistemului de sănătate și a standardelor de viață. Oscilațiile mari în calitatea dezvoltării umane a diferitor categorii și grupuri provoacă inegalități și facilitează depravarea nu doar pe parcursul vieții individului, dar și a generațiilor.

Deși în cadrul abordării dezvoltării umane conceptul de calitate poate fi explorat prin diverse aspecte, precum oportunitățile de participare publică, îndeplinirea drepturilor, calitatea și siguranța muncii etc., punctul de pornire este analiza dimensiunilor care compun Indicele de Dezvoltare Umană (IDU/HDI) – calitatea educației, a sănătății și a standardelor de viață – fără a subestima importanța celorlalte aspecte ale vieții având la bază rațiunea [4] că, odată cu atingerea acestor capacități, se vor deschide oportunități și în alte dimensiuni ale vieții umane valorificate de oameni.

Se presupune că standardele de viață ale oamenilor se îmbunătățesc odată cu creșterea veniturilor. Cu toate acestea, ameliorarea calitativă a nivelului de trai trebuie evaluată dincolo de creșterea cantitativă a venitului pe cap de locuitor. Inegalitatea în accesul la educația de calitate, la servicii de îngrijire medicală avansată și alte servicii restricționează pe unii indivizi de a-și extinde capacitatea și de a deveni competitivi, fiind afectată respectiv și distribuția veniturilor pe termen lung [8].

Ascensiunea economică sustenabilă și bunăstarea populației prezintă, pe de o parte, premise pentru dezvoltarea capitalului uman al țării, iar pe de altă parte, constituie finalități (rezultate) ale politicilor de creștere, încurajare și valorificare a potențialului uman. Or, într-o societate cu standarde de viață și nivel al bunăstării ridicat, calitatea resurselor umane este și ea mai înaltă.

Sinteza surselor de specialitate [2] permite să constatăm, din punct de vedere economic și social, dezvoltarea umană, care implică un mecanism interdependent:

- în primul rând, participarea indivizilor la obținerea rezultatelor economice și la distribuirea echitabilă a veniturilor, acestea asigurând satisfacerea nevoilor, consumul normal de bunuri și servicii și mobilitatea socială a individului;

- în al doilea rând, întrucât dezvoltarea economico-socială se realizează de către oameni, trebuie de creat și perfecționat potențialul uman prin investiții în domeniul educației, învățământului, culturii, al formării profesionale și al sănătății;

- în al treilea rând, este imperativ de a crește speranța de viață sănătoasă a populației (capacitatea individului de a duce o viață lungă și sănătoasă), inclusiv prin repartizarea echitabilă a veniturilor și investițiilor în oameni, creând astfel un cadru material și sociocultural pentru longevitate.

Inegalitatea veniturilor devine barieră în maximizarea potențialului, iar în societățile unde se reușește a micșora distanța dintre bogați și săraci creșterea economică este de durată, fiind înregistrate perioade mai lungi. Congruența și interdependența măsurilor economice și a celor sociale este o obligativitate în acest sens. Astfel, experiența țărilor europene dezvoltate [10] arată că diminuarea inegalității economice și sociale a populației este posibilă prin politici sociale coerente și servicii publice orientate spre grupurile cu venituri mai mici. Însă, pentru a le realiza și a fi fiabile, aceste politici necesită resurse financiare, o structură economică solidă cu buget public consolidat.

Comparațiile standardelor de viață dintre țări se bazează adesea pe PIB pe cap de locuitor, care prezintă în termeni monetari cât de bogată este o țară comparată cu o altă țară. Deși, acest indicator principal spune foarte puțin despre distribuția veniturilor într-o țară și nu furnizează informații în legătură cu factorii nemonetari care pot juca un rol semnificativ în determinarea calității vieții unei anumite populații. Pe de o parte, inegalitățile în distribuirea veniturilor pot crea stimulente pentru ca oamenii să-și îmbunătățească situația prin muncă, inovare sau dobândirea de noi competențe. Pe de altă parte, aceste inegalități de venituri sunt adesea privite ca fiind legate de sărăcie, excludere și inechitate socială, devianță ș.a.

O condiție preliminară pentru creșterea standardelor de viață, reducerea sărăciei și respectiv a inegalității este creșterea economică. Economia țării are și astăzi capacități reduse în crearea unei baze solide de creștere a veniturilor populației. Pentru anul 2017 se estima că PIB-ul în prețuri curente per capita [9] a constituit circa 2,1 mii USD în Moldova, fiind la distanță foarte mare în raport cu țările de referință din UE, precum Letonia (14,1 mii USD), Lituania (14,9 mii USD), România (9,5 mii USD), dar și alte țări orientate pro-europene, precum Serbia (5,4 mii USD), Georgia (3,9 mii USD) și Ucraina (2,2 mii USD). Viteza de creștere a economiei țării în ultimele două decenii a fost în limitele a 5% anual, fiind cu mult în urma țărilor din regiune, iar nivelul veniturilor pe cap de locuitor este apropiat celui înregistrat de Țările Baltice la începutul anilor '90 ai sec. XX.

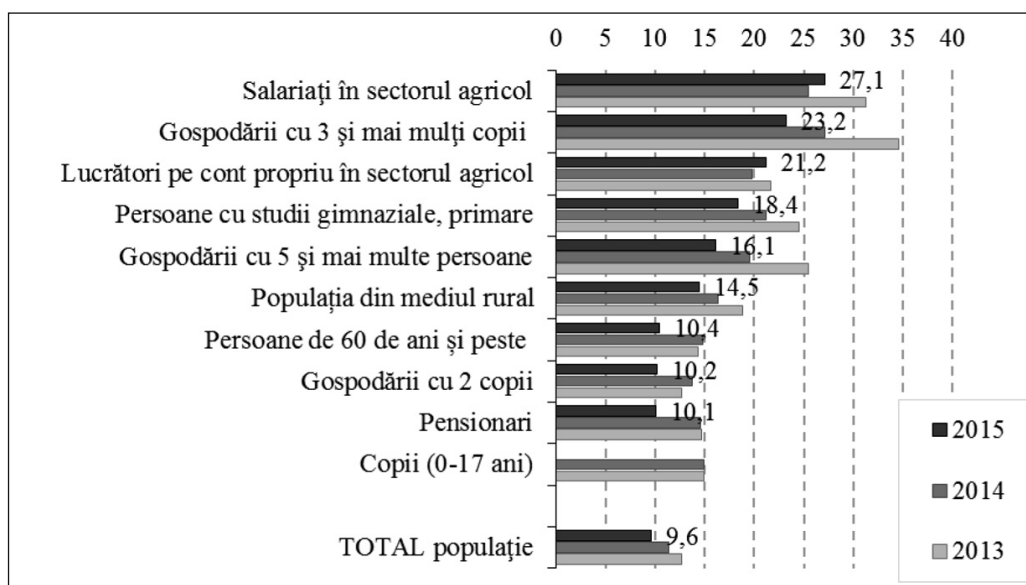
Raportat la standardele europene ale bunăstării populației, Moldova nu prezintă progrese semnificative în comparație cu alte state, înregistrând inegalități mari la mulți indicatori. Accesul limitat la multe bunuri și servicii, inclusiv din cauza prețurilor înalte, creează dificultăți pentru diferite categorii ale populației cu venituri insuficiente. Rezultatele studiilor empirice în domeniu arată ritmul de creștere a venitului, care nu este echitabil cu ritmul de creștere a prețurilor de consum, iar mai bine de un deceniu, sărăcia, prețurile și incertitudinea legată de viitorul copiilor sunt cele mai îngrijorătoare probleme pentru populația țării (*Tabelul 1*). De asemenea, în opinia populației, printre cele mai importante trei probleme necesare de rezolvat în Republica Moldova sunt: ridicarea nivelului de trai, dezvoltarea economiei și lupta împotriva corupției, ultima fiind tot mai acut percepută în ultimii zece ani.

**Tabelul 1. Problemele ce îngrijorează cel mai mult populația Republicii Moldova
 (în primul rând), %**

		2007	2013	2017
Cele mai importante 3 probleme ce trebuie rezolvate în Republica Moldova	Ridicarea nivelului de trai	18,6	22,3	30,2
	Dezvoltarea economiei	19,7	24,9	18,5
	Lupta împotriva corupției	6,8	9,6	21,4
Lucrurile ce îngrijorează cel mai mult populația	Sărăcia	31,8	27,4	15,7
	Viitorul copiilor	13,6	19,5	21,4
	Prețurile	25,3	18,2	15,8
	Șomajul	8,7	13,4	12,1
	Corupția	6,9	7,9	11,1

Sursa: date selectate din Barometrul de Opinie Publică, anii 2007, 2013, 2017. Institutul de Politici Publice. <http://www.bop.ipp.md>

Potrivit statisticii, în ultimul deceniu incidența sărăciei este în descreștere. Dacă în anul 2002 patru persoane din zece se plasau între cei săraci, către anul 2015 (ultimul an disponibil statistic) în astfel de situație era o persoană din zece (Fig.1). Fără deosebiri esențiale în dinamica ultimilor ani, expuse la sărăcie rămân mai mult următoarele categorii: persoanele care activează în sectorul agricol – 27,1% în cazul salariaților și 21,2% în cazul lucrătorilor pe cont propriu; circa un sfert din familiile cu trei și mai mulți copii; persoanele cu nivel scăzut de studii (18,4%); gospodăriile cu 5 și mai multe persoane (peste 16%); copiii (circa 15%); populația din mediul rural (14,5%); populația în vârstă de 60 de ani și peste și pensionarii (peste 10% din fiecare categorie).

**Fig. 1. Rata sărăciei în Republica Moldova și incidența acesteia
 pentru unele categorii de populație, 2013-2015, %**

Sursa: Notă informativă: Sărăcia în Republica Moldova 2015. BNS, MEc, www.statistica.md; www.mecgov.md. În baza datelor CBGC, BNS.

În intervalul ultimilor trei ani disponibili pentru analiză (2013-2015) se înregistrează diminuarea sărăciei cu 3,1p.p. Totodată, se observă o creștere a incidenței sărăciei pentru populația ocupată în sectorul agricol, domeniu cu cele mai mici venituri ce ar permite un trai decent.

În totalul populației aflate sub limita sărăciei (conform pragului național), ponderea cea mai mare revine (Fig.2): persoanelor din mediul rural (86% sau peste 335 mii persoane), fiind în creștere față de anii anteriori; persoanelor cu studii medii incomplete (circa 44%); populației de 60 de ani și peste, precum și pensionarilor (constituind peste 1/3 din total).

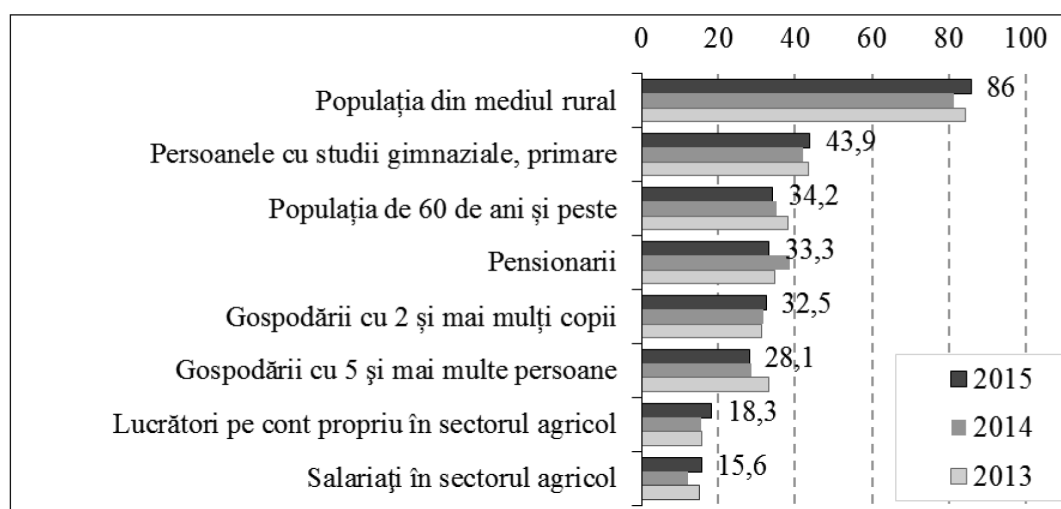

Fig. 2. Repartizarea categoriilor vulnerabile în totalul populației sărace (anul 2013-2015), %

Sursa: Notă informativă: Sărăcia în Republica Moldova 2015. BNS, MEc, www.statistica.md; www.mecgov.md. În baza datelor CBGC, BNS.

Diferite categorii sociale sunt mai mult sau mai puțin vulnerabile la sărăcia monetară. În ultimii ani se evidențiază o aprofundare a inegalităților sociale dintre populația din mediul rural comparativ cu cea din mediul urban. Discrepanța dintre veniturile populației din mediul urban comparativ cu cele ale populației din mediul rural a constituit circa 42% în 2015 (practic dublu față de anul 2010). În mediul rural, sărăcia este determinată, în mare măsură, de lipsa oportunităților de angajare, precum și de nivelul înalt al ocupării în agricultură (peste 53,3% din populația ocupată din mediul rural).

În abordare comparativă, sărăcia în Republica Moldova pare a fi mult mai scăzută decât în țările de referință (Fig.3). Aceasta permite să remarcăm că evoluția sărăciei în ultimii ani este foarte contradictorie evoluțiilor social-economice înregistrate în perioada respectivă. Conform estimărilor raportate la pragul național, rata de sărăcie în Moldova este depășită doar de Ucraina, unde sub riscul sărăciei, potrivit ultimelor date disponibile (2016), se află circa 4% din populație. În țările membre ale UE luate ca referință (Lituania, Letonia, România), precum și în Serbia, sub pragul sărăciei se plasează, în medie, fiecare a cincea persoană, deși nivelul de dezvoltare al țărilor este superior situației din Moldova. Discrepanța atât de mare dintre țări se datorează, de

fapt, diferențelor metodologice de calcul al pragului național al sărăciei, deosebit între țările CSI și țările membre ale UE, dar și diferențelor în standardele de viață, nivelurile de dezvoltare și politicile sociale.

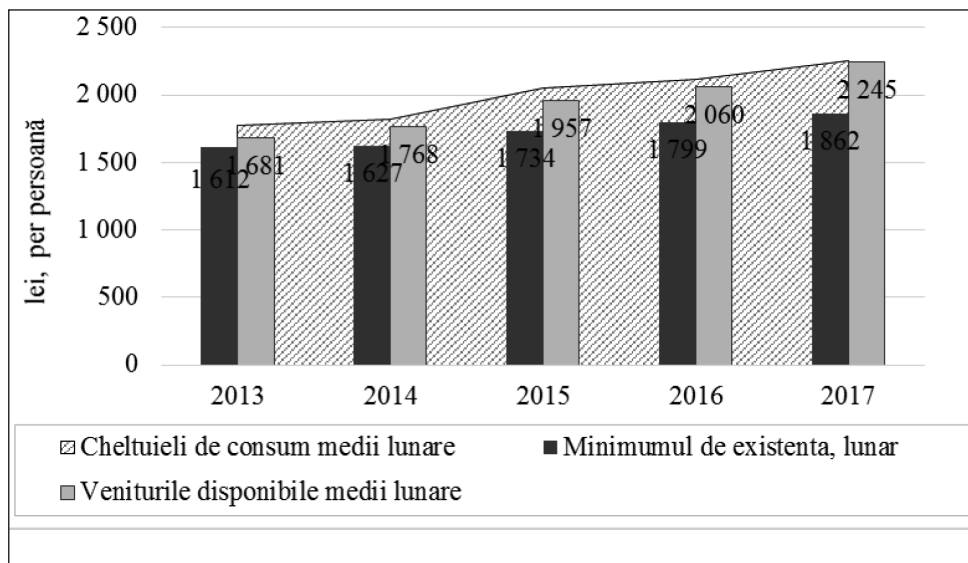

Fig. 3. Rata sărăciei la pragul de 5,5\$ pe zi (PPP 2011) în Republica Moldova și țările de referință (% din populație)

Notă: pentru Moldova, rata sărăciei conform pragului național este indicat pentru anul 2015, ultimul an disponibil.

Sursa: World Development Indicators. <https://data.worldbank.org>; <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>; pentru Georgia, Ucraina, Moldova: <http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml>;

Raportată la estimările internaționale, incidența sărăciei și inegalității economice este mai mare în Moldova decât în țările de referință, cu excepția României și Georgiei. Astfel, în anul 2016 la pragul de 5,5\$ pe zi per persoană (PPP 2011) trăiau circa 17% din populația țării.

Dacă indicatorii sărăciei ce se raportează la venituri sunt esențiali, aceștia nu sunt suficienți pentru a reflecta complet diversitatea condițiilor de trai din țară. Distribuția resurselor economice are o incidență directă asupra gradului de răspândire și amploare a sărăciei. Factorii de decizie și societatea în general nu pot combate sărăcia și excludiunea socială fără a evalua inegalitățile din cadrul societății, indiferent de natura lor economică sau socială. Menționăm, abordarea standard privind măsurarea sărăciei se referă, totuși, la parametrii monetari, fără de a evidenția incapacitatea de a face față multiplelor lipsuri cu care se confruntă oamenii, inclusiv și accesul la serviciile de bază, precum serviciile medicale și educația, lipsa oportunităților de angajare în câmpul muncii ș.a. În cazul Moldovei, putem constata că accentul pe venituri duce la denaturarea sensului datelor privind sărăcia.

În rândul populației se înregistrează o distribuție inegală atât a veniturilor prezente, cât și o inegalitate pronunțată raportată la bunurile sau veniturile acumulate. Potrivit statisticii naționale, distribuția inegală a veniturilor în rândul populației (coeficientul gini) înregistrează o tendință relativ stabilă de descreștere. Conform ulți-

melor date disponibile ale BNS [1], în anul 2016 gini în Moldova era estimat la 32,2%. Totuși, față de anul 2015, când s-a înregistrat cea mai mică valoare a coeficientului GINI (31,6%) după anul 2010, acesta înregistrează o creștere usoară, presupunând o accentuare a inegalității în repartitia veniturilor/cheltuielilor în rândul populației.

Tabelul 2. Indicatori ai sărăciei și inegalității materiale a populației, Republica Molodva și țările de referință (ultimul an disponibil), %

	Ponderea celei mai sărace quintile în consumul național, %		Raportul quintilic dintre venituri, ori		GINI index (0=distribuția egală a veniturilor)	
	2013	2016	2013	2016	2013	2016
Georgia	6,2	6,7	7,2	6,5	38,4	36,5
Lituania	6,9	6,1	6,0	7,1	34,6	37
Letonia	6,6	6,6	6,4	6,2	35,2	34,5
Moldova	9,1	10	5,7	5,3	33,3	32,2
România	5,9	5,5	6,9	7,3	34,6	35,1
Serbia	5,0	4,5	8,6	9,6	38	38,6
Ucraina	10,3	10,1	3,4	3,5	24,6	25

Sursa: World Development Indicators. <https://data.worldbank.org>; <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>; pentru Georgia, Ucraina, Moldova: <http://www.un.org/millenniumgoals/poverty.shtml>; HDI Report 2016, <http://hdr.undp.org/en/data>

În aspect comparativ, valoarea coeficientului GINI în Republica Moldova, pentru intervalul anilor 2013-2016, este mai mică decât a țărilor de referință, cu excepția Ucrainei (25% în 2016), iar aceasta aparent prezintă o situație mai favorabilă pentru țară. Caracteristic majorității țărilor comparate este aprofundarea distribuției inegale a veniturilor (Tabelul 2) în ultimii ani. Situația s-a agravat, în special, în Serbia și Lituania, unde către anul 2016 distribuția inegală a veniturilor afecta circa 39% și respectiv 37% din populația acestor țări.

În Republica Moldova, cea mai săracă quintilă (cu cel mai mic venit echivalent disponibil) constituie 10% în consumul național, iar în raport cu anul 2013 (9,1%) aceasta a crescut. În restul țărilor evaluate, cu excepția Ucrainei care are valori apropiate cu Moldova, ponderea celei mai sărace quintile este mai mică și oscilează între 5-7%. Se evidențiază prezența unei inegalități largi în distribuția veniturilor ce s-a menținut relativ constantă în intervalul ultimilor ani disponibili pentru analiză (2013-2016). Astfel, în anul 2016, în Moldova, quintila de top (20% din populație cu cel mai mare venit echivalent disponibil) a primit venituri de 5,3 ori mai mari decât quintila inferioară (20% din populație cu cel mai mic venit echivalent disponibil). Acest raport a variat considerabil între statele comparate - de la 3,5 ori în Ucraina la 6-7 ori în Letonia, Lituania, România și Georgia, atingând valoarea de 9,6 ori în Serbia. Este important de menționat că cercetarea și abordarea inegalității veniturilor suferă din cauza estimărilor, care combină seturi de date disponibile privind inegalitățile și care deseori sunt diferite de la o țară la alta prin metodologia de colectare și calculare, prin indicatorii incluși în calcule și continuitatea lor, prin populația la care se raportează ș.a. Astfel, nu întodeauna aceste estimări sunt pe deplin comparabile între țări.

De menționat, în termenii indicatorilor internaționali de măsurare a dezvoltării umane a unei țări, inegalitățile prezente în rândul populației diminuează din progresul său economic și social și, respectiv, din competitivitatea țării, reflectată prin capitalul său uman. Astfel, ajustările în baza inegalităților atestă că Republica Moldova a pierdut în ultimii ani, în medie, circa 11% din Indicele de Dezvoltare Umană (IDU ajustat = 0,628 în 2015), iar contribuția cea mai mare în acest sens revine inegalității în venituri (de la circa 19% în 2013 la 14% în 2015).

Indicatorii statistici internaționali atestă că depravarea socială și economică a persoanelor sărace este mai accentuată în Moldova, comparativ cu țările de referință, și afectează peste 38% din această categorie a populației. Dintre factorii fundamentali ai dezvoltării umane (educația, sănătatea, nivelul de trai), contribuția cea mai mare în privarea la sărăcie revine componentelor: starea de sănătate (circa 67%) și nivelul de trai (peste 22%). În dinamica anilor 2010-2016 se atestă, dacă pentru *educație* și *nivelul de trai* proporția s-a micșorat, atunci contribuția factorului *starea de sănătate* în privarea la sărăcie s-a accentuat (de la 46,6% la 67%).

Tabelul 3. Indicatori ai depravării sociale și economice a persoanelor sărace, Republica Moldova și țările de referință (ultimele date disponibile)

	Intensitatea depravării, %		Contribuția privării la sărăcia generală, %					
			Educația		Sănătatea		Nivelul de trai	
	2013	2016	2013	2015	2013	2015	2013	2015
Letonia	24	12,8	-	-	-	-	-	-
Lituania	16	13,5	-	-	-	-	-	-
România	29,8	23,8	-	-	-	-	-	-
Georgia	37,6	37,6	7,4	7,4	67,4	67,4	25,2	25,2
Moldova	38,8	38,4	17,7	11,0	46,6	66,9	35,6	22,1
Serbia	26,9	19,5	24,7	30,7	48,6	40,7	26,7	28,7
Ucraina	34,3	34,5	1,0	19,0	95,1	77,5	3,8	3,5

Sursa: <http://hdr.undp.org/en/data#> ; pentru statele UE de pe <http://ec.europa.eu/eurostat/>.

Intensitatea depravării, ce se menține în ultimul deceniu în pofida diminuării ratei de sărăcie în Republica Moldova, își are explicația prin faptul că populația aflată la limita sărăciei are acces redus la serviciile de bază pentru un trai decent: serviciile comunale, apă rece și fierbinte, canalizare, alimentare centralizată cu gaz și facilități de salubritate ș.a. Evident, reședința în mediul rural al țării, cu o infrastructură extrem de precară de-a lungul anilor, facilitează în mare măsură această situație. Populația rurală este, și în prezent, cu un acces limitat la piața locurilor de muncă și alte oportunități economice, la diverse servicii medicale și educaționale moderne – servicii prioritare pentru bunăstarea populației pe termen lung.

După anii '90, veniturile și cheltuielile gospodăriilor au fost supuse mai multor modificări: schimbări majore ale veniturilor financiare nominale legate de creșterea nivelului prețurilor de consum; fluctuația achiziției reale și puterea salariilor nominale; consolidarea diferențierii veniturilor în principalele sectoare socioeconomice etc.

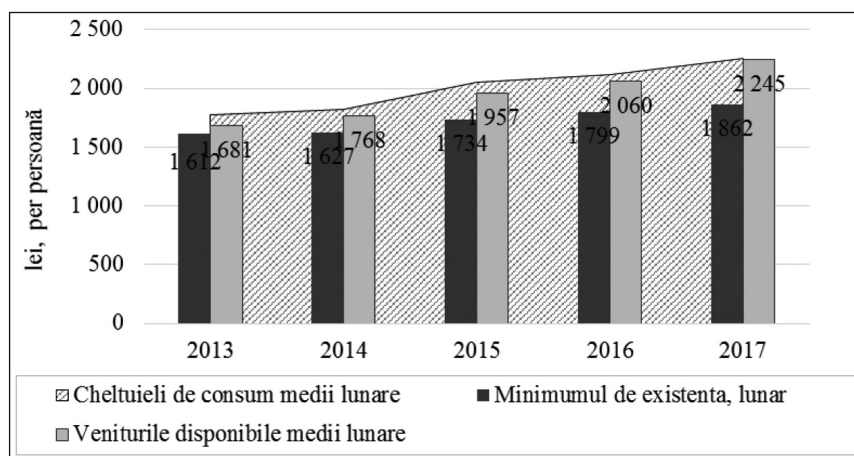

Fig. 4. Dinamica veniturilor disponibile și cheltuielilor de consum medii lunare pe o persoană în raport cu minimumul de existență, Republica Moldova

Sursa: BNS.

În ultimii ani, evoluția veniturilor disponibile ale populației s-a apropiat după valoare de cea a cheltuielilor de consum medii lunare. Astfel, dacă în anul 2013 circa 6% din cheltuielile lunare pentru o persoană nu puteau fi acoperite din veniturile disponibile, atunci către 2017 discrepanța practic a dispărut (Fig.4). În perioada de referință, ascensiunea valorii coșului minim de consum per persoană a fost mai lentă, mărind discrepanța în raport cu cheltuielile de consum – de la 9% la 17,2%.

Sursele de venit ale populației Republicii Moldova sunt repartizate foarte diferit în funcție de mediul de reședință și de quintilă, iar interdependența dintre acești factori confirmă profilul populației vulnerabile la sărăcie și/sau aflate în sărăcie. De remarcat: veniturile disponibile pentru populația din sate sunt cu 28% mai mici față de veniturile locuitorilor din orașe, iar între quintile (mai sărace/mai bogate) discrepanța este și mai mare, de circa 50%; activitatea salarială, ca sursă principală de venit, constituie doar 30% pentru gospodăriile din mediul rural, pe când în mediul urban – peste 55%; totodată, venitul mediu din activitatea salariată în satele țării este de trei ori mai mic decât în orașe; pentru populația rurală este mult mai accentuată importanța veniturilor provenite din prestațiile sociale (25,4%, în special din pensie – peste 24%), din remitențe (22,3%) și activitatea individual agricolă (15%). Aspecte asemănătoare în repartizarea surselor de venit sunt prezente și în funcție de quintilă: ponderea activității salariale descrește în quintilele material neasigurate, pe când a surselor provenite din activitatea agricolă, prestații sociale și a remitenților este în creștere.

Lesne de înțeles este că activitatea salarială devine un factor determinant în prevenirea sărăciei și creșterii nivelului de trai, iar lipsa oportunităților de angajare în mediile rurale alimentează cercul vicios în menținerea sărăciei și stagnează evoluția și valorificarea potențialului uman. În plus, ponderea înaltă a alocațiilor statului pentru protecție socială denotă un grad foarte redus al competitivității capitalului uman, or acesta nu este apt să se asigure singur. Astfel de situație este caracteristică, în special, țărilor cu nivel scăzut al dezvoltării economice, iar excepție nu face nici Republica Moldova, care, potrivit Forumului

Economic Mondial (World Economic Forum), în urma estimării competitivității se află într-o perioadă de tranziție - de la economia bazată pe factori (prima etapă de dezvoltare economică) la creșterea eficienței economice (a doua etapă de dezvoltare economică), fiind în urma tuturor țărilor de referință abordate în prezentul articol.

Salariul, ca sursă de venit pentru populația salariată în Republica Moldova, se menține încă la cel mai mic nivel, inclusiv și în raport cu țările de referință. Astfel, dacă luăm în vizor indicatorii salariali importanți: *salariul mediu lunar net* (după taxele achitate) nu depășea 212 euro în 2017 (sau circa 4600 lei), fiind în creștere doar cu 10 euro față de anul 2013; iar cuantumul *salariului minim net* a evoluat de la 83 euro în 2013 la 96 euro (sau 2380 lei) în 2017 (Fig.5). O situație apropiată prezintă și Ucraina. În general, situația diferă între țările comparate, cu o accentuare ce deosebesc statele membre ale UE de cele din comunitatea CSI, ultimele suportând devalorizarea valutei naționale și respectiv micșorarea puterii de cumpărare a salariului. În comparație cu țările membre ale UE luate ca referință - Lituania, Letonia și România, atât salariul mediu, cât și cel minim în Republica Moldova este de trei ori mai mic decât media pentru aceste țări. Interesant este faptul că, în condițiile unui salariu mediu inferior în Moldova în comparație cu toate aceste țări, contribuțiile sociale din venitul salarial al populației (circa 31%) nu sunt cu mult mai mici decât valoarea medie a contribuțiilor în țările Europei (33,5%) și UE (34,3%), precum și în Ucraina, Serbia și Lituania.

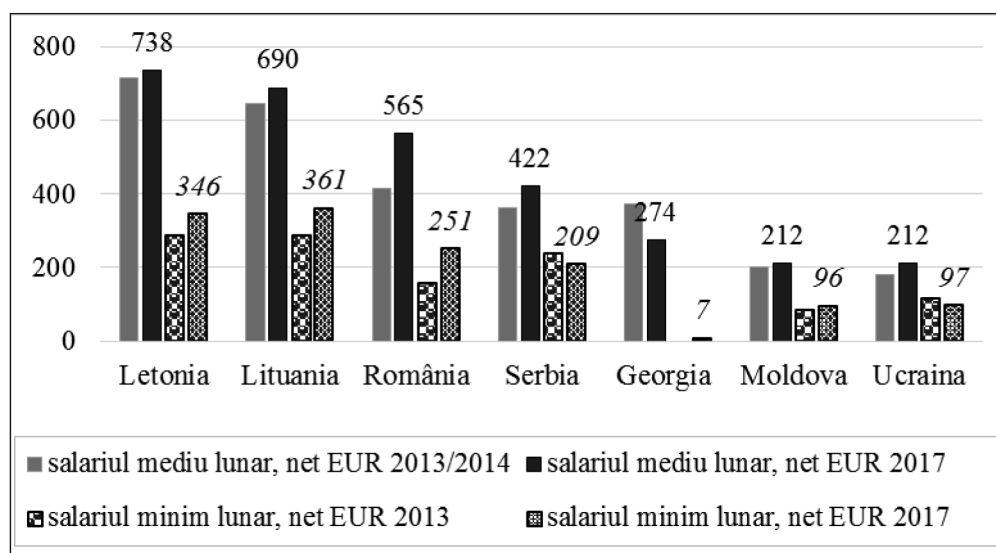

Fig. 5. Evoluția indicatorilor salariali în Republica Moldova și țările de referință (2013-2017)

Sursa: European and transcontinental countries by monthly average wage. <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained>; <https://www.reinischfischer.com/average-salary-european-union-2017>

În termeni relativi, însă, ca raport din salariul mediu lunar, se atestă că salariul minim garantat în Moldova nu diferă prea mult comparativ cu țările de referință, unde valoarea acestuia din salariul mediu oscilează între valoarea maximă de 52,3% în Lituania și minimă de 45% în România. Cu o dinamică pozitivă, către anul 2017 cuantumul salariului minim garantat în Moldova constituia 52% din salariul mediu

lunar (Tabelul 4). Dacă în anul 2013 salariul minim garantat era mai mic decât minimumul de subzistență pentru persoana ocupată, completând doar 82% din acesta, atunci către anul 2017 raportul s-a schimbat, cuantumul salariului minim fiind mai mare cu circa 20%.

Tabelul 4. Evoluția indicatorilor salariali în raport cu minimumul de existență, Republica Moldova

	2013	2017
Minimumul de existență pentru o persoană aptă de muncă, lei	1710,0	1984,5
Salariul mediu lunar net, lei	3072,2	4557,7
Salariu minim garantat, lei	1400	2380
Ponderea salariului minim garantat în valoarea minimumului de existență, %	81,9	119,9
Raportul dintre salariul minim și salariul mediu, %	45,6	52,2

Sursa: calculat în baza datelor BNS.

Potrivit statisticii oficiale, în anul 2017, fiecare al cincilea salariat avea un salariu de 2500 lei sau mai mic, iar ponderea celor cu un salariu ce depășește media pe țară este de aproape 40%. Ca sursă de venit, valoarea salariului rămâne, totuși, insuficientă pentru o viață decentă. În pofida evoluțiilor pozitive ale indicatorilor salariali, funcția de reproducere a salariului rămâne, totuși, foarte redusă în raport cu evoluția prețurilor și a valutei internaționale. În plus, în condițiile descreșterii ratei de ocupare și creșterii inactivității economice a populației apte de muncă, evident o bună parte a populației nu dispune de această sursă, fiind neintegrată pe piața muncii.

Veniturile salariale mici și oportunitățile sporadice de angajare în câmpul muncii constituie unul din factorii principali care determină exodul forței de muncă. Studiile atestă că peste 46% dintre migranții de muncă și circa 77% dintre persoanele care intenționează să plece la muncă peste hotare indică drept motiv al plecării salariul foarte mic [5]. Totodată, remiterile de peste hotare ale populației plecate au devenit un factor important de menținere a bunăstării populației la valorile actuale, or acestea constituie circa 17% din totalul surselor de venit ale populației. Potrivit estimărilor oficiale [7], în ultimii ani pe seama remitențelor se raportează o rată a sărăciei de două ori mai mică la nivel național. Statisticile naționale, dar și cele internaționale, permite să constatăm că circa un sfert din populație este în afara țării, Moldova fiind depășită în acest sens doar de Georgia. Ponderea veniturilor transferate de către migranți cuprinde 21,7% din PIB (în 2016), plasând Moldova în topul țărilor comparate (Fig. 6).

În contextul instabilității politice, economice și sociale din ultimii ani, creșterea dependenței populației de veniturile transferate de peste hotare de către cei plecați devine un factor al nesigurăței pe viitor și al vulnerabilității diverselor categorii în condițiile în care transferurile bănești din partea migranților deja sunt mai puține (ponderea acestora s-a micșorat în ultimii ani atât printre sursele de venit ale populației, cât și în PIB, ca urmare a stabilirii definitive și/sau reuniunii familiale în țara-gazdă sau a altor probleme de ordin economic.

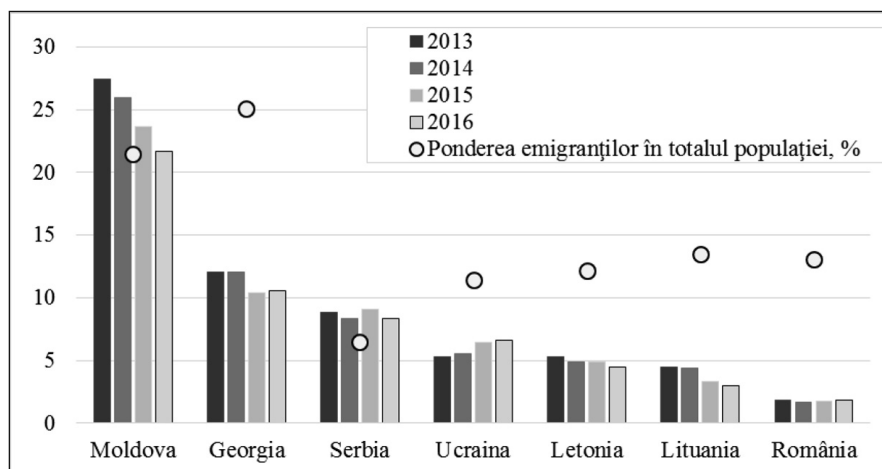

Fig. 6. Migrația și remitențele în țările comparate, ultimul an disponibil

Sursa: <https://migrationdataportal.org/data>; World Bank Development Economics Prospects Group, datele din 2015: www.worldbank.org

Trebuie de menționat, migrația de muncă are efecte profunde pe termen lung asupra întregului potențial uman din țară, afectând competitivitatea națională. Fluxul forței de muncă afectează productivitatea ca urmare a gradului scăzut de înlocuire între lucrătorii calificați și cei necalificați, iar remitențele devin o cauză a reducerii ofertei de muncă prin creșterea venitului de "rezervă". De altfel, studiile transnaționale [3] constată o legătură directă între ponderea remitențelor în PIB și rata de inactivitate a populației apte de muncă: creșterea cu 1% a remitențelor în PIB stimulează creșterea cu 0,3% a ratei de inactivitate economică. În Republica Moldova, migrația populației în vârstă activă este și o cauză a depopulării și intensificării îmbătrânirii demografice a țării. Aceasta provoacă consecințe economice și socio-demografice pentru viitor, or riscul de a se accentua vulnerabilitatea și inechitatea resimțită de către persoanele în vârstă, și nu doar, este foarte mare, în special în lipsa unui nivel de trai care ar satisface nevoile de viață ale persoanelor în vârstă, lipsa serviciilor comunitare, accesul și calitatea serviciilor medicale ș.a. Dacă în țările UE sistemele de pensii pot juca un rol important în combaterea sărăciei în rândul persoanelor în vârstă, în Republica Moldova vulnerabilitatea persoanelor în vârstă este generată de mărimea mică a pensiilor, care reprezintă principala sursă de venit pentru acest grup al populației. În 2016, mărimea medie lunară a pensiei a fost aproximativ cu 13% mai mică decât mărimea minimumului de existență a pensionarilor și cu 13,4% mai mică decât pragul sărăciei absolute.

În urma celor analizate, putem constata inegalitatea în distribuția veniturilor sau a bunurilor, care are consecințe serioase asupra acumulării de capital uman competitiv. Distribuția inegală a veniturilor predispune economia la crize, complică procesul de revenire și împiedică atingerea potențialului maxim. Bunăstarea populației influențează calitatea potențialului uman, de aceea orice obiectiv ce vizează dezvoltarea capitalului uman, inclusiv în vederea creșterii competitivității naționale, trebuie să aibă

drept punct de pornire ameliorarea calității și bunăstării vieții populației. Dezvoltarea politicilor ocupaționale, promovarea îmbătrânirii active și dezvoltarea politicilor în acest domeniu, perfecționarea sistemului de protecție socială, asigurarea unui trai decent al populației, inclusiv după retragerea de pe piața forței de muncă, suportul material prin majorarea venitului salarial ș.a. sunt unele din acțiunile ce trebuie realizate și eficientizate în creșterea bunăstării populației. Este important ca aceste instrumente să fie perfecționate și îmbunătățite continuu, inclusiv prin raportare directă la specificul categoriilor sociale, profilul sociodemografic prezent și în perspectivă a acestora, precum și evoluția necesităților în contextul transformărilor economice și demografice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Biroul Național de Statistică, www.statistica.md/public/files/serii_de_timp/venituri.../4.2.5.xls
2. Bunea C. Managementul dezvoltării umane durabile și indicatorii determinanți. Buletinul AGIR, 2007, nr.1.
3. Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe. International Monetary Fund, 2016.
4. Measuring living standard and poverty: Human Development Index as an alternate measure. https://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/gls_conf/glw_jahan.pdf
5. Migrant Workers: The Case of Moldova. ILO, Geneva, 2017.
6. Poverty and Shared Prosperity 2016. Talking on inequality. World Bank Group, 2016. <https://openknowledge.worldbank.org>
7. Raport privind sărăcia în Republica Moldova. MEC, 2015.
8. Standard Of Living Vs. Quality Of Life. <https://www.investopedia.com/articles/financial-theory/08/standard-of-living-quality-of-life.asp#ixzz5DWsXku57>
9. World Economic Outlook Database. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/>
10. World Social Protection Report 2014/15. Building economic recovery, inclusive development and social justice. ILO, Geneva, 2014.

DIFICULTĂȚI ÎN INTEGRAREA SOCIOPROFESIONALĂ A TINERILOR PE PIAȚA MUNCII

DIFFICULTIES IN SOCIO-PROFESSIONAL INTEGRATION OF YOUNG PEOPLE INTO THE LABOR MARKET

Inga Chistruga-Sinchevici, *doctor în sociologie,*
Institutul Național de Cercetări Economice
i_sinchevici@yahoo.com

Rezumat

Integrarea socioprofesională este un aspect prioritar din viața fiecărui tânăr și are implicații esențiale asupra consolidării potențialului uman. Articolul reflectă unele rezultate ale studiului, "Problemele-cheie în integrarea tinerilor în câmpul muncii" realizat de Centrul de Cercetări Demografice al INCE în parteneriat cu PNUD în cadrul Observatorului de Competențe axat pe tineri. În cadrul acestui studiu au fost chestionați tineri care activează în cadrul întreprinderilor autohtone nu mai mult de 3 ani și intervievați experți – angajatori. S-a constatat că integrarea tinerilor în câmpul muncii este un proces complex datorită situației pe piața muncii din țară. Rezultatele studiului atestă că principalele dificultăți ale tinerilor în integrarea în câmpul muncii sunt: fluxul mare de informație, necorespunderea teoriei însușite cu practica, insuficiența deținerii competențelor profesionale, necorespunderea dintre specialitatea obținută și postul de muncă, lipsa studiilor de specialitate, lipsa unui mentor etc. Carențele în formarea profesională a tinerilor creează unele dificultăți pentru angajatori, precum neîndeplinirea responsabilităților în termenii prevăzuți, ceea ce poate genera pierderi de resurse.

Cuvinte-cheie: piața muncii, tânăr, integrare socioprofesională, mentor, practica de specialitate, studii.

Summary

Socio-professional integration is an issue of priority in every young person's life and has crucial implications for strengthening human potential. This article reflects some results of the study Key Issues in the Integration of Young People into the Labor Market conducted by Center for Demographic Studies of NIER in partnership with UNDP within the „Youth-centered Skills Observatory” project. In this study were questioned young people who have been working in local enterprises for less than 3 years and were interviewed as well experts - employers. It has been found that youth employment is a complex process due to the situation on the local labor market. The results of the study revealed that the main difficulties of young people in integration into the labor market are: the rich flow of information, the inconsistency between learning theory and practice, the lack of professional skills, the mismatch between specialty of workers and held jobs, the lack of specialized studies, the lack of mentor etc. Weaknesses in education and vocational training of young people create many difficulties for employers, such as falling to meet the deadline, which may generate losses.

Keywords: labor market, young, socio-professional integration, mentor, specialist practice, studies.

Pe piața muncii din Republica Moldova, deja de mai mulți ani, se atestă o serie de dezechilibre substanțiale care îi afectează pe tineri. Lipsa locurilor de muncă de calitate, oportunitățile reduse de ascensiune profesională determinate de predominarea

întreprinderilor mici și mijlocii sunt factori care demotivează tinerii să se integreze pe piața locală a muncii. De asemenea, pe de o parte se înregistrează deficit de forță de muncă calificată, iar pe de altă parte, persoane cu un nivel înalt de calificare se angajează la locuri de muncă inferioare pregătirii lor profesionale.

Integrarea socioprofesională reprezintă procesul de asimilare a unei persoane în mediul profesional, de adaptare a acesteia la cerințele de muncă și comportament ale colectivului în cadrul căruia lucrează. Integrarea mai înseamnă atingerea performanțelor profesionale (tehnice) așteptate și “normalizarea” relațiilor sociale cu restul angajaților, adică relații asemănătoare cu cele ale angajaților cu vechime. Necesitatea perioadei de integrare are la bază faptul că orice individ care își schimbă locul de muncă este supus unei presiuni psihologice, astfel, fiind nevoit să-și demonstreze calitățile în noul colectiv. Obiectivele integrării socioprofesionale sunt: asimilarea noului angajat în mediul profesional; acomodarea noului angajat la tradițiile echipei de lucru; adaptarea la noile sarcini de muncă și comportament ale colectivului în cadrul căruia lucrează; cunoașterea specificului și a exigențelor procesului de lucru; acumularea succesivă a deprinderilor practice până când randamentul activității noului angajat este conform cerințelor [5, p. 3-4].

Integrarea socioprofesională a tinerilor în câmpul muncii este asigurată de capacitatea lor de adaptare, aceasta reprezentând dorința și abilitatea de a schimba factori personali (cunoștințe, competente, abilități, dispoziții și comportamente) pentru a face față cerințelor situației, fie prin anticipare proactivă, fie prin flexibilitate reactivă. Persoanele adaptabile sunt dispuse să schimbe factorii personali - cunoștințele, competențele, abilitățile, dispozițiile, comportamentele. Patru componente sunt incluse ca resurse ale capacității de adaptare: preocuparea pentru viitor ca angajat, controlul asupra viitorului vocațional, curiozitatea de a explora scenarii de viață viitoare și încrederea de a urma propriile obiective [6, p. 14-21]. Specific comportamentului adaptiv al tinerilor este utilizarea capitalului familial (ajutorul părinților sau asistența rudelor influente). Dar acest mecanism de adaptare socială de succes nu este disponibil tuturor tinerilor [10].

În articol sunt prezentate unele rezultate ale studiului *Problemele-cheie în integrarea tinerilor în câmpul muncii* realizat de Centrul de Cercetări Demografice al INCE în parteneriat cu PNUD în cadrul Observatorului de Competențe axat pe tineri. În cadrul acestui studiu au fost chestionați 620 de tineri care activează în cadrul întreprinderilor autohtone nu mai mult de 3 ani și intervievați 26 de experți – angajatori. Perioada de interviuare a fost octombrie 2017.

Studiile în domeniu relevă că presiunea, dezintegrarea socială și stagnarea economică reprezintă factori care contribuie ca procesul de trecere a populației de la instruire la încadrarea în câmpul muncii să fie problematic [1]. Mai mult decât atât, pentru cei mai vulnerabili tineri, tranziția eșuată de la școală la locul de muncă poate duce chiar și la excludere socială. Extinderea procesului de tranziție poate produce efecte asupra altor aspecte de viață ale tinerilor, precum asigurarea unui trai independent de părinți sau formarea familiei. În acest context, facilitarea acestei tranziții este o sarcină majoră atât pentru sistemul educațional, cât și pentru angajatori.

Din perspectiva tinerilor, cea mai serioasă problemă în integrarea profesională este fluxul mare de informații (44,9%) pe care trebuie să-l asimileze pentru a îndeplini cu succes sarcinile de serviciu. Acest lucru este confirmat și de angajatori, care susțin că acordă un volum mai mare de timp și că suportă cheltuieli în instruirea suplimentară a tinerilor odată cu angajarea acestora. *”Investim timp și resurse în pregătirea noilor angajați, fiindcă constatăm discrepanțe în ceea ce privește cerințele noastre.”* *”Se investește zilnic în instruire, ceea ce ia timp și resurse”*. Cunoștințele obținute nu vor fi utile persoanei doar în activitatea actuală, dar, probabil, și în cea ulterioară. Aceasta înseamnă că pentru angajator asemenea investiții sunt foarte riscante, pentru că un angajat, după ce a terminat formarea, își poate oferi serviciile într-o altă organizație, dacă i se promite termeni mai favorabili.

O altă problemă menționată de tineri este necorespunderea teoriei însușite cu practica (16,1%), ceea ce înseamnă că elevii și studenții nu au fost învățați să aplice în practică teoria învățată. Același lucru a fost subliniat și de angajatori, care susțin că nu se bazează doar pe cunoștințele acumulate de tineri în instituția de învățământ. *”Deseori nu corespunde viziunea celor din instituțiile de învățământ cu realitatea din compania noastră - echipamente, tehnologii”*. *”Pentru noi, problema e că practica care o fac la universitate nu este calitativă, dacă ar avea un centru unde ar fi instalate tehnologii noi, ar fi minunat. Dacă învață ceva teorie, îndată să meargă să vadă și în practică cum funcționează”*.

În mare parte, angajatorii s-au declarat nemulțumiți de nivelul de pregătire profesională al tinerilor angajați. Transformarea învățământului universitar în scurt timp dintr-un învățământ de elită într-un învățământ superior de masă a contribuit la creșterea numărului de absolvenți care nu au format competențe solicitate pe piața muncii. Astfel, mai multe instituții de învățământ înmatriculează la studii pe orice tânăr care achită taxa, dar nu are intenții serioase de a însuși materialul predat. În acest context, este necesar să subliniem că procesul educațional presupune pentru tineri mai multe costuri: educația necesită timp, presupune resurse financiare, fiind vorba atât de costuri directe (taxa de instruire, cărți etc.), cât și indirecte (în timpul formării profesionale cel mai adesea tinerii nu muncesc sau muncesc un timp redus); beneficiile obținute din educație nu pot fi obținute imediat; educația mai presupune și costuri morale (studierea poate fi dificilă sau neinteresantă, trebuie să te dezici de timpul liber) [9, p. 127].

Caracteristic situației din domeniul educațional al Republicii Moldova este că principalul impediment în modernizare este finanțarea insuficientă a învățământului. Aceasta generează un cerc vicios, învățământul este subfinanțat, deoarece economia înregistrează un nivel scăzut de dezvoltare. Și invers, criza social-economică se aprofundează, deoarece sistemul educațional nu are puterea necesară să promoveze modernizarea societății. Nivelul scăzut de finanțare a avut consecințe negative asupra dezvoltării sistemului educațional, cum ar fi plecarea cadrelor didactice tinere și a celor calificate; lipsa motivării cadrelor didactice; învechirea bazei tehnico-didactice și insuficiența materialelor didactice noi; înrăutățirea condițiilor de studii [7, p. 35].

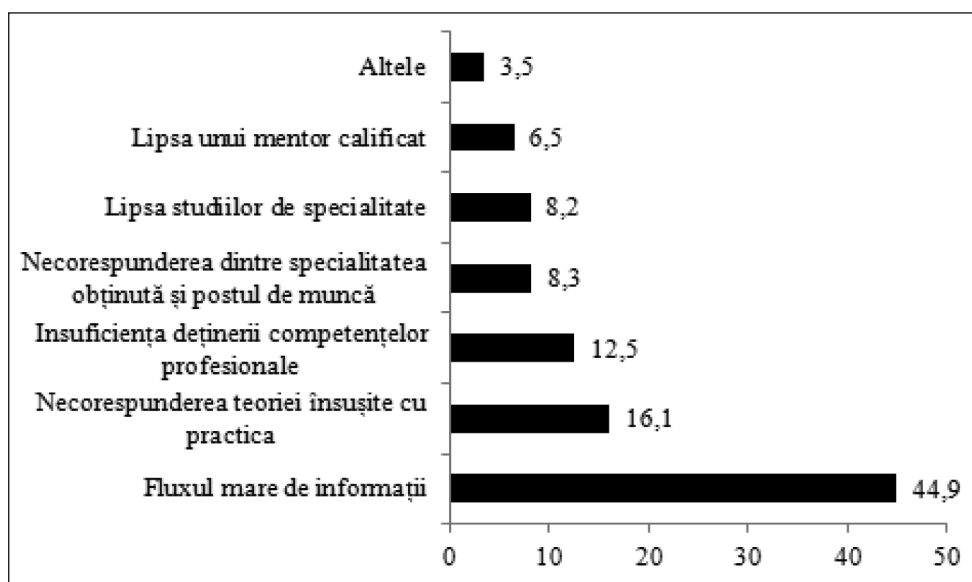

Fig. 1. Dificultățile cu care se confruntă tinerii în integrarea profesională

Sursa: Studiul *Problemele-cheie în integrarea tinerilor în câmpul muncii* realizat de CCD (2017).

Vom sublinia că lipsa de laboratoare de instruire practică, cu echipamente vechi sau uzate, nu permit dobândirea calificărilor și competențelor cerute pe piața muncii. Atelierele de producere nu sunt dotate cu echipamentul și tehnica necesară. Astfel, baza tehnico-materială a laboratoarelor instituțiilor de învățământ nu corespunde deseori proceselor tehnologice reale din unitățile economice. Personalul care predă în ateliere, în mare parte, nu a lucrat niciodată în condiții reale de producere. De asemenea, numărul de ore alocate conform curriculumului pentru lucrul în ateliere și lucrul în producere din durata studiilor este redus. Cele relatate mai sus argumentează ideea că instituțiile de învățământ trebuie să ofere o pregătire profesională inițială și pe parcursul întregii vieți (*life long learning*) de calitate în concordanță cu cerințele actuale și viitoare ale pieței muncii [2, p. 32].

În concepția tinerilor, insuficiența deținere a competențelor profesionale s-a poziționat pe poziția a treia. Angajatorii, de asemenea, susțin că există curențe severe la acest capitol. În acest sens, au subliniat că principalele competențe profesionale pe care trebuie să le dețină un tânăr ca să se integreze cu succes în companie sunt: comunicare interpersonală, analiză, cunoașterea aspectelor teoretice de specialitate de bază, perfecționare continuă, gândire logică, cunoașterea lucrului la calculator, posedarea limbilor străine, cunoașterea programelor computerizate de lucru (1C), cunoașterea utilajului și îndeplinirea sarcinilor rapid și calitativ, capacitatea de a respecta termenii de îndeplinire a unei sarcini (*dead-lineuri*).

Managerii departamentelor resurselor umane intervievați au pus accent pe abilitățile personale, motivând prin faptul că cele profesionale pot să le dezvolte în procesul de muncă. *”Nu este nevoie să posede, noi îl învățăm pe parcurs”*. Cele mai importante calități personale pe care trebuie să le posede un tânăr specialist sunt: dorința de a învăța, receptivitate, activism, dorința de a munci, punctualitate, loia-

litate, responsabilitate, amabilitate, rezistență la stres, lucrul în echipă, hărnicie, negociere, corectitudine, seriozitate, sociabilitate, dedicație, onestitate, orientare spre rezultat, flexibilitate, ambiție, perseverență, viziuni personale clare de perspectivă, pozitivism, disciplină, aspect exterior plăcut, inițiativă, politețe, respect, inteligență, spirit de observație, motivare, ordonare și să nu creeze conflicte. Unii intervievați au menționat că nu solicită nici un anumit fel de competențe din cauza deficitului de personal. ”La început îi angajăm pe toți pentru un termen de 3 zile, nu avem o listă de cerințe, fiindcă suntem mereu în criză de angajați”.

Rezultatele experimentului **Competențele personale pentru o carieră de succes: autoevaluările tinerilor și solicitările angajatorilor** desfășurat în cadrul Observatorului de Competențe axat pe tineri de către Centrul de Cercetări Demografice din cadrul INCE denotă că tinerii își supraevaluează nivelul de deținere a competențelor personale și că există discordanțe între opiniile tinerilor și cele ale angajatorilor (Tabelul 1). Conform autoaprecierilor, competențele personale care le sunt dezvoltate cel mai mult sunt: personalitate prietenoasă, punctualitate, organizare, adaptare/flexibilitate, lucrul în echipă și automotivare. Competențele personale care cel mai puțin le dețin sunt: negocierea, coordonarea echipelor și soluționarea problemelor complexe.

Tabelul 1. Opiniile tinerilor și ale angajatorilor cu privire la nivelul de posesare a competențelor personale de către tineri

Competența personală	Ce spun angajatorii	Ce spun tinerii
Personalitate prietenoasă	5,01	5,46
Adaptabilitate/flexibilitate	4,78	5,12
Proactivitate	4,52	4,98
Punctualitate	4,79	5,36
Organizare	4,77	5,15
Automotivare	4,61	5,0
Inteligență emoțională	4,60	4,91
Coordonarea echipelor	4,17	4,71
Lucrul în echipă	4,89	5,07
Negociere	4,33	4,60
Comunicare interpersonală	4,87	4,93
Creativitate	4,56	4,97
Gândire analitică	4,76	4,89
Soluționarea problemelor complexe	4,60	4,73

Sursa: Experimentul Competențele personale pentru o carieră de succes: autoevaluările tinerilor și solicitările angajatorilor desfășurat în cadrul Observatorului de Competențe axat pe tineri de către CCD.

Lipsa cererii pe piața muncii contribuie ca mai mulți tineri absolvenți să accepte locuri de muncă care sunt departe de educația lor profesională. În acest context, 8,3% din tinerii chestionați au menționat problema necorespunderii dintre specialitatea căpătată și postul de muncă. Astfel, se impune diversificarea ofertei pe piața muncii, deoarece oferta locurilor de muncă pentru tineri, în special pentru cei fără o pregă-

tire adecvată, este limitată în comerț, construcții, croitorie, alimentație publică etc. Necorespunerea specialiștilor care absolvec facultățile cu cererea de pe piață duce la descurajarea studenților în a depune efort pe durata anilor de studii.

Unii tineri, atunci când nu își pot găsi un loc de muncă, aleg să-și continue studiile, obținând un nivel din ce în ce mai înalt de calificare. Acest lucru accentuează supralificarea acestora în raport cu postul pe care îl vor ocupa în cele din urmă. Astfel, acolo unde există un număr mare de absolvenți de studii superioare are loc o inflație a cerințelor de pregătire, transformând posturile care în trecut nu necesitau studii superioare în posturi pentru care obținerea acestora a devenit un standard [6]. Studiile naționale reflectă că nu toți tinerii cu studii își găsesc locuri de muncă conforme cu nivelul lor de pregătire; 29,1 la sută dintre tineri au o calificare superioară față de locul de muncă pe care îl au [3, p. 3-4].

O altă problemă menționată frecvent de angajatori este imprevizibilitatea tinerilor. *”Am avut situații de imprevizibilitate și niciodată nu este o explicație logică în așa situație”. ”Sunt angajați care nu ne anunță că mâine pleacă din țară”*. În acest context, subliniem că întreprinderile nu dispun de pârghii de control asupra fluctuației, neavând instrumente de a obliga angajații să nu plece din întreprindere mai ales după ce aceștia au beneficiat de instruire.

Conform unor angajatori, mulți tineri au pretenții de statut și de salariu nerealiste pentru nivelul lor de pregătire. Unii dintre ei au o percepție mai degrabă critică asupra modului în care se raportează tinerii față de piața muncii, considerând că ar trebui să fie mai realiști și să-și limiteze așteptările de la locul de muncă în contextul economiei actuale. *”Au dorință de promovare într-un termen extrem de mic în condițiile lipsei de cunoștințe”. ”Avem cerințe salariale mari din partea lor, dar de oferit nu au ce oferi”*. În cazul în care pretențiile financiare ale candidaților sunt mai mari decât ceea ce oferă companiile, însă nivelul de pregătire al acestora este foarte bun, angajatorii le oferă suma care se solicită. *”Sunt și situații când se cere mai mult decât este preconizat iar persoana este capabilă, e clar că putem să-i oferim mai mult. Este destul de dificil de găsit un specialist bun”*. Acest lucru confirmă că este mult mai puțin costisitor pentru o companie să aștepte momentul potrivit pentru a angaja un specialist cu experiență decât să investească într-un tânăr nepregătit.

O serie de angajați consideră că tinerilor le lipsește capacitatea de organizare, precum și cea de responsabilitate, unii subliniind că am putea vorbi despre copiii din ”generația nouă”. *”Mă refer la copiii din 1998 încoace. Nu le este dezvoltat simțul responsabilității, să știe că pe lângă drepturi mai sunt și obligațiuni”*. *”Mulți din start manifestă indiferență în legătură cu poziția propusă, lipsește interesul real de a munci”*. *”În general, tinerii nu vin la lucru, sunt pasivi”*. Mai mulți angajatori au subliniat că situația socioeconomică din societate i-a afectat pe tineri în felul lor de a fi și a se manifesta. *”Multe lucruri trebuie să fie altoite în familie, în școală, în facultate. Copiii se educă în timp și învață exemplele de la cineva. Foarte mulți copii, acum apți de muncă, au crescut cu bunici, aceasta este situația. Este un complex de motive”*. Am putea menționa că tinerii nu mai cunosc „sanctitatea” conceptului de muncă și că ei doresc să facă doar activități care înseamnă ceva pentru ei, care-i fac să se simtă bine și care produc rezultate.

O problemă frecvent vehiculată de către angajatori specifică tinerilor angajați este fluctuația. Unul din motivele cel mai des invocate este emigrarea peste hotare. *”Din păcate, plecarea peste hotare este acum un trend”. ”Tineretul care vine să se angajeze, dar și persoanele cu vârsta de până la 40 de ani, sunt în așteptarea pașaportului românesc. Noi chiar îi întrebăm dacă au deja acest act”*. Pentru tinerii de azi este mult mai ușor să plece peste hotare, în comparație cu migranții din primele valuri. Printre factorii care facilitează exodul fac parte rețelele sociale ale cetățenilor moldoveni aflați în străinătate, procesul de reîntregire a familiei peste hotare, tratatele bilaterale ale Republicii Moldova în domeniul educației, recunoașterea diplomelor, programele de schimb academic și de studii postuniversitare, precum și mai multe cetățenii deținute de către mulți absolvenți [8, p. 62]. Încă în perioada 2010-2011, Republica Moldova a obținut numai 2 puncte la indicatorul exodul creierelor calculat de Forumul Economic Mondial, pe o scară de la 1 la 7 (unde 1 semnifică persoanele înalt calificate care pleacă peste hotare în căutarea unor posibilități mai mari de valorificare a abilităților lor, iar 7 - țara de origine oferă oportunități excelente potențialului uman) [4].

În unele situații fluctuația tinerilor este determinată de specificul activității, care presupune un orar de muncă încărcat. *”Angajații noștri foarte des trebuie să se rețină peste program”*. Alții, din cauza lipsei posibilităților de avansare profesională și identificării altor oportunități. *”Suntem un domeniu unde nu prea poți să crești profesional și acesta este un motiv de ce persoanele pleacă”*. Majoritatea afacerilor ce activează în regiunile Republicii Moldova sunt micro și mici. Acest fapt oferă posibilități limitate de a construi o carieră pe oportunități reale și percepute de către tineri ca fiind atractive.

În acest context, subliniem că mai mulți angajatori au menționat că nu dispun de personal suficient pentru dezvoltarea în continuare a întreprinderii cu succes. *”În comparație cu 3-4 ani în urmă, acum e foarte greu să recrutezi persoane. Chiar și numărul CV-urilor pe care le primim este cu mult mai mic decât acum 3-4 ani, aproape în jumătate”*. Din cauza deficitului de personal, anumitor sarcini contractuale asumate în anumiți termeni stabiliți nu sunt îndeplinite la timp.

Succesul integrării socioprofesionale propriu-zise a tânărului în mediul profesional și organizațional poate scădea nivelul fluctuației de personal. Rolul decisiv în acest context îl are organizația prin punerea la dispoziția tânărului a unei perioade de mentorat adaptată la specificul activităților solicitate de către postul de muncă ocupat. 6,5% dintre tineri au menționat că lipsa unui mentor calificat le-a îngreunat procesul de integrare profesională. Tinerii care beneficiază de acest avantaj se dovedesc a fi adaptați la un nivel mult mai înalt în cadrul organizației.

Majoritatea angajatorilor intervievați au menționat că practică numirea mentorilor pentru tinerii angajați. Cel mai adesea drept mentori sunt numiți șefii de secție, de departament. *”Mentorii, de obicei, sunt șefii lor, și nu doar pentru tinerii specialiști, ci pentru orice angajat nou. Avem plan de formare individuală care îl transmitem șefului, el îl informează și el îi este și mentor”*. *”În perioada de probă angajații dispun de mentori. Mentorii au și funcțiile lor, dar sunt și plătiți suplimentar pentru mentorat”*. Cei care nu implementează asemenea practică au motivat că nu dispun de fonduri suplimentare pentru a plăti munca mentorilor și că nu este posibil datorită specificului procesului de producere. Atașarea tânărului pe lângă un specialist cu experiență are efecte

asupra productivității muncii acestuia, diminuând-o, fiind nevoie de timp pentru a verifica și a reface, în unele cazuri, munca tânărului. În majoritatea cazurilor, tinerii nu-și dau seama de asemenea investiții pe care le acceptă angajatorul.

Organizarea unor tehnici complete pentru adaptarea angajaților, precum și evaluarea eficacității procesului de adaptare, poate contribui la obținerea de rezultate semnificative pentru companie. În anumite întreprinderi se întreprind diverse măsuri cu scopul de a facilita procesul de integrare a tinerilor angajați. *”Este un curs de inducție la început, în care se face prezentarea întreprinderii, structura departamentelor, principiile de bază, politica de calitate, mediul ambiant. Deja în interiorul departamentului există programul de integrare, se face cunoștință cu procesele, procedurile și persoanele cu care ulterior va lucra”*. În alte instituții au fost create unele centre de instruire profesională ce au scopul de a forma profesional noii angajați, dar și de a facilita procesul de integrare profesională. *”În cadrul centrului avem un psiholog, care organizează seminare cu persoanele noi angajate. La aceste seminare ei petrec diferite concursuri, jocuri care îi ajută să se cunoască unul pe celălalt. Pe ei îi instruiesc merceologii, când apar produse noi le demonstrează, le explică”*.

S-a remarcat și faptul că nu este obligatoriu ca tinerii angajați să dețină experiență de muncă înainte de a se angaja în companie. *”Nu este obligatoriu experiența de muncă, pentru că experiența se face aici, pe loc”*. Unii au accentuat că obligativitatea deținerii experienței profesionale depinde de poziția la care se accede. *”Un șef de echipă sau alte funcții de conducere necesită experiență. La aceste poziții, de regulă, promovăm din cadrul companiei și nu angajăm extern. Aceasta este și o metodă de stimulare pentru angajații noștri”*. Totodată, este remarcabil faptul că angajatorii intervievați au menționat că nu țin cont de criteriul vârstă atunci când există oportunități de avansare profesională. *”Nu contează dacă este tânăr sau în vârstă. Depinde de rezultate, de cum se manifestă, ce autoritate are în echipă. Mulți din cei care ocupă în prezent funcții importante au început de la funcții simple”*.

Unii angajatori au menționat că conlucrează cu instituțiile de învățământ în scopul îmbunătățirii procesului de pregătire a viitorilor specialiști. În perioada 2010-2011, colaborarea dintre universități și sectorul privat din Republica Moldova a fost evaluată de Forumul Economic Mondial cu 2,7 puncte din 7 (7 reprezintă nota maximă, ce exprimă o relație strânsă de colaborare) [4]. Unele studii naționale au evidențiat că majoritatea absolvenților/studentilor (60,9%) nu cunoșteau despre niciun fel de conlucrare dintre instituția absolvită cu agenții economici. Comunicarea dintre sistemul de educație profesională și mediul de afaceri este una defectuoasă. Companiile așteaptă ca instituțiile de învățământ profesional să ofere calificări adecvate absolvenților, iar cadrele didactice vor, la rândul lor, ca agenții economici să se implice în toate tipurile de formare profesională [8, p. 42-43].

De regulă, colaborarea dintre instituțiile de învățământ și agenții economici presupune organizarea stagiilor de practică. Majoritatea angajatorilor intervievați au menționat că organizează stagii de practică pentru studenți, fiindcă aceasta este o modalitate de a-și suplini necesarul de personal. Unii agenți economici nu vor să ia la practică studenți, deoarece aceasta presupune timp suplimentar, responsabilitate, sau că accesul la informațiile companiilor este strict restricționat.

O altă metodă de conlucrare dintre agenții economici și instituțiile de învățământ constă în oferirea de echipamente pentru instruirea practică. Unii angajatori economici care au participat la studiu au subliniat că donează echipamente, fie chiar și relativ învechite, instituțiilor de învățământ. *”La UTM am participat la amenajarea unor săli cu echipamente care au fost scoase din uz, dar care au fost date ca modele”*. Aceasta este însă o practică puțin răspândită, de obicei, companiile stochează echipamentul învechit pentru piese de schimb sau pentru reciclare.

Problemele de integrare socioprofesională încep uneori cu mult înainte de angajare, în momentul alegerii unei specialități de către student. Unele probleme ce țin de integrarea socioprofesională a tinerilor în câmpul muncii ar putea dispărea dacă s-ar introduce în programul școlar, *”Orientarea profesională”* ca disciplină școlară separată. Împreună cu diriginții, în orientarea profesională a copiilor, se implică și psihologul instituției, care se ocupă de realizarea de teste specifice. Prin introducerea orientării profesionale în instituțiile de învățământ elevii/studentii s-ar informa despre profesiile cerute pe piață, cerințele angajatorilor și specificul profesiei pentru care optează. La moment, unii tineri, atunci când aleg o profesie, nu cunosc adesea caracteristicile de bază, cerințele față de această profesie și perspectivele asociate acestei profesii. *”Tinerii duc lipsă de o oarecare consiliere, sfaturi, mulți din ei au părinții peste hotare și nu au un îndrumător. Ei absolvesc universitatea și nu-și dau seama că ar putea să vină la noi să aplice, până când nu te duci și-i chemi. Mulți din ei chiar aleg să nu finalizeze studiile, căci își imaginează că nu vor găsi de lucru în Republica Moldova, ceea ce nu este corect”*. *”Astăzi este foarte multă informație și în așa caz tu nu știi ce să alegi, de aceea ar fi bine ca în școli să fie servicii de orientare profesională cu specialiști în domeniu care să-i ajute, să-i direcționeze către ceea ce le-ar plăcea să facă sau ce ar ști să facă. Să-i descopere pe ei ca personalitate, cu competențe, în ce domeniu ar putea ei să facă față”*. În situația actuală, mai mulți studenți în timpul procesului de studiu nu au o idee reală despre viitoarea profesie, motiv pentru care nu activează conform specialității.

În concluzie, menționăm că pe piața muncii apare un cerc vicios. Pe de o parte, multe companii se plâng că nu găsesc candidați potriviți pentru pozițiile pe care le au libere. Pe de altă parte, mulți candidați nici nu aplică sau nu iau în serios ofertele de pe piața muncii. Orientările migraționiste înalte ale tinerilor, sistemul de rețele sociale existent, accesibilitatea crescută a pieței muncii internaționale prezintă impedimente în integrarea tinerilor pe piața muncii din Republica Moldova. Deținerea insuficientă a competențelor personale și profesionale ale tinerilor creează impedimente în activitatea întreprinderilor în care activează – neonorarea termenelor de execuție, efectuarea unui volum de muncă mai redus etc. Cu toate că sunt inițiate unele parteneriate dintre instituțiile de învățământ și angajatori în scopul ameliorării nivelului de pregătire profesională, se atestă totuși lacune în deținerea cunoștințelor teoretice și practice de către absolvenți, adică în formarea unei forțe de muncă competente.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Atchoarena D. The transition of youth from school to work: issues and policies. UNESCO: International Institute for Educational Planning. 2000.
2. Buciuceanu-Vrabie M., Gagauz O. Tinerii pe piața muncii din Republica Moldova: competențe și aspirații. Chișinău, 2017.
3. Ganta V., Shamciyeva L. Tranziția tinerelor și tinerilor spre piața muncii în Republica Moldova. Biroul Internațional al Muncii, Geneva, 2016.
4. Global Competitiveness Report: 2010-2011, World Economic Forum.
5. Integrarea socioprofesională a noilor angajați în autoritățile publice. Material instructiv-metodologic. Chișinău, 2009.
6. Searle R. ș.a. Ce cunoaștem despre ratele de angajare ale tinerilor: Sinteză de cercetare și de bune practici. www.siop.org/WhitePapers/YouthEmploymentFullRomanianTRANSLATION.pdf
7. Secrieru D. Integrarea sistemului educațional din Republica Moldova în spațiul European.
8. Sințov R., Cojocaru N. Evaluarea legăturilor dintre educație, formare și migrația forței de muncă în Republica Moldova. Chișinău, 2013.
9. Гневашева В.А. Молодежь России: особенности профессионального становления. Москва, 2012.
10. Коршунов А. Адаптационные стратегии российской молодежи на рынке труда. www.teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhumala/.../korshunov.pdf

**ROLUL REMITENȚELOR ÎN SPORIREA NIVELULUI
ȘI ÎMBUNĂTĂȚIRII CONDIȚIILOR DE TRAI ALE GOSPODĂRIILOR
CASNICE MIGRAȚIONISTE DIN REPUBLICA MOLDOVA**

**THE ROLE OF REMITTANCES OF LEVEL INCREASING AND IMPROVING
THE LIVING CONDITIONS OF MIGRATION HOUSEHOLDS
OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA**

**Anatolii ROJCO, doctor în economie,
Institutul Național de Cercetări Economice
rojco@mail.ru**

Rezumat

Actualitatea temei de cercetare este condiționată de faptul că migrația de muncă a cetățenilor Republicii Moldova influențează în mare măsură situația socioeconomică a țării. Scopul cercetării constă în evaluarea comparativă a nivelului și condițiilor de trai ale membrilor gospodăriilor casnice care primesc / nu primesc remitențe. În procesul de cercetare au fost utilizate următoarele metode: analiză, sinteză, statistică, monografică, comparație, analogică, modelare. Principalele rezultate ale studiului sunt analiza dinamicii volumului remitențelor și raportul acestora cu PIB, calculate la membru gospodăriei casnice care primește / nu primește remitențe: evaluarea nivelului și structurii veniturilor disponibile și cheltuielilor de consum, asigurării cu spațiul locativ și comodități comunale, dotarea cu obiecte de folosință îndelungată, altor indicatori ce caracterizează nivelul și condițiile de trai.

Cuvinte-cheie: migrația forței de muncă, remitențe, venituri disponibile, cheltuieli de consum, asigurarea cu locuințe și comodități comunale, dotarea cu obiecte de folosință îndelungată, autoaprecierea stării de sănătate, nivelul de sărăcie.

Summary

The actuality of the research subject is determined by the fact that the labor migration of Moldovan citizens influences a lot the socio-economic situation of the country. The purpose of the research is to compare the level and living conditions of members of households who are receiving/ is not receiving remittances. In the research process, were used the following methods: analysis, synthesis, statistics, monographic, comparison, analog, and modeling. The main results of the study are the analysis of the dynamics of the remittances volume and their ratio to GDP, calculated for each householder who is receiving/ is not receiving remittances: the assessment of the level and structure of available incomes and consumption expenditures, housing and communal amenities, for long-term use, other indicators that characterize the level of living conditions.

Keywords: labor migration, remittances, available income, consumer spending, housing and communal amenities, endowment with long-term objects, health self-estimation, poverty level.

In prezent, migrația de muncă externă în Republica Moldova într-o măsură din ce în ce mai mare este supusă influenței tendințelor globale. Una din aceste tendințe este creșterea volumelor transferului banilor emigranților la muncă și sporirea rolului acestora în creșterea nivelului de trai al membrilor gospodăriilor casnice ale emigranților din Moldova.

Conform definiției Organizației Internaționale pentru Migrație, remitențele sunt transferuri de mijloace bănești în numerar pe care migranții la muncă le trimit rudelor

în țara de origine. Remitențele contribuie la stabilitatea economică a familiilor și statelor. În Ziua Internațională a Remitențelor adresate familiilor (16 iulie 2016), președintele Fondului Internațional pentru Dezvoltare Agricolă (International Centre for Trade and Sustainable Development), Kanayo Nwanze, a declarat: „Remitențele adresate rudelor prezintă un ajutor de salvare, în special pentru zeci de milioane de familii care locuiesc în societăți instabile și postconflictuale. Remitențele pot ajuta la restabilirea structurii societății, pot da un imbold pentru dezvoltarea economică și de aduce stabilitate necesară pentru viitorul promițător”. Potrivit lui Kanayo Nwanze, pentru eradicarea sărăciei în cadrul realizării Agendei în domeniul dezvoltării durabile pentru perioada până la anul 2030 (aprobată de către membrii ONU în septembrie 2015), suma totală a remitențelor adresată de migrații în țările lor de origine, va atinge 7,5 tril. dolari SUA [1].

Cercetarea problemei transferurilor bănești ale migrațiilor la muncă se efectuează de către un șir de organizații internaționale – Organizația Internațională pentru Migrație, Organizația Internațională a Muncii, Bancă Mondială. În Moldova, această problemă este în centrul atenției atât a societății științifice și a experților, cât și a societății civile în întregime. Principala atenție a fost acordată fenomenului migrației forței de muncă din Republica Moldova [2, 3], evaluării dimensiunilor acesteia [4, 5], migrației de muncă a tineretului [6, 7], integrării migrațiilor de muncă moldoveni în țările Uniunii Europene [8, 9], problemei de reîntoarcere a migrațiilor de muncă în Patria lor [10, 11], consecințelor negative ale migrației forței de muncă [12, 13].

În același timp, cercetarea impactului remitențelor asupra nivelului și condițiilor de trai ale gospodăriilor casnice care primesc remitențe nu au avut o dezvoltare corespunzătoare. Mai multe publicații la această temă abordează doar anumite aspecte ale acestui proces. Prin urmare, subiectul acestui articol, dedicat evaluării rolului remitențelor în sporirea nivelului și îmbunătățirea condițiilor de trai ale membrilor gospodăriilor casnice migraționiste, este destul de actual. Ipoteza cercetării, rezultatele căreia stau la baza acestui articol, constă în faptul de a arăta că fluxul remitențelor contribuie la sporirea nivelului consumului, economiilor, precum și a investițiilor în educație și ocrotirea sănătății a rudelor migrațiilor. Condițiile de trai ale acestora sunt mai bune și nivelul de sărăcie este mai scăzut decât la gospodăriile casnice (GC) care nu primesc remitențe. În procesul de cercetare au fost utilizate următoarele metode: analiză, sinteză, comparație, monografică, statistică, modelare, analogică. Calculele care confirmă pe deplin ipoteza cercetării au fost efectuate de autor în baza Cercetării Bugetelor Gospodăriilor Casnice (CBGC) realizate de Biroul Național de Statistică.

Realizarea măsurilor în cadrul politicii sociale actuale încă nu asigură un nivel decent și condiții de trai populației, ca urmare, Republica Moldova este una din cele mai sărace țări din Europa. La particularitățile sărăciei se referă fenomenul „lucrătorilor săraci”, când în categoria săracilor nimeresc nu numai grupele de populație tradițional vulnerabile (persoanele economic inactive, șomerii și angajații cu program de muncă redus), dar și lucrătorii calificați. În Republica Moldova, în multe cazuri existența locului de muncă nu garantează „ieșirea” omului din starea de sărăcie. Aceasta se determină prin faptul că în țară este un nivel extrem de scăzut de remunerare a muncii. În prima jumătate a anului 2017 salariul mediu lunar nominal (recalculat în dolari SUA la cursul oficial de schimb) a constituit 287 dolari, ceea ce este de 2,3 ori mai puțin decât în Rusia, de 1,5 ori decât în Kazahstan, de 1,4 ori decât în Belarus și de 1,3 ori decât în Armenia.

Și mai mare este discrepanța dintre nivelul salariului în Republica Moldova și remunerarea muncii în țările Uniunii Europene.

O astfel de situație este urmare a politicii de restrângere a creșterii salariilor, realizate în Republica Moldova. Ca rezultat, persoanele lucrătoare care ar trebui să fie îndestulate nimeresc în rândurile persoanelor nevoiașe, existența serviciului și salariului nu le salvează de sărăcie. Acest model specific al sărăciei, fiind o anomalie socială, deosebește Republica Moldova de alte state cu economia de piață dezvoltată, unde existența serviciului și salariului garantează persoanelor o viață îndestulată și decentă. În aceste condiții, plecarea forței de muncă moldovenești peste hotarele țării în căutarea unui salariu incomparabil mai mare este un proces obiectiv determinant.

În perioada anilor 2010-2017, dinamica volumului remitențelor a avut un caracter neuniform. Până în anul 2014 s-a înregistrat o tendință clară de creștere treptată a volumului remitențelor, rezultatul fiind majorarea acestora de la 1244 mil. dolari SUA în anul 2010 până la 1613 mil. dolari SUA în anul 2014 sau cu 29,7% (Fig. 1). Apoi a început o scădere rapidă ai acestui volum: în anul 2015 a constituit 1129 mil. dolari SUA, în anul 2016 – 1079 mil. dolari SUA. Deși în anul 2017 a avut loc creșterea volumului remitențelor până la 1200 mil. dolari SUA (majorarea cu 11,2% în comparație cu anul precedent), totuși mărimea acestora n-a atins nivelul anului 2010 și a constituit doar 96,5% din nivelul anului 2010 și 74,4% din nivelul anului 2014.

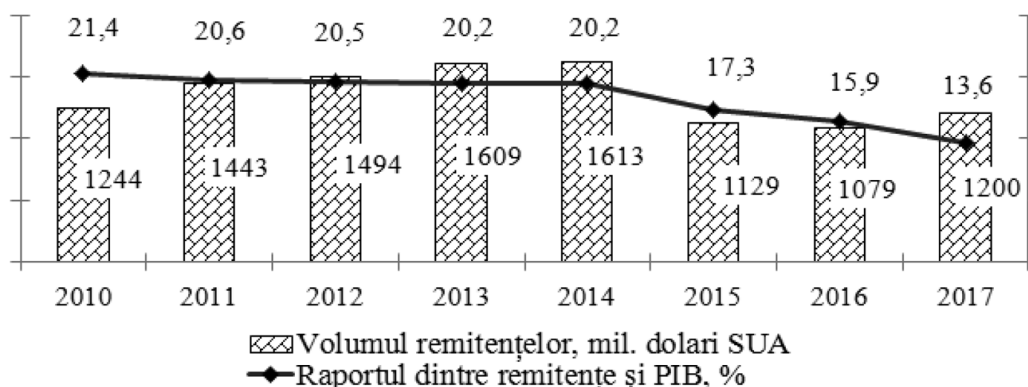

Fig. 1. Dinamica volumului remitențelor, mil. dolari SUA, 2010-2017

Sursa: calculat conform datelor www.bnm.md și www.statbank.statistica.md

Pondere cea mai mare a remitențelor le revine țărilor CSI – 34,9%, din țările UE au fost transferate 34,4% din volumul total al transferurilor bănești și din alte țări – 30,7%. Partea covârșitoare a mijloacelor bănești din țările CSI a fost transferată din Rusia – 96,2% din volumul total, în timp ce din Ucraina – 1,3%, Kazahstan – 1,0%, Belarus – 0,5%, Azerbaidjan – 0,3%, Uzbekistan – 0,35, alte țări CSI – 0,4%. Cea mai mare parte a mijloacelor bănești din țările UE a fost transferată din Italia – 34,9% din volumul total, în timp ce în Marea Britanie această pondere constituie 14% din volumul total, în Germania – 13,9%, Franța – 8,1%, Spania – 3,3%, Irlanda – 3,0%, Polonia – 2,8%, Cehia – 2,6%, Portugalia – 2,5%, România – 2,4%, Belgia – 2,1%, Cipru – 1,8% și Grecia – 1,3%.

Top trei state după transferuri bănești în favoarea persoanelor fizice au constituit Rusia, Israel și Italia. În anul 2017 volumul transferurilor bănești din Rusia a constituit 402,6 mil. dolari SUA sau 33,6% din volumul total al transferurilor în favoarea persoanelor fizice ale Republicii Moldova. Din Israel au fost transferate 205,0 mil. dolari SUA, ceea ce a constituit 17,1% din volumul total al transferurilor, din Italia – 143,8 mil. dolari SUA – 12,8% din totalul transferurilor. Totodată, printre țări în ceea ce privește ponderea transferurilor către Republica Moldova o perioadă îndelungată Italia a fost pe locul doi (după Rusia), apoi în 2016-2017 ea s-a mutat pe poziția a treia, iar Israel a ocupat locul doi. În același timp, ponderea Rusiei a scăzut semnificativ: comparativ cu anul 2012 cu 32,0 p.p sau de 1,9 ori, iar comparativ cu anul 2016 – cu 2,3 p.p. sau de 1,07 ori.

Despre însemnătatea mijloacelor bănești primite în Moldova de la migranții la muncă se poate judeca după raportul acestora și volumul PIB. În aspect temporal, acest raport a înregistrat o tendință de scădere. Dacă în a.2010 raportul dintre volumul transferurilor și mărimea PIB-lui a fost de 21,4%, atunci în a.2017 acesta a scăzut până la 13,6%, adică cu 7,8 p.p. Acest fapt a fost cauzat, pe de o parte, de reducerea volumului remitențelor, iar pe de altă parte, de creșterea semnificativă (de 1,9 ori) a mărimii PIB-ului. În pofida micșorării raportului dintre volumul remitențelor și mărimea PIB-lui, după acest indicator Republica Moldova ocupă al treilea loc printre țările Europei și Asiei Centrale (după Kîrgîzstan și Tadjikistan) [14].

În anul 2016 venitul disponibil total mediu lunar la un membru al gospodăriei casnice care primește remitențe a constituit 2526,1 lei, în timp ce la cei care nu primesc remitențe – 1976,1 lei. Astfel, mărimea venitului disponibil total mediu pe cap de locuitor în gospodăriile casnice care primesc remitențe este cu 27,8% mai mare decât în gospodăriile casnice care nu le primesc. Mărimea medie lunară a remitențelor calculată la un membru al gospodăriei casnice care primește acestea a constituit 1443,2 lei. În structura venitului disponibil total remitențe constituie mai mult de jumătate din volumul acestuia, iar în structura venitului disponibil bănesc – peste 62%.

Tabelul 1. Remitențe după locul de aflare a GC, lei pe lună, 2016

	Orașe mari		Orașe mici		Sate	
	GC cu / fără remitențe					
	cu	fără	cu	fără	cu	fără
Venitul disponibil total	3352,1	2810,4	2371,7	1952,0	2889,4	1560,1
Venitul disponibil bănesc	3270,0	2746,3	2270,5	1840,7	2117,5	1284,3
din el:						
Intrări de peste hotare:	1295,9	-	1497,6	-	1458,5	-
în %:						
– venitul disponibil total	38,7	-	63,1	-	61,0	-
– venitul disponibil bănesc	39,6	-	66,0	-	68,9	-

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Aceasta demonstrează faptul că remitențele joacă cel mai important rol în formarea venitului disponibil al gospodăriilor casnice care le primesc. În același timp, sunt deosebiri esențiale în mărimea remitențelor în dependență de locul aflării gospodăriilor casnice. Cel mai mare volum al remitențelor se observă în gospodăriile casnice

care se află în orașele mici – 1497,6 lei pe lună calculat la un membru al gospodăriei casnice (Tabelul 1). Aceasta este cu 15,6% mai mult decât în orașele mari și cu 2,7% decât în sate. Anume în orașele mari „contribuția” remitențelor în formarea venitului disponibil al gospodăriilor casnice este cea mai mică. Ponderea remitențelor în structura venitului disponibil total și bănesc al gospodăriilor casnice alcătuiește: în orașele mari - respectiv 39% și 40%, în timp ce în orașele mici – 63% și 66%, în sate – 61% și 69%.

Se înregistrează o însemnată diferențiere pe chintile conform numărului de gospodării casnice care primesc remitențe. Din numărul total al gospodăriilor casnice care primesc remitențe, grupei chintilice a V-cea îi revine 65,0% din numărul acestora în orașele mari, 38,2% – în orașele mici și 21,7% - în sate. În același timp, în I-a grupă chintilică sunt doar 1,5% din totalul gospodăriilor casnice care primesc remitențe (orașe mari), 8,3% (orașe mici), 17,0% (sate) – (Tabelul 2). Astfel, se afirmă unul din postulatele teoriei migrației, conform căruia nivelul migrației crește odată cu creșterea veniturilor populației. Persoanele cu venituri joase nu își pot permite să migreze din lipsa mijloacelor pentru migrație.

Tabelul 2. Repartizarea GC care primesc remitențe și volumul remitențelor, %, 2016

Chintile	GC care primesc remitențe			Volumul remitențelor		
	Orașe mari	Orașe mici	Sate	Orașe mari	Orașe mici	Sate
I	1,5	8,3	17,0	0,2	4,8	13,7
II	4,5	12,2	19,1	2,9	13,6	20,9
III	10,8	15,9	20,0	5,4	14,0	18,9
IV	18,2	25,3	22,2	16,6	25,0	21,1
V	65,0	38,3	21,7	74,9	42,6	25,4
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Mijloacele bănești transferate de către migranții la muncă peste hotare intră, în general, în cele mai asigurate gospodării casnice. Despre aceasta indică faptul că 20% din gospodăriile casnice ale celei mai asigurate a V-ea grupă chintilică acumulează 74,9% din totalul sumelor bănești de peste hotare în orașele mari, 42,6% – în orașele mici și 25,4% - în sate. În același timp, în orașele mari, la 20% din gospodăriile casnice din cea mai puțin asigurată I grupă chintilică revine numai 0,2% din volumul remitențelor, în orașele mici – 4,8% și în sate – 13,7%. Ca rezultat, volumul mijloacelor bănești primite de peste hotare de cele mai asigurate gospodării casnice depășesc sumele bănești care intră în gospodăriile casnice cele mai puțin asigurate - de 374 ori (orașe mari), de 8,9 ori (orașe mici) și de 1,8 ori (sate). Astfel, remitențele, sporind esențial nivelul mediu al veniturilor disponibile totale ale gospodăriilor casnice, servesc și ca factor care amplifică inegalitatea veniturilor.

Cheltuielile de consum ale gospodăriilor casnice care primesc remitențe sunt cu 8,7% mai mari decât ale gospodăriilor casnice care nu le primesc. În același timp, cea mai mare depășire a cheltuielilor de consum a fost fixată în cele în care acestea sunt utilizate pentru satisfacerea necesităților de un rang mai înalt. Acestea sunt cheltuielile pentru învățământ, cultură și odihnă, care contribuie la creșterea capitalului uman;

cheltuielile pentru dotarea apartamentului, transport și serviciile de comunicare, care creează condiții pentru o activitate vitală confortabilă; cheltuieli pentru vizitarea restaurantelor și cafenelelor, care asigură alimentarea în afara casei și este unul din indicii unui nivel înalt de bunăstare.

În structura cheltuielilor de consum, o poziție lider ocupă ponderea cheltuielilor pentru alimente. Asupra acestui indicator acționează legea lui Engel (Ernst Engel - economist și statistician german): cu cât ponderea cheltuielilor de consum îndreptată pentru alimente este mai scăzută, cu atât este mai înalt nivelul de bunăstare a gospodăriilor casnice. Această legitate se manifestă într-o măsură deplină în gospodăriile casnice care primesc / nu primesc remitențe. În gospodăriile casnice care au remitențe ponderea cheltuielilor pentru produsele alimentare constituie 41,0%, iar în gospodăriile casnice care nu le au – 42,2% (Fig. 2). Astfel, dacă în calitate de criteriu al bunăstării se consideră ponderea cheltuielilor pentru alimente în totalul cheltuielilor de consum, atunci mai asigurate sunt gospodăriile casnice care primesc remitențe, a doua și a treia poziții în structura cheltuielilor de consum ocupă cheltuielile pentru cumpărarea îmbrăcăminte, încălțămintei și întreținerea locuinței. Ponderea cheltuielilor pentru aceste scopuri, precum și pentru dotarea locuinței, transport și comunicații este mai mare la gospodăriile casnice care au remitențe. Aceasta este mărturie a unui nivel mai înalt și a unor condiții mai bune de viață a gospodăriilor casnice care au remitențe.

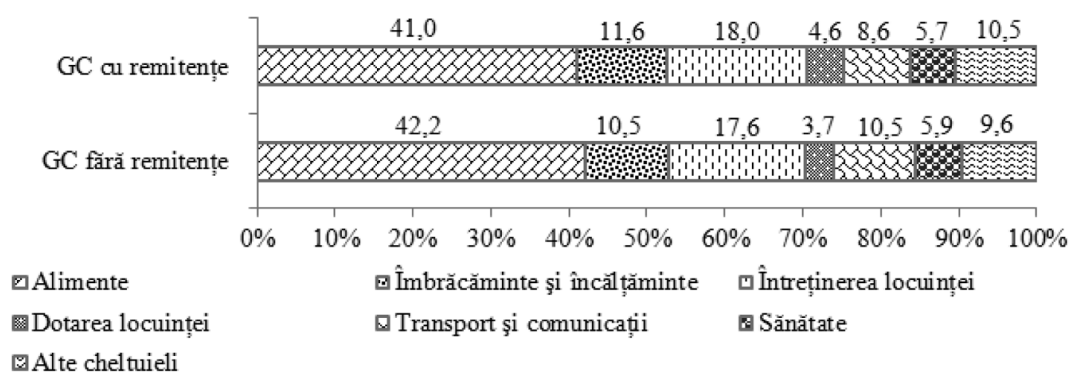

Fig. 2. Structura cheltuielilor de consum a GC, %, 2016

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Gospodăriile casnice care primesc remitențe se află în condițiile de locuit mai bune decât cele care nu le primesc. În astfel de gospodării spațiul locativ (la o persoană) este mai mare decât în gospodăriile care nu primesc remitențe cu 0,61 m² (orașe mari), cu 2,84 m² (orașe mici), cu 1,28 m² (sate) (Tabelul 3). Despre o locuire mai confortabilă a membrilor gospodăriilor casnice care primesc remitențe indică și faptul că ponderea gospodăriilor în care pentru o persoană revine mai mult de 20 m² este mai mare decât în gospodăriile care nu primesc remitențe. În orașele mari această pondere constituie 31,5% (gospodării cu remitențe) și 26,3% (gospodării fără remitențe), în orașele mici, respectiv – 55,5% și 47,7%, și doar în sate acest raport este invers. Un factor important de evaluare actuală a confortabilității de locuire este nu doar suprafața medie locuibilă și diferențierea acesteia după mărimi, dar și numărul de odăi locuibile în locuință. Numărul mai mare de odăi locuibile oferă posibilitatea pentru utilizarea mai bună a acestui

spațiu, crearea condițiilor de satisfacere a necesităților individuale ale fiecărui membru al gospodăriei casnice. În acest aspect, gospodăriile casnice care primesc remitențe din orașele mici și sate se află într-o poziție mai bună decât astfel de gospodării din orașele mari, unde are loc situația inversă.

Tabelul 3. Condițiile locative ale GC care primesc / nu primesc remitențe, 2016

	Orașe mari		Orașe mici		Sate	
	GC cu / fără remitențe					
	cu	fără	cu	fără	cu	fără
Suprafața locuibilă pe o pers., m ²	17,82	17,21	26,40	23,56	29,88	28,60
Nr. de odăi locuibile în locuințe	2,09	2,15	2,84	2,75	3,61	3,32
- până la 9,0 m ² , %	19,9	19,7	12,3	12,2	6,1	7,3
- de la 9,1 – 20,0 m ² , %	48,6	54,0	32,2	40,2	34,3	30,7
- mai mult de 20,1 m ² , %	31,5	26,3	55,5	47,7	59,6	62,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Membrii gospodăriilor casnice care primesc remitențe au fost mai bine asigurați cu principalele tipuri de comodități comunale. De apeduct în locuință dispuneau 68% din gospodăriile casnice care primesc remitențe, în timp ce în gospodăriile casnice care nu le primesc – 64,3% (Fig. 3). Alimentarea cu apă caldă este răspândită mai mult printre gospodăriile casnice care au remitențe (56,3%), decât în cele fără remitențe (51,4%). Doar 55,3% din gospodăriile casnice fără remitențe au avut baie sau duș în interiorul locuinței, în timp ce printre gospodăriile cu remitențe – 59,3%. Populația din țară are acces mai limitat la sistemul de canalizare. Într-o situație gravă se aflau gospodăriile casnice care nu primesc remitențe. Doar 64,8% astfel de gospodării au avut canalizare, în timp ce printre gospodăriile casnice cu remitențe – 69,4%. Fiecare a patra gospodărie cu remitențe dispunea de garaj, în timp printre gospodăriile fără remitențe – doar fiecare a cincea gospodărie.

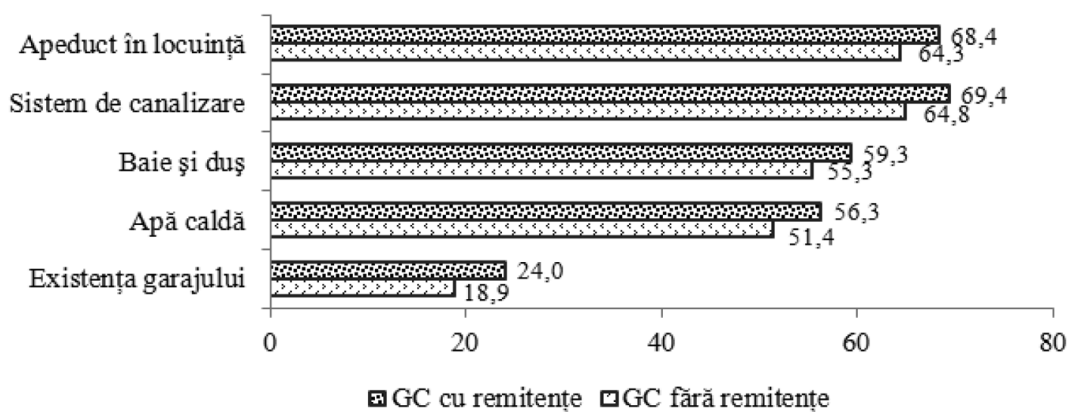

Fig. 3. Asigurarea cu comodități comunale a GC, %, 2016

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Unul din semnele unei bunăstări înalte este dotarea gospodăriilor casnice cu obiecte de folosință îndelungată. Gradul de locuire confortabilă a membrilor gospodăriilor casnice care au remitențe este considerabil mai mare decât a gospodăriilor casnice care nu le au. Deosebit de semnificativă este „decalaj” dintre aceste gospodării casnice calculat la 100 de gospodării casnice după dotarea cu computere – 20 bucăți, cuptoare cu microunde – 13 bucăți, aspiratoare de praf – 12 bucăți, mașini de spălat rufe – 9 bucăți, autoturisme – 5 bucăți, televizoare – 4 bucăți, biciclete – 3 bucăți (*Tabelul 4*).

Menționăm că gospodării casnice care nu au remitențe dispun de un număr mai mic de tehnică nouă de uz casnic cu termenul de exploatare de până la 5 ani. Astfel, în gospodăriile casnice care nu primesc bani de peste hotare doar fiecare al cincilea televizor și frigider au avut durata mică (până la 5 ani) de exploatare, atunci când în gospodăriile casnice care aveau remitențe – fiecare al treilea televizor și frigider a fost nou. În același timp, în gospodăriile casnice care nu primesc remitențe durata de exploatare mai mare de 16 ani a avut fiecare al optulea televizor și fiecare al cincilea frigider.

Tabelul 4. Dotarea GC cu bunuri de folosință îndelungată (bucăți la 100 de GC), 2016

	Nr. de bunuri de folosință îndelungată	Durata de exploatare, %				
		până la 5 ani		peste 16 ani		
	GC cu remitențe	GC fără remitențe	GC cu remitențe	GC fără remitențe	GC cu remitențe	GC fără remitențe
Televizor	110	106	32,9	22,1	8,1	12,6
Frigider, congelator	99	95	30,3	21,1	11,8	21,1
Aspirator de praf	67	55	44,2	36,7	7,4	10,6
Mașină de spălat automată	60	51	55,7	40,4	0,7	1,4
Computer	73	53	67,1	62,5	0,2	0,1
Cuptor cu microunde	38	25	60,9	49,3	0,5	0,9
Autoturism	27	22	2,6	1,7	41,8	43,6
Bicicletă (adultți)	13	10	41,8	33,7	17,4	27,0

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

În Republica Moldova, sănătatea nu este încă o valoare supremă pentru om. Înțelegerea faptului că păstrarea sănătății trebuie să ocupe un loc principal printre prioritățile activității vitale depinde de un șir de factori. Printre ei, o însemnătate primordială are bunăstarea, nivelul căreia influențează direct posibilitățile materiale de menținere a sănătății membrilor gospodăriilor casnice și asupra evaluării de către ei a sănătății sale.

Această teză își găsește afirmare în analiza cheltuielilor pentru menținerea sănătății membrilor gospodăriilor casnice care au / nu au remitențe. Nivelul de îmbolnăvire în gospodăriile casnice care le primesc este mai mic și în componența acestor gospodării casnice sunt mult mai puțini oameni bolnavi cronic. Cu toate acestea, posibilitățile materiale mai bune ale acestor gospodării casnice le permit de a cheltui mai mult pentru menținerea sănătății membrilor săi. Această tendință este caracteristică atât pentru localitățile urbane, cât și pentru cele rurale, evidențindu-se cel mai clar în orașele mici (*Tabelul 5*).

Membrii gospodăriilor casnice care primesc remitențe au cea mai bună autoapreciere a sănătății sale. Indiferent de locul de trai, mai mult de jumătate din ei își apreciază sănătatea ca bună și foarte bună. Și, invers, în aceste gospodării casnice un număr mai mic de persoane își apreciază sănătatea ca rea, decât în gospodăriile casnice care nu primesc remitențe.

Tabelul 5. Starea sănătății membrilor GC, 2016

	Orașe mari		Orașe mici		Sate	
	GC cu / fără remitențe					
	cu	fără	cu	fără	cu	fără
Cheltuieli lunare pentru îngrijire medicală și sănătate, lei la un membru al GC	234,1	159,0	103,8	111,0	118,0	113,2
Evaluarea sănătății sale:						
- bună și foarte bună	57,3	50,3	57,0	47,1	59,0	45,5
- satisfăcătoare	34,2	41,3	34,5	39,2	32,7	40,4
- rea și foarte rea	8,5	8,4	8,5	13,7	8,3	14,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

În Republica Moldova se înregistrează o inegalitate semnificativă a accesului copiilor la învățământul **superior** și **mediu**. Printre factorii care contribuie asupra acestui proces, un rol din ce în ce mai mare îl are nivelul bunăstării gospodăriilor casnice în componența cărora sunt studenți. Aceasta este condiționat de faptul că obținerea studiilor medii de specialitate și superioare în Moldova se realizează atât gratuit, cât și contra plată (în bază de contact). În primul caz, ea se finanțează din contul bugetului de stat, în al doilea caz – din contul bugetelor gospodăriilor casnice.

În această situație, cele mai asigurate gospodării casnice care primesc remitențe au posibilități mai mari pentru achitarea studiilor copiilor săi în bază de contract decât gospodăriile casnice care nu primesc remitențe. Ponderea studenților care învață în bază de contract în gospodăriile casnice care au remitențe este mai mare decât în gospodăriile casnice care nu le au - de 1,7 ori (orașele mari), de 1,4 ori (orașele mici) și de 1,2 ori (sate) (Tabelul 6).

Tabelul 6. Repartizarea studenților – membri ai GC pe forme de instruire, %, 2016

	Orașe mari		Orașe mici		Sate	
	GC cu / fără remitențe					
	cu	fără	cu	fără	cu	fără
Membrii GC – studenți ai instituțiilor superioare de învățământ și colegii	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
inclusiv:						
- locuri bugetare	35,7	62,4	39,1	57,1	43,8	54,3
- în bază de contract	64,3	37,6	60,9	42,9	56,2	45,7

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Opinia membrilor gospodăriilor casnice cu privire la nivelul său de trai. Indiferent de locul de trai, majoritatea gospodăriilor casnice, care au și care nu au remitențe, își estimează condițiile de trai ca satisfăcătoare. O astfel de apreciere au dat aproximativ același număr de gospodării casnice, atât în orașele mari, cât și în orașele mici. Ponderea gospodăriilor casnice sătești, cu o apreciere satisfăcătoare a nivelului său de trai, este și mai înaltă: 72,3% – în gospodăriile casnice care au remitențe, și 72,9% – în gospodăriile casnice care nu le au (*Tabelul 7*).

Pe acest fundal, repartizarea gospodăriilor casnice care apreciază nivelul său de trai ca „bun” și „foarte bun”, precum și „rău” și „foarte rău” se află în dependență directă de existența în aceste gospodării casnice a remitențelor. În orașele mari, ponderea celor care își estimează nivelul său de trai ca „bun” și „foarte bun” este de 2,8 ori mai mare la gospodăriile casnice care au remitențe decât la gospodăriile casnice care nu le au, în orașele mici – de 3,0 ori, în sate această proporție constituie 1,7 ori.

O tendință extrem de contradictorie este caracteristică pentru aprecierile „rău” și „foarte rău”. În orașele mari, astfel de aprecieri au dat 13,1% din totalul gospodăriilor casnice care au remitențe și 14,7% care nu le au. În orașele mici, această pondere constituie 12,4% și 22,2%. Ponderea membrilor gospodăriilor casnice sătești care își apreciază nivelul său de trai ca „rău” și „foarte rău” este aproape de 1,6 ori mai mare în gospodăriile casnice care nu au remitențe.

Astfel, la evaluarea nivelului său de trai, membrii gospodăriilor casnice care au remitențe sunt mai optimiști decât membrii gospodăriilor care nu le au.

Tabelul 7. Părerile membrilor GC despre nivelul său de trai, %, 2016

	Orașe mari		Orașe mici		Sate	
	GC cu / fără remitențe					
	cu	fără	cu	fără	cu	fără
Cum apreciați nivelul dvs. de trai?:						
- bun și foarte bun	20,1	10,1	19,6	6,5	17,7	10,4
- satisfăcător	66,9	75,2	68,1	71,2	72,3	72,9
- rău și foarte rău	13,1	14,7	12,4	22,2	10,1	16,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Membrii gospodăriilor casnice s-au confruntat cu cele mai mari dificultăți financiare în cazul unor cheltuieli neprevăzute în valoare de 5 000 lei la înlocuirea mobilei vechi și concediului de o săptămână în afara localității. Mobilă veche, uzată, nu și-au putut permite 94,8% de membri ai gospodăriilor casnice fără remitențe din orașele mari, 94,4% – din orașe mici și 96,8% – din sate. Totodată, mai mult de 90% din gospodăriile casnice cu remitențe din spațiul urban și mai mult de 88% din spațiul rural nu au avut o astfel de posibilitate.

Nu și-au putut permite cheltuieli neprevăzute în sumă de 5 000 lei, 86,5% de gospodării casnice fără remitențe din orașele mari, 89,5% – din orașele mici și 91,7% – din sate. Ponderea gospodăriilor casnice cu remitențe ai căror membri nu și-au putut permite astfel

de cheltuieli, de asemenea, a fost semnificativă, deși a constituit o valoare mai mică decât la gospodăriile casnice fără remitențe.

Petrecerea unui concediu de o săptămână o dată pe an în afara localității, la fel este problematică. Nu și-au putut permite acest lux 78,4% din membrii gospodăriilor casnice fără remitențe din orașele mari, 84,1% - din orașele mici și 93,2% - din sate. În gospodăriile casnice cu remitențe, situația este semnificativ mai bună: 69,1% de gospodării din orașele mari nu și-au putut permite un concediu de o săptămână o dată pe an în afara locuinței, 68,9% - din orașele mici și 80,5% - din sate.

Tabelul 8. Aprecierea posibilităților financiare ale GC, %, 2016

	Orașe mari		Orașe mici		Sate	
	GC cu / fără remitențe					
	cu	fără	cu	fără	cu	fără
<i>Din punct de vedere financiar nu ar putea să-și permită:</i>						
Cheltuieli neprevăzute în sumă de 5000 lei	82,5	86,5	77,6	89,5	78,0	91,7
Să includă în regimul sau alimentar carne sau pește fiecare a doua zi (la dorință)	12,3	13,3	20,5	35,4	21,7	40,2
Să cumpere îmbrăcăminte și încălțăminte nouă pe măsura necesității	24,5	26,7	19,3	35,8	23,7	41,8
Să asigure locuința cu suficientă încălzire	7,8	18,5	21,2	35,7	36,5	47,7
Să schimbe mobila veche, uzată	91,3	94,8	90,0	94,4	88,5	96,8
Să cumpere medicamentele necesare prescrise de medic	2,7	3,8	3,3	6,3	4,9	12,8
Să petreacă concediu de o săptămână o dată în an, în afara localității	69,1	78,4	68,9	84,1	80,5	93,2
Să primească în ospetie rude, prieteni cel puțin o dată pe lună	54,9	65,7	48,7	66,8	44,6	64,9
Să achite plata serviciilor comunale	45,4	54,1	8,2	12,7	8,4	11,9

Sursa: calculat în baza datelor CBGC.

Cele mai mari dificultăți financiare în ceea ce privește primirea oaspeților sau rudelor cel puțin o dată pe lună au întâmpinat membrii gospodăriilor casnice fără remitențe din orașele mici. Nu și-au putut permite membrii ai 66,8% de gospodării casnice fără remitențe din orașele mici, în timp ce printre gospodăriile fără remitențe din orașele mari astfel de persoane au constituit 65,7%, iar în sate – 64,9%. Ponderea gospodăriilor casnice cu remitențe, membrii cărora nu și-au putut permite primirea oaspeților sau rudelor cel puțin o dată pe lună, de asemenea, este semnificativ mai mică și a constituit 54,9% – în orașele mari, 48,7% – în orașele mici și 44,6% - în sate.

Remitențele exercită un impact direct asupra reducerii numărului săracilor în Republica Moldova. În a.2016 nivelul sărăciei în țară a constituit 25,6%, inclusiv în orașele mari – 6,7%, orașele mici – 20,4%, în sate – 35,4%.

Nivelul de sărăcie mediu pe țară pe toate gospodăriile casnice a fost de 25,6%, în timp ce în gospodăriile casnice care au remitențe – 20,5% (cu 5,1 p.p. mai mic decât media tuturor gospodăriilor casnice), iar în gospodăriile casnice care nu au remitențe – 27,6% (cu 2,0 p.p. mai mult decât nivelul mediu) – (Fig. 4). „Decalajul” dintre nivelul de sărăcie a gospodăriilor casnice care au / nu au remitențe a constituit 7,1 p.p. sau 1,4 ori. Acest „decalaj” este deosebit de semnificativ în gospodăriile casnice din orașele mari: nivelul de sărăcie în gospodăriile casnice care au remitențe este de 2,3 ori mai mic decât în gospodăriile casnice care au aceste transferuri. În gospodăriile casnice din orașele mici „decalajul” nivelului de sărăcie a constituit 1,4 ori, iar în gospodăriile sătești – 1,3 ori. Astfel, în orașele mari, printre membrii gospodăriilor casnice care au remitențe săracă este doar fiecare a 31-a persoană, în timp ce printre membrii gospodăriilor casnice care nu au remitențe – fiecare a 13-a persoană. În orașele mici săracă este doar fiecare a șasea persoană din gospodăriile casnice care au remitențe, atunci când în gospodăriile casnice care nu au remitențe – fiecare a patra - a cincea persoană. Cea mai mică diferență a nivelului de sărăcie dintre membrii gospodăriilor casnice care au / nu au remitențe este caracteristică mediului rural: sărac este fiecare al treilea membru al gospodăriei casnice care are remitențe, în timp ce în gospodăriile casnice care nu au remitențe – fiecare a doua – a treia persoană.

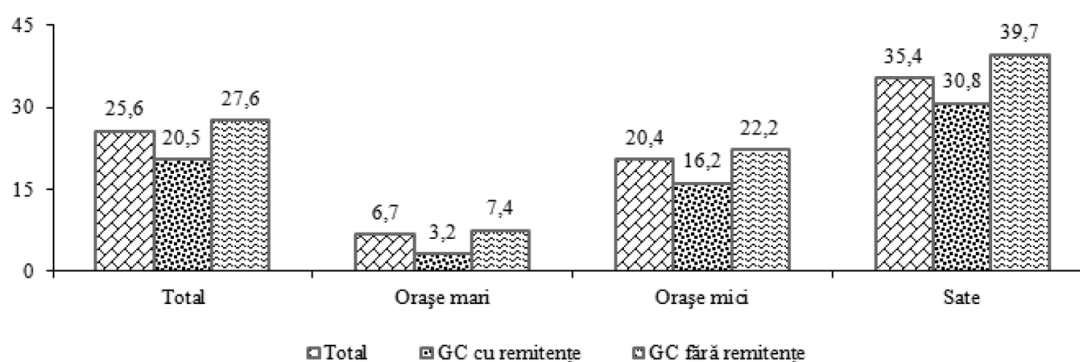

Fig. 4. Rata sărăciei a membrilor GC, %

Sursa: calculat conform datelor CBGC.

Exercitând o influență pozitivă asupra nivelului și condițiilor de trai ale gospodăriilor casnice, remitențele au și consecințe sociale negative. Sporirea remitențelor mărește considerabil dezechilibrarea pieței de consum a Moldovei. Gospodăriile casnice migraționiste înstărite înaintază o cerere ridicată pentru mărfurile de calitate superioară, în general, de import. Aceasta stimulează creșterea prețurilor cu amănuntul la mărfurile de consum și servicii, ceea ce influențează negativ asupra capacității de cumpărare a întregii populații a țării. Gospodăriile casnice migraționiste în măsură tot mai mare utilizează remitențele pentru cumpărarea locuinței. În același timp, o cerere deosebit de înaltă, atât a gospodăriile casnice migraționiste din capitală, cât și a celor din provincie, este pentru fondul imobiliar din or. Chișinău. Acesta a dus la cererea multiplă a prețului la apartamente, care au devenit inaccesibile pentru persoanele cu venituri medii.

Migrația externă la muncă, îmbunătățind situația materială a gospodăriilor casnice migraționiste, contribuie la creșterea numărului de divorțuri în familiile migrantilor.

Crește numărul copiilor care se educă în familie, în care unul sau ambii părinți se află la muncă peste hotarele țării. Conform datelor UNICEF, în Moldova 16% de copii din numărul total de copii de vârstă școlară (7-18 ani) se află fără tutela părinților în legătură cu plecarea acestora la muncă peste hotare, din acest număr de copii, aproximativ la 66% de copii unul din părinți este plecat la muncă peste hotare și la 34% sunt plecați ambii părinți [13]. Astfel de copii rămân sub tutela rudelor, iar uneori și a vecinilor. Deseori acești copii sunt supuși unor stresuri emoționale puternice și devin o grupă aparte de risc.

Populația Republicii Moldova s-a inclus activ în procesul migrației internaționale la muncă. Remitențele favorizează creșterea nivelului și îmbunătățirea condițiilor de trai ale membrilor gospodăriilor casnice migraționiste, reducerea sărăciei, micșorarea încordării sociale în societate. Totuși, efectele pozitive ale migrației externe la muncă nu sunt pe deplin utilizate. În acest sens, în Republica Moldova sunt aprobate actele normative privind crearea sistemului de utilizare eficientă a remitențelor în scopul dezvoltării țării, ținând cont de experiența internațională și cea proprie. Printre acestea, un loc important ocupă Hotărârea Guvernului nr. 655 din 08.09.2011 privind aprobarea Strategiei naționale în domeniul migrației și azilului (2011-2020) [10] și Hotărârea Guvernului nr. 339 din 20.05.2014 privind aprobarea Planului de Acțiuni pentru anii 2014-2016 privind susținerea reintegrării cetățenilor reîntorși de peste hotare [11].

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Денежные переводы мигрантов способствуют экономической стабильности семей и государств [Accesat 23.03.2018]. Disponibil: <https://www.ictsd.org/bridges-news/мосты/ news/>
2. Бучучану-Врабие М. Трудовая миграция из Молдавии; <http://demoscope.ru/weekly/ 2012/0515/tema01.php>
3. Politici și practici ale reglementării migrației în contextul provocărilor moderne. Conferința științifică internațională. Tiraspol, 27 ianuarie 2017. 288 p.
4. Стратан Александр, Савельева Галина, Котельник Вера, Захаров Светлана. Трудовая миграция: проблемы и реалии. În: *Analele Institutului de Economie, Finanțe și Statistică, Ediția a III-a, Chișinău, 2013, p.139-146*
5. Moraru V. (coord.) Republica Moldova: Provocările migrației. Chișinău: Editura Știința, 2010. 145 p.
6. Мошняга В. Цуркан В. Миграционные планы выпускников молдавских вузов. Демографическое обозрение. Том 2, № 2, 2015, с. 54-71.
7. Дина Н. Годорозя. Безработица как фактор трудовой миграции молодежи Молдовы. În: *Politici și practici ale reglementării migrației în contextul provocărilor moderne. Conferința științifică internațională. Tiraspol, 27 ianuarie 2017, p.65-68.*
8. Deleu E. Generații secunde de migrațiune: cazul Republicii Moldova. Chișinău: Tipografia Centrală, 2017. 344 p.
9. Молдавские трудовые мигранты в Европейском Союзе: аспекты интеграции и проблемы возвращения (на примере Италии и Испании). În: Морару Виктор, Мошняга, Валериу, Руснак Георге. Маятник миграции. Кишинэу: Sirius, 2012, сс. 99-159.
10. Hotărârea Guvernului privind implementarea Strategiei naționale în domeniul migrației și azilului (2011-2020) nr. 665 din 08.09.2011. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2011, nr. 152-155, art. 726.*
11. Hotărârea Guvernului privind aprobarea Planului de Acțiuni pentru anii 2014-2016 privind susținerea reintegrării cetățenilor reîntorși de peste hotare: nr. 339 din 20.05.2014. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2014, nr. 134-141, art. 381.*
12. Cheianu-Andrei D. Studiul național privind situația copiilor aflați în dificultate și a copiilor a căror părinți sunt plecați peste hotare. Chișinău, MMPSF, 2012. 96 p.
13. Оставленные вследствие миграции: пожилые люди и дети Молдовы. Национальное исследование, реализованное HelpAge International и ЮНИСЕФ. Chișinău, Pontos. 2010. 44 с.
14. Migration and Development Brief 27 Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook Special Topic: Global Compact on Migration, April 2017, World Bank Group.

VALORIFICAREA CAPITALULUI PROFESIONAL AL TINERILOR ÎN CONTEXTUL INSERȚIEI PE PIAȚA MUNCII

THE HARNESSING OF THE PROFESSIONAL CAPITAL OF YOUNG PEOPLE IN THE CONTEXT OF THE LABOUR MARKET INSERTION

Aliona CHIRA, cercetător științific,
Institutul Național de Cercetări Economice
kalionaelena@yahoo.com

Rezumat

Acest articol se focusează pe explorarea dificultăților în procesul de valorificare a capitalului profesional al tinerilor în contextul inserției pe piața muncii. Premisa de la care s-a plecat a constituit incertitudinea asupra calității potențialului profesional al tinerilor dobândit în procesul de studii, atât din partea angajatorilor, cât și din partea tinerilor aflați în perioada inițială a angajării în câmpul muncii.

Principalele constatări ale studiului scot în evidență faptul că atât tinerii, cât și instituțiile de învățământ și angajatorii sunt tributari la capitolul valorificarea capitalului profesional al tinerilor. Tinerii nu decid asupra traseului de formare profesională în conformitate cu posibilitatea de angajare în perspectivă, ceea ce determină angajarea lor în câmpul muncii neconformă specializării și gradului de calificare deținut, datorită existenței unui surplus de specialiști în anumite domenii. Angajatorii reclamă instituțiilor de învățământ că pregătesc specialiștii la un nivel mai mult teoretic, iar stagiul de mentorat pe care-l oferă ei nu poate substitui pregătirea profesională de înaltă calificare pe care o presupun studiile superioare.

Cuvinte-cheie: capital profesional, competențe, nivel de instruire, ocupație, piața forței de muncă.

Summary

This article focuses on exploring the difficulties in harnessing the professional capital of young people in the context of their insertion into the labour market. The premise from which was left was the uncertainty about the quality of the young people's professional potential acquired in the process of study, both on the part of the employers and of the young people in the initial period of their employment.

The main findings of the study highlight the fact that young people, as well as educational institutions and employers, are tributary to the harnessing of young people's professional capital. Young people do not decide on the training path according to their employability in perspective, which determines their employment in the labour market, which does not correspond to the specialization and the degree of qualification, due to the surplus of specialists in certain fields. Employers require educational institutions to train specialists at a more theoretical level, and the mentoring period they offer cannot substitute for the highly qualified vocational training required by higher education.

Keywords: professional capital, competences, level of education, employment, labour market.

Argument. Valorificarea capitalului profesional al tinerilor se impune ca o condiție de sine-qua-non în contextul actual al Republicii Moldova. Deși aspirăm, tindem și aderăm la valorile și standardele moderne democratice, totuși realitatea prezentă demonstrează existența unor paradoxuri, mai ales în ceea ce privește tinerii și piața

muncii; pe de o parte, avem tinerii cu un nivel înalt de profesionalizare - din 3 absolvenți ai instituțiilor de învățământ post liceal 2 dețin studii superioare [1], pe de altă parte, avem rata înaltă a șomajului în rândul tinerilor, care este de două ori mai mare decât în totalul populației economice active [2] – toate acestea pe fundalul unui număr destul de mare a posturilor de muncă vacante [3]. În aceste condiții, creșterea gradului de inserție socioprofesională pe piața muncii a tinerilor, absolvenți ai instituțiilor de învățământ profesional și superior, trebuie să devină un deziderat comun al trinomului universitate-absolvent-angajator pentru a valoriza potențialul profesional al tinerilor și totodată pentru a facilita integrarea acestora în câmpul muncii.

Problematika în cauză a făcut în ultimul timp subiectul multor cercetări, cele mai recente vizând dimensiuni ca: *Tinerii pe piața muncii din Republica Moldova: competențe și aspirații* [2], în care autorii, analizând indicatorii ocupaționali ai tinerilor, au identificat că pregătirea profesională a tinerilor în raport cu exigențele pieței muncii este relativ înaltă – aproape o treime (29,1%) dintre tinerii activi în câmpul muncii posedă un nivel de studii mai înalt decât cel solicitat de postul de muncă și numai 2,1% dețin un nivel de instruire inferior celui solicitat. *Incluziunea tinerilor aflați în afara sistemului de educație, formare și ocupație profesională* [4] este un alt studiu, care, abordând problema tinerii NEET, a constatat că în această categorie există și tineri „înalt calificați”, cu studii superioare, care ajung în această situație datorită unor factori precum: inadecvarea sau insuficiența competențelor deținute; absolvirea unor specialități pentru care există un surplus de specialiști pe piața muncii; dorința tinerilor de a profesa pe specialitatea absolvită. *Tranziția tinerelor și tinerilor spre piața muncii în Republica Moldova* [5] este un studiu în care s-a analizat detaliat specificul tranziției tinerilor moldoveni spre piața forței de muncă și care a relevat că predilecția tinerilor spre anumite domenii se datorează unei lipse de informare despre piața muncii cu sectoarele care au cele mai mari cerințe de locuri de muncă, însă autorii sunt pesimiști referitor la faptul că, dacă tinerii vor avea acces la informații corecte despre posibilitățile de angajare în câmpul muncii, își vor schimba domeniul preferat de studii, pentru că domeniile alese sunt mai degrabă determinate de interesele tinerilor și viziunea lor optimistă și mai puțin de considerațiile practice legate de perspectivele de angajare. În lucrarea *Tranziția de la școală la muncă: viziunea absolvenților învățământului superior* [6] autorii, cercetând impedimentele tinerilor absolvenți de învățământ superior din Republica Moldova în procesul de integrare pe piața forței de muncă, au identificat că dificultatea majoră în acest sens o constituie pregătirea profesională inadecvată a studenților pentru cerințele pieței muncii și, prin urmare, unul dintre principalii factori care influențează formarea forței de muncă potențiale este reprezentat de calitatea studiilor universitare. O altă perspectivă a acestei problematice pe care dorim să o propunem în continuare se referă la capitalul profesional al tinerilor și valorificarea acestuia în contextul inserției pe piața forței de muncă din Republica Moldova.

Capitalul profesional al tinerilor [7]. Schimbările survenite în urma experimentării diferitor forme de guvernământ de către societatea moldovenească din secolul trecut a produs redefinirea unor concepte. Așa se face că s-a încetățenit ideea că sistemul școlar este un factor determinant al mobilității sociale ascendente, ceea ce a impulsionat tinerii să acceseze studiile de învățământ superior și, prin urmare, să-și aprofundeze

capitalul profesional (Fig.1). Însă, odată cu introducerea Procesului Bologna în sistemul de învățământ din Republica Moldova (prin modificarea Legii învățământului nr. 547 din 21.07.1995) a fost afectat negativ procesul de pregătire profesională a studenților. Micșorarea numărului de ore a avut consecințe asupra calității studiilor, fapt pentru care au fost revizuite și reconceptualizate programele de formare profesională pe cicluri prin stabilirea finalităților și competențelor pe care ar trebui să le dețină studenții după finalizarea studiilor. Prin urmare, consecința directă a schimbărilor determinate de introducerea Procesului Bologna a fost generalizarea în detrimentul profunzimii studiilor. Dacă în timpul procesului de studiu tinerii, fiind antrenați în acumularea cât mai multor cunoștințe despre domeniul studiat, nu conștientizează nivelul formării și deținerii competențelor profesionale, atunci în timpul integrării socioprofesionale ei evaluează calitatea capitalului profesional achiziționat în instituțiile de învățământ pe măsura în care îl pot utiliza în procesul realizării sarcinilor solicitate de postul sau funcția ocupată.

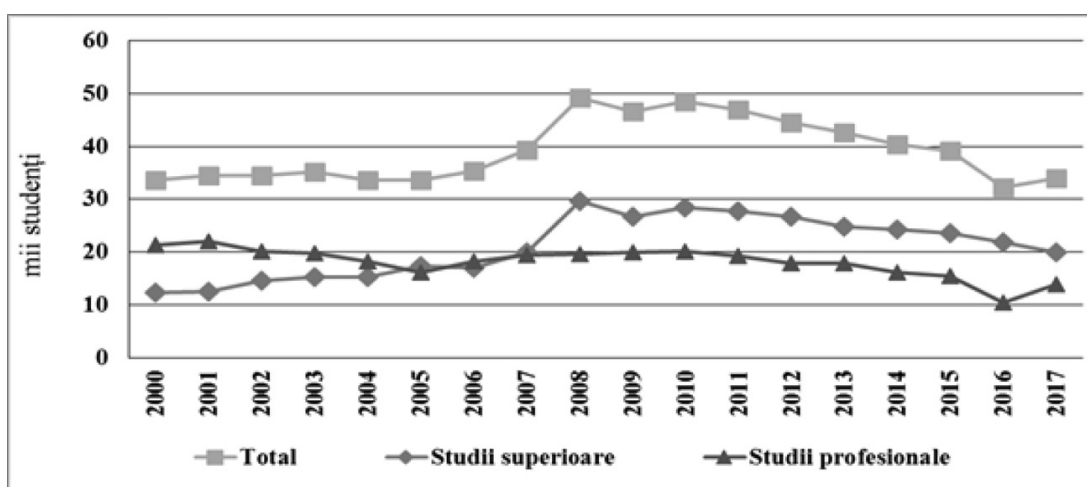

Fig. 1. Evoluția numărului de absolvenți pe categoria studiul superior și studiul profesional

Sursa: Baza de date a BNS.

Din această perspectivă, realitatea nu este una optimistă, pentru că tinerii aflați în perioada inițială a integrării profesionale reclamă mai multe curențe legate de nivelul și calitatea potențialului profesional achiziționat în instituțiile de învățământ și de valorizarea acestuia de către angajator. Prin urmare, în acest articol ne-am propus să determinăm dificultățile cu care se confruntă tinerii în vederea valorificării capitalului profesional în momentul inserției socioprofesionale pe piața forței de muncă. Astfel, în perioada septembrie-octombrie 2017 a fost realizat un studiu cantitativ referitor la *Problemele-cheie în integrarea tinerilor în câmpul muncii* pe un lot de 620 de tineri aflați în perioada inițială a angajării în câmpul muncii. Studiul a fost realizat de Centrul de Cercetări Demografice al INCE în parteneriat cu PNUD. Datele au permis o analiză profundă a situației capitalului profesional al tinerilor în perioada inițială a inserției socioprofesionale în câmpul muncii, deoarece au fost implicați tineri cu

diverse niveluri de pregătire profesională: absolvenți de școală profesională – 11,3%, de colegiu -22,6%, cu studii superioare de licență – 37,9% și studii de masterat – 9,2% (restul fiind fără studii profesionale).

Principalele constatări. O primă remarcă sesizată chiar de la început este alegerea traseului profesional de către tineri în funcție de prestigiul profesiei și nu de posibilitatea angajării în câmpul muncii, fapt care generează ulterior impedimente în demersul de valorificare a capitalului profesional al tânărului. La general vorbind, situația identificată derivă din situația per ansamblu pe țară. Conform statisticilor BNS, se observă, cel puțin în ultimii cinci ani, predilecția spre anumite trasee de formare profesională atât la nivelul Ciclului I – Licență, cât și la Ciclul II – Master (Tabelul 1 și Tabelul 2).

Tabelul 1. Topul primelor 5 domenii de instruire după numărul de absolvenți la Ciclul I în anii 2012-2016, %

CICLUL I	2012	2013	2014	2015	2016
Științe economice	27,7	28,8	28,6	28,1	28,3
Științe ale educației	16,3	15,4	15,4	17,4	15,9
Drept	10,9	11,6	12,9	14,9	15,2
Inginerie și activități ingineresti	10,7	10,9	9,2	8,2	9,2
Medicină	2,9	3,7	4,1	3,2	3,6
Alte domenii de instruire	31,5	29,6	29,8	28,2	27,8
Total (mii persoane)	20 132	17 744	17 062	17 073	15 141

Sursa: Baza de date a BNS.

Tabelul 2. Topul primelor 5 domenii de instruire după numărul de absolvenți la Ciclul II în anii 2012-2016, %

CICLUL II	2012	2013	2014	2015	2016
Științe economice	29,3	28,2	26,7	23,2	20,9
Drept	18,9	20	19,6	19,4	18,2
Științe ale educației	10,2	12,3	15	16,9	20,6
Inginerie și activități ingineresti	5,1	5,2	5,3	5,8	5,8
Alte domenii de instruire	36,5	34,3	33,4	34,7	34,5
Total (mii persoane)	5 904	6 338	6 409	5 915	6 102

Sursa: Baza de date a BNS.

Din numărul anual de absolvenți pe domenii de instruire profesională deducem că tinerii optează cel mai mult la nivelul studiilor superioare de licență, pentru domeniul științelor economice, științe ale educației, drept, inginerie și activități ingineresti și medicină. Acest clasament se menține și la nivelul studiilor superioare de master, cu excepția medicinei. Prin urmare, putem conchide că alegerea domeniului de formare profesională ar putea fi determinată de o conștiință colectivă a generației în cauză, care selectează și promovează anumite specialități ca fiind prestigioase, chiar cu ris-

curile pe care ar putea să le impună apoi: lipsa locurilor de muncă conform specialității datorită suprasaturației pieței muncii cu anumite categorii de specialiști, șomaj, migrație, devianță, sărăcie etc.

Acest fapt poate fi explicat prin prisma teoriei generale a raționalității (Rational Choice Theory), potrivit căreia alegerea poate fi considerată rațională, iar comportamentul ca incluzând componente inevitabil iraționale, fiind cauzat parțial de forțe socioculturale, anonime, fără niciun control din partea persoanei. Astfel, din perspectiva acestei teorii, tinerii își aleg traseul profesional în funcție de nivelul lor de maturitate – de sugestiile culturale și conștiința colectivă. Ținând cont de caracteristicile psihosociale ale acestei vârste, este clar că alegerea traseului profesional de către tânăr poate fi mai mult sau mai puțin rațională sau chiar emoțională, motiv pentru care aceste tendințe în alegerea traseului de formare profesională se mențin și se propagă în rândul tinerilor.

O altă problemă remarcată ce contribuie într-o oarecare măsură la nevalorificarea potențialului profesional acumulat în instituțiile de învățământ de către tineri este angajarea acestora în câmpul muncii pe alte funcții și specialități decât cele din formarea lor profesională. Studiul a arătat că dintre tinerii care s-au format profesional ca și contabili doar 62,8% profesează pe această funcție, cei care s-au specializat în domeniul managementului și administrarea afacerilor – 33,3% lucrează în domeniu, din domeniul marketingului și logisticii doar 16,6% dintre tineri profesează conform specialității, din domeniul dreptului – 10% sunt angajați ca juriști, 26,9% din tinerii cu studii pedagogice își urmează vocația, restul tinerilor în cel mai bun caz sunt angajați în sectoare sau ramuri aferente formării lor profesionale. Faptul că tinerii nu profesează conform specialității însușite implică trei riscuri: în primul rând, este vorba de o „trenare” a capitalului profesional deținut datorită nevalorificării lui prin punerea în aplicare a cunoștințelor și competențelor acumulate; în al doilea rând – este discutabilă calitatea prestației tinerilor la un post de muncă diferit pregătirii profesionale, pentru care dispune de competențele necesare la un nivel sumar; în al treilea rând – există probabilitatea fluctuației de personal. Diminuarea acestor factori, care afectează potențialul profesional al tinerilor dobândit în procesul de studiu, s-ar putea realiza prin încetățenirea practicii de învățare pe parcursul vieții, care presupune atât calificări, cât și reprofesionalizări ale persoanelor în funcție de tipurile de competențe necesare pentru exercitarea sarcinilor postului pe care sunt angajați.

Un aspect, cu impact direct asupra capitalului profesional al tinerilor, s-a dovedit a fi angajarea pe funcții neconforme cadrului calificărilor obținute (*Fig.2*). Această problemă comportă două dimensiuni. Este vorba mai întâi despre nediferențierea la nivel societal a ceea ce semnifică și presupune funcția de specialist și cea de muncitor. Dacă un muncitor exercită atribuțiile solicitate de postul de muncă contra obținerii unui profit, atunci specialistul, în vederea realizării sarcinilor solicitate de funcția deținută, implică responsabilitate, etică profesională și recunoaștere din partea publicului [8]. În general, „specialistul” se caracterizează printr-un nivel înalt de cunoștințe, un anumit grad de autonomie în activitate și un statut particular, fapt pentru care trebuie să fie diferențiat de „muncitor”, care exercită activități ce pun în aplicare competențele dobândite în etapa de formare profesională.

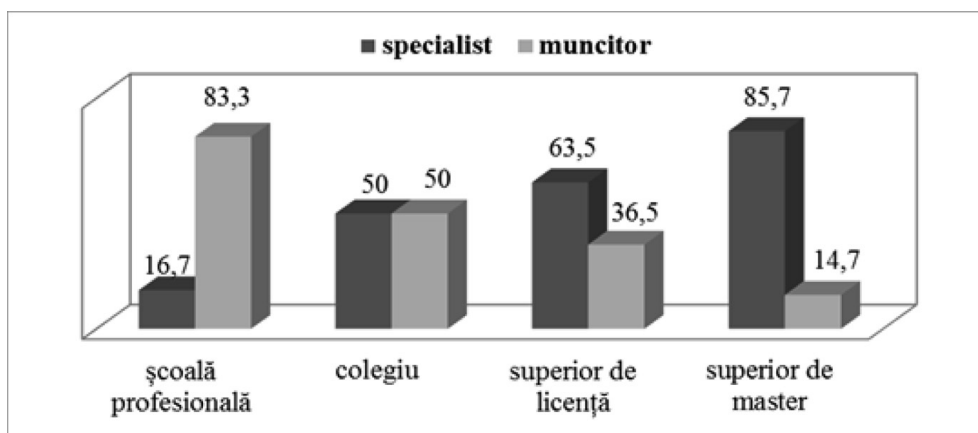

Fig. 2. Concordanța dintre nivelul de instruire și statutul ocupațional, %

Cealaltă latură a problemei o constituie inexistența la nivel societal a unei clasificări a ocupațiilor pe piața forței de muncă în dependență de nivelul de instruire profesională, cu excepția domeniului de învățământ. Or, acest lucru demotivează tinerii de a-și continua studiile la un nivel de instruire superior celui deținut, stagnând în acest mod dezvoltarea potențialului profesional al tânărului. Concurența pe piața forței de muncă a tinerilor neloyală nivelului de pregătire profesională conduce la pervertirea semnificației studiilor, de cele mai multe ori studiile echivalându-se cu obținerea diplomei și nu cu formarea competențelor necesare exercitării profesiei. Tot de aici derivă și creșterea probabilității schimbării postului de muncă pe motivul supra-calificării sau sub-calificării profesionale pentru postul ocupat. Și nu în ultimul rând, motivația și satisfacția tinerilor la locul de muncă în aceste condiții nu va genera performanța la care se așteaptă angajatorul.

Dacă ne referim la faptul cum tinerii apreciază nivelul lor de satisfacție în funcție de nivelul de pregătire profesională de care dispun și solicitările postului de muncă, observăm că în cazurile în care nu există compatibilitate între nivelul calificării și sarcinile postului de muncă scade satisfacția față de locul de muncă, înregistrându-se tendința spre o mulțumire parțială (Fig.3).

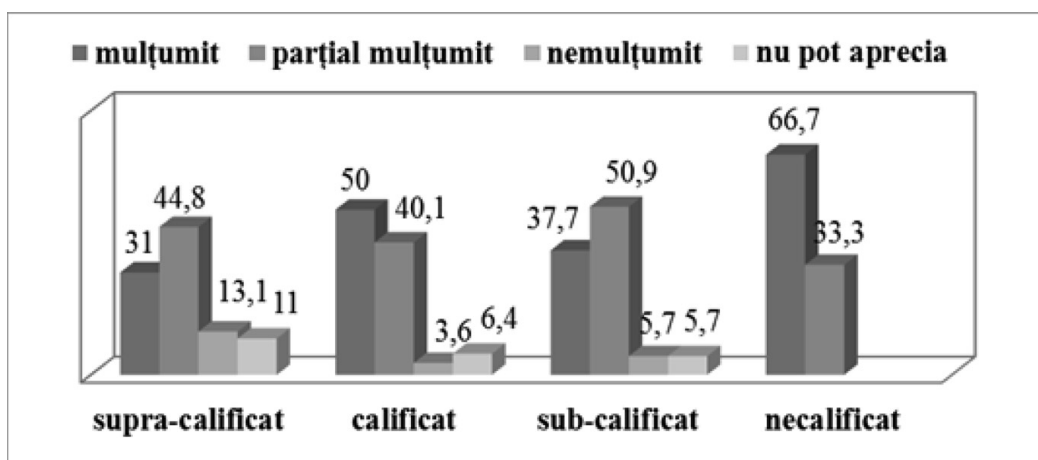

Fig. 3. Satisfacția la locul de muncă în funcție de nivelul calificării deținut,%

Analizând situația creată prin prisma teoriei „asimetria competențelor”, sau cum este numită în literatura de specialitate *skill mismatch* [9], menționăm că discrepanța dintre calificări și solicitările din fișa postului afectează atât pozitiv, cât și negativ potențialul profesional al tinerilor. Dacă ne referim la tinerii supra-calificați pentru postul ce-l dețin, observăm că pe de o parte are loc o pierdere a potențialului profesional, prin faptul că se descalifică prin nepracticarea competențelor formate în procesul de studiu, iar pe de altă parte, că nu sunt solicitați la nivelul capacităților profesionale de care dispun, devalorizându-se astfel „specialistul” din tânăr și viitorul profesionist. La celălalt pol are loc procesul invers. Tinerii care sunt sub-calificați pentru postul de muncă ocupat, acumulează competențele necesare exercitării sarcinilor din fișa postului într-un mod satisfăcător din experiența la locul de muncă, prin stagiul de mentorat etc., devenind concurenți reali ai celor calificați și supra-calificați. Prin urmare, se impune considerarea și evaluarea asimetriei competențelor de către angajator mai profund decât compararea competențelor necesare postului de muncă cu competențele deținute, pentru că efectele asimetriei competențelor afectează angajații, organizațiile, economia și societatea în general.

Contribuția instituțiilor de învățământ în formarea capitalului profesional. În societatea actuală, instituțiile de învățământ constituie principalul agent în formarea capitalului profesional. De aceea, în mod justificat, angajatorii au așteptări mari de la absolvenții instituțiilor de învățământ. Însă, un lucru pe care angajatorii de multe ori îl trec cu vederea este faptul că instituțiile de învățământ, actualmente, nu se pot plia întrutotul pe tipurile de specializări cerute de piața forței de muncă, datorită complexității și diversității acesteia; ceea ce determină ca instituțiile de învățământ să instruiască viitorii specialiști pe direcții mult mai generale, rămânând tributare la capitoul dezvoltarea competențelor specifice unor posturi de muncă. Din acest considerent, tinerii angajați tind să aprecieze mai puțin favorabil contribuția școlii în formarea capitalului lor profesional, pe dimensiunea formării competențelor profesionale, atunci când sunt puși să îndeplinească sarcinile fișelor postului de muncă pe care sunt angajați (*Tablelul 3*).

Tablelul 3. Tendința în aprecierea de către tineri a contribuției instituțiilor de învățământ în formarea capitalului profesional

Indicele de analiză a tendinței [-1 ... +1]*	Școală profesională	Colegiu	Studii de licență	Studii de master
Școala te pregătește suficient pentru a profesa specialitatea aleasă	+0,17	-0,01	-0,17	-0,15
Școala te învață mai mult lucruri teoretice	+0,31	+0,51	+0,53	+0,54
Școala îți formează competențele necesare exercitării sarcinilor din fișa postului	+0,03	-0,04	-0,27	-0,07
Cunoștințele despre profesie învățate la școală corespund cu cerințele fișei postului de muncă	-0,06	-0,18	-0,29	-0,33

* *Notă:* Indicele de analiză a tendinței a fost calculat după formula $A_t = (F-D)/L$, unde A_t reprezintă indicele de analiză a tendinței, F – ponderea răspunsurilor favorabile, D – ponderea răspunsurilor nefavorabile, iar L – ponderea răspunsurilor cu referire la subiectul cercetat. Valorile pe care le ia acest indice aparțin intervalului -1 și +1; -1 fiind valoarea minimă, +1 – valoarea maximă.

Școala, în concepția tinerilor intervievați, se focusează mai mult pe transmiterea informațiilor teoretice în pregătirea viitorilor specialiști. Din analiză se observă că indicele de analiză a tendinței corelează negativ cu nivelul de instruire - cu cât crește nivelul de instruire deținut de către tineri, cu atât aceștia sunt mai încrezuți că școala te învață mai mult lucruri teoretice despre profesia aleasă și mai puțin îți formează competențele necesare exercitării sarcinilor din fișa postului.

Școala, ca și formator al competențelor necesare pentru a practica specialitatea studiată, tinde să fie apreciată de tineri ca fiind aproape „nulă”. Faptul că tinerii care dețin studii de licență și master, considerate studii superioare, înregistrează o tendință negativă în acest sens, reclamă existența unor probleme în interiorul instituțiilor de învățământ la nivel de formare a competențelor specifice anumitor specializări din domeniul respectiv. În aceste circumstanțe este evidentă și logică aprecierea negativă a eficienței școlii în pregătirea pentru profesarea specialității alese.

O explicație a acestei situații este sugerată de aprecierea negativă a tinerilor de curând angajați în câmpul muncii asupra corespondenței cunoștințelor despre profesie, însușite în cadrul instituțiilor de învățământ, și cerințele fișei postului, și anume - toate datele converg spre faptul că instituțiile de instruire profesională sunt deficitare la capitolul formarea și dezvoltarea practică a competențelor profesionale, mai puțin în cazul școlilor profesionale. Dacă la nivel teoretic tinerii menționează că școala reușește să-și îndeplinească misiunea, la nivel practic lasă de dorit. Acest lucru conduce la ideea că personalul didactic din instituțiile de instruire mai puțin practică specialitatea pe care o predau și, în acest caz, se rezumă și se axează mai mult pe cunoștințele teoretice. Sau problema ar putea fi pusă și pe calitatea și eficiența stagiilor de practică cuprinse în planul de formare profesională. În acest context se impune stabilirea parteneriatului dintre instituțiile de învățământ și piața forței de muncă prin implicarea agenților economici în desfășurarea orelor practice și formarea competențelor profesionale care să corespundă necesităților pieței muncii.

Putem afirma și necesitatea unei revizuirii a misiunii departamentelor de resurse umane din cadrul instituțiilor și organizațiilor angajatoare. Gestionarea capitalului uman, de care sunt responsabile departamentele de resurse umane în cadrul organizațiilor, nu ar trebui să se reducă la angajarea personalului și evidența acestuia, ci să asigure suportul necesar noului angajat în vederea inserției profesionale la locul de muncă și, în special, să încheie colaborări cu instituțiile de învățământ care ar facilita conexiunea directă a tânărului cu specificul pieței forței de muncă, pentru ca mai apoi să recruteze și să selecteze forță de muncă înalt calificată pe dimesniunea competențe profesionale, asigurând astfel performanța și competitivitatea organizațională.

Contribuția angajatorilor în dezvoltarea capitalului profesional al tinerilor. Rolul pe care îl au organizațiile în dezvoltarea capitalului profesional al tânărului angajat a putut fi determinat datorită implicării în cadrul studiului a unei palete largi de instituții din diferite domenii, precum organizații cu profil comercial (46,6%), industrial (16,2%), educațional și științific (13,3%), administrativ (9,6%) și financiar (5,1%), cu profil de securitate și apărare (3,7%), cu profil medical (2,9%) și de mas-media (2,2%).

Modalitatea principală prin care instituțiile angajatoare din Republica Moldova se implică în dezvoltarea potențialului profesional al tinerilor în perioada inițială a anga-

jării este stagiul de mentorat. Conform datelor studiului, 70,8% dintre tinerii nou-angajați au beneficiat de acest stagiul de mentorat, care în majoritatea cazurilor (80,1%) s-a rezumat la o lună. Evaluându-și cunoștințele și aptitudinile de care dispun pentru realizarea solicitărilor posturilor de muncă, tinerii afirmă în 94,3% necesitatea stagiului de mentorat pentru dezvoltarea potențialului profesional la nivel practic, care să fie pe o perioadă mai mare decât o lună (43,0%). S-a observat că tinerii angajați ca specialiști au nevoie de o perioadă mai mare pentru stagiul de mentorat decât tinerii angajați ca și muncitori, nevoie derivată din tipul de competențe solicitate de postul de muncă. Tot aici s-a remarcat faptul că pe măsura deținerii unui nivel de instruire superior crește necesitatea realizării stagiului de mentorat pe o perioadă mai mare de o lună (tinerii absolvenți ai unei școli profesionale în 50,0% indică acest lucru, cei cu colegiu finisat – 52,0%, tinerii cu studii de licență – 59,4%, iar tinerii cu studii de master – 63,4%), de unde rezultă că contribuția angajatorilor la dezvoltarea potențialului profesional doar prin stagiul de mentorat este insuficientă.

Tinerii, conștientizând măsura în care instituțiile de învățământ se implică în formarea și dezvoltarea capitalului lor profesional, au așteptări mai înalte de la angajatori, de aceea atitudinea angajatorilor în acest sens este crucială pentru profesionalismul tinerilor. Această opinie este justificată de motivele pe care le invocă tinerii ca fiind principale în probabilitatea schimbării locului de muncă. Dacă salariile mici, ca și cauză a fluctuației de personal este de la sine înțeleasă, atunci schimbarea locului de muncă pe motivul lipsei perspectivelor de dezvoltare profesională a tinerilor în cadrul organizațiilor (20,8%) indică un nou punct nevralgic, de data aceasta din partea angajatorilor, cu toate că tinerii își estimează capitalul profesional la nivel „înalt” și „foarte înalt” (Tabelul 4).

Tabelul 4. Nivelul capitalului profesional deținut de către tineri, %

COMPETENȚE PROFESIONALE	Foarte înalt	Înalt	Mediu	Mic	Foarte mic	Nu pot aprecia	Total
Abilitate de soluționare a problemelor	17,6	53,1	25,3	1,6	0	2,4	100
Gândire analitică	17,2	54,7	21,8	2	0,4	3,8	100
Responsabilitate	56,1	33,1	7,8	0,4	0,2	2,4	100
Abilități de comunicare	36,7	44,9	14,4	1,6	0	2,4	100
Abilități de lucru în echipă	44,3	37,9	13,2	1,8	0,6	2,2	100
Disciplină	55,9	31,7	8,8	1,4	0	2,2	100
Autoorganizare	41,3	42,1	11,6	1,4	0,2	3,4	100
Punctualitate	48,3	38,7	9,4	1,4	0	2,2	100
Îndeplinire exactă a sarcinilor	43,1	45,3	9,2	0,8	0	1,6	100
Seriozitate	62,5	28,1	5,6	0,6	0,6	2,6	100

Dezvoltarea capitalului profesional al tinerilor prin învățarea continuă. Deși conceptul de învățare continuă sau pe parcursul vieții (Life Long learning – LLL) se referă mai mult la persoanele adulte, deoarece acestea necesită în mod nemijlocit actualizarea și dobândirea unor noi tipuri de abilități, cunoștințe și calificări pentru a fi în perma-

nență active din punct de vedere economic și social, și pentru a deține astfel controlul propriului viitor, totuși, ținând cont de transformările rapide caracteristice perioadei postmoderne, este necesar ca și tinerii absolvenți ai instituțiilor de învățământ să fie incluși în acest proces. Conștientizarea acestui fapt este realizată aproximativ de majoritatea tinerilor. Ei sunt de acord în 94,4% că acumularea capitalului profesional prin învățarea continuă asigură dezvoltarea carierei profesionale. Având în vedere că dezvoltarea tehnologiilor moderne va determina dispariția unor specialități de pe piața muncii (cu care tinerii sunt de acord în 87,8%), iar competențele în tehnologiile informaționale vor fi din ce în ce mai solicitate de către angajatori (95,3% din tinerii susțin acest lucru), necesitatea dezvoltării capitalului profesional prin diverse calificări, recalificări, reprofesionalizări prin procesul de învățare continuă este văzut de către 88,4% dintre tineri ca o modalitate de a rezista atât transformărilor de pe piața forței de muncă, cât și concurenței care va deveni acerbă în condițiile dezvoltării vertiginose a roboticii.

Percepția tinerilor sondați în cadrul studiului despre disponibilitatea de învățare continuă pe parcursul vieții este una favorabilă, 95,8% considerându-o ca fiind „importantă” și „foarte importantă” pentru dezvoltarea capitalului profesional care garantează evoluția ascensivă a carierei profesionale. Tinerii consideră că avantajele pe care le are învățarea continuă pe parcursul vieții asupra capitalului lor profesional sunt: dezvoltarea personală – 77,1%, acumularea și îmbunătățirea competențelor profesionale – 53,5%, facilitarea adaptării la cerințele profesionale – 43,4%, și informarea despre noile tehnologii și inovații – 33,8%. Nu mai puțin semnificativ, dacă vorbim în perspectivă, este și avantajul reducerii riscului de a rămâne fără un loc de muncă – 31,2% și a recalificării în caz de necesitate – 23,8%.

Referitor la condițiile de desfășurare a procesului de învățare continuă pe parcursul vieții, pentru tineri este important ca acestea să fie gratuite – 85,3%, să fie organizate concentrat – 65,8%, să fie rezonabile ca și perioadă de timp – 62,8%; și în 60,4% tinerii optează pentru forma de studiu - online.

În concluzie, menționăm existența unor probleme legate de capitalul profesional al tinerilor din Republica Moldova. Aceste probleme se datorează curenților actorilor implicați în formarea și dezvoltarea acestui tip de capital: instituțiile de instruire profesională, pe de o parte, și angajatorii, pe de altă parte. Tinerii reproșează instituțiilor de învățământ că le oferă cunoștințe și informații mai mult teoretice, iar angajatorilor – necrearea facilităților de dezvoltare profesională. Cu toate acestea, tinerii se arată a fi foarte receptivi la participarea unor programe de învățare continuă pe parcursul vieții, pentru că sunt pe deplin conștienți de transformările tehnologice din societate. Din acest considerent, formarea trinomului *instituție de învățământ-absolvent-angajator* este soluția cea mai viabilă și plauzibilă pentru formarea capitalului profesional al tinerilor și valorificarea pe măsură a acestuia, iar prin aceasta - securizarea viitorului tinerilor în societatea moldovenească și performanța economică și socială a organizațiilor și a statului în general.

NOTE ȘI REFERINȚE BIBLIOGRAFIE

1. Conform datelor BNS, în ultimii 3 ani: 2014 – 73,3%, 2015 – 73,5%, 2016 – 69% au obținut diplomă de studii superioare.
2. Buciuceanu-Vrabie M., Gagauz O. Tinerii pe piața muncii din Republica Moldova: competențe și aspirații. Chișinău: INCE, 2017, p.6.
3. La 23 octombrie 2017, ANOFM a raportat 11803 locuri de muncă vacante, iar în 26 martie 2018 - 10981 locuri de muncă vacante.
4. Crîșmaru M., Gagauz O., Buciuceanu-Vrabie M. Incluziunea tinerilor aflați în afara sistemului de educație, formare și ocupație profesională (Tinerii NEET). Chișinău: INCE, 2017.
5. Ganța V., Shamchiyeva L. Tranziția tinerelor și tinerilor spre piața muncii în Republica Moldova. ILO, 2016.
6. Rojco A., Garbuz V. Tranziția de la școală la muncă: viziunea absolvenților învățământului superior. În: Creșterea economică în condițiile globalizării: Metode de dezvoltare durabilă. Volumul II. Ediția a XII-a. Chișinău: INCE, 2017.
7. Prin „capitalul profesional” înțelegem cunoștințele, abilitățile și competențele într-un anumit domeniu achiziționate pe parcursul formării profesionale într-o instituție de învățământ.
8. Popovici S. Meserie, profesie, profesionalizare. Teorii și practici ale profesionalizării. În: Revista de Psihologie Socială, 2014, Nr. 33. [lași: Polirom].
9. Pelizzari M., Fichen A., A New Measure of Skills Mismatch: Theory and Evidence from Survey of Adult Skills (PIACC). In: OECD Social, Employment and Migration Working Papers. [online]. Paris: OECD Publishing, 2013. No 153. [accesat la 20.02.2018].
Disponibil: <http://dx.doi.org/10.1787/5k3tpt04lcnt-en>.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ В ОБЩЕСТВЕ «ЗНАНИЙ» INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE SOCIETY OF KNOWLEDGE

Дмитрий ШИРОКАНОВ, доктор философских наук, академик,
Национальная Академия Беларуси

Марина БУСЛОВА, кандидат философских наук,
Белорусский государственный университет физической культуры

Summary

The article deals with the innovative development strategy of contemporary society based on knowledge, intellectual activity and information economy becoming a tool transforming information resources into those of real socio-economic development.

Keywords: *knowledge, information, innovative activity, information technologies, information social environment, information economy.*

В современном обществе превалирующее значение во всех сферах жизнедеятельности человека приобретает информация, интеллектуальная и инновационная деятельность. Высокоразвитые страны добились стабильного социально-экономического развития и конкурентоспособности на внешнем рынке, на основе функционирования развитой национальной инновационной системы. Для каждого государства формирование и эффективное взаимодействие элементов национальной инновационной системы становится главной целью государственной инновационной политики.

Инновационная система, инновационная политика, инновационная деятельность и система национальных приоритетов образуют инновационную сферу. Инновационная политика может иметь несколько векторов направления. С одной стороны она может быть ориентирована на выполнение научно-технических программ и проектов общенационального значения, имеющих приоритетное значение для конкретной страны. Второй вектор инновационной политики, направлен на распространение научно-технических знаний. В таком случае приоритетным становится освоение новых информационных технологий, развитие технологических возможностей различных отраслей и сфер экономики. Чаще всего это касается совершенствования инновационной инфраструктуры, системы образования и профессиональной подготовки.

В настоящее время в мировом сообществе среди государств происходит позиционирование по проводимой инновационной политике. Так для США, Великобритании и Франции приоритетным является лидерство в науке, что позволяет реализовать крупномасштабные целевые проекты, охватывающие все стадии инновационного цикла. Большое значение уделяется научно-инновационному потенциалу в военной сфере. Ряд государств ориентированы на формирование приемлемой для них инновационной среды и оптимизацию всей экономики. Та-

кая ситуация характерна для Швейцарии, Германии и Швеции. Одним из приоритетных направлений научно-технической политики Республики Беларусь является инновационная деятельность, направленная на развитие ИТ сферы, реструктуризацию экономики, производственной и социальной сфер.

Каждое государство строит свою национальную инновационную систему с учетом особенностей национального развития. В большинстве высокоразвитых стран эффективные национальные инновационные системы функционируют при поддержке информационных инфраструктур, которые занимаются накоплением, обработкой, хранением и организацией использования информационных ресурсов. Главным условием удовлетворения информационных потребностей общества становится наличие информационной среды, характеризующей степень его развития и использования информационных технологий. Проблема заключается в том, что необходимо не только создавать новые технологии и получать новые знания, но и в том, чтобы они стали достоянием как можно большей части общества, чтобы осуществлялось оптимальное функционирование информационных ресурсов.

Информационные ресурсы, инфраструктура и информационные технологии в совокупности образуют информационную среду общества. Развитие информационной среды для многих стран стало фактором их устойчивого развития. Она явилась не только основанием для создания единого информационного пространства, но и стала условием эффективного управления обществом на основе гибкого и динамичного использования его информационных ресурсов. В то же время развитая информационная среда становится средством, позволяющим трансформировать в нужном направлении экономическую, научную, социальную, культурную, образовательную и другие сферы общества.

Среди современных наукоёмких технологий главное место занимают информационные и их основной продукт информация. Информационные технологии, осуществив революцию в области средств коммуникации, способствовали развитию системы сообщений на глобальном уровне. Человек через информационные технологии начинает себя чувствовать включённым в мировое сообщество, получает возможность широкого общения и получения оперативной информации, решения проблем гораздо более высокого уровня сложности, чем ранее и т.д. Как ни одно научно-техническое достижение за все предшествующие века, новые информационные технологии существенно изменили условия интеллектуальной деятельности человека. Во многих развитых странах государственная политика все больше начинает зависеть от степени развития информационной среды общества, эффективности функционирования информационных технологий в экономической сфере, от информационного обеспечения производства. Это вызвано тем, что новый информационный порядок позволяет обеспечивать нововведения, модернизацию и реконструкцию производства и поддерживать жизнеспособность и гибкость национальных экономик на международном рынке. В то же время: «Приоритетными становятся вопросы баланса между защитой национальной экономики и максимизации пользы от ее включения в мировую. Они тесно увязаны с проблемой определения наиболее эффективной структуры производства, уровня тарифных барьеров механизмов нетарифного регулирова-

ния, позволяющих обеспечить как взаимодействия с глобальным рынком, так и необходимый уровень защиты внутреннего.» [1].

На протяжении долгого времени с экономикой в основном связывали переработку больших объемов вещества и использованием постоянно возрастающего количества энергии, при котором информационный аспект существовал как вспомогательный. «Когда речь заходит об информационном обществе, впервые в истории мы говорим об экономике, ключевой ресурс которой не только возобновляемый, но и самовоспроизводящийся». [2] И далее Дж. Нейсбит пишет: «Нет проблемы, что он исчерпается, - есть проблема, что затопит». [3] Реалии сегодняшнего дня свидетельствуют о том, что современная экономика все больше становится информационной. Передовые информационные технологии стали важнейшим фактором развития экономики высокоразвитых стран. Происходит это за счёт того, что они охватывают всё большее количество людей, создают условия для нового общения, улучшают их благосостояние. Такие технологии позволяют интенсивно перерабатывать, транспортировать, трансформировать и использовать информацию в любое время и на любое расстояние и позволяют решать насущные проблемы даже в традиционных сферах экономики, где другие методы, например мощные инвестиции, оказываются малоэффективными. Информационные технологии способствуют повышению мобильности факторов производства, росту его эффективности, помогают быстрее реагировать на спрос и проводить необходимые структурные преобразования, позволяют формировать банки данных о состоянии и перспективах мирового хозяйства. В таких условиях интеллектуальный и финансовый капитал может поступать из любого источника, стремительно возрастая. Происходит объединение технического, технологического, производственного, интеллектуального и культурного потенциала.

Постоянно расширяются инвестиции в информационную сферу общества, через которую формируются основные потоки инноваций, служащие извлечению дополнительной прибыли. Появляются преимущества, основанные на владении необходимой информацией, которые трансформируются в экономические, социальные или политические и помогающие перераспределению природных ресурсов, труда и капитала. Начинает происходить ускорение социальных и экономических процессов, что позволяет создавать более эффективные механизмы управления сферами экономической деятельности и общественной жизнью в целом.

Реальностью наших дней стало количественное увеличение и усиление влияния транснациональных корпораций и международных финансово-промышленных групп, представляющих собой эффективную форму самоорганизации капитала. В связи с этим наблюдается значительный рост количества реальных и потенциальных потребителей коммерческой информации, имеющейся в открытых информационных сетях. Данное обстоятельство приводит к преобразованию мировых торговых связей, увеличению роли посреднической деятельности и международного маркетинга товаров и услуг. В результате наблюдается тенденция к слиянию информационных и денежных потоков в рамках единой инфраструктуры и росту уязвимости национальных экономик от их стабильного функционирования.

Интегральные процессы в мировой экономике достигли такого уровня и связи между национальными экономиками, что правомерно говорить о глобальной

экономике как о приоритетном феномене, обладающем собственными закономерностями, тенденциями, механизмами функционирования и развития. [4]

Термином «транснациональный» обозначают потоки информации, денег, физических объектов, людей или иных материальных, либо нематериальных средств пересекающих государственные границы, в том случае, если хотя бы один из субъектов этого процесса не представляет государство. Практически любой материальный объект, являющийся предметом транснациональной сделки, может рассматриваться в качестве товара или услуги, имеющую денежную стоимость. В интересы транснациональных корпораций входит стремление получить максимальную свободу действий при минимальном контроле за своей деятельностью, как на национальном, так и на международном уровнях. При этом они стараются свести до минимума возможный риск и извлечь максимальную прибыль.

Новый информационный порядок позволяет формироваться мировому рынку, на котором потребители получают доступ к информации о товарах и услугах из любой страны мира. Для деловых кругов открылась возможность организовывать сбыт своих товаров и услуг в общемировом масштабе. Таким образом, использование информационных технологий позволило мировой торговле перейти на качественно новый уровень, что привело как к расширению торговли в рамках международных конвенций, так и к активизации противоправной деятельности. Происходит это за счет того, что современные различного рода средства коммуникации позволяют устанавливать и поддерживать контакты с партнерами в любых странах мира. Поэтому в современном банковском деле появилась возможность гораздо легче осуществлять международные сделки, в том числе и криминальным структурам, которые, обходя законы, присваивают и «отмывают» огромные доходы, часто полученные сомнительным путем. Сделки подобного рода чаще всего осуществляют в транснациональных корпорациях.

Эффективность процесса перехода к новым социально-экономическим отношениям в значительной мере зависит от соответствия реализуемых мер системе ценностей и приоритетов конкретного общества. Информация и знания, понимаемые не как субстанция, воплощенная в производственных процессах или в самих средствах производства, а как непосредственная производительная сила, оказываются важнейшим фактором развития всей общественной системы. Изменение роли факторов производства в современных условиях, означает вытеснение материальных компонентов готового продукта информационными составляющими. Именно на этой основе снижается значение роли природного сырья и труда как базовых производственных факторов, а знания и информация превращаются в основной ресурс производства в любой его форме.

«Механизм» такого превращения можно представить следующим образом. На протяжении длительного исторического периода большинство людей было занято производством материальных благ для материального обеспечения жизни, что теоретически соответствует однокомпонентной модели воспроизводства общества. В настоящее время в расширенном воспроизводстве общества участвуют и тесно взаимодействуют две компоненты – материальное производство или производство материальных продуктов и информационное производство

или производство информационных продуктов, т.е. производство информации. Продукты обоих производств участвуют в расширенном воспроизводстве общества либо как средства потребления, либо как средства производства.

В высокоразвитых странах совокупный национальный продукт состоит из трех видов товаров – материальные продукты, информационные продукты и услуги. Под услугами понимается товар, при продаже которого не происходит передачи материальной собственности. Подавляющая часть услуг в развитых странах фактически представляет собой продажу некоторого информационного продукта или продукта информационного производства фирмы, оказывающей услугу. Материальные продукты, как в материальном, так и в информационном продукте используются в качестве предмета труда и в качестве средства труда.

Информация как продукт информационного производства, используется в качестве средства труда в каждом материальном и информационном производстве. Поскольку ни одно из них не обходится без технологических инструкций и другой документации, обеспечивающей управление процессами производства. Что касается информационного производства, то новая роль знаний в современном мире, показала, что они обладают определённой стоимостью. При взаимодействии с другими факторами производства знания становятся способными производить добавочную стоимость, которая во много раз превышает их собственную стоимость. Этим знания отличаются от оборудования, которое в состоянии переносить свою стоимость на создаваемый продукт. Основную роль в динамике капитала начинает играть не увеличение постоянного капитала, а рост добавочной стоимости, основанной на знании, представленном в виде информации. По мнению Т. Сакайя, созданная знанием стоимость подобна падающей звезде, которая горит ярко лишь в те мгновения, когда проходит через пространство социальных обстоятельств и субъективных факторов, позволяющих ей светить ярче других. Осознание факта, что созданная знанием стоимость складывается из такого мимолётного набора переменных факторов, обладает определяющим значением для понимания того, почему она не имеет никакого прямого и даже косвенного отношения к издержкам, связанным с её созданием. [5]

Для национальных экономик постоянно увеличивается значение степени участия в перемещениях капитала, труда, знаний и технологий, где наиболее перспективной становится наукоемкая информационно-технологическая продукция. Превалирование информационных ценностей, проявляется и в том, что, в настоящее время общественное богатство во все большей степени ассоциируется с обладанием информацией и знаниями. Создание наукоемкого продукта, во многом идентично процессу общения его производителя с создателями других знаний. Имеется в виду, что овладение человеком информацией, полученной другими людьми, является условием формирования и накопления нового знания. Потребление, как информации, так и продукции ряда отраслей в частности, образования, здравоохранения, а, в еще большей степени - культуры требует определенной подготовки со стороны потребляющего субъекта. При этом результат такого потребления может быть различным, поскольку зависит от индивидуального характера восприятия. В настоящее время в высокоразвитых странах «знания яв-

ляются важнейшим стратегическим активом любого предприятия, источником творчества и нововведений, основой современных ценностей и социального прогресса – то есть поистине неограниченным ресурсом». [6]

Расходы производителя в своей основе не имеют никакого отношения к стоимости созданного знанием продукта, помимо этого, отсутствует то традиционное движение, которое сближает цены с затратами. В этом заключено фундаментальное отличие созданных знанием ценностей от материальных товаров и услуг. Направленность современного экономического развития, с одной стороны характеризуется процессами оптимизации и глобализации, а с другой стороны - knowledge-based economy — экономикой знания.

Формирующаяся информационная экономика отличается от всех других тем, что конкретную информацию покупают только один раз, в отличие от других товаров, которые необходимо приобретать или регулярно, или по мере износа, или менять на более современную модель. Продавать одну и ту же информацию можно столько, сколько есть желающих её приобрести (в виде патентов, лицензий, авторских прав, книг, статей, выступлений с лекциями и т.д.) и в то же время продолжать ею владеть. Информация настолько принципиально и выгодно отличается от других ресурсов используемых человеком, что становится стратегическим ресурсом развития общества и фундаментальным основанием технологической и экономической деятельности человека.

В информационной экономике начинают проявляться принципиально новые формы и свойства, характерные именно для постиндустриального этапа развития цивилизации. А именно: активизируются процессы, обусловленные информатизацией всей социальной сферы, что позволяет информации и интеллектуальным ресурсам общества превратиться в основной механизм социально-экономического развития государства. Это, в свою очередь, открывает возможность для увеличения производительности труда, и новых условий для использования информационных технологий, что приводит к созданию новых информационных продуктов и услуг, которые являются условием для более интенсивного экономического развития. Поскольку на основе широкого использования инноваций и знаний происходит увеличение информационно-технологической составляющей выпускаемой продукции, при одновременном сокращении потребления энергии и материалов.

Для национальных экономик постоянно увеличивается значение степени участия в перемещениях капитала, труда, знаний и технологий, где наиболее перспективной становится наукоемкая информационно-технологическая продукция. Постоянно расширяющийся информационный сектор включает в себя передовые отрасли материального производства, обеспечивающие технологический прогресс, сферу, предлагающую услуги коммуникации и связи, производство информационных технологий и программного обеспечения, а также — во все возрастающей мере - различные области образования.

В экономике происходят процессы глобализации, при которых производство и потребление товаров и услуг, в том числе и информационных, как бы «ликвидировало» национальные границы. Мировой рынок становится единым целым

и регулируется мировыми стандартами и нормами. Процесс глобализации осуществляется в рамках мирового экономического пространства с использованием наднациональных организационных структур, которые и определяют конкретные стратегии делового развития.

Одной из основных тенденцией современного мира, проявляющейся в высокоразвитых странах, становится процесс такой глобализации, в экономике, которая способствует стремительному развитию персонифицированных информационных технологий. В условиях высокой конкуренции, способствующей снижению цен, повышается значение эффективности индивидуализированного труда, способствующего совершенствованию качества обслуживания и расширению спецификации индивидуальных услуг. Следует отметить, что в высокоразвитых странах ориентация на широкомасштабное производство массовых благ как основу благосостояния общества перестает играть преобладающую роль. Происходят процессы, стимулирующие внедрение самых современных специфицированных технологий, повышается конкуренция разных стран на мировом рынке. Экспансия экономики знаний сокращает потребность в природных ресурсах и дешевом труде, естественным образом повышая жизненные стандарты всех членов общества.

В экономике наибольшее значение приобретает экономическая инфраструктура, а не производство, постоянно возрастают информационные потребности, и создание, распространение, постоянное обновление и использование информации намного обгоняет использование других ресурсов. Эффективная экономика становится, таким образом, не целью, а средством для перехода общества на качественно новый уровень развития, для более высокого обеспечения запросов человека во всех разнообразных сферах его жизнедеятельности. Происходит формирование единого мирового информационного пространства и углубление процессов информационной и экономической интеграции различных стран; переход информационных ресурсов общества в реальные ресурсы социально-экономического развития, позволяющих удовлетворять потребности общества в информационных продуктах и услугах.

В информационной экономике начинают проявляться принципиально новые формы и свойства, характерные именно для постиндустриального этапа развития цивилизации. А именно: активизируются процессы, обусловленные информатизацией всей социальной сферы, что позволяет информации и интеллектуальным ресурсам общества превратиться в основной механизм социально-экономического развития государства. Это, в свою очередь, открывает возможность для увеличения производительности труда, и новых условий для использования информационных технологий, что приводит к созданию новых информационных продуктов и услуг, которые являются условием для более интенсивного экономического развития. Поскольку на основе широкого использования инноваций и знаний происходит увеличение информационно-технологической составляющей выпускаемой продукции, при одновременном сокращении потребления энергии и материалов.

Для национальных экономик постоянно увеличивается значение степени участия в перемещениях капитала, труда, знаний и технологий, где наиболее перспективной становится наукоемкая информационно-технологическая про-

дукция. Постоянно расширяющийся информационный сектор включает в себя передовые отрасли материального производства, обеспечивающие технологический прогресс, сферу, предлагающую услуги коммуникации и связи, производство информационных технологий и программного обеспечения, а также – во все возрастающей мере – различные области образования.

Информация может быть предметом труда. Это относится к различного рода теоретическим исследованиям, к научной и изобретательской деятельности, где используются результаты предшествующих таких же производств, причем материализация этих результатов вовсе не обязательна. В процессе общественного информационного производства происходит не просто обмен копиями некоторой информации, а сложное преобразование этих копий в принципиально новую информацию, новый информационный продукт. Продукты одного информационного производства используются в качестве предмета труда в другом информационном производстве, чем обеспечивается самодостаточность информационного производства, его малая зависимость от продуктов материального производства. Вместе с тем, даже со временем, вряд ли будет достигнута полная независимость информационного производства от продуктов материального производства, поскольку без материальных средств труда нет ни одного информационного производства. Информационное производство может развиваться за счет использования в качестве предметов труда собственных продуктов, а в материальном производстве информация никогда не может использоваться в качестве предмета труда. [7] Таким образом информация начинает играть доминирующую роль в процессе производства.

Трансформации, происходящие в современном мире на основе информационной революции, проявляются не только в процессе материального производства. В настоящее время объектом применения знаний становятся сами знания. Человек, создающий знания и умеющий их применять, становится всё более важной фигурой в современном производстве и обществе. Для таких людей знание и информация являются одновременно исходным материалом и продуктом их деятельности. Ценность знания не зависит от количества затраченного на его получение труда. К тому же, далеко не всегда производство нового знания требует дорогостоящего оборудования и больших затрат.

Новое значение приобретает человеческий, интеллектуальный капитал, притом не просто воплощённый в материальных объектах, а персонифицированный, связанный с конкретными личностями, являющихся носителями созданных творений. Так, О. Тоффлер пишет: «Если ранняя технология индустриализма требует безмозглых роботизированных людей, способных заученно повторять одни и те же операции, технология завтрашнего дня берётся только за такие задачи, которые оставляют людям возможность совершать действия, требующие принятия решений, внутреннего умения и воображения. Супериндустриализм требует и создаёт не стандартного «массового человека», но отличающихся друг от друга людей, индивидуалов, а не роботов». [8]. Человеческий капитал становится одним из важнейших факторов развития общества, где особое внимание уделяется достигнутому уровню образования и наличию специалистов в области информа-

ционных технологий, что подразумевает развитие человеческого и интеллектуального потенциала. То есть имеется в виду время, опыт, знания и способности, которые могут быть использованы в процессах производства, при особом внимании к образованию и переподготовке.

В условиях, когда происходит постоянное возрастание требований к таким человеческим качествам, как интеллект и профессионализм, умение работать с информацией, то, в конечном счете, это стимулирует развитие личности, поддерживает и повышает ее потенциал, расширяет социальный и интеллектуальный выбор. Вклад в человеческий капитал означает те действия, которые могут привести к повышению квалификации, способностей или производительности труда. В частности, привлечение инвестиций трех видов: расходы на образование, на здравоохранение и мобильность (географическую миграцию). Самой результативной формой накопления становится развитие каждым человеком собственных способностей, а наиболее выгодными инвестициями — инвестиции в человека, его знания. Значительная часть национального богатства постиндустриальных стран в наши дни представлена интеллектуальным капиталом их граждан и инвестициями «в человека», на практике показавших самый эффективный вид вложения капиталов.

Стратегией инновационного развития высокоразвитых стран становится постоянно возрастающая роль знаний и информационных технологий, которые превращаются в основной механизм социально-экономического развития.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Червинская И. Совершенствование механизмов защиты внешней торговли Беларуси в условиях формирования Евразийского экономического союза. В: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice // Academia Științe a Moldovei Institut de Cercetari Juridice și Politice*, 2014, nr. 2, p. 235-236, Chișinău.
2. Нейсбит, Дж. Мегатренды. / Дж. Нейсбит. М.: Ермак, 2003, с. 40.
3. Там же, с. 41.
4. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М.: 2001, с. 8.
5. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего. В: *Новая постиндустриальная волна на Западе*. М., 1999, с. 362.
6. Halal W.E. *The Infinite Resource: Mastering the Boundless Power of Knowledge*. В.: Halal W.E., Taylor K.B. (Eds.) *Twenty-First Century Economics. Perspectives of Socioeconomics for a Changing World* N.Y., 1999, p. 53.
7. Артамонов Г.Т. Информационное производство в информационном обществе. В.: *Сборник научных трудов Всероссийского научно-исследовательского института проблем вычислительной техники и информатизации.* / Серия «инфраструктура информатизации». М., 2001, с. 31-32.
8. Тоффлер О. *Футуришок*. В.: Санкт-Петербург: Лань, 1997, с. 241.

**ALEXANDRU BABII:
CONTRIBUȚII LA VALORIFICAREA OPEREI CANTEMIRENE**

**ALEXANDRU BABII:
CONTRIBUTIONS TO THE VALUATION OF CANTEMIR OPERATION**

**Lidia TROIANOWSKI, doctor în filosofie,
Institutul de Istorie
troianowski_lidia@yahoo.fr**

Rezumat

În acest articol este analizată lucrarea lui A. Babii „Dimitrie Cantemir”. Lucrarea „Dimitrie Cantemir” reprezintă un proiect de investigații ce etalează o pătrundere notorie în vasta problematică a concepțiilor și creației cărturarului. Printr-o implicare consacrată și sintetizare erudită, cercetătorul A. Babii realizează una dintre cele mai redutabile lucrări consacrată operei vieții marelui umanist.

Cuvinte-cheie: Alexandru Babii, Dimitrie Cantemir, creație, cercetare, operă, concepție filosofică, concepție estetică.

Summary

In article is analysed the A. Babii's work entitled „Dimitrie Cantemir”. The work „Dimitrie Cantemir” is a research project that reveals a notorious insight into the vast issues of the scholar's conception and creation. Through a consecrated involvement and erudite synthesis, the scientist A. Babii realizes one of the most exquisite works devoted to the opera of the great humanist life.

Keywords: Alexandru Babii, Dimitrie Cantemir, creation, research, opera, philosophical conception, aesthetic conception.

Traversăm o perioadă extrem de opulentă în evenimente, fenomene, transformări și provocări de tot soiul, ce se reliefează ca efecte ale proceselor de modernizare, globalizare și europenizare, etapă pe care o percepem ca pe una propice, cel puțin pentru spațiul și spiritul național, pentru evaluări și reevaluări retrospective ale operei vieții înaintașilor noștri. Trăim o perioadă când cercetarea nu mai trebuie să se îngrijească să evadeze din hotarele conjuncturale rigide ale canoanelor și cenzurii epocii totalitarismului și un timp ce determină și orientează atenția științei asupra realizărilor din acest segment temporal, supranumit ex-sovetic. Numai eforturile conjugate ale cercetătorilor din diferite domenii, bazate pe principiul obiectivismului în abordarea ideologiei, tendințelor și concepțiilor, prin uzul la specificul contextului cultural-politic, va permite o înțelegere adecvată a premiselor și valorile ce au determinat și etalat mentalitatea comunistă. Ineluctabil, atașamentul vădit sau impus pentru valorile și normele realismului socialist, dezideratul de a manifesta flagrantă opoziție sistemului, sau nu, la fel și efortul de angajare a producțiilor spiritului la susținerea și afirmarea principiilor operante ale ideologiei comuniste, în eventualitatea unor cercetări și retrospective, considerăm, nu admit stabilirea unor vetouri de nonvalorizare, de analize superficiale și subiective ale operelor și prestației celor care au realizat în perioada complementară celei comuniste.

Printre cei care au adus un aport valoros la dezvoltarea gândirii filosofice în spațiul istoric al Republicii Moldova în a doua jumătate a sec. XX este dr. hab. în filosofie, profesorul Alexandru Babii(1926-2007). A. Babii a fost și va rămâne în istoria spiritualității țării unul dintre cei mai eminenti și prodigioși specialiști în domeniul filosofiei din fosta RSS Moldovenească. Debutul în activitatea științifică a lui A. Babii coincide cu momentul studiilor la aspirantură, și, simultan, angajarea la Institutul de Istorie al Filialei din RSSM a Academiei de Științe din URSS, în funcție de cercetător științific(1956), în Sectorul de Istorie a gândirii filosofice și social politice. Fără a enumera treptele parcurse de A. Babii[1] în cariera științifică - de la simplu doctorand, la doctor habilitat în filosofie, profesor universitar, și cea administrativă - de la simplu angajat, la director al Secției de Filosofie și Drept a AȘM, subliniem că savantul a lăsat un valoros tezaur spiritual materializat prin monografii, studii și articole(peste 300- n.n.) [2] care copleșesc prin complexitatea problematică și maniera specifică de ilustrare a argumentelor și concluziilor. A. Babii perseverează în cercetare așa domeni ca : istoria gândirii filosofice românești, istoria și teoria religiei, estetica, filosofia socială, gândirea politică și istorică în spațiul național etc.

Nu ne propunem o analiză de ansamblu a operei vieții și concepțiilor lui A. Babii, după cum nu ne vom aventura în dezbateri menite să elucideze incontestabila contribuție pe care a adus-o cercetătorul la radierea anumitor pete albe proprii istoriei noastre și valorificarea operei unei categorii de personalități care au configurat spiritualitatea românească, însă în pofida contextului ideologic, numele lor rămâne sub semnul unor tabuuri rigide, iar opera și concepțiile acestora era tendențios interpretată, sau mai simplu, neglijată. Tributul pe care l-a plătit A. Babii sistemului totalitar, pentru atitudine principială și obiectivă în procesul activității științifice cu sănătatea, cariera și condiția psihologică, rămâne un fapt incontestabil de adevărat și o problemă care va reprezenta subiectul unui alt articol.

Autor și cercetător atât al evenimentelor și fenomenelor care periclitau viața social- politică și culturală a RSSM în a doua jumătate a sec. XX, cât și a celor ce au anticipat această perioadă, Alexandru Babii etalează un discurs complex care se înscrie într-o arie menită să deconspire caracter interdisciplinar. Cunoștințele profunde asociate unei complexe zone de interese ce cumulează filosofia socială, filosofia politică, filosofia religiei, filosofia culturii, istoria filosofiei, etica, estetica ș.a. îi permit realizarea unor studii polivalorige care rămân de referință chiar și peste ani, cu condiția excluderii elementului ideologic, care la acea perioadă rămâne a fi eminent pentru cercetările din orice domeniu, dar mai ales indispensabil domeniului filosofiei.

Lucrarea care îl face cunoscut în întregul spațiu al fostei URSS este cea consacrată operei vieții lui Dimitrie Cantemir. Consemnăm , redevabilă viață și personalitate a lui D. Cantemir, supranumit simbol al culturii românești de către biografii și cercetătorii activității sale social-culturale pentru tezaurului spiritual pe care l-a lăsat moștenire generațiilor, or luminatul domnitor dintotdeauna a stârnit admirația provocând elogii departe de a fi ipocrite și dorința de a-i cunoaște din aproape fascinata operă, fapt care nu l-a lăsat indiferent nici pe A. Babii. Lucrarea *Dimitrie Cantemir* (1984), în care un loc aparte este acordat analizei filosofiei istoriei și ideilor umaniste, rămâne una dintre cele

mai apreciabile lucrări semnate de A. Babii, chiar cu condiția că atât până la momentul apariției, cât și după problematica enunțată continuă să suscite interesul cercetătorilor.

Un merit deosebit al lucrării constă în faptul că autorul a adoptat o manieră de realizare și prezentare a materialului care să fie accesibil atât pentru cititorul de rând, cât și să nu se retracteze de la canoanele stilului științific. Investigațiile, rezultatele cercetărilor alături de prodigioasa operă a lui D. Cantemir, sunt realizate în cadrul a cinci compartimente, menite fiecare în parte să ne contagieze de ideea că marele cărturar umanist prin lucrările și viziunile sale cu caracter progresist rămâne în afara oricărei concurențe gen spiritual cu contemporanii săi, mai mult chiar, ocupă locul în istoria Mileniului II ca cel mai cărturar monarh. Plauzibil să decelăm, A. Babii pune în dezbatere următoarele subiecte valorizatoare distincte menite, fiecare în parte, să ne elucideze un segment propriu preocupărilor lui D. Cantemir: 1. *Omul și epoca*; 2. *Materia și formele principale de existență*; 3. *Teoria cunoașterii. Relația cu știința și cultura*; 4. *Filosofia istoriei*; 5. *Conceptiile estetice*. Nu putem face abstracție de preambulul la lucrare, unde A. Babii ne prezintă o amplă informație despre cercetătorii, oamenii de cultură proprii epocii în care a trait și a activat eruditul domnitor, care au lăsat amintiri, memorii despre fostul membru titular al Academiei din Berlin, la fel, și despre un număr impresionant de cercetători care cu consacrare au studiat și cultivat faima filosofului, scriitorului, lingvistului, omului politic, geografului, etnografului, muzicologului și enciclopedistului D. Cantemir.

Configurarea ilustrei personalități a lui Cantemir solicită să subliniem că aceasta rămâne a fi una dintre cele mai redutabile din spiritualitatea europeană renașcentistă, fapt care continuă să fascineze prin caracterul pluridimensional. În sens univoc, opera și viața celui care a etalat cunoștințe ample și în domeniul medicinei, administrației, numismaticii, matematicii, cartografiei, heraldicii, arheologiei, adică D. Cantemir, genialul creator de sinteze dintre Orient și Occident, rămâne în debutul Mileniului III la fel de interesantă pentru cercetare ca și două sute de ani în urmă.

Oportună mențiunea, lucrarea câștigă mult prin faptul că A. Babii ne prezintă realizările cardinale ale lui D. Cantemir în corelație strânsă cu contextul social-politic și cultural care a determinat în mod dramatic, chiar de la naștere, destinul marelui cărturar, toate fiind suprapuse pe o largă paletă de evenimente și fenomene ce au periclitat istoria universală la acea perioadă (a doua jumătate a sec. al XVII-lea -- prima jumătate a sec. al XVIII-lea). Luând în calitate de reper faptul că destinul politic al lui Cantemir a trecut sub steaua relațiilor moldo-turce, A. Babii, în scopul unei comprehensiuni cât mai complexe a circumstanțelor ce au favorizat un șir de succese și insuccese din viața domnitorului Moldovei, care, deși pentru scurt timp a stat în fruntea țării, în lucrarea enunțată ne realizează un vast tablou al vieții social-economice și politice a Moldovei sub oblăduirea Porții Otomane, cum ar fi: războaiele permanente care distrugeau un impresionant număr al populației de la muncă, ... rezultatele înfrângerilor cădeau pe umerii popoarelor exploatare; tronul Țării era pus la mezat; exploatarea drastică care a condus la degradarea meșteșugurilor și comerțului; caracterul precar al situației economice și politice a Moldovei a fost determinat și de faptul că încep să se contureze noile relații burgheze [3]. Propunându-și să ne ofere o imagine cât se poate de vastă a chipului spiritual al cărturarului român, care practic

depășește prin erudiție și talent nu numai compatrioții, dar și contemporanii săi, A. Babii realizează o trecere în revistă a lucrărilor de referință a gânditorului, pe care le prezintă alături de contextul evenimentelor social-politice și tribulațiilor spiritual-morale în care au fost scrise. Fiecare lucrare semnată de D. Cantemir este însoțită cu un mănunchi de informații despre perioada și contextul apariției, subiectul și problematica abordată, în această ordine de idei, A. Babii nu încearcă să se eschiveze de a ne furniza aspecte despre caracterul și relevanța fiecărei lucrări pentru spiritualitatea națională și universală. *Verbi causa*, una din cele mai reprezentative lucrări ale lui Cantemir, după cum consemnează A. Babii, este *Istoria ieroglifică* scrisă în perioada 1704-1705 (publicată pentru prima dată în 1883). *Istoria ieroglifică*, subliniază A. Babii, prin esență este primul roman în limba națională care rămâne deosebit prin originalitatea subiectului și maniera realizării, lucrare ce deconspiră o peremptorie orientare politică.

Semnificativ faptul, pentru a imprima cât mai multă credibilitate aserțiunilor despre substratul politic al romanului, care are în calitate de subiect neînțelegerile, conflictele dintre Moldova și Valahia, dezacorduri care facilitează eventualitatea căderii acestora sub puterea Porții Otomane, Dimitrie Cantemir apelează la ieroglifice, menite a imprima romanului caracter de generalitate, metodă despre care autorul *Istoriei literaturii române de la origini și până în prezent* consideră că "e de o tradiție străveche și durabilă"[4].

A. Babii testează cu atenție punctele nevralgice selecte ale lucrării, moment care îi permite să conchidă că prin esență *Istoria ieroglifică* depășește hotarele unei umile istorii despre antagonismele dinastice, or în roman "clar și convingător sunt elucidate moravurile claselor și grupelor dominante, este arătată venalitatea, insidiositatea și lăcomia, cărora le sunt contrapuse calitățile morale supreme ale oamenilor truditori"[5]. Reflecțiile despre opera în care este „travestită observația asupra oamenilor în figurația zoologică”[6], pe care unii cercetători contemporani o atestă ca pe o istorie secretă, deoarece se admite că adoptă o astfel de manieră, determinat fiind că „... nu din rațiuni esoterice și-a scris Cantemir povestea, ci din rațiuni ludice. ...nu lipsește, desigur, intenția pamfletară”[7], A. Babii le concentrează etalând o remarcabilă stringență a observațiilor și argumentelor menite să ne convingă de eminentul caracter umanist al romanului.

Facilitatea cu care A. Babii își etalează atitudinile sau își afirmă concluziile pe marginea operei vieții lui D. Cantemir, cea mai emblematică personalitate a culturii naționale, demonstrează că informarea și documentarea reprezintă condiția *sine quanon* a lucrărilor semnate cu numele său, inclusiv și cea evocată. Năzuința de a pătrunde în structura complexă a personalității lui D. Cantemir a suscitat din partea profesorului universitar și, simultan, a Directorului Secției de Filosofie și Drept(1979-1985), efortul unor investigații cumulative, pe de o parte, a operelor și documentelor ce constituie tezaurul spiritual lăsat de cărturarul umanist, pe de alta, de familiarizare cu un impresionant număr de opere care pun în dezbatere același subiect comun.

Urmărind a defini în consubstanțialitatea ei veridică și pluridimensională monumentală personalitate a lui D. Cantemir, A. Babii susține argumentat că cea mai fecundă perioadă a activității științifice a savantului și gânditorului este legată de orașul Moscova, loc unde acesta se stabilește după eșecul de la Stănilești(1711). În acest context, A. Babii nu

se limitează la sterile afirmații, își suplimentează aserțiunile cu argumente credibile menite să-i dovedească convingerile. Conform lui A. Babii, anume în Rusia Cantemir se consacră cu precădere cercetărilor științifice, în special celor legate de domeniul filosofiei, abdicând astfel de la speculațiile legate de problemele de etică și filosofia naturii, care constituiau o componentă indispensabilă a intereselor lui științifice de până la 1711. Anume în acest spațiu temporal, în viziunea lui A. Babii, D. Cantemir se arată “absorbit de probleme de filosofie și drept, de cele administrative și politice, de război și pace...manifestă interes deosebit față de științele naturii”[8]. Astfel, subliniază cu insistență că anume vasta cultură și erudiție a cărturarului a favorizat colaborarea cu o pleiadă de personalități marcante ale culturii europene, printre care Henrich Freiherr von Hüysen, membru titular al Academiei din Berlin, și filosoful, diplomatul, matematicianul, logicianul, istoricul G. Leibnitz, întemeietorul Academiei de Științe din Berlin, cunoscut ca autorul unor lucrări de referință ca *Monadologia*, *Eseuri de teodicee asupra bunătății lui Dumnezeu*, *a libertății omului și a originii răului* și *Disputație metafizică despre principiul individuației* ș.a. Ajuns meritoriu în calitate de membru al Academiei din Berlin(1714), D. Cantemir, ca unul dintre cei mai iluminați gânditori ai timpului, menționează în monografia sa A. Babii, atunci când „se discuta proiectul întemeierii Academiei Ruse, a fost nominalizat candidat la postul de președinte alături de alții”[9].

În funcție de argument, că scurta perioadă ce a urmat după stabilirea lui Cantemir în Rusia, timp care este ceva mai mare de un deceniu, rămâne a fi cea mai prodigioasă, prin urmare, A. Babii vine cu aprecieri față de operele ce au marcat acest spațiu temporal, nu face abstracție în acest sens de o lucrare încă puțin studiată - *Monarchiarum physica examinatio (Examinarea naturii monarhiilor)*, în care fostul domnitor încearcă să-și “argumenteze filosofic concepția despre misiunea istorică a Rusiei în lupta împotriva Imperiului Otoman și necesitatea distrugerii ultimei” [10].

Trăindu-și din plin ora relevanței notorietăți, Cantemir, la oferta Academiei din Berlin de a realiza o lucrare despre Moldova, scrie *Descriptio Moldaviae*(1716), carte care în aprecierea lui A. Babii reprezintă „o adevărată culegere de cunoștințe enciclopedice despre Moldova sf. sec. XVII-începutul sec.al XVIII-lea ...expiră patriotism și mândrie pentru poporul moldav și dispreț pentru exploatorii turci”[11]. Considerăm absolut justificate aprecierile lui A. Babii cu privire la ponderea lucrării *Descrierea Moldovei*, atât pentru cultura națională, cât și cea universală. Acest fapt este susținut în unison și de un alt cercetător al creației lui Cantemir, care conchide că *Descrierea Moldovei* este una din proeminentele lucrări științifice cu conținut descriptiv geografic din prima jumătate a sec. XVIII[12]. Notabil, lucrarea a fost concepută din trei compartimente, în care avizatul cărturar detaliat vine cu un set larg de informații cu privire la :1.descrierea geografică a plaiului moldav, suplimentată de date cu privire la localitățile principale și referințe despre flora și fauna locului;2. organizarea politică și administrativă, forma de stat, tradiții, obiceiuri și moravuri; 3.în acest ultim compartiment sunt prezentate informații despre limbă, mitologie, folclor. Valoroase rămân concepțiile și meditațiile lui Cantemir despre influențele din exterior asupra spațiului cultural al Moldovei. Deși scrisă într-un stil științific,

lucrarea este accesibilă și interesantă pentru un mediu larg de cititori, ori fiecare facil se va lăsa pătruns de spiritul epocii, care cu atâta măiestrie și suplețe este elucidată de către cărturarul umanist .

Urmărind cu strictețe etapele creației și realizările științifice ale lui D. Cantemir, A. Babii, în finalul compartimentului intitulat *Omul și epoca*, ne furnizează mai multe informații despre acele opere de anvergură care aveau să marcheze ultimul deceniu al vieții marelui umanist. Este menționată fundamentală lucrare *Hronicul vechimii romano-moldo-valahilor*, care și în opinia academicianului A. Eșanu “este și cea mai importantă și de proporții ... dedicată istoriei naționale”[13], mai precis elucidează istoria principatelor dunărene de până la sec. XIII și două studii bazate pe o vastă muncă documentată din letopisețele slave, cronicile poloneze și maghiare și alte hrisoave: *Viața lui Constantin Cantemir și Evenimente din viața Cantacuzinilor și Brâncovenilor*, în care este descrisă lupta dintre cele două dinastii nobile din Valahia pentru tronul țării și ”argumentată legalitatea moștenirii monarhiei a Cantemireștilor”[14]. Dintr-o perspectivă strict critică sunt abordate de către A. Babii lucrările care aveau să încununeze regretabilul final al celui considerat în unanimitate rege între cărturari și cărturar între regi, astfel, remarcabilele preocupări ale umanistului cu privire la principiile educației tineretului(o temă în vogă pentru epoca modernă-n.n.) își găsesc reflectare în *Loca obscura in cathechisi*(1720). O altă lucrare care apare ca rezultat al simbiozei necesităților timpului și tribulațiilor spirituale ale cărturarului este *Sistema de religione et statu imperii turcici*, scrisă în ajunul Campaniei Persane, menită să verse lumină asupra religiei islamice și practicilor religioase musulmane.

A. Babii nu a exclus din aria abordărilor și alte lucrări fundamentale, care devin sinonimice talentului, erudiției lui D. Cantemir, și anume *Divanul* - prima lucrare, care este “una cea dintâi încercare în domeniul eticii”[15] , avea să rămână în istorie pe post de „carte reprezentativă a unei epoci și a unei mari lupte de idei, care avea să separe religiosul de laic și să aducă apoi triumful celui din urmă în cultura românească și neogrecescă”[16]. Bazat pe o documentare erudită , A. Babii susține că lucrarea *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea*, care apare în 1689 în două limbi -greacă și română , deconspiră influențele filosofiei stoicilor și Bibliei, moment atestat și de un alt cercetător al vieții marelui cărturar , și anume S. Dumitrescu, care vine să precizeze că această „operă de gândire...cuprinde cele mai multe trimiteri la izvoarele favorite ale umaniștilor medievali (Aristotel, Augustin, Ausoniu, Bernard, Boethius, Cato, Cicero, Epictet, Erasm, Hesiod, Lactanțiu, Platon, Plutarh, Seneca ,Socrate, Valerius Maximus)”[17]. Meritul de seamă al lucrării enunțate, conform lui A. Babii, rezidă în faptul că autorul le dezbate alături de ideile etice și viciile umane, militând pentru un mod de viață moral și virtuos. Anume această lucrare, constată A. Babii, reprezintă debutul în elaborarea terminologiei filosofice românești, de fapt, D. Cantemir cu toată demnitatea justifică această vrednicie și din moment că tot el este primul care se preocupă de crearea/redactarea terminologiei estetice românești .

Viziuni echilibrate și sintetizatoare îmbrăcate într-un limbaj sobru și laconic, comune manierei și stilisticii de realizare a textelor de către A. Babii, descoperim și cu privire la lucrarea care mai mult de un secol a fost una de referință pentru mediul academic european, atunci când era vizată istoria turcilor - *Istoria creșterii și descreșterii*

Imperiului Otoman. A. Babii insistă asupra faptului că această lucrare fundamentală a constituit obiect și subiect de elogii pentru o pleiadă de personalități marcante ale culturii europene ca: Voltaire, Diderot, Byron, Shelley, deoarece a fost concepută în baza „unui bogat material factologic, selectat în arhivele turcești, care pentru prima oară era pus în circuitul științific” [18].

Capacitatea analitică, catalizată de un vast potențial intelectual pe care cercetătorul îl etalează în abordările operei lui D. Cantemir, demonstrează că acesta posedă arta analizei și sintezei, capacitatea de a trece de la detaliu la generalizări, de a jongla cu argumentul ori de câte ori apare necesitatea de a fi convingător și de a-și certifica ideile sau poziția față de obiectul/subiectul cercetat. Un capitol care nu poate fi neglijat din monografia *Dimitrie Cantemir* este „*Teoria cunoașterii. Relația cu știința și cultura*”, pe care A. Babii îl rezervă cercetării problemei cunoașterii, modului și manierei cum este tratat de către cărturarul umanist acest segment ideatic și de clarificare a particularităților distincte ale concepției filosofice a acestuia. Mai reprezentativă pentru această arie ideatică - teoria cunoașterii, menționează A. Babii, este lucrarea *Metafizica*. Prin urmare, ideile exponențiale dezvoltate de către Cantemir vizavi de problematica enunțată trebuie evaluate la justa valoare, fără a se neglija contextul social - politic și tendințele spiritual-religioase ale epocii.

Printre ideile filosofice de bază pe care le selectează din *Metafizica* și alături de care încearcă să-și afirme atitudinile sunt concepțiile despre cunoaștere, care etalează un evident caracter antisensualist și antiraționalist. A. Babii percepe destul de corect faptul că D. Cantemir, educat în mare parte pe idealurile scolasticii medievale, era obligat să onoreze acest tribut ideatic, lucru mai evident în perioada timpurie a creației. În această ordine de idei, nu putem face abstracție de faptul că viziunile prințului filosof au cunoscut o evoluție vădită, de la idei mistico-teologice către rațional-științifice, fapt atestat în mai multe rânduri de către cercetător.

Vorbind despre evoluția concepțiilor filosofice ale lui Cantemir, care gravitează de la scolastică către laic și rațional, nu putem să nu accentuăm cunoștințele vaste ale cărturarului erudit care a cunoscut atât operele filosofice ale anticilor, cât și creația celor mai redevabili gânditori ai epocii medievale și renescentiste, fapt confirmat de multitudinea de referințe la scrierile acestora, pe care le decupăm din lucrările semnate de autorul *Metafizicii*. Stabilindu-și în calitate de reper convicțiunile lui Cantemir despre poziția ierarhică a științei în raport cu teologia, relație în care mai superioară este știința sacră, adică teologia și nu știința laică, A. Babii vine cu argumente concludente, că antiraționalismul și antisenzualismul manifestat de principele filosof „nu probează agnosticismul lui, ...deși raționamentele gânditorului sunt obiectiv orientate împotriva teoriei adevărului dual, totuși, lui Cantemir îi este particulară mentalitatea savantului modern...” [19].

Metafizica, operă de dezinență filosofică ce înglobează o sinteză de idei, se încadrează în aria raționalului și teologicului, a misticului și științificului cu privire la problema cunoașterii și, în special, cu privire la stringența depistării unei metode științifice veridice de cercetare a lumii, or, susține Cantemir, cunoașterea este rațională, în măsura în care ea este rațională, este și științifică. Putem decela, *Metafizica* se reliefează ca o lucrare cu pretenții științifice, pe care însă o putem lesne cataloga

ca pe una ce se înscrie în canoanele metafizicii, or autorul, prin toate mijloacele și metodele, cu preponderență cele filosofice, apără credința creștină.

În scopul explorării și aprecierii aspectelor durabile ale concepției filosofice a lui Cantemir, investigațiile lui A. Babii gravitează și în jurul sensurilor pe care cărturarul le etalează în raport cu rolul, legile și principiile logicii; critica teoriei lui Aristotel despre categorii; problema universalilor; subiectul despre limbă ca instrument al cunoașterii; scopul cercetării științifice; adevărul ca scop final al cercetării; adevărul între obiectiv și subiectiv; caracterul și prestigiul cunoștințelor științifice etc. A. Babii sesizează cu abilitate transformările manifeste convingerilor filosofice și științifice ale cărturarului, cât și eforturile acestuia de a reabilita cultura și știința păgână/antică. A. Babii adăunează pe parcursul definitivării atitudinilor lui D. Cantemir față de cultura antică și faptul că acesta, într-o manieră constant patetică, s-a pronunțat cu privire la acel tezaur spiritual-cultural inestimabil pe care ni l-au lăsat elenii și romanii. Mai mult chiar, subscriem la cele afirmate de A. Babii cu privire la judiciozitatea aserțiunilor despre reabilitarea culturii antice postulate de cel mai de seamă umanist român. Simultan, menționăm, considerația lui Cantemir față de aceste două civilizații capătă imagine și contur prin analizele concepțiilor și referințele la numele și operele concrete ale celor mai eminenți reprezentanți ai Antichității: Socrate, Platon, Aristotel, Cicero, Marc Aureliu, Xenofon și mulți alții. Plecând de la aceste idei, subliniem aportul ineluctabil al lui D. Cantemir la valorificarea și punerea în circuit a culturii, filosofiei și științei antice. Obiectiv al dezbaterilor lui A. Babii au constituit și așa aspecte proprii creației lui Cantemir care deconspiră interesul principelui filosof cu privire la științele naturii, domeniu alături de care cărturarul manifestă interes aparte pentru o categorie largă de probleme și aspecte, el „a cercetat undele sonore, componența apei în râurile Moldovei, a încercat să rezolve problema apariției vieții pe Pământ...s-a interesat de eclipsele de Soare și de Lună...și problemele mineralogiei,...investigațiile cu privire la flora și fauna Moldovei îi sugerează concluzii despre impactul mediului ambiant asupra organismului” [20].

Stăruitoarele tentative ale profesorului A. Babii de a ne prezenta o imagine cât mai complexă a preocupărilor și realizărilor lui D. Cantemir sunt suplimentate cu informații și despre alte zone de interes care l-au inspirat pe luminatul cărturar, iar activitatea în cadrul cărora s-a scontat cu rezultate palpabile. Putem admite, că dacă Cantemir și-ar fi distribuit potențialul creativ și talentul doar exclusiv într-un singur domeniu, chiar și în unul mai puțin familiar publicului larg, cum ar fi arhitectura, matematica, muzicologia, economia, succesele pe care le-a înregistrat în fiecare din domeniile enunțate, ar fi suficiente pentru a rămâne în istorie ca un deschizător de drumuri.

În balanța ce măsoară ponderea operei cărturarului umanist A. Babii pune un segment destul de reprezentativ, însă care, de multe ori, este neglijat. Cert faptul, nu putem neglija efortul savantului A. Babii, care într-un capitol intitulat sugestiv „*Concepțiile estetice*” din lucrarea avizată detaliat ne prezintă o imagine concludentă a reflecțiilor și convicțiilor ale autorului operelor *Divanul*, *Metafizica* ș.a. pe marginea problemelor cu caracter estetic, la fel și evoluția concepțiilor estetico-artistice ale acestuia. Chiar din debutul capitolului evocat, A. Babii analizează argumentat ideile și poziția lui Cantemir despre artă în general și arta oratorică în particular, față de ultima afișând atitudini diferențiate, mai des critice. Apelând și la opiniile altor cercetători despre subiectul con-

cret dezbătut, adică ambiguitatea poziției lui D. Cantemir vizavi de retorică, A. Babii explică această situație în felul următor: „Atitudinea negativă față de retorică ca un proces de creare a frumosului poate fi interpretat ca un protest – de pe pozițiile umanismului și narodnicismului – împotriva convenționalităților culturii boierești contemporane lui, ca o critică a valorilor aristocrate” [21]. Apelând la o manieră de abordare care îi permite nu numai să testeze codurile estetice proprii concepției/creației lui D. Cantemir, dar să le supună simultan dezbaterii, A. Babii invocă pasaje și din *Istoria Imperiului Otoman* și *Hronicul vechimii romano-moldo-valahilor* ș.a., menite să constituie material factologic în raport cu poziția cărturarului referitoare la natura, rolul și locul culturii antice în contextul celei universale. Oportună mențiunea, problemele, polemicile ce aveau ca ax director impactul culturii antice asupra perioadelor ce au succedat-o le înregistrăm ca virale, mai ales în perioada sec. XV-XVIII.

Deși A. Babii nu-și propune să explice preocupările lui Cantemir pentru cultura antică și eforturile consacrate de reabilitare a artei și spiritualității antice, totuși ideile și tribulațiile principelui filosof nu atestăm nimic distinct, or anume epoca renascentistă pune în circuit valorile, principiile și idealurile antice, și simultan începe o campanie de justificare a importanței și prestației a acesteia pentru cultura modernă, care încerca să se salvgardeze de acele mostre de platitudini scolastice caracteristice epocii medievale. Adică, fără nici o pretenție de a minimaliza aportul și efortul lui D. Cantemir la acest capitol - valorificarea și reabilitarea culturii antice, subliniem că idealurile antice și acel spațiu temporal constituiau un trend al timpului. Mai mult chiar, semnalăm și niște aserțiuni, la prima impresie, prea abuzive cu privire la cultura elină, pe care D. Cantemir în lucrarea *Istoria Imperiului Otoman* o consideră izvor al întregii civilizații umane. Aceste convicțiuni, subliniem, descind din convingerile că elenii primii au acordat atenție virtuților, ceea ce înseamnă mod de viață spiritual-moral, au dezvoltat și susținut artele și știința, anume, datorită acestui fapt, merită titlul de cel mai educat popor și slava unicilor purtători ai nobleței și științei.

Interesul lui D. Cantemir pentru Antichitate este legat de perioada aflării sale la Constantinopol, fapt atestat de cercetătorul A. Babii, timp când cărturarul se lasă animat de o categorie de probleme, cum ar fi particularitățile și premisele trecerii de la barbarism la modul civilizațional de existență. Printre factorii care au asigurat ascendența către modul de viață civilizat, un impact major, consideră Cantemir, revine artelor și meșteșugurilor și, nu în ultimul rând, moravurilor nobile, înțelegerea corectă a demnității și a necesității ei, a științei și moravurilor sănătoase, care singure pot să schimbe obiceiurile barbare și să transforme barbarii în eleni. Atât în *Divanul*, cât și în *Istoria Imperiului Otoman*, D. Cantemir vorbește despre rolul determinant al educației estetice și artistice în procesul de formare a personalității armonios dezvoltate, în care înțelepciunea și morala fac corp comun cu fizicul sănătos.

Concluzii judicioase-cumpătate exprimă cercetătorul A. Babii și în raport cu faptul că, cultul Antichității la Cantemir face corp comun cu teoria rădăcinilor romane ale poporului român „...carii cu ceștia ai noștri romani tot un neam și o limbă sint...” [22], moment de care lega mari speranțe politice, atât în plan național, cât și internațional, finalitatea cărora era una facil palpabilă, emanciparea națională și integrarea la nivel social-politic european.

Înțelegerea morfologică a creației estetice a lui D. Cantemir, consideră A. Babii, devine mai complexă prin faptul, dacă luăm caz, că anume eruditul domnitor în *Istoria ieroglifică* apelează la o metodă originală de prezentare a mesajului, cel puțin în spațiul național. Anume metoda transformării realității în alegorie și transportării cititorului în lumea imaginarului reprezintă una sorginte pentru literatura română. Această metodă estetică este una optimală pentru a voala aceea ce dorești să demaști, utilizată cu lux de către D. Cantemir în *Istoria ieroglifică*, lucrare pătrunsă de patosul luptei pentru dreptate și adevăr, în care "... este stigmatizată societatea și proclamată ideea conștiinței adevărate, chemată să domnească rațiunea și societatea, să susțină libertățile personalității și prosperarea dreptății asupra fanatismului și tiraniei"[23].

Se creează impresia că A. Babii întră în aerul epocii lui D. Cantemir fără minim de efort, de unde culege și analizează cele mai eminente aspecte ale reductibilei opere cantemirene pentru a elucida și pune în valoare particularităților gândirii estetice ale cărturarului. În acest sens, A. Babii nu trece sub tăcere ideile dezvoltate de Cantemir în *Istoria ieroglifică* despre rolul și menirea scriitorului în societate. De fapt, constată autorul, D. Cantemir conferă scriitorului rolul și de istoric, cronicar al timpului, evenimentelor și oamenilor.

În acest context, menționăm, Cantemir plasează pe aceeași poziție *istoriograf*, adică cronicarul timpului, cu *făuritorul istoriei*, deoarece este convins că, dacă ultimul a realizat evenimentul, atunci primul se îngrijește de perpetuarea acestuia. Confuzia dintre scriitor și istoriograf, nu este omisă de D. Cantemir, însă, atunci când se referă și la domeniile istorie și literatură, acestora le rezervă spațiu și rol diferit, deși nu putem să nu sesizăm momentul de continuitate pe care ni-l sugerează și asupra căruia chiar insistă cărturarul. Așadar, în aserțiunea lui D. Cantemir, istoria are menirea de a înregistra numele eroilor și evenimentele ce au periclitat viața unui popor, anume istoria le face numele auzite și memorabile, altfel ele ar fi date uitării. Rostul literaturii constă în păstrarea și modelarea tablourilor marilor evenimente ale trecutului și configurarea, promovarea imaginii eroilor, de asemenea în fortificarea spiritului uman, prin sugerarea ideii de mândrie națională, a exemplilor de eroism și demnitate. Se pare, Cantemir ne apasă către o înțelegere utilitaristă a scopului literaturii, fapt înregistrat și de către un alt cercetător al operei cantemirene - V. Coroban, or aceasta are menirea de a unifica diferite generații, căror le este comun aceleași concepții și moravuri, facilitând, prin urmare, perceperea adecvată a vieții și istoriei umane[24]. Consemnăm, în această ordine de idei, că A. Babii adăunează pe parcursul definiției concepției estetice a lui Cantemir un set de idei cu privire la viziunile cărturarului alături de artă. Menirea socială a acestui domeniu de activitate umană, remarcă A. Babii, D. Cantemir îl percepea în consonanță cu ideile Iluminismului, cum ar fi propaganda educației morale și contracararea ignoranței și obscurantismului.

A. Babii înaintează un șir de concluzii despre concepția lui Cantemir cu privire la rostul și menirea artei, viziuni care se înscriu în tendințele idealurilor manifeste Renașterii și Iluminismului. Subliniem, concluziile lui A. Babii pe marginea ideilor estetice ale lui Cantemir denotă că cercetătorul a studiat destul de minuțios complexa operă a cărturarului, lucru pe care-l realizează în corelare cu investigațiile, la fel de ample, ale tendințelor contextului social politic în care a trăit și a activat principiile,

ulterior domnitorul Țării Moldovei. Comprehensiune temeinică rezumă în special ideile lui A. Babii despre caracterul ambiguu al unor afirmații estetice etalate de Cantemir, fapt determinat de caracterul și momentul în care acesta își făurește concepțiile estetice sub „... indiscutabila influența a principiilor stilului baroc...și a trecerii de la baroc la estetica clasicismului...”[25].

Este firesc să întâlnim în compartimentul dedicat de către A. Babii descifrării ideilor estetice ale lui Cantemir analiza viziunilor și, nu în ultimul rând, al aportului acestuia la domeniul muzicii și muzeografiei în general. Cantemir este prezentat nu numai ca un teoretician de muzică, dar și ca compozitor, teaurizator de melodii și autor a două tratate, care au avut în calitate de subiect al cercetării același gen artistic - muzica. La acest aspect concret, analiza tratatului *Cartea științei muzicii*, unicul păstrat până în zilele noastre, care „...a fost scris la îndemnul elevilor săi, adică după ce pătrunsese toate secretele muzicii turco-persane, devenise maestru (usta) și preda elevilor învățătura muzicală după metoda sa teoretică și practică...”[26], cercetătorul A. Babii nu excelează în a ne delecta cu prea multe informații despre această lucrare enunțată. Într-o prezentare succintă, desemnează doar ideile centrale ale tratatului: muzica provoacă plăcere prin mișcarea sunetului, care respectă măsura și ritmul; omul este unica ființă înzestrată de divinitate cu harul muzicii, anume această particularitate o deosebește de alte ființe; muzica poate fi transmisă cu ajutorul glasului sau instrumentului muzical, cu condiția că sunt respectate canoanele și legile ei etc. Bine structurate și concludente se prezintă opiniile lui Cantemir despre condițiile, modalitățile, mijloacele și procedeele necesare pentru realizarea muzicii. Măsura și ritmul în opinia lui Cantemir sunt pilonii cardinali ai expresiei muzicii, atunci când sunt neglijați, rezultatul lasă de dorit, adică muzica nu va ajunge să atingă perfecțiunea, exemplu grăitor- grecii antici, care au reușit să creeze o muzică oarbă și schioapă doar din simplul motiv că n-au înțeles importanța armoniei dintre cele două elemente evocate.

S-a menționat că cercetătorul nu-și propune abordări detaliate ale tratatului *Cartea științei muzicii*, iar cele oglindite de el sunt suficient de concludente pentru a ne permite să ne realizăm o imagine generală despre muzicantul, pedagogul, instrumentistul și compozitorul D. Cantemir. Simptomatic faptul, acest spațiu ideatic a constituit subiect de cercetare pentru V. Ghilaș[27], care și-a adus contribuția la valorificarea și punerea în circuit anume a acestei dimensiuni a preocupărilor lui D. Cantemir. Ponderabilele contribuții la estimarea aportului lui D. Cantemir la capitolele muzică sunt fructificate de cercetător în cadrul a câtorva capitole: 1. *Dimensiunea științifică și artistică a operei muzicale cantemirene reflectată în literatura de specialitate*; 2. *Dimitrie Cantemir – teoretician al muzicii orientale*; 3. *Arta componistică, interpretativ-didactică și activitatea folclorică în preocupările lui Dimitrie Cantemir*; 4. *Muzicografia ca domeniu de interes al prințului Moldovei*; 5. *Dimitrie Cantemir - muzicianul în exegezele literaturii universale*. Această latură a activității lui D. Cantemir a constituit solid punct de sprijin pentru investigațiile mai multor cercetători din țară și de peste hotare, printre cei mai avizați fiind W.Owen[28], Ș. Lemny [29], Cosma [30], T.T.Burada [31], E. Popescu-Judetz [32], N. Turan [33] etc.

O radiografiere a lucrării lui A. Babii *Dimitrie Cantemir* ne demonstrează explicit că cercetătorul nu manifestă intenții de a idealiza opera luminatului cărturar, aspectele

puse în valoare de către cercetător, după cum lesne ne-am putut da seama chiar din titlurile capitolelor studiului, este unul destul de complex, or alături de cele examinate mai sus, putem consemna că cercetătorul s-a arătat animat de modul cum cărturarul percepe și interpretează problemele de ordin ontologic, gnoseologic de cele de filosofie istoriei; principiile antice despre materie; concepția creaționismului; ideile despre natura, rolul și menirea omului. Obiectivul dezbaterilor lui A. Babii au avut în calitate de subiect aportul în valorificarea și promovarea culturii orientale și teoria despre cele patru monarhii elaborată de cărturarul umanist.

Lucrarea *Dimitrie Cantemir* reprezintă un proiect de investigații ce etalează o pătrundere notorie în vasta problematică a creației cărturarului, opere care cu siguranță au solicitat o implicare consacrată și sintetizare erudită, menită să înglobeze, în mare, aspectele creației cantemirene, configurând-se, concomitent, ca una dintre cele mai reductibile la acest capitol. Alexandru Babii a reușit să exploateze nu numai particularitățile operei și concepției lui D. Cantemir, dar să aducă în circuit valențele gândirii genului cantemirean, adică să le facă familiare, prin diseminare, unui număr impresionant de oameni, concomitent izbutind și să le încadreze în imaginea complexă a lumii și mișcării de idei ce vizează zorii modernității românești.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bobîna G. Alexandru Babii – cercetător al gândirii filosofice din Moldova. În: Institutul de cercetări juridice și politice al AȘM a Moldovei: 60 ani de activitate. Chișinău: Tipografia Centrală, 2016, p. 99-100.
2. Бабий А. Православие в Молдавии история и современность. Кишинев: Картеа Молдовенеаскэ, 1988; Бабий А. Гольденберг М. Религия и антикоммунизм. Кишинев: Картя Молдовенеаскэ, 1975; Бабий А. Каряева Л. Молдавско-русские идейные связи в эпоху революционного народничества. Кишинев: Штиинца, 1991; Бабий А. Гольденберг М. Табакару Д. Преодоление религии и утверждение атеизма в Молдавской ССР. Кишинев: Штиинца, 1983; Бабий А. Свободомыслие антиклерикализм и атеизм в истории Молдавии. Кишинев: Штиинца, 1978; Бабий А. Ермурадский В. Расцвет культуры молдавского села.- Кишинев: Штиинца, 1962; Бабий А. Димитрий Кантемир. Москва: Мысль, 1984; Бабий А. Василеску Г. Культурно-эстетическое развитие советского человека. Кишинев: Штиинца, 1985; Бабий А. Чайковский В. Ленинская теория отражения как метод исследования. Кишинев: Издательство Штиинца, 1978; Бабий А. Грамма Д. Политико-правовые воззрения Константина Негруци. Кишинев: Штиинца, 1986; Бабий А. Мокряк Л. Философские воззрения естествоиспытателей Молдавии начала XX века. Кишинев: Штиинца, 1974; Бабий А. Левит С. Иванов Ю. Исследования молодых историков Молдавии. Кишинев: Штиинца, 1965; Лисовина А. Бабий А. Категория исторический факт в марксистской и буржуазной методологии истории: Советские историко-философские исследования 60-70-х гг. Кишинев: Штиинца, 1981; Мельник Т. Бабий А. Из истории эстетической мысли Молдавии, XIV начало XVIII в. Кишинев: Штиинца, 1988 etc.
3. Бабий А. Димитрий Кантемир. Москва: Мысль, 1984, p. 5-6.
4. Călinescu G. Istoria literaturii române de la origini și până în prezent. București: Editura Minerva, 1982, p. 38.
5. Бабий А. Димитрий Кантемир, p. 8.
6. Călinescu G. Istoria literaturii române de la origini și până în prezent, p. 38.
7. Manolescu N. Istoria critică a literaturii române. București: Editura Minerva, 1990, vol. I, p. 77.
8. Бабий А. Димитрий Кантемир, p. 10.
9. История Академии наук СССР, т. I (1724–1803). М.—Л., 1958. 119Е
10. Бабий А. Димитрий Кантемир, p. 10.
11. Idem.
12. Eșanu A., Eșanu V. Studiu întrioductiv. Considerente generale. În: Descrierea Moldovei. București: ICR, 2007, vol. II, p. 6-7.

13. Eșanu A., Eșanu V. Dimitrie Cantemir istoric. Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII. Chișinău: Editura Știința, 2008, p. 266.
14. Бабий А. Димитрий Кантемир, p. 11.
15. Bobîna Gh. Scrierile filosofice ale lui D. Cantemir. Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII. Chișinău: Editura Știința, 2008, p. 323.
16. Dumitrescu S. Dimitrie Cantemir-o viziune europeană asupra educației. //euromentor.ucdc.ro. 11.04.2018.
17. Idem.
18. Бабий А. Димитрий Кантемир.
19. Ibidem, p.22.
20. Ibidem, p.25-34.
21. Ibidem, p.47.
22. Cantemir D. Hronicul vechimii româno-moldo-valahilor. Ediție electronică, 2007. Sursa ro.wikisource.org.
23. Бабий А. Димитрий Кантемир , p.49.
24. Коробан В. Димитрие Кантемир – скриитор уманист. Кишинэу: Едитура Картеа Молдовенеаскэ, 1973,p.122.
25. Бабий А. Димитрий Кантемир, p.50.
26. Popescu-Judetz E. Dimitrie Cantemir. Cartea științei muzicale. București: Editura Muzicală, 1973, p. 69.
27. Ghilaș V. Dimitrie Cantemir - muzicantul în contextul culturii universale. Academia de Științe a Moldovei, Institutul Patrimoniu Cultural, Centrul Studiul Artelor, Chișinău, 2015.
28. Owen W. Demetrius Cantemir: The Collection of Notations. London, University of London,1992. vol. 1; 2000, vol. 2.
29. Lemny Ș. Cantemireștii, aventura europeană a unei familii princiere din secolul al XVIII-lea, Iași: Editura Polirom, 2010.
30. Cosma L. Muzica orientală și Dimitrie Cantemir . În : Hronicul muzicii românești. București: Editura Muzicală, 1973.
31. Burada T.T. Scrierile muzicale ale lui Dimitri Cantemir. București, Analele Academiei Romane, 1911.
32. Popescu-Judetz E. Dimitrie Cantemir. Cartea științei muzicale. București: Editura Muzicală, 1973.
33. Turan N. Prince Dimitrie Cantemir (1673-1723). <http://www.turkishmusicportal.org/article.php?id=7&lang2=en>

ETHOSUL FENOMENOLOGIC ȘI PRACTICA VEDERII/ SCRIERII PHENOMENOLOGICAL ETHOS AND THE PRACTICE OF SEEING/ WRITING

Alexandru COSMESCU, *doctor în filologie*
Institutul de Istorie
khoraa@gmail.com

Rezumat

În textul de față, propunem o reconceptualizare a practicii fenomenologice din perspectiva ethosului fenomenologic, în calitate de punere în operă a unei atitudini intelectuale ce face posibil un discurs ancorat în actul perceperii intuitive. Din această perspectivă, ethosul fenomenologic are trei dimensiuni fundamentale: un angajament al subiectului față de sine, ce constă într-o disciplină a abținerii de la judecățile noastre obișnuite, un angajament față de fenomene, care presupune descrierea lor atentă și fidelă, și unul față de destinatarul discursului fenomenologic, care se transformă într-un imperativ al clarității.

Cuvinte-cheie: fenomenologie, ethos, vedere fenomenologică, discurs fenomenologic, angajament

Summary

In the present paper, we propose a reconceptualization of phenomenological practice starting from a closer determination of phenomenological ethos, as embodying a certain intellectual attitude that enables a type of discourse anchored in the act of intuitive eidetic seeing. From this perspective, the phenomenological ethos has three basic aspects: a commitment of the subject towards itself, that consists in a discipline of abstaining from natural judgments, a commitment towards the phenomena, that presupposes their attentive and faithful description, and a commitment towards the addressee of the phenomenological discourse, that becomes an imperative of clarity.

Keywords: phenomenology, ethos, phenomenological seeing, phenomenological discourse, commitment

Conceptul aristotelic *ta ethika* – cel care a dat titlul primei lucrări de „etică” asumate și interpretate ca atare – desemnează mai exact „cele ce țin de *ethos*”, adică de caracter. Proiectul aristotelic de studiu al caracterului uman – al atitudinilor fundamentale care merită cultivate sau evitate – recâștigă teren în câmpul eticii contemporane sub denumirea de *virtue ethics* (etică a virtuții). Odată cu revenirea eticii virtuții în *mainstream*-ul eticii filosofice contemporane, abordări similare au început să apară și în câmpul epistemologiei: cunoașterea este privită ca o practică umană realizată în conformitate cu anumite atitudini ce o fac posibilă, cum ar fi deschiderea, umilința intelectuală, curajul intelectual etc. Respectiv, unul dintre modurile de a începe să vorbim despre modurile specifice de a face filosofie – de a desfășura un anumit *praxis* al investigației teoretice – este să examinăm *ethosul* care le face posibile.

Astfel, pentru a conceptualiza substratul etic al practicii fenomenologice, putem începe printr-o analiză a *ethosului* ei – atitudinea pe care o adoptă un fenomenolog și pe care o utilizează drept punct de reper pentru a avea acces la fenomenele pe care încearcă să le prindă intuitiv (în sensul fenomenologic al acestui cuvânt, de la latinescul *intueri*, a vedea nemijlocit), să le analizeze și să le descrie.

De la bun început, fenomenologia s-a prezentat ca revenire radicală la experiență, luând experiența ca punct de pornire și mijloc de control – ca *discurs ancorat în experiență*, ca vorbire ce încearcă să rămână fidelă experienței. Putem cita mai multe moduri în care diverși fenomenologi și-au exprimat acest angajament față de experiență, începând cu celebra formulă a lui Edmund Husserl: „Trebuie să ne întoarcem la «lucrurile însele»” [1, p. 14]. Dar una dintre cele mai interesante expresii în acest sens este ceea ce a scris fenomenologul Wilhelm Schapp la sfârșitul prefetei disertației sale despre fenomenologia percepției (coordonate de Husserl): „Ich hoffe nur, dass ich nichts schrieb, was ich nicht selbst sah” [2, pagină nenumotată] „Sper doar că nu am scris nimic ce nu am văzut eu însumi”, scrie Schapp, imediat după ce își recunoaște datoria față de Husserl și „cercul lui de idei”. Prin faptul că își încheie astfel prezentarea textului, revenind în repetate rânduri asupra acestei idei, Schapp ne confirmă că acest ethos al autonomiei radicale apărea, pentru prima generație de fenomenologi, drept fiind cel puțin la fel de important ca și recunoașterea relației maestru-discipol. Expresiile de recunoștință față de Husserl care „i-a învățat să vadă” apar la mai mulți discipoli ai săi, inclusiv la Heidegger.

Schapp accentuează că este vorba de o *speranță*. Prin urmare, merge mână în mână cu anxietatea, nesiguranța și dorința. Orientarea metodologică fundamentală este spre *a scrie ceea ce vezi și doar ceea ce vezi*, chiar și în cazul în care vezi ceva *pe baza a ceea ce îți arată maestrul sau colegii de cerc*. Discursul fenomenologic este, în acest sens, unul *personal*. Nu doar scris la persoana întâi, ci și *legitimat* de vederea personală. Vederea *proprie* – intuirea eidetică – este ceea ce legitimează ceea ce scrii. Dacă ceva ce aș scrie, ca fenomenolog, nu s-ar baza pe ceea ce văd, chiar dacă ar fi adevărat, nu și-ar avea locul într-un demers ce se pretinde fenomenologic. Remarcăm că Schapp nu a scris „sper doar că nu am scris nimic neadevărat”.

Avem aici două posibilități. Prima ar fi ca autorul să *ia drept adevărat* ceea ce i-a spus altcineva, fără să vadă pentru el însuși (sau văzând doar parțial, neclar, vag) și să scrie acel lucru, fără a fi capabil să-l raporteze la experiența proprie. A doua ar fi să scrie ceea ce doar crede că a văzut, fără să fi văzut de fapt acel lucru – a scrie ceva fiind confuz cu privire la modul în care i-a fost dat obiectul. În ambele cazuri, discursul fenomenologic își pierde legitimitatea: și-o câștigă nu de la valoarea de adevăr a propozițiilor incluse în el, ci din faptul de „a fi văzut într-adevăr” ceea ce vorbești. „Nur was geschaut ist, gehört in die Phanomenologie” (*Doar ceea ce a fost văzut ține de fenomenologie*), accentuează Schapp [2, p. 14]. Or, singurul mod în care putem scrie fără a falsa despre ceea ce am văzut noi înșine este să folosim persoana întâi singular. Metodologia cercetării la persoana întâi (distinctă de folosirea persoanei întâi gramaticale în text) capătă actualmente din ce în ce mai mult teren – pentru o trecere în revistă a diferitor abordări în această privință, cf. [3].

În acest sens, putem caracteriza ethosul fenomenologic drept obsesie în raport cu legitimitatea propriului discurs. Fie ceea ce scrii, făcând fenomenologie, *trebuie* justificat pe baza vederii proprii, fie nu faci fenomenologie, ci altceva: comentariu de text, interpretare cu privire la ce ar fi putut avea în vedere cineva etc.

Discursul fenomenologic este deci bântuit atât de o anumită încredere – „a vedea înseamnă a crede”, corelatul evidenței este adevărul, – cât și de un anumit *dubiu* în raport cu sine însuși, o suspiciune că, la o examinare mai atentă, lucrurile ar putea să apară

altfel, că tu, ca autor de text fenomenologic, ai neglijat ceva ce te-ar fi putut conduce la o vedere/ înțelegere mai clară.

Al doilea aspect pe care aș dori să-l accentuez în legătură cu propoziția lui Schapp pe care am citat-o este utilizarea verbului *a scrie*. Desigur, s-ar putea să se refere pur și simplu la faptul că disertația sa este un text scris, dar merită subliniat faptul că discursul fenomenologic are o legătură intrinsecă cu scriitura.

Cazul paradigmatic sunt, desigur, manuscrisele lui Husserl. Pentru Husserl, însăși practica fenomenologiei părea să constea, întâi de toate, în meditațiile monologice, în scrierea zilnică de pagină după pagină de descrieri a ceea ce se arată atunci când fenomenologul reflectează asupra a ceea ce îi este dat. Or, Husserl folosea un sistem de stenografie: un mod de a *prinde cât mai rapid posibil* ceea ce a fost văzut imediat în reflecția fenomenologică, de a-l scrie cât este încă în retenție – în memoria primară, înainte de a fi trecut în amintire, memoria secundară – adică *la viteza gândirii*. Putem vorbi aici despre o nouă anxietate: frica de a nu „pierde” ceea ce a fost văzut, dorința de a „fixa” intuiția fluctuantă și de a o face accesibilă pentru o nouă *Veranschaulichung*, un nou act al „facerii-intuitiv”. Scrierea solitară a unui text care poate fi publicat sau nu, arătat altora sau nu, folosit ca punct de pornire pentru prelegeri sau lăsat în sertar, pentru că a generat deja intuiția pe care o căuta fenomenologul.

Putem cita, în acest sens, și o remarcă a lui S. Strasser, bun cunoscător al manuscriselor lui Husserl și excelent comentator al practicii fenomenologice înseși: „Conform lui Husserl, evidența este «acordul complet dintre ceea ce este intenționat și ceea ce este dat, ca atare». Totuși, cum poate un om să știe ce vizează intențional un altul? Cum poate să știe exact ce vizează el însuși? Pentru a realiza acordul despre care vorbește Husserl, «intenționatul» trebuie făcut manifest. Acest lucru poate fi realizat doar prin intermediul *limbajului*. Deci, exprimarea în cuvinte a vederii intuitive nu este o simplă adăugare. Ceea ce a fost intuit trebuie exprimat prin intermediul semnelor, altfel nu poate fi vorba de evidență. Antropologia filosofică modernă este de acord cu această idee. La nivelul specific uman, explorarea se încheie și culminează în judecata tipică «așa e». Astfel, «conștiința umană a așteptării împlinite» diferă esențial de «experiența lui aha» (*Aha-Erlebnis*) observată la animalele superioare. La nivel uman, identificarea «datului» cu «vizatul intențional» este adusă prin identificarea intuitului cu ceea ce a revelat vorbirea. Numai după această identificare putem vorbi, împreună cu Husserl, de o «experiență a adevărului» [4, p. 266].

Descrierea lui Strasser furnizează o explicație adecvată a practicii de lucru a lui Husserl: a scrie sistematic, ancorat în experiența concretă, pentru a „fixa” această experiență și a avea posibilitatea de a verifica dacă ceea ce a fost scris e adecvat experienței. Respectiv, această practică filosofică este una în același timp *minimală* și *radicală*. Minimală pentru că nu solicită nimic altceva decât trupul viu al practicianului, angajat într-o reflecție întrupată asupra propriei experiențe, pe care o desfășoară solitar, scriind. Minimalismul acestei practici o face sustenabilă – o demonstrează însăși experiența tristă a lui Husserl, care, exclus din universitate, nu a fost totuși pus în incapacitatea de a lucra filosofic/ fenomenologic, putând să continue scrierea zilnică a „meditațiilor monologice” ce formează marea masă a celor 40.000 de pagini incluse în arhivele de la Leuven. În același timp, acest tip de practică este una radicală prin auto-

nomia pe care o cultivă, corelată cu minimalismul. Fenomenologul descoperă în sine însuși toate resursele pentru a-și continua practica de scriere filosofică și în experiența proprie toate temele ce pot fi abordate printr-un asemenea tip de scriitură. Acest ethos al fenomenologiei, afirmă unii practicieni ai ei, precum foștii studenți ai lui Dorion Cairns de la New School for Social Research (Lester Embree, Fred Kersten și Richard Zaner – fiecare dintre ei autori a câte un volum de introducere în fenomenologie ca abordare practică, în care propun anume acest ethos ca punct de pornire al muncii fenomenologice [5, 6, 7]) sau unii colegi din același grup extins (Robert Sokolowski și Don Ihde, și ei autori ai câte unei introduceri „practice în fenomenologie” [8, 9]) s-a pierdut când exegeza textelor fenomenologice „clasice” a devenit modul dominant al discursului fenomenologic. Un exeget nu resimte anxietate în raport cu procesul de vedere-scriere personală („am văzut oare suficient de bine? am exprimat oare suficient de bine ce am văzut? oare am văzut într-adevăr ceea despre ce scriu?”), fiind preocupat, mai curând, de coerența textului pe care îl studiază și de straturile de semnificație ce pot fi observate acolo. Anxietatea exegetului pare să fie, mai curând, de a nu trece cu vederea vreoa influență asupra autorului pe care îl studiază sau vreun factor al contextului imediat al autorului, precum și de a *nu fi citit suficiente exegeze anterioare* – o anxietate de a *nu avea suficientă informație* (sau de a avea prea multă de procesat), mai curând decât anxietatea de a nu fi văzut suficient de clar.

În consecință, a învăța fenomenologie – concepută ca practică – seamănă mai curând cu a învăța să vezi decât a învăța să citești (filosofie). Pentru a utiliza o analogie a aceluiași W. Schapp (reluată și de M. Merleau-Ponty), fenomenologul trebuie să meargă la școală cu pictorii [2, p. 12]. Sau cu biologii și psihologii, cum o arată lucrarea mai recentă semnată de Natalie Depraz, Francisco Varela și Pierre Vermersch [10]. De exemplu, „ciclul de bază” descris de Depraz, Varela și Vermersch încearcă să ofere o metodă de a „vedea” ce poate fi învățată și utilizată pentru a produce lucrări fenomenologice. Constă din trei faze: suspendarea judecății – concepută ca ruptură de atitudinea naturală, – urmată de o conversie a privirii dinspre obiect spre modul său de a fi dat și spre actul în care este dat obiectul și de o „lăsare în pace” care așteaptă revelarea sensului.

Asemenea modele încearcă să „operaționalizeze” practica fenomenologică – să facă posibil ca diverși cercetători/ practicieni „să facă același lucru” și să obțină înțelegeri fenomenologice care să poată fi comparate și validate. Într-un anumit sens, e o încercare de a împlini vechiul vis al lui Husserl de a crea o comunitate de cercetare fenomenologică, o comunitate dedicată studiului „lucrurilor însele”, care ar lucra împreună, utilizând aceeași abordare, și ar obține gradat un anumit consens. Unul dintre modurile de a realiza acest lucru este a preda fenomenologia *din start* ca disciplină practică a vederii/ scrierii – încă înainte de a lucra cu textele ei clasice – pentru a deveni capabil să *faci fenomenologie* pe cont propriu, eventual *verificând cu înțelegere* textele lui Husserl sau Heidegger când începi să le citești, având deja o *cunoaștere practică* a fenomenologiei ca metodă/ praxis. Aceasta era abordarea regretatului Lester Embree – a învăța fenomenologie prin a face fenomenologie, discutând cu colegii despre procesele intenționale, observate reflexiv [cf. 5].

De obicei, învățăm o nouă practică discursivă în dialog cu cei care sunt deja familiari cu ea – în conversație și experiment comun. Aș afirma că acesta și este cel mai bun

mod de a învăța fenomenologie: ca parte a unei comunități ce o practică deja, vorbind despre felurile în care apar/ se manifestă lucrurile. O comunitate ce ar face fenomenologie în mod dialogic: nu doar prin scriere solitară urmată de lectura textelor celorlalți, dar prin *gândit împreună vorbind împreună*. Un mod de a face fenomenologie constitutiv deschis spre intersubiectivitate, pentru că este făcut din start în comun. Și, după ce dialogul este învățat, poți monologa în privat pe cont propriu, dar mereu nostalgic față de posibilitatea dialogului.

N. Depraz se oprește într-un articol [11] asupra unei problematici apropiate de cea abordată în textul de față. Cercetătoarea analizează practica *epoche* fenomenologică în raport cu ideea de „a lua cuvântul”, sub diferite forme. Prima dimensiune a *epoche* este, de fapt, și sursa etimologică/ istorică a utilizării acestui termen în fenomenologie: practica abținerii sau „suspendării”, utilizată de sceptici și stoici. Este vorba de abținerea de la judecățile habituale în raport cu fenomenele ce ne apar, „suspendarea” lor atât timp cât o poziție clară nu se impune de la sine. Or, o practică a abținerii este intrinsec etică: te abții de la ceva pentru că ți se pare *incorect* să faci acel lucru la momentul respectiv. Implicit, suspendarea judecății este și o practică *lingvistică*: te abții *de la a spune* ceea ce nu este justificat de intuiția imediată, iar această mișcare interioară a abținerii este corelată cu o *privire spre fenomene așa cum se arată ele*, o așteptare răbdătoare în preajma lor până devine posibilă împlinirea *intuitivă*. În felul în care formulează Depraz această exigență [11, p. 3], fenomenologul se abține de la a se lăsa dus de cuvinte, așa cum o facem în mod obișnuit. Cuvintele fenomenologului apar *după* vederea clară. Or, acest fapt reclamă un nou angajament etic: cel al *adecvării* față de experiență. Discursul fenomenologic își ia, în consecință, angajamentul să fie *fidel* experienței, să o reflecte în măsura maximă posibilă. Acest angajament presupune, dacă ne amintim de remarcă citată *supra* a lui S. Strasser, o detașare de propria scriitură pentru a cuprinde în aceeași privire ceea ce a fost intuit și ceea ce a fost exprimat – o distanță critică ce permite *rescrierea*, redactarea propriului text pentru a ne apropia cât mai mult de ceea ce a fost intuit efectiv.

Acesta este contextul în care survine un al treilea angajament etic al fenomenologului: cel față de *destinatarul* propriului discurs. Fenomenologul scrie pentru *a-l face pe celălalt să vadă ceea ce a văzut el însuși*, iar această exigență impune *claritatea* discursului propriu, *transparența* acestuia maximă. Angajamentul față de alteritate nu este prezent doar în etica *de inspirație fenomenologică* a unui M. Buber sau E. Levinas, ci și implicit în *praxisul* fenomenologic al descrierii atente a structurii proprii trăiri *de dragul celuilalt*, pentru a-i oferi celuilalt – ca dar – înțelegerea experienței proprii. Această trecere în revistă ne permite o serie de generalizări, pe care le prezentăm aici cu titlu de concluzii.

1. Ethosul fenomenologic pornește de la o serie de valori care au funcția de a orienta cercetarea însăși și îi dictează și metodologia. Prima este *autonomia*: fenomenologul lucrează „pe cont propriu”, pornind de la ceea ce îi este accesibil în primă instanță – experiența proprie. Corelată cu exigența autonomiei este și cea a *radicalismului*: fenomenologul încearcă să meargă direct la punctul nodal al problemei cercetate, așa cum este ea prezentă anume în experiențele la care are acces, pentru a fixa, apoi, cu ajutorul metodei variației eidetice, structurile ei invariante. Această dublă orientare este comună atât fenomenologiei, cât și altor tradiții filosofice înrudite. Putem enumera aici empirismul unui Locke sau Hume, senzualismul lui Condillac, tradiția „ideologilor” fran-

cezi (Destutt de Tracy, Cabanis, Maine de Biran), pragmatismul în varianta lui William James, intuiționismul lui Henri Bergson, empiriocriticismul lui Avenarius și Mach, dar și de o anumită tradiție literară, în care îi putem integra pe V. Woolf, M. Proust, F. Pessoa. În toate aceste tradiții filosofice, „materialul de cercetare” al filosofului este experiența trăită, pornind de la care se elaborează o teorie generalizată a subiectivității și, corelată cu ea, a posibilităților de cunoaștere a obiectelor.

2. Ethosul fenomenologic, pus în operă în practica discursivă a privirii/ scrierii, se exprimă în trei angajamente cu valoare metodologică și substrat etic.

3. Primul angajament de acest gen al fenomenologului este *față de el însuși*. Acest tip de angajament se exprimă printr-o disciplină a *abținerii (epoche)* de la poziționările anterioare proprii, o încercare de a evita ca opțiunile/ părerile personale să interfereze cu intuirea nemijlocită a fenomenelor. Putem formula această exigență metodologică drept fapt de a nu-ți permite să vorbești pe baza a ceea ce crezi, ci doar pe baza a ceea ce ai văzut efectiv. De aici derivă sistemul de practici ale atenției și ale discursului puse în operă de fenomenolog în timpul muncii sale.

4. Al doilea angajament este cel *față de „lucrurile însele”*, care se traduce printr-o încercare de apropiere maximă a discursului față de ceea ce a fost efectiv intuit. Imperativul este aici cel al *adecvării* discursului la fenomene sau al *fidelității descrierii*, exprimat printr-o reevaluare continuă a propriului discurs, căutând termeni care, preferabil, să nu inducă în eroare, ci să prezinte lucrurile într-o formă cât mai apropiată de cea în care au fost ele intuite.

5. Al treilea angajament al fenomenologului este cel *față de destinatarul discursului*. Textul fenomenologic este scris *de dragul celui alt* – pentru a-i facilita celui alt accesul la ceea ce a fost intuit în cadrul practicii vederii/ scrierii. Al treilea imperativ este, în acest sens, cel al *clarității*.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Husserl Edmund. Cercetări logice. Volumul II: Cercetări asupra fenomenologiei și teoriei cunoașterii. Partea întâi: cercetările 1 și 2. București: Humanitas, 2009.
2. Schapp Wilhelm. Beiträge zur Phänomenologie der Wahrnehmung. Goettingen, 1910.
3. Varela Francisco; Shear Jonathan (coord.). The View from Within: First-Person Approaches to the Study of Consciousness. Imprint Academic, 1999.
4. Strasser Stephan. Phenomenology and the Human Sciences: A Contribution to a New Scientific Ideal. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1963.
5. Embree Lester. Reflective Analysis: A First Introduction into Phenomenological Investigation. Bucharest: Zeta Books, 2006.
6. Kersten Fred. Phenomenological Method: Theory and Practice. Dordrecht: Springer, 1989.
7. Zaner Richard. The Way of Phenomenology: Criticism as a Philosophical Discipline. New York: Pegassus, 1970.
8. Sokolowski Robert. Introduction to Phenomenology. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
9. Ihde Don. Experimental Phenomenology: An Introduction. New York: State University of New York Press, 1986.
10. Depraz Natalie; Varela Francisco; Vermersch Pierre. On Becoming Aware: A Pragmatics of Experiencing. John Benjamins Publishing Company, 2003.
11. Depraz Natalie. L'épochè phénoménologique comme éthique de la prise de parole. Deux terrains pratiques : l'écriture poétique et l'intervention psychiatrique. În: Expliciter, no. 61, septembre 2005, pp. 1-7.

**APANAJUL FILOSOFIEI ÎN ANUL EUROPEAN AL PATRIMONIULUI CULTURAL
UN SECOL DE FILOSOFIE ROMÂNEASCĂ CONSACRATĂ
CENTENARULUI MARII UNIRI**

**THE APPLICATION OF PHILOSOPHY IN THE EUROPEAN YEAR OF
CULTURAL PATRIMONIUM
A CENTURY OF ROMANIAN PHILOSOPHY, CONSECRATED TO THE
CENTENARY OF THE GREAT UNION,**

**INSTITUTUL DE ISTORIE
Sectorul de Filosofie
UNIVERSITATEA ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
Facultatea Științe Socioumanistice**

Conferința Științifică

Un secol de filosofie românească

conferință consacrată **Centenarului Marii Uniri**

Chișinău, 19 aprilie 2018

Rezumat

Conferința Științifică „Un secol de filosofie românească”, desfășurată pe data de 19 aprilie 2018, se înscrie în suita de manifestări ale Institutului de Istorie consacrate Centenarului Marii Uniri, iar în cazul Sectorului de Filosofie este o contribuție la perpetuarea Proiectului „Moștenire”.

Abordările dimensiunii filosofice a moștenirii reprezintă aducerea în prim-plan a operelor înaintașilor noștri prin prisma reverberațiilor contemporane. Apelul la tezaurul valorilor naționale este și un act de valorificare a operelor celor mai notorii personalități ale spiritualității naționale și un efort prin care se încearcă constituirea de locuri de filosofie, valențialitatea cărora se regăsește în contribuțiile aduse spațiului cultural românesc și universal.

Conferința Științifică „Un secol de filosofie românească” este doar una din pleiada de evenimente științifice desfășurate la Proiectul „Moștenire”, orientat în exclusivitate spre valorificarea creației și readucerea în circuit a concepțiilor celor mai reprezentative personalități ale spiritualității românești, or valorile autentice ale unui popor nu sunt doar cele stocate în muzee și biblioteci, dar și cele care constituie un impuls pentru activitate și izvor nesecat de mândrie națională.

În cadrul Conferinței Științifice „Un secol de filosofie românească”, membrii Sectorului de Filosofie (A. Pascaru, Gh. Bobîna, L. Troianowski, R. Ciobanu, A. Cosmescu, A. Perciun, N. Bodean) au pus în dezbatere idei și aspecte proprii gândirii filosofice românești elucidate prin prisma operelor și concepțiilor lui N. Iorga, M. Vulcănescu, A. Dragomir, dar și a membrilor grupului Criterion – generația lui M. Eliade, E. Cioran, C. Noica.

Summary

The Scientific Conference “A Century of Romanian Philosophy”, which took place on April 19, 2018, is a part of the suite of events organized by the Institute of History, dedicated to the Centenary of the Great Union; in the case of the Philosophy Sector, it is a contribution to the perpetuation of the Heritage Project.

A philosophical approach to heritage implies bringing to the foreground the oeuvre of our forebears through the prism of their contemporary reverberation. The appeal to the thesaurus of national values is also an act of valuing the work of the most important figures of our national spirituality, and an effort towards creating philosophy places, whose valence is found in their contribution to the Romanian and global cultural space.

The Scientific Conference “A Century of Romanian Philosophy” is only one in the constellation of scientific events of the Heritage Project, whose main goal is promoting the work and views of the most representatives figures of Romanian spirituality, given that the authentic values of a people are not only the ones gathered in museums and libraries, but also the ones that represent an impulse for activity and a source of national pride.

During the Scientific Conference “A Century of Romanian Philosophy”, the fellows of the Philosophy Sector (A. Pascaru, Gh. Bobîna, L. Troianowski, R. Ciobanu, A. Cosmescu, A. Perciun, N. Bodean) debated ideas and aspects of Romanian philosophical thinking, interpreted through the prism of the work and views of N. Iorga, M. Vulcănescu, A. Dragomir, but also of the Criterion group members – the generation of M. Eliade, E. Cioran, and C. Noica.

ELEMENTE DE FILOSOFIE SOCIALĂ LA EST ȘI VEST DE PRUT

SOCIAL PHILOSOPHY ELEMENTS ON THE EAST AND WEST OF THE PRUT

Ana PASCARU, *doctor habilitat în filosofie,*
Institutul de Istorie
apascaru2010@gmail.com

Celebrarea unui eveniment de asemenea amploare Vă invit *sui-generis* să-l purcedem prin a-l deseca de politizare și politicianismul doctrinar. Este o invitație care, sper, nu se va încheia cu evenimentul de azi și că se va persevera completându-se cu alte activități. Activități prin care să demonstrăm o percepere pe potrivă în dificilul drum de valorificare a moștenirii prin și din filosofie și din domeniile adiacente, deopotrivă asediate de provocările contemporane, concomitent facilitând și deschizând moștenirea culturală a înaintașilor pentru generațiile tinere. Or, tot ce s-a întâmplat de la 1918 a catalizat toate domeniile de activitate din societatea românească, perpetuându-se inclusiv și în filosofie. O hermeneutică a efectelor catalizării trecute prin prisma filosofiei sociale și raportate la societate, cu precădere la cea românească, din care până în 1940, 1941-1944 a fost parte integrantă și spațiul actual al Republicii Moldova, evidențiază prezența lor manifestă. Prin intermediul societății care, fiind parte a realității sociale, nu numai că reflectă sursele reale care alimentează catalizările în sine, dar și consecințele acestora în dezvoltarea tuturor domeniilor. Printre aceste surse un rol de loc de neglijat aparține organizării societății prin instituțiile sale reprezentative. Or, sistemul de organizare a oricărei societăți este eficient grație instituțiilor sociale responsabile de dezvoltarea comunității, de calitatea vieții asigurată și de nivelul de pregătire a specialiștilor pentru economia națională. Discutăm de deschideri și posibilități oferite tinerilor de a face studii atât în instituțiile naționale, cât și peste hotare, punându-se ulterior în slujba necesităților societății la toate nivelurile. Astfel, modelul de organizare în perioada interbelică, și nu numai, a facilitat studiile în afara societății prin care s-a încercat apropierea valorilor din afară cu cele autohtone, contribuindu-se la dezvoltare pe panta ascendentă a societății românești, inclusiv prin elaborarea de sisteme filosofice în centrele universitare și academice. Și dimpotrivă, modelul mecanic de organizare a societății după încheierea celei de a doua conflagrație mondială pe ambele maluri ale Prutului a spulberat libertățile de odinioară, derogându-le doctrinei comuniste până în anii 90 ai sec. XX

Referitor la elemente de filosofie socială, e necesar de subliniat că însuși domeniul ca atare în mare parte a fost ținut departe de obiectul de studiu și înlocuit cu alte discipline, ca pozitivism, sociologie, psihologie socială, chiar dacă preocupările lor doar parțial studiază realitatea socială. Cu remarcă că, în perioada societăților cu un sistem de organizare mecanic (societatea sovietică/socialistă) aceasta a fost înlocuită cu materialismul istoric și comunismul științific. Astfel, cu toate că implozia mega societății sovietice s-a produs în 1991, asupra necesității filosofiei sociale în spațiul societății Republicii Moldova s-a convenit de abia în 2008, odată cu introducerea în nomenclatorul specialităților CNAA (actualmente ANACEC). Și aceasta în contextul în care politic Republica Moldova s-a declarat pro-

motoare a valorilor general-umane. Or, obiectul de studiu al filosofiei sociale evidențiază că, cu cât societatea este mai deschisă, cu atât mai mult se dezvoltă toate domeniile, iar nivelul de libertate se regăsește de la profesionalismul instituțiilor sociale, funcționarului, cercetătorului, studentului până la contribuția acestora la viața comunității. De asemenea, că oportunitățile filosofiei sociale facilitează înțelegerea sintagmelor noționale, care în Era Informațională tot mai mult sunt scoase din arealul cunoscut, gen: *societatea globală*, care nu-i altceva decât totalitatea societăților ce constituie mapamondul și pe care nu arareori o întâlnim doar cu conotație virtuală.

În contextul elementelor de filosofie socială la Est și Vest de Prut în perioada invocată se axează pe continuitate *versus* discontinuitate; similitudini/diferențe prin prisma reperelor valorice: unire, neam, unitate cultural-spirituală manifeste pe ambele maluri. Discutăm de faptul că după 1918 societatea românească s-a confruntat mai degrabă cu efectele discontinuității decât cu cele ale continuității în încercarea de a minimaliza consecințele înstrăinării/despărțirii seculare produse în provinciile românești din Imperiul Rus și cel Austro-Ungar. Or, condițiile în care încercările autorităților imperiale erau îndreptate spre a le înstrăina nu doar teritorial-administrativ, dar și cultural-spiritual. În această ordine de idei, continui să descopăr în cercetările de mai bine de un sfert de secol că cel mai mult i-a reușit Imperiului Rus în Basarabia(1812-1917) și ulterior preluat de Imperiul Sovietic (1940; 1944-1991) în construcția artificială a spațiului cultural moldovenesc și proliferarea curentului moldovenesc. Construcție care și la un secol distanță probează că politica de deznaționalizare a fost pusă în practica socială ulterior și de Imperiul sovietic cu metode de departe ne ortodoxe.

Desigur, timpul benefic pentru depășirea discontinuității și implementarea continuității a fost de scurtă durată. Cu toate acestea, au rămas mărturii ce aduc în prim-plan încercările de a identifica și dezvolta diferite căi prin care s-au perpetuat continuitățile de la legislație, reforme (reforma agrară 1923) până la studierea mediului și identificarea oportunităților de punerea lor în practică. Drept exemplu, activitățile Școlii Sociologice de la București(sub conducerea lui Dimitrie Gusti)¹ soldate pentru Basarabia cu cercetarea a cinci sate, dintre care trei sunt cele mai cunoscute și au intrat în istoria științei sociologice, grație valorificării metodei monografice și interpretării novatoare a economiei rurale ca fiind drept una distinctă în raport cu cea urbană. În urma investigării localităților Cornova, Iurceni și Copanca s-au interpretat rezultatele obținute și făcute o serie de concluzii și propuneri pentru Administrația Centrală de la București, printre acestea numărându-se lipsa mediului intelectual, ca urmare a inexistenței instituțiilor superioare de învățământ, infrastructură subdezvoltată care

¹ La constituirea Institutului social român și a Școlii Sociologice în echipă alături de D. Gusti s-au aflat și multe alte nume de referință, dar și cele ale tinerilor care s-au format în timp. Acestor tineri însă prea puțin le-a reușit să se facă auziți datorită vicisitudinilor istoriei după 1944. Rezultatele acestor echipe au înfruntat timpul datorită caracterului epistemic al cercetării reflectate prin metoda monografică. Abordarea epistemică continuă să reprezinte piatră de temelie și în cercetările întreprinse atât din domeniile sociale, cât și cele adiacente, inclusiv ale naturii. Chiar dacă în timp au apărut și lucrări individuale pe diferite domenii ale reprezentanților grupurilor monografice ca urmare a cercetărilor întreprinse, dar, dat fiind contextul evenimentului, mă limitez doar la invocarea Volumelor I-VII ce poartă semnătura lui D. Gusti. Texte stabilite, note și comentarii de prof. univ. dr. Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, care au văzut lumina tiparului la Editura Academiei Române între anii 1968-1993.

face ca țăranii să-și vândă produsele la prețuri dezavantajate. Și nu în ultimul rând, atenționările privind selectarea funcționarilor care urmau să fie trimiși în Basarabia, deoarece metehnele necontrolate în activitățile unora dintre ei distorsionează eforturile și importanța unității de neam.

Indubitabil edificarea continuităților dintre Regat și provinciile de curând unite datorită cercetărilor nu numai sociologice, filosofice, ci și la interferență cu alte discipline – de la etnologie, etnografie până la economie, cele ale dreptului, medicinei sau artelor, ce au reliefat prezența similitudinilor la nivel de intra și inter comunitar de rând cu inerența diferențelor. În această ordine de idei, adnotăm că reliefările privind evidențierea similitudinilor, dar și cele legate de diferențe, de departe n-au exclus din contururile tabloului societății românești prezența divergențelor. De ce? Deoarece anume invocarea prezenței și a divergențelor denotă caracterul deschis și concurențial deopotrivă dintre toți actorii sociali. De asemenea, că divergențele s-au minimalizat și prin intermediul metodelor și principiilor fructificate de personalitățile românești în operele elaborate din diferite domenii, contribuind plenar la dezvoltarea spațiului sociocultural, socioeconomic sau sociospiritual. Rezultate, efectele cărora au depășit nu numai frontierele societății românești, devenind cunoscute în lume, dar că unele dintre ele au rezistat cernerii timpului.

Dat fiind problematica evenimentului, dar și pentru că anul 2018 este declarat de UNESCO unul al patrimoniului cultural pe plan internațional, voi apela la exemplul valorificator întreprins de Mircea Vulcănescu în cultura românească. Nume de referință în cadrul Școlii Sociologice și în cea de filosofie, care s-a străduit în lucrările elaborate cu ajutorul interpretării să evalueze creațiile diferitor autori, aparținând diferitor epoci, ideea constituind motivul. Conform opiniei sale, cultura (și, în interiorul acesteia, specificul filosofiei) nu constă, în ultimă instanță, decât în felul în care sunt evaluate și interpretate anumite creații. Deoarece, în ciuda oricărui tradiționalism (mizând pe particularitățile formelor „noastre”) și a oricărui cosmopolitism (mizând pe formele „altora”), formele culturale, asemenea conținuturilor pe care acestea le „formează”, sunt ecumenice (universale), iar locale sunt numai *web*-urile, rețelele proiectate de actele de interpretare, de evaluare a creațiilor. Astfel, susține autorul, propriul unei culturi constă în însuși faptul de recuperare a unor creații ce pot avea semnificație într-un anumit spațiu cultural: ceea ce înseamnă că pot avea semnificație în *orice* mediu cultural, odată prinse în interpretare. Altfel spus, o cultură nu se compune din forme, stări, consistențe, acte particulare, ci din șansa de a dezvălui „realul” cultural. Or cei care nu încearcă să găsească ei înșiși operei lor, cu orice preț, un loc într-o cultură și mizează mai mult pe eternitate, pe posibila îndreptare către opera lor, a unui „ochi critic” în viitor, presupune, când este vorba de filosofie, două lucruri: forța lor de a interpreta creațiile de care se simt cel mai aproape; conștiința filosofică măsurată, evitarea verdictelor de orice fel, înainte de toate a celor privind rosturile operei proprii. Tocmai motivația pentru interpretarea a ceea ce poate fi simțit ca fiind în proximitatea ființei spirituale proprii poate conduce către acte culturale veritabile². Cu remarcă că interpretările valorificate de M. Vulcănescu prin operele înaintașilor a susținut traseul constituirii de locuri culturale și de locuri filosofice atât de necesare în spațiul cultural românesc pe cât de văduvit este acesta în societatea Republicii Moldova.

² Vulcănescu Mircea. Omul românesc. În: *Dimensiunea românească a existenței*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1991, p. 15

Revenind la peregrinările din 1940, 1944-1989, s-a considerat necesar sensibilizarea opiniei publice asupra discontinuităților produse în spațiul cultural românesc după 1944³. În această ordine de idei, susținem că până în anii 90 ai sec. XX interferențele filosofice cu cele de la Vest de Prut au fost drastic sistate. Prin politica de deznaționalizare din acest spațiu au fost eliminate metodic toate informațiile anterioare privind conexiunile filosofice și realizările care deja intrase în circuitul științific internațional. Drept exemplu, studiile Institutului de Cercetări Sociale de la București și ale Institutului ulterior de la Chișinău publicate pe plan internațional, iar metoda monografică (prin introducerea unei noi formule de evaluare a economiei rurale) efectuată la Copanca (1931) și în sec. XXI rămâne valabilă pentru cercetători. Cercetările efectuate în perioada interbelică s-a încercat să fie denunțate, organizându-se în anii 60 studii conform doctrinei comuniste.

De asemenea, în perioada respectivă, la Est de Prut aservirea ideologică a filosofiei s-a continuat și prin înlocuirea celei sociale cu comunismul științific. Semnalăm că locul nenumeroaselor instituții desființate a fost completat cu deschiderea altora noi, prin care se realiza politica de deznaționalizare prin așa-numita „spălare pe creier”. Din spațiul societal și memoria colectivă a RSSM au fost excluse noțiunile de unire, unitate de neam, limba română. Chiar dacă limbii române i-a fost schimbată denumirea în cea moldovenească, până în 1989 aceasta așa și n-a fost utilizată, ci doar limba rusă. Astfel, nu numai utilizarea limbii ruse la ședințele organelor supreme de conducere, dar cadrele de conducere de nivel înalt (82%) erau aduse din afara spațiului RSSM și *rarisim* dintre reprezentanții autohtoni cu precădere cei din stânga Nistrului. Programul universitar în instituțiile deschise pentru pregătirea cadrelor era preponderent în limba rusă și pentru economia URSS și nu cea autohtonă. Dreptul la studii declarat pentru toți era unul mai degrabă de suprafață, deoarece acceptările în instituții aveau loc concomitent cu filtrul Circularei KGB (1947)⁴.

Resetarea ființei și lucrurilor în spațiul cultural la Est de Prut după Declarația de Independență de la 1991 în societatea Republicii Moldova se lasă încă așteptate. Or, la mai bine de un sfert de secol distanță, spațiul cultural românesc continuă să fie văduvit în raport cu încetățenirea valorilor identitare și comunicarea acestora cu cele general-umane. În contextul în care minoritatea lingvistică, grație legislației învechite, continuă să mențină și să impună în comunicarea valorilor dintre etnia majoritară și minoritățile naționale. Iar circulația valorilor și comunicarea acestora pentru cele din spațiul cultural românesc așa și nu s-a încetățenit în practica manifestă. De ce? Deoarece astfel e mult mai facil politizarea valorilor etniei majoritare și menținerea divizărilor pe mai toate palierele vieții sociale. Și nu în ultimul rând, exemplele de rea-credință prin perpetuarea similitudinii dintre valoarea identitară și cea cetățenească, tentativa de acordare limbii ruse statutul de limbă regională sau a votului geopolitic etc.

³ Este vorba de Raptul Basarabiei timp de 50 de ani și transformarea ei ulterioară în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în componența URSS. Transformare în spatele căreia s-a reluat politica de deznaționalizare a Imperiului Rus și edificarea unui spațiu cultural moldovenesc, consecințele căruia bântuie și după Declarația de Independență (1991), inclusiv prin marginalizarea și politizarea valorilor, iar cele identitare intenționate sunt încurcate cu cele cetățenești.

⁴ Pascaru Ana. *Societatea între conciliere și conflict: cazul Republicii Moldova*. Chișinău: Editura ARC, 2000, pp.71-96.

GENERAȚIA „CRITERION” ÎN VIZIUNEA CONTEMPORANILOR

THE „CRITERION” GENERATION ACCORDING TO ITS CONTEMPORARIES

Gheorghe BOBÂNĂ, *doctor habilitat în filosofie,*
Institutul de Istorie
ghbobina@yahoo.com

În cel de al treilea deceniu al sec. XX în cultura română s-a format grupul „generației tinere” cu denumirea „Criterion”, care întrunea nume ce vor deveni celebre în cultura română – Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Constantin Noica. Pe lângă aceste nume ilustre pot fi menționate și alte personalități ale vremii, care au susținut și contribuit la activitatea grupării „Criterion”. Printre aceștia este Arșavir Acterian, despre care Eugen Ionescu scria în iulie 1935 că-i „acela din „generația” lui care trăiește, singurul, autentic, problemele sale interioare, pe când toți ceilalți le-au sustras livresc și le-au făcut instrumente”. Timp de câteva decenii, Arșavir Acterian a dus un jurnal, în care și-a notat gândurile și impresiile legate de personalitatea și activitatea contemporanilor săi, îndeosebi a celor din gruparea „Criterion”. Recent a apărut o culegere de texte selectate din jurnalul lui Arșavir Acterian cu denumirea *Intelectualitatea interbelică între ortodoxie și tradiționalism* (București: Editura Vreamea, 2008).

Arșavir Acterian își înșiră pe hârtie gândurile despre marile personalități ale epocii, cum ar fi Alexandru Elian, Nicolae Steinhart, Petre Șușea, Vasile Voiculescu, Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica ș.a.

Adevăratul „șef al Generației `27” este considerat de autor Mircea Vulcănescu: „Masiv, gras, cu chipul adumbrit de gânduri, voalat parcă de vălul pe care-l așază pe figura omului o fire contemplativă și obișnuită îndelung cu meditația, așa mi-a apărut Mircea Vulcănescu atunci când l-am văzut și cunoscut”. Când ținea prelegeri, „deși i se atrăgea atenția că n-ar trebui să depășească ora, vorbea pe dimensiunea lui. N-avea omul simțul timpului limitat. Ceea ce avea de spus i se cerea atât de imperios exprimat, încât uita și de timp și de loc. De aceea și sala, după o oră, începea încet, încet să se golească de auditorii care-și pierdeau răbdarea. Era o agitație și o forfotă de care Mircea Vulcănescu nu se sinchisea, absent de la acest spectacol, preocupat numai de ceea ce avea de spus”. Impresionat de erudiția contemporanului său, Acterian îl considera „tobă de carte”: „Filosofie, literatură, istorie, teologie, economie, finanțe. Te minunai câte știa: toate aprofundate. Își preparase la Paris două doctorate: filosofie și științe economice, pe care până la urmă nu le susținuse, din exces de probitate intelectuală, socotind probabil că tezele sale nu fuseseră perfect puse la punct. A fost fără îndoială capul cel mai bine mobilat al generației sale. Era la zi cu tot aparatul bibliografic al problemelor pe care le aborda. Studenții săi erau uluiți de erudiția acestui profesor care împlotea capacitatea lui de cunoaștere cu o mare conștiință morală și cu o impresionantă trăire spirituală, ce se degajau și din cele ce a apucat să publice. Am auzit că totuși scria enorm, dar că punea mai totul la sertar...” Autorul *Jurnalului* nu ezită să menționeze și unele slăbiciuni și chiar metehne ale prietenilor săi: „Spirit enciclopedic, Mircea Vulcănescu era, în unele apucături, într-un fel personal și un tip rabelaisian. Umbla vorba că, atunci când intra într-o cofetărie, mânca zece prăjituri”. Impune autorului *Jurnalului* insistența și perseverența cu care Mircea Vulcănescu susținea și promova opera contemporanilor săi ca membru în comisia de premiere a tinerilor scriitori sub auspiciile Editurii Fundațiilor: „A luptat vajnic și cu demonstrații care uluiesc peste decenii, ca să impună spre publicare și premiere manuscrisele unor

tineri de mare valoare, cum au dovedit cu prisosință operele pe care le-au plăsmuit. Cităm nume și opere de debut: Emil Cioran: *Pe culmile disperării*, Eugen Ionescu: *Nu*; Constantin Noica: *Mathesis...*” Acterian dezmente afirmațiile frecvente și astăzi despre simpatiile și orientările politice ale lui Mircea Vulcănescu: „S-a spus despre Mircea Vulcănescu că ar fi fost legionar. Eroare grosolană. E adevărat că a fost întruna asaltat ca să colaboreze măcar cu cronici economice și financiare. A refuzat categoric”.

Despre alt mare contemporan și prieten de al său, Constantin Noica, Acterian scrie că acesta „a avut o scurtă perioadă creștinească în viziunea lui filosofică, părăsind-o de îndată ce a început să studieze cu meticulozitate filosofia hegeliană. Credința lui n-a fost destul de adâncă spre a rămâne creștin în filosofia lui, inteligența și atracția împingându-l precumpănitor spre rațiune. Mai tot ce a scris, când s-a amoretat de filosofia lui Hegel, tinde spre cunoaștere aproape exclusivă prin rațiune”. Totuși, în opinia lui Acterian, descoperim în opera lui Noica „varii considerații psihologizante filologizante ca, de pildă, destul de complicatele și, alocuri, confuzele pentru mine aiurări, privind diferite maladii botezate cu termeni grecești, sau în caraghioase descoperiri de cuvinte, în frunte cu „întru” căruia îi dă un sens, aș zice (deși nu i-ar place lui C. Noica cuvântul) miraculos filosofic, de ai crede că „întru” e echivalent cu o cheie minune ce-ți deschide calea spre o revelație, bineneînțeleasă filosofică”. Constantin Noica are meritul de a fi „cel mai strălucit dascăl de filosofie pe care l-a avut până acum România, lăsând la moartea lui o amplă operă filosofică (atât cât se putea face într-o epocă așa cum a fost defuncta), dar pe lângă asta a inițiat în filosofie nenumărați (unii excepționali) discipoli, dintre care se cuvine să-i numesc pe cei mai apropiați, ce desigur cunosc tot zbulciul creator al magistrului lor: Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Sorin Vieru, Thomas Kleininger - personalități distincte - precum și nenumărați alții pe care nu mi-a fost dat să-i cunosc”.

Referindu-se la Emil Cioran, care și-a făcut „reume de disperat și de nihilist”, Acterian constată că și acesta a fost muncit de obsesia păcatului originar, că citea cu pasiune pe mistici și că asculta în extaz muzica lui Bach ajungând uneori să creadă că Dumnezeu există. Citând o scrisoare a lui Cioran, în care acesta declară: „Personal cred că religia merge mult mai în adânc decât orice altă reflecție a spiritului uman și că adevărata viziune a vieții este religioasă. Omul care n-a trecut prin religie și care nu a cunoscut tentația religioasă este un om vid... Pentru mine, istoria universală înseamnă derularea păcatului originar. Aceasta este latura prin care mă simt cel mai apropiat de religie”, Acterian rezumă: „Față cu această mărturie, toate luările de poziție antireligioase ale lui Cioran de până acum nu mai stau în picioare, chiar dacă nu sunt total anulate”.

Despre Petre Țuțea, Acterian scrie că „era un geniu verbal, singular în generația lui care n-a dus lipsă de vorbitori străluciți. El și-a revărsat cu generozitate geniul, fără nici un gând de răsplată materială. Nu numai prin saloane cu doamne admirative - care îl priveau cu ochi holbați ca la o minune, - dar și prin reuniuni de cărturari unși cu toate alifile și pe care îi uluia”. Combativ, polemic, cunoscând învățătura marxistă mai bine decât oricine în acea vreme, scrisul lui Țuțea căuta să denunțe carențele politicii românești de atunci. Totuși autorul *Jurnalului* recunoaște că „scriitorul Țuțea era departe de a avea strălucirea cu care-și uimea auditorii vorbitorul Țuțea”.

În încheiere revenim la scrisoarea, adresată în 1935, de Eugen Ionescu autorului *Jurnalului despre o generație pierdută*, care scria că „Arșavir dezbătea în sine și-și însemna pe caiete problemele pe care atâția tineri le-au speculat inautentic și numai pentru setea lor de căpățuire. Când toți băteau false monede, Arșavir era și este singurul care are moneda adevărată. Se știa lucrul acesta”.

**NICOLAE IORGA:
PLEDOARII PENTRU O MODERNIZARE EDIFICATĂ PE FONDUL NAȚIONAL**

**NICOLAE IORGA:
PLEDORS FOR A MODERNIZATION EDITED ON THE NATIONAL FUND**

**Lidia TROIANOWSKI, *doctor în filosofie,*
Institutul de Istorie
troianowski_lidia@yahoo.fr**

U retrospectivă asupra evoluției fenomenelor și proceselor culturii naționale vine să deconspire că în ultimele două veacuri atestăm constante tensiuni ideatice ce gravitează în jurul sensurilor ideii despre valoarea superlativă a paradigmatelor universale ale civilizației occidentale, împrumutate sau implementate în spațiul românesc ca rezultat al tendințelor de modernizare, sau ulterior, de globalizare și integraționiste proprii sf. sec. XX - înc. sec. XXI. Modelele europene ce etalau democrația, libertatea și egalitatea dintotdeauna au fost atestate ca o șansă naturală de parcurs civilizațional, constituind în permanență un impuls catalizator către dezvoltare, colaborare și cooperare pentru unele culturi mai puțin dezvoltate, ca, de exemplu, cea românească. Un lucru rămâne cert, că și atunci, adică în sec. XIX, când România accede pe calea modernizării, și azi, în debutul Mileniului III, când cultura națională cade sub impactul globalizării și politicilor integraționiste, sesizăm că atitudinile față de modelele și valorile occidentale sunt distincte. Convingerea că politicile de unificare, omogenizare și vesternizare ale culturilor naționale inevitabil conduc la degradarea tradițiilor și specificului național, determină un diapazon larg de poziții față de procesele și tendințele înregistrate, care variază de la simple intenții de ignorare a valorilor și stereotipurilor străine la manifestări critice, rigid concentrate de contracarare a valorilor occidentale.

Actualmente, procesul de difuziune culturală, devenit manifest ca unul de "...răspândire a unui item cultural de la locul originii sale spre alte locuri..."¹, sau ca o formă de împrumut al inovațiilor caracteristice unor societăți și implementarea, simultan, asimilarea acestora, prin urmare, apare și ca o componentă eminentă a globalizării, care provoacă disensiuni ideatice și atitudini contradictorii în special în raport cu problema estompării hotarelor culturale prin detașarea de la tradiții, valori și stereotipurile identitar-- naționale. Plauzibil să decelăm, în mare, evoluția și realizările istorice, în permanență au avut la bază elementul difuziunii culturale, rezultatele căreia erau transmise din generație în generație și din epocă, în epocă însă acestea apar ca un aliaj, rezultat din complexe sinteze ale elementelor culturale. Evaluând rezultatele impactului asupra identității naționale a expansiunii practicilor manifeste ca sateliții globalizării, cum ar fi imperialismul cultural al valorilor occidentale, consemnăm, atât azi, cât și aproape de două sute de ani urmă, când România își asumă parcursul modernizării, dispozițiile față de modificările manifeste la nivel cultural-valențial rămân pregnante. Anume acest fapt imprimă actualitate și caracter imperativ importanței promovării și implementării

¹ Titiev M. Introduction to Cultural Anthropology New York: Henry Holt and Co, 1959, p. 446.

unor proiecte la nivel de stat ce ar viza securitatea și neatârarea specificului național prin consolidarea suveranității cultural-naționale. Cert faptul, anume cultura este identificată ca "...lumea dialogului total, rezultatul generării unor relații semnificative între om și lume, procesul imuabil de construire a semnificațiilor existenței umane"¹; "ansamblu complex ce include cunoașterea, credințele, arta, morala, dreptul, tradițiile și orice alte producții și modalități de viață create de omul ce trăiește în societate"²; "sfera ei include atitudinile și actele privitoare la spirit, la intelect; sferei culturii îi aparțin datinile și obiceiurile, credințele și practicile religioase, divertismentele, operele de știință, filosofie, literatură, muzică, arhitectură, pictură"³ etc., rămâne a fi domeniul cel mai susceptibil în raport cu intențiile de a o coordona și dirija, particulare proiectului globalizării.

Rămâne ineluctabil faptul, opoziția dihotomică tradiție – modernizare a constituit stabil punctul vulnerabil în așa numitul proces de ciocnire a civilizațiilor, moment determinat de tendințele de racordare a culturilor naționale la parcursul de dezvoltare civilizațional european și universal. Deși teoriile civilizaționale au constituit temă de interes pentru N. Danilevski, O. Spengler, A. Toynbee, S. Huntington, totuși se pare că filosoful, sociologul britanic, acerbul critic al concepției europocentristului ne convinge în unul din capitolele lucrării *Civilizația în fața instanței istoriei* că rezultatul ciocnirii dintre două civilizații este extrem de previzibil, cea mai puternică în urma expansiunii ajunge s-o înfeudeze pe cea mai slabă⁴. Cât privește politica de expansiune, aceasta, în opinia autorului monumentalei lucrări *Studiu asupra istoriei*, este o trăsătură intrinsecă a naturii civilizației occidentale care pretinde prin toate căile accesibile să imprime caracter universal al propriilor valori. Așertiuni ce nu lasă nici un dubiu alături de conceptul ciocnirea civilizațiilor lansate de politologul american S. Huntington, care la fel de rigid critică Occidentul pentru patronarea practicii imperialismului cultural, însă prețul adevărat al pretențiilor acestora la universalism rezidă în „ipocrizie, morala dublă, jocul în da și nu”⁵, iar scopul spre care aspiră aceste state ” este includerea întregii umanități într-o societate unică și controlul asupra a tot ce există”⁶.

Problema neatârării culturale și spirituale a stat pe ordine de zi aproape două secole, iar mințile cele mai eminente ale spiritului românesc au abordat-o cu insistență, în acest sens teoria formelor fără fond, care se configurează ca una cu semnificații culturale, literare, estetice, ideologice, economice și sociologice, o atestăm ca o confruntare dintre valorile naționale și cele occidentale, sau mai simplu, dintre vechi și nou, dintre tradițional și modern. Propunând-ne în calitate de punct de contemplare parcursul de modernizare a societății românești, consemnăm că acesta nu a avut o traiectorie similară organică cu Occidentul, deși eforturile de racordare la modelele europene, de multe

² Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986, p. 390.

³ Tylor E. Cultura primitivă. În: Bonte P., Izard M. Dicționar de etnologie și antropologie. Iași: Polirom, 1999, p. 682.

⁴ Drimba O. Istoria culturii și civilizației. București: Editura Vestala și Saeculum I.O., 2001, vol. 1, p. 6.

⁵ Тойнби А. Цивилизация перед судом истории. Сборник. Москва: СПб, 1995, p. 129.

⁶ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка. În: Новая постиндустриальная волна на Западе: антология. Москва: Academia, 1999, p. 537.

⁷ Maiorescu T. În contra direcției de azi în cultura română. Opere. Critice. București, Editura Fundației Naționale Univers Enciclopedic pentru Știință și Artă, 2005, p. 161.

ori exagerată, rămân dovadă incontestabilă. Or, importarea abuzivă a modelelor europene și tendințele de implementare a acestora la specificul național în scopul edificării unui sistem instituțional și dezvoltării culturii învățământului, literaturii și media vine să elucideze discrepanța dintre nivelul de dezvoltare social-economică și culturală dintre spațiul european și cel românesc. T. Maiorescu, întemeietorul teoriei formelor fără fond, constată că imbold pentru acceptarea și asimilarea a tot ce ține de valorile occidentale reprezintă dorința neîntemeiată de a demonstra, chiar prin ignorarea adevărului și abandonul bunului simț, faptul că „le suntem egali în nivelul civilizațiunii”⁸. În mod indubitabil, anume tribulațiile de ordin spiritual cu privire la starea social-culturală a societății românești sub impactul procesului de modernizare au dat impuls pentru elaborarea teoriei fondului fără formă. Autorul critică caracterul negativ al intențiilor de importare și implementare a unor reforme gen european care erau absolvite de fundamentul specific național, astfel, Maiorescu susține că gravitatea direcției noi e de natură nocivă, pe acest temei, intelectualitatea trebuie să se preocupe de identificarea, studierea și combaterea ei, în caz contrar, impactul acestuia asupra spiritualității va avea consecințe devastatoare. Maniera și modul de acceptare a modelelor și valorilor occidentale au constituit subiect și ax director pentru preocupările ideatice și ale lui M. Eminescu, M. Kogălniceanu, Gh. Asachi, B. P. Hașdeu, C. Dobrogeanu-Gherea, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, C. Stere, N. Iorga ș. a.

Problema ecuației modelelor europene și manierei de operare cu inovațiile de esență apuseană în solul specificului național a reprezentat subiect de interes major și pentru orizontul spiritual al lui N. Iorga - una dintre cele mai redutabile personalități ale spiritualității naționale și universale. Vectorul relației fondului cu forma, pe care îl atestăm și ca pe un imperativ al timpului, capătă dezvoltare inaugurală în creația lui Iorga în două volume fundamentale intitulată *Istoria literaturii românești contemporane*⁹, cu toate acestea, problema enunțată o întâlnim abordată sporadic și în alte lucrări ale eminentului gânditor.

Inteligența, vasta înzestrare intelectuală îi permit lui N. Iorga să sesizeze adecvat lipsa de concordanță între modelele apusene și cele naționale, însă relația neadecvată dintre forme și fond fiind lipsă conduce în mod inevitabil la apariția unor vulgare pseudomodele nu numai în domeniul artei și literaturii, dar și în viața socială, iar punerea în circuit a imitațiilor, traducerilor, adaptărilor va conduce inevitabil la apariția unei civilizații superficiale și false. Animat de același spațiu ideatic, N. Iorga afirmă că o cultură absolvită de tangențialitate cu fondul național, axată pe imitarea modelelor străine și „...părăsirea completă a oricăror tradiții, disprețul absolut pentru tot ce a fost, robirea față de simbolismul apusean”¹⁰, ajunge să vulgarizează valorile identitare ale unui popor.

Abordând dintr-o perspectivă sceptică tendințele de adoptare și suprapunere artificială a formelor și modelelor europene, pe care le sesizează în diverse domenii de activitate social-culturală, vine să susțină rezolut că trebuie să se mizeze pe un

⁸ Maiorescu T. În contra direcției de azi în cultura română. Opere, p. 161.

⁹ Iorga N. Istoria literaturii românești contemporane. Crearea formei (1867-1890). București: Minerva, 1986, vol. 1; Istoria literaturii românești contemporane. În căutarea fondului (1890-1934). București: Minerva, 1985, vol. 2.

¹⁰ Ibidem, vol. 2, p. 230.

modernism sănătos, or cel care va rămâne în istorie ca un prolific filosof al istoriei, istoric al artelor, slavist, bizantinist, romanist și medievist percepea că este imposibil o cultură pentru o dezvoltare normală să mizeze pe autonomie, o evoluție ascendentă fructificată doar în baza elementului interior este un nonsens. Dialogul cultural, cooperarea, schimbul valoric echilibrat și asimilarea sunt procesele care stau la baza unei dezvoltări normale a unei culturi. Semnificativ și acel moment că integritatea oricărui tip de cultură este determinat de o totalitate de factori istorici, geopolitici, natural-climaterici, totodată, ea nu apare sub formă de narativ singular, ci creează aparența unei totalități de narrative ce etalează hotare rigide. De aceea, atunci când se purcede la analiza unor influențe dintre diferite culturi, important să se aprecieze corect transformările manifeste pe care le suportă anumite sau aparte elemente culturale. Se poate demonstra explicit că fiecare din formele culturale: religia, arta, morala, politica, dreptul manifestă diferite nivele de interacțiune cu formele corespunzătoare particulare altei culturi, la fel și faptul că una și aceeași cultură la diferite etape istorice poate manifesta caracter asincronic de permeabilitate.

Susținător al culturii și spiritualității naționale prin eforturi concentrate, N. Iorga oferă, alături de subiectul avizat, atitudini chibzuite fundamentate pe raționamente, ce deconspiră luciditate analitică, spirit critic, pătrundere pluridimensională în esența subiectului. Notabilă că poziția lui Iorga față de problema formelor fără fond este una care solicită atitudine echilibrată față de inovațiile apusene: „...fondul propriu trebuie cultivat...dar trebuie să-i citim pe străini, trebuie să-i imităm...să ne adaptăm la mediu în literatură cum am făcut cu organizarea politică...această întrebuintare a elementului străin să se facă în chip inteligent: plagierea niciodată, ci neapărat asimilarea, organizarea acelor elemente...”¹¹. Dirijat de aceste convingeri, N. Iorga cere atitudine calculată și prudență în procesul de importare și aplicare a modelelor străine, fără să sugereze compatrioților săi ideea unei autonomii culturale, fapt care realizabil era imposibil.

Din moment ce cultura constituie subiect al acelor notorii confruntări ce nu lasă pe nimeni indiferent, or fiecare publicist, scriitor, critic a aspirat să-și declare atitudinile față de parcursul de modernizare a societății românești și față de relația cu modele și valori europene, în acest sens lucrările semnate de N. Iorga și enunțate mai sus aduc un impresionabil număr de exemple în care figurează nume de personalități, titluri de opere și denumiri de publicații.

N. Iorga militează cu perseverență pentru păstrarea fondului autohton, pe care îl atestă afectat de influențele străine, mai mult, el cere, în unele cazuri, aplicarea unor interdicții alături de abuzurile și împrumuturile în special din literatură, care, la rândul lor, facilitează apariția unor lucrări ce promovează valori și principii străine, or specificul național trebuie, în aserțiunea autorului, să fie și să rămână unul distinct, puternic și bine limitat. Pericolul alterării dimensiunii specific tradiționale a culturii naționale de efectele procesului de modernizare o pune pe seama influențelor culturii franceze, alături de care atestă și câteva etape de influență mai manifeste, în rezultat conchide că am ajuns să „avem un stat național, fără o cultură națională, ci cu spoială străină”¹².

Excerptăm din opera lui Iorga nu numai temeiul justificat de a ierarhiza și da verdicte alături de situația culturii naționale, dar și un manifest timbru de alarmă animat și

¹¹ Ibidem, vol. 2, p. 20.

¹² Ibidem, vol. 2, p. 63.

imprimat de aceleași circumstanțe. Se poate glosa că simplele constatări ale stării de lucruri pur și simplu nu se înscriu în tiparele de gândire ale lui Iorga, *eo ipso* vine cu un program bine conturat față de compatrioții săi, ideile programatice, expuse uneori sub formă de manifest, le depistăm și în numeroase materiale publicate în revista *Sămănătorul*. Dominând în mod desăvârșit subiectul dezbătut, N. Iorga militează pentru o cultură comună tuturor, adică expresie a diverselor etnii și nații care habitează pe teritoriul României, concomitent, manifestare a idealurilor și aspirațiilor diferitor pături sociale „de sus până jos, dintr-un hotar al românimii până în altul, o cultură care să fie a noastră, cărți în rândurile căreia să cadă deopotrivă lacrima înaltei, bogatei doamne, și a sătenței, cărți smulse de mâni nerăbdătoare până unde răsună graiul acestui neam”¹³. Frecventarea acestui subiect și concluziile pe care le postulează denotă nu numai comprehensiunea stării de criză a culturii naționale, dar nu lasă nici un dubiu despre importanța concentrării eforturilor în vederea depășirii acestei situații. Or, N. Iorga înțelegea foarte corect starea de lucruri și riscurile cu care se confruntă cultura românească în parcursul său de modernizare, și mai ales cazul permeabilității avansate a culturii-recipient, cum era cea națională, catalizează procesul de dizolvare/asimilare în cultura-donator, cea apuseană.

Clivajul valoric care apare în rezultatul raportului modernizare-tradiție rămâne unul imuabil, la fel ca și consecințele lui, însă procesul de asimilare culturală practic nu poate fi monitorizat, el apare ca rezultat al contactului dintre diferite culturi, care manifestă diferite nivele de dezvoltare și permeabilitate. Lipsa de echivalență în procesul schimbului cultural, inevitabil poate conduce la destabilizarea personalității în particular, și societății per general. Cauzele unei permeabilități culturale excesive, A. Toynbee¹⁴ consideră că este imprimat de condiția caracterului de autodeterminare a unei societăți, manifest prin multitudinea de aspirații și idealuri menite să reprezinte fundamentul spiritual și să condiționeze direcțiile de dezvoltare a membrilor ei.

Personalitate complexă și erudită, N. Iorga înțelegea corect importanța relației culturii naționale cu cele europene, mai avansate, moment care le conferea acel grad de atractivitate cât și faptul că o cultură nu se poate dezvolta autonom. Conștient că prin acceptarea și asimilarea modelelor și valorilor străine are loc deplasarea de la reperele specifice naționale de dezvoltare (limbă, tradiții, folclor) pentru a nu se tolera, dar mai ales a preveni astfel de situații, N. Iorga postulează necesitatea unor programe care ar pune în valoare cadrul specific tradițional. Dacă lucrurile vor lua o altă turnură, adică se va accede pe formula importului de modele și valori străine, atunci, susține el, vom muri, sigur că, spiritual. Tot el reiterează cu tenacitate condiția unor atitudini calculate și programe reprezentative menite să țină sub control inovațiile cu caracter distructibil pentru nucleul culturii naționale, la aceste eforturi ne îndeamnă responsabilitatea în fața viitoarelor generații, susține N. Iorga, și de aceea „...rândurile lungi de strămoși cinstiți... n-avem dreptul să-i înstrăinăm de copii”¹⁵. Securitatea integrității și perpetuării culturii naționale înseamnă pentru N. Iorga „...legitimarea existenței noastre, dreptul de a trăi deosebiți de state mai mari și de popoare mai multe la număr”¹⁶.

¹³ Idem

¹⁴ Тойнби А. Оp. cit.

¹⁵ Iorga N. Оp. cit., vol. 2, p. 65.

¹⁶ Idem.

Rămâne ineluctabil și faptul că N. Iorga în nici una din lucrări nu s-a pronunțat tranșant și unilateral pentru un fond în exclusivitate tradițional. A emis concluzii judicioase-cumpătate vizavi de ideea eventualității împrumuturilor modelelor străine aplicabile în diferite domenii de activitate umană, acordând atenție principială domeniului literaturii. Poziția pe care o etalează față de acest gen de inovații rămâne una constantă, cere atitudine echilibrată și inteligentă. Cât privește concret domeniul literaturii, gânditorul manifestă o certă poziție față de plagieri, deoarece este convins că „...o literatură frumoasă pe lângă faptul că constituie centrul unei culturi”, celelalte domenii ca arta, știința se rânduiesc alături de dânsa și puținel în dosul ei, anume de aceea, ea „trebuie să se inspire de la ce avem mai caracteristic, viața satelor...”¹⁷. Fără a deroga de la acest subiect, N. Iorga formulează următoarele aserțiuni despre relația dintre cultura apuseană și cea autohtonă I. admirația față de această cultură a fost determinată de caracterul ei armonios, sănătos și benefic; 2.că au existat multe îndemnuri de inspirație din creațiile engleze, spaniole, franceze, germane, slave, cu toate acestea, conchide autorul, „...nu voim această cultură, decât ca un îndemn pentru cultura proprie ce trebuie s-o întemeiem noi pentru noi”¹⁸.

Urmând cu strictețe flerul acestui mesianism spiritual, N. Iorga înaintează un set de cerințe cu caracter imperativ în raport cu rolul, locul și menirea literaturii și, bineînțeles, a scriitorului în societate. Luând în calitate de reper ideea că tendințele de asimilare violentă a unor valori și tradiții străine specificului național nu vor avea nicicând efectul scontat, deoarece sunt absolvite prin esență de potențialul necesar în vederea parturirii unor sinteze valorice, pe acest temei, anume literaturii îi revine rolul și responsabilitatea de a fi expresie a sufletului unui popor, în forme care corespund timpului. În acest sens, N. Iorga formulează o prepoziție asertorică despre caracterul unei literaturi cu adevărat românești care „să pornească de la el (popor - n.a.), de la ce e mai răspicat și mai caracteristic în el, și de a da în același timp literaturii universale, în formele cele mai bune ale ei, un capitol nou și original”¹⁹.

În consonanță cu ideile altor mari gânditori ai timpului - T. Maiorescu, G. Ibrăileanu, C. Dobrogeanu-Gherea, E. Lovinescu, C. Rădulescu-Motru, C. Stere ș.a., care au fost preocupați de segmentul ideatic enunțat, mai mult chiar fiecare din ei vin cu poziții distincte în ceea ce privește problema emancipării cultural-naționale în contextul parcursului de modernizare a societății românești, N. Iorga vine prin intermediul celor două lucrări fundamentale desemnate și a unui număr impresionabil de articole în care își materializează atitudinile, militând pentru o cale de modernizare organică ce n-ar afecta în niciun fel substratul specific tradițional și valoric al culturii românești. Ultima ratio, N. Iorga evită cu suplețe tendințele de discreditare a altor culturi, fiindcă percepe adecvat importanța colaborării, dialogului dintre culturi, simultan, fără a luneca către conceptul unui localism primitiv, susține actualitatea și impetuoșitatea necesității unității și solidarității naționale ca factor de garanție pentru securitatea tradițiilor și identității naționale.

¹⁷ Iorga N. Rostul închipuit și cel adevărat al literaturii. În: Sămănătorul, 1903, nr. 34.

¹⁸ Iorga N. Istoria literaturii..., vol. 2, p. 64.

¹⁹ Idem.

SPECIFICUL ÎNTREBĂRILOR CA INSTRUMENT DE DESFĂȘURARE A DEMERSULUI FILOSOFIC ÎN VIZIUNEA LUI ALEXANDRU DRAGOMIR

THE FUNCTIONING OF QUESTIONS AS AN INSTRUMENT OF PHILOSOPHICAL WORK ACCORDING TO ALEXANDRU DRAGOMIR

Alexandru COSMESCU, *doctor în filologie,*
Institutul de Istorie
khoraa@gmail.com

Legătura dintre demersul filosofic și ceea ce numim interogație este făcută destul de des. Cu toate acestea, putem vorbi despre o „zonă oarbă” în acest context – deseori, întrebarea este tratată în mod detașat de funcționarea ei în cadrul discursului – ca și cum nu ar exista un context discursiv în care ea apare de la bun început și un anumit mod al ei de funcționare în cadrul acestui discurs. În plus, se uită adesea despre starea de spirit – sau dispoziția afectivă – care prilejuiește interogația și o face posibilă. Descrierea sub aspect în același timp afectiv, cognitiv și volitiv a proceselor mentale care stau la baza interogației este abordată, parțial, în tradițiile radical experiențiale ale filosofiei, cum ar fi pragmatismul, empiriocriticismul sau fenomenologia.

Filosoful român Alexandru Dragomir a abordat tematica întrebării, în câteva texte, în continuarea celebrelor pasaje despre întrebare ale coordonatorului său de doctorat neterminat, Martin Heidegger, dar punând problema într-un fel specific – cu referință continuă la figura lui Socrate.

În unul dintre textele în care abordează această problematică, intitulat *Întrebare și răspuns* și inclus în volumul de prelegeri private ale lui Dragomir, reconstruite de Gabriel Liiceanu și Cătălin Parfenie¹ filosoful român evidențiază două modele de funcționare a întrebării. Discutând despre primul dintre ele – practic cel mai familiar și cel mai „la îndemână” mod de a concepe întrebarea – Dragomir pornește de la o remarcă a lui Aristotel în *Analiticele secunde*: „întrebările pe care le punem sunt numeric egale cu lucrurile pe care nu le cunoaștem”. În analiza pe care o face Dragomir acestui pasaj, el corespunde unui fel determinat de a vedea relația dintre întrebare și răspuns. Conform acestei viziuni, întrebările și răspunsurile își corespund – răspunsurile vin să „umple locul gol” al neștiinței exprimate prin întrebare. Un model în care ceea ce contează, până la urmă, sunt răspunsurile, nu întrebările – pentru că răspunsurile sunt cele care „rămân” în minte după examinare. Putem face o anumită paralelă cu modelul preliminar al „cunoașterii” pe care îl propune și M. Heidegger în *Ființă și timp*. Conform descrierii pe care o face Heidegger, ceea ce putem numi „cunoaștere teoretică” apare în urma unei atitudini speciale pe care o cultivăm atunci când ne confruntăm cu o situație – sau cu un lucru – care nu se încadrează în schemele noastre explicative. Atunci când ceva „nu merge”, ne oprim și examinăm ceea ce ne apare în detaliile sale – această oprire și examinare detașată fiind analogul atitudinii interogative, o privire ghidată de curiozitate – până determinațiile obiectului devin clare și pot fi exprimate în enunțuri, care sunt apoi reținute și reactualizate de fiecare dată când urmează să explicăm ceea ce am înțeles².

¹ Alexandru Dragomir. *Crase banalități metafizice*. București: Humanitas, 2008, pp. 41-50.

² cf. Martin Heidegger. *Ființă și timp*. București: Humanitas, p. 83-85.

Conform lui Dragomir, „modul acesta de a concepe modelul întrebare-răspuns vine dintr-o mentalitate științific-iluministă: omul este o ființă rațională capabilă să răspundă la întrebările pe care și le pune. Iar ca ființă rațională, el își pune întrebările la care poate răspunde. Acest fel de a vedea lucrurile operează cu o singură variantă a întrebării: aceea proprie cunoașterii din știință. Și Aristotel tocmai această cunoaștere o avea în vedere. Modelul întrebare-răspuns de tip aristotelic este cel care stă la baza edificiului cunoașterii și care reprezintă totodată mecanismul lui de creștere: cunoașterea este un zgârie-nori care se înalță la nesfârșit, pe măsură ce, de-a lungul generațiilor, numărul întrebărilor și răspunsurilor ce le corespund – crește”³. În același timp, specificul filosofiei, afirmă Dragomir, este altul: „Aici întrebarea supraviețuiește mereu răspunsului, sau supraviețuiește în ciuda fiecărui răspuns. În vreme ce în științe răspunsul «ofilește» întrebarea, în filosofie, cu fiecare răspuns primit, întrebarea devine parcă mai viguroasă”⁴. În acest sens, întrebările specific filosofice sunt, după Dragomir, întrebările care rămân indiferent de răspunsurile care li se oferă – dacă la o întrebare se poate oferi un răspuns satisfăcător, care o „umple”, înseamnă că acea întrebare, chiar dacă a fost anterior pusă de filosofi, nu este o întrebare filosofică.

Un alt model al funcționării întrebării, analizat de Dragomir în contrapondere celui aristotelic, este modelul interogației socratice. Diferența pe care o consider capitală aici este că modelul aristotelic al cuplului întrebare / răspuns este, în ultimă instanță, intrasubiectiv: este vorba de o întrebare pe care ți-o pui tu și un răspuns pe care tot tu îl cauți, în timp ce dialogul socratic este, de la bun început, intersubiectiv. Este vorba de o întrebare sau o serie de întrebări pe care i-o pui altcuiva. Și funcția întrebării este aici diferită, tot din cauza orientării intersubiective. Interogația socratică este făcută de dragul celuilalt. Într-un alt text despre interogația socratică, Dragomir punctează următoarele principii pe care le consideră centrale pentru demersul socratic: „1. A ști că nu știi ca poziție fundamentală; 2. A ști că cei ce zic că știu de fapt nu știu; 3. A ști că a crede că știi dar a nu ști este o poziție fundamentală; 4. A crede că demascarea știutorului-neștiutor prin dialog este locul adevărului”⁵.

Astfel, în viziunea lui Dragomir, dialogul socratic se prezintă în calitate drept o confruntare dintre două „poziții fundamentale”: cea a celui care știe că nu știe și cea a celui care crede că știe, și prin însăși încrederea sa dogmatică în ceea ce crede că știe, arată că nu știe și, mai mult decât atât, nu știe că nu știe. Dragomir citează – ca explicație și autointerpretare a practicii socratice – un pasaj din Sofistul: „Ei pun întrebări, în domeniul în care omul își închipuie că spune ceva, fără a spune nimic deosebit. Apoi, în măsura în care opiniile celor ce se înșală se vădesc lesne, ei le strâng laolaltă prin argumente pe câte o temă și le pun față în față, iar în chipul acesta arată că-și sunt contrare unele altora în câte o aceeași materie, dintr-o aceeași privință și sub un același raport”. Interogația socratică obține astfel nu doar funcția etică a demascării unei inadecvări, ci și, în cazul în care subiectul este deschis pentru ea, și pe cea a unei purificări spirituale –

³ Alexandru Dragomir. Întrebare și răspuns. În: Crase banalități metafizice. București: Humanitas, 2008, pp. 42-43.

⁴ Ibidem, p. 43.

⁵ Alexandru Dragomir. Semințe. București: Humanitas, 2003, ediție electronică.

o ekbolê tês doxês, o expulzare a iluziei. Dragomir citează în acest sens încă un pasaj din Sofistul: „Dându-și seama de ce li s-a întâmplat, unii se mânie pe ei înșiși, împlându-se față de convorbitor, iar în felul acesta ei se descătușează de părerea prea bună și prea sigură despre ei, obținând o desprindere de toate, care naște în ei plăcerea deosebită de a da ascultare, de tot prețul pentru cel care o resimte. Într-adevăr, prietene, gândul celor care-i purifică este ca al medicilor; și la fel cum au considerat aceștia, pentru cele trupești, că organismul nu poate să se bucure de un spor de hrană mai înainte de-a înlătura din sine cele ce-i stau în cale, la fel au gândit și ei despre cuget, cum că nu va folosi de la un spor de cunoștințe înainte de-a fi fost supus de cineva unui examen critic și astfel făcut să se rușineze de opiniile ce, împiedicând obținerea de cunoștințe, trebuie date la o parte. Doar în felul acesta se purifică el, nemaisocotind că știe altceva decât cele pe care le știe”.

Această purificare a celuilalt se realizează cu ajutorul întrebărilor de tip socratic – urmate de punerea laolaltă a afirmațiilor celuilalt. Prin această punere laolaltă a răspunsurilor celuilalt la întrebările practicianului socratic, contradicțiile și iluzia cunoașterii devin evidente pentru ambii. Incoerența sau inconsecvența pe care o scoate la iveală interogația socratică se referă nu doar la fenomenele discursive, ci și la ansamblul vieții subiectului. Astfel, întrebarea – sau interogația, seria de întrebări socratice – capătă funcția fundamentală a revelării publice a celuilalt drept ceea ce este. Or, acest tip de interogație – care te face conștient de tine – este condiția de posibilitate a oricărei cercetări non-dogmatice și deschise. În formularea lui Dragomir, „acolo unde spiritul refuză descoperirea lui și nu se bazează pe neștiința inițială, acolo apare dogmatismul”⁶.

⁶ Alexandru Dragomir. Întrebare și răspuns, p. 50.

SINELE CĂUTAT ÎN OGLINDĂ – O ONTOLOGIE A SENSIBILULUI

THE SELF, LOOKED FOR IN THE MIRROR – AN ONTOLOGY OF THE SENSIBLE

Andrei PERCIUN, *doctor în filosofie,*
Institutul de Istorie
undreaperciun@gmail.com

Deseul *Despre oglindă*¹ se pare că a fost singurul text pe care Alexandru Dragomir intenționa să-l publice într-un mod oficial. În pofida acestei intenții și a observațiilor lui Mircea Vulcănescu însemnate în versiunea de ciornă, acest eseu n-a mai fost publicat în timpul vieții lui Dragomir. În cele ce urmează vom urmări cu atenție firul discursiv al lui Dragomir din acest eseu în vederea unei interpretări și înțelegeri adecvate, fapt care fără îndoială contribuie la valorificarea patrimoniului filosofic rămas după el.

Primul pas al oglinirii este cel al privirii care întâlnește un străin în chipul din oglindă. În ce măsură se justifică o atare vedere? Dragomir ne spune că cel din oglindă ești tu; tu-ul ce privește este străinul. Prin urmare, te uiți la tine cu alți ochi sau cu ochii celorlalți. Ochiul ațintit către cel din oglindă este un ochi critic, iar locul din care mă uit la mine este cel al celorlalți.

Ontologic vorbind, locul din care mă văd este același ca și cel al celorlalți. În spatele vălului necunoașterii intenționate a faptului că în joc e pusă doar persoana propriului eu, mă uit ca un străin la mine. Dar și în chipul din oglindă văd o imagine neutră în afara oricărei poziționalități. Acest punct de vedere obiectivează, adică tratează imaginea speculară în calitate de simplă prezență (mă uit la mine de parcă nu aș fi eu). Ceea ce l-ar putea interesa pe privitor se leagă de tot felul de retușări aplicate asupra propriului chip. Din această cauză relația cu oglinda va fi una fugară și lipsită de importanță. Ponderea oglinzii o aflăm în funcționalitatea unui obiect folositor, unei ustensile aflată mereu la îndemână. Nu în zadar, zice Dragomir, oglinda este aranjată în vestibul. Înainte de a intra în contact cu ceilalți, te uiți la tine cu ochii celorlalți și vezi cum vei apărea în ochii lor. Astfel, acest prim pas al oglinirii este opus narcisismului, deoarece oglinirea este mărginită la „străinul” care e numai o latură a ei.

Într-un al doilea pas al oglinirii aflăm despre propriul imaginii. Acest mod de a privi este o revenire la sine, în virtutea faptului că în acest context nu poate fi nici vorbă de o dispensare, astfel încât străinul este însuși eul care privește. Privirea îndreptată către eul din oglindă este plină de o curiozitate fără sfârșit și care se reînnoiește de fiecare dată de privitor.

Ambițiile, visurile, dezamăgirile, iluziile sunt conținute în această curiozitate, adică tot ce trăiești și făurești din tine.

¹ Alexandru Dragomir. *Despre oglindă*. În: *Cinci plecări din prezent. Exerciții fenomenologice*. București: Humanitas, 2011, pp. 13-19.

oglină este neutră. Imaginea din oglindă poate să deranjeze, să nu placă sau să provoace încântare. Nu-ți mai e niciodată indiferentă propria ta imagine din oglindă, care este întotdeauna încărcată cu un plin sufletesc. Al. Dragomir ne sugerează că privirea propriei imagini în oglindă este o căutare, care după Heidegger este un mod firesc de a formula o întrebare – o întrebare cu referire la posibilele compatibilități între propriul nostru eu care apare în oglindă și eul poziționat de dorință, credință și așteptare. Așadar, fără să mă uit în oglindă, port cu mine un șir de caracteristici ce se mulează pe propria mea persoană și din care se generează o viziune a modului în care eu sunt. Cel mai adesea această viziune nu corespunde cu cel pe care-l văd în oglindă.

Confirmând această idee, Dragomir zice că o privire în oglindă nu este o privire simplă, ci o întâlnire, ceea ce presupune poziționalitate. Prin urmare, caut să-mi revendic propriul eu în oglindă, care în prealabil a fost poziționat în voință. Îmi croiesc o identitate pe care tind să o confirm în imaginea din oglindă. Privirea vine în fața oglinzii cu tema pregătită de acasă, adică cu un set de caracteristici prin care rezonază definiția dorită a identității mele. Din prisma identității croite în poziționalitate se realizează privirea, care devine intimă și fără martori.

O altă miză a privirii în oglindă constă în încercarea de a vedea modul în care sunt sau pe scurt cum-ul meu distinct. Deci, pe lângă așteptarea atestării unor dorințe corelate de apariția propriei mele persoane, mai există și așteptarea care rezultă din tendința de a descoperi și setea de a cunoaște un aspect încă necunoscut al ființei mele. Căutând noul, străinul, necunoscutul, încă nedescoperitul, în oglindă dai peste un chip al tău prea bine cunoscut. Aceasta este o curiozitate aparte care nu are nimic de a face cu dragostea de sine. Pentru o clipă, în imaginea din oglindă apare un străin în care te recunoști și care după însușirea propriilor trăsături pur și simplu dispăre. Ești ceea ce vezi, nimic de prisos, fapt care îl determină pe Dragomir să vorbească nu despre privire, ci despre un întreg proces sufletesc în care se înfăptuiește recunoașterea eului pe baza asimilării trăsăturilor proprii acestuia. Cel din oglindă ești chiar tu, chiar dacă nu-ți vine să crezi că te poți afla față în față cu tine însuși și că cel din oglindă nu e un străin. Nu te privești ca în fotografie sau film, ci te privești privindu-te. Astfel, oglindirea reprezintă o căutare de sine, dar acest sine nu poate fi revelat decât prin prisma propriului. Cu toate acestea, speranța, așteptarea și dorința în calitatea lor de poziționalități modelează posibilitatea de a vedea sinele fără implicarea propriului, ceea ce înseamnă că va exista o sete de a-ți vedea sinele așa cum este și să-ți fie dezvăluit diferit, așa cum nu l-ai mai văzut niciodată, dintr-o altă perspectivă, alta decât aceea a propriului (dar și aceste poziționalități sunt proprii celui care le experimentează). Narcis privindu-se înțelege că nu ajunge niciodată să se vadă pe sine cu ochii, adică să se vadă la distanță, detașat de propriu de pe poziția unui observator neutru. Noi, alături de Narcis, suntem incapabili să ajungem la cel din fântână. Ceea ce vrea să însemne că oglindirea lui Narcis, forma lui sensibilă, apariția lui este adresată altora, și nu lui. Ceea ce încearcă să vadă dincolo de sine este chiar sinele dezvăluit în propriu. Destinatarul formei sensibile nu este Narcis, ci alții, care sunt capabili să-l vadă.

Prin urmare, singura posibilitate de manifestare a ființei noastre este cea de a apărea, de a deveni sensibil și astfel de a ne adresa altora, care, văzându-ți sinele, care este, de altfel, străin sinelui lor, îl fac cunoscut pentru ei. Oglinda nu furnizează nimic nou,

diferit, străin. În ea se dă propriul asimilat de privitorul care se privește. Asimilarea tră-săturilor proprii în oglindire este însoțită de cunoașterea faptului că cel care se privește este chiar cel care se privește în oglindă. În acest sens, oglindirea este vană, pentru că reprezintă viața interioară. Ideea demersului cognitiv incapabil să meargă dincolo de sinele perceput într-o manieră sensibilă de aparență (în sensul unei apariții) nu se limitează doar în interpretarea pe care i-o dă Dragomir imaginii din oglindă. Aceeași idee se atestă și în discursul filosofului italian Giorgio Agamben cu privire la nuditate. Agamben formulează în eseuul său o idee similară cu cea a lui Dragomir, în care aparența prin nuditate își atinge scopul său suprem². Ceea ce vrea să însemne că nu putem dispune de o dezvăluire fatală a obiectului învăluit. Învelișul sensibil în care ceva apare trimite către facultatea de a apărea a unui lucru. Adus până la limita dezvăluirii, modul sensibil de apariție a unui lucru nu poate furniza nimic altceva decât aparență. Altfel spus, nuditatea corporală se dezvăluie pe sine însăși, nimic mai mult și nimic altceva decât pe sine însăși.

În același context Agamben se referă la o predică a lui Meister Eckhart, în care imaginea se corelează cu nuditatea. Eckhart înțelege imaginea ca o emanație simplă și formală în care este dată esența pură a ceva. Astfel încât imaginea se definește ca un mediu pur și absolut al cunoașterii fiind echivalentă cu esența pură a lucrului. În concepția lui Eckhart imaginea tremură și începe să se umfle în sine și prin sine, motiv pentru care imaginea are o viață. În terminologia eckhartiană se întâlnesc doi termeni opuși – *bullitio*, care semnifică tremurul și tensiunea internă în mintea lui Dumnezeu sau a omului, și *ebullitio*, care este condiția obiectului real din afara minții. Imaginea se poziționează între aceste două obiecte, adică acel din minte și lucrul real. Prin urmare, exprimând ființa goală imaginea se detașează într-un mediu perfect între obiectul din minte și lucrul real. Întrucât imaginea se identifică cu ființa goală, ea nu se mai poate califica drept un obiect logic determinat și devenit integru prin facultatea minții, în același timp ea nu e nici o entitate reală. Fără a sfida obiectul din minte și lucru real, imaginea este un mediu în care lucrurile tremură în mediul cognoscibilității sale. Luând în considerație acest fapt, imaginea este ceva viu. Sensul modului de a fi viu al imaginii se explicitează în continua punere la dispoziție a lucrului pentru cunoașterea lui. Așadar, în imagine sensibilă trupul omenesc devine cognoscibil, cu toate că rămâne insesizabil în sine. Iese în evidență ideea în care se reflectă o structură de ființă a imaginii, respectiv din care rezultă faptul că imaginea nu este un lucru, ci cognoscibilitatea lucrului. Imaginea este acea ființă nudă, goală, dezvăluită dată cunoașterii. Ceva prin care se cunoaște lucru și care, la rândul său, nu este și nici nu poate fi un lucru, însă care consacră lucrul cunoașterii. În imagine lucrurile se dezbracă de ceea ce le acoperă, iar nuditatea – ceea ce mereu apare după fiecare dezvăluire, dar și în ultima instanța a acesteia – este lucrul însuși.

Un alt autor italian care abordează tema oglinzii în aceeași perspectivă asumată de noi aici este Emanuele Coccia. În concepția sa despre sensibil se explicitează modul prin care lucrurile se arată și devin sensibile. Imaginea din oglindă este luată ca un model în vederea înțelegerii considerațiilor sale despre viața sensibilă. Corpul din oglindă este

² Giorgio Agamben. *Nuditatea*. București: Humanitas, 2015, p. 120.

un corp intermediar, aflându-se într-o poziție desprinsă de subiect și obiect. Forma din oglindă survine ca ceva sensibil prin excelență, ca o imagine pură debordată dincolo de minte și lucru. Coccia se sprijină și el pe o terminologie scolastică atunci când definește mediul ca loc în care se manifestă abstracția și în care forma sensibilă este separată de existența ei naturală. În mediul oglinzii forma se multiplică în așa fel încât aceasta se dă cunoașterii, prin urmare, atunci când corpul nostru trece prin fața oglinzii, forma noastră există în patru moduri diferite: ca trup care se reflectă în oglindă, ca subiect care se gândește și experimentează, ca formă ce există în oglindă și ca imagine sau concept în sufletul subiectului gânditor care-i permite acestuia să se gândească pe sine³.

Ar fi nejustificabil să nu-l amintim în acest context și pe fenomenologul francez Maurice Merleau-Ponty pentru care oglinda constituie un model pentru a înțelege ce este fenomenalitatea și sensibilul. La fel ca și Dragomir, Merleau-Ponty convoacă oglinda în sfera locului în care se produce vederea vizibilului. Pornind de la ideea unei filiații ontologice dintre oglindă și corp, Merleau-Ponty se preocupă de extinderea metafizică a cărnii (chair). Oglindă capătă sens doar în circuitul corpurilor capabile să vadă și a celor văzute, astfel voyant-visible – privitorul vizibilului – devine decisiv pentru apariția și explicitarea oglinzii. Așadar, în oglindă este reflectat sensibilul cu funcția de dezinhibare, afișare și adresare către cineva capabil să perceapă.

În concluzie, filosofia lui Al. Dragomir se încadrează cu desăvârșire în conținutul tematic al filosofiei europene, ceea ce-i conferă o pondere indubitabilă și inspiră la menținerea și promovarea ei.

³ Emanuele Coccia. *Viața sensibilă*. Cluj-Napoca: Tact, 2012, p. 42.

PRIMATUL IDENTITĂȚII NAȚIONALE ȘI IMPACTUL EI ASUPRA BUNĂSTĂRII

THE PRIMACY OF NATIONAL IDENTITY AND ITS IMPACT ON WELL-BEING

Nicolae BODEAN, *cercetător științific,*
Institutul de Istorie
nikeby@gmail.com

Această comunicare vine ca o urmare a intenției de a verifica realitatea românească în contextul națiunii, naționalismului, identităților asumate și bunăstării individuale și de grup, și a corelării ei cu gândirea filosofică românească în intenția de a vedea dacă există un primat identitar național și implicațiile lui asupra bunăstării.

În urma analizei articolului „*A Model of Social Identity with an Application to Political Economy: Nation, Class, and Redistribution*”¹ de către cercetătorul Moses Shayo, au rezultat două întrebări majore: 1) Este ipoteza cercetării și implicațiile ei verificabilă cu realitățile societății noastre; 2) Dacă primatul identitar național nu este doar exploatat de clasa politică în defavoarea bunăstării individuale și de grup, dar există și un primat conceptual și în gândirea filosofică.

Cercetătorul M. Shayo dezvoltă în articolul său un model de analiză a identității sociale și îl aplică economiei politice de redistribuire a veniturilor, concentrându-se asupra identității de clasă și a identității naționale. Modelul încearcă să reducă observațiile majore din psihologia socială la un nucleu ideatic a ceea ce înseamnă să te identifici cu un grup și care sunt factorii care determină grupurile cu care indivizii se identifică. Autorul propune un concept de echilibru în care identitatea și comportamentul sunt determinate endogen. El consideră că aplicarea acestui model la redistribuirea bunăstării ajută la explicarea a trei paterne empirice din democrațiile moderne. În primul rând, identificarea națională este mai frecventă printre săraci decât printre cei bogați. În al doilea rând, identificarea națională tinde să reducă sprijinul pentru redistribuirea bunăstării. În al treilea rând, în toate democrațiile există o puternică relație negativă între prevalența identificării naționale și nivelul de redistribuire a bunăstării. Modelul evidențiază în continuare că primatul național, amenințările naționale și diversitatea din clasa de jos sunt factori care pot diminua redistribuirea. Modelul este bazat pe trei variabile: 1) retribuirea individuală; 2) plasarea individuală în cadrul grupului; și 3) statutul grupului. Scopul acestor variabile constă într-o reducere cât mai mare a factorilor-cheie ce determină corelarea dintre poziționarea identitară față de națiune și alegerea bunăstării individuale și de grup.

Argumentul de bază este că nivelul ridicat de naționalism în societate ar submina sprijinul pentru redistribuirea bunăstării, care respectiv ar implica că în societățile în care identitatea națională are un primat mai mare decât identitatea de clasă, alegătorii

¹ Moses Shayo. *A Model of Social Identity with an Application to Political Economy: Nation, Class, and Redistribution*. În: *American Political Science Review*, 2009/5/1, p. 147-174.

mai puțin prosperi ar trebui să susțină mai puțin naționalismul. Teoria lui Shayo este că indivizii cu venituri mai mici se identifică cu clasa de jos și respectiv ar opta pentru o redistribuire mai mare. Astfel, dacă predomină conștiința de clasă, clasele de jos ar sprijini cu fermitate redistribuirea și ar vota în consecință. Însă, dacă identitatea națională este mai importantă pentru ei decât identitatea de clasă, indivizii mai săraci se identifică mai curând cu națiunea în general și mai puțin cu clasa lor, respectiv pot face o alegere electorală în defavoarea bunăstării individuale sau de clasă.

Practic, oamenii nu sunt egoiști, dar au, în mod inconștient, o atitudine afectiv-volitivă axată pe grup. Ne dorim ce este mai bun pentru oameni ca noi. Doar că „oameni ca noi» este o categorie extrem de subiectivă, respectiv dacă „oameni ca noi» sunt „patrioții”, ne vom dori ceea ce își doresc „patrioții”. Dacă aderăm la o identitate naționalistă, putem să ne lăudăm cu reflecția asupra noastră a măreției naționale, chiar dacă propria noastră bunăstare este precară. Astfel, o identitate națională implică o pondere mai mică a problemelor de clasă și un sprijin mai mic pentru redistribuirea bunăstării. Concluzia de bază este simplă: cu cât este mai naționalistă țara, cu atât inegalitatea socială este mai mare.

Există, probabil, și o dinamică de feedback aici. În țările cu o inegalitate socială mai mare cetățenii din clasa de jos au un statut mai scăzut în societate, aspirând la un statut mai bun, ei aderă la o identitate mai mare, iar națiunea (sau religia) este acea identitate mai mare. Shayo afirmă că redistribuirea redusă a bunăstării tinde să facă identificarea cu clasa de jos mai puțin atrăgătoare și încurajează identificarea cu națiunea. Acest lucru oferă elitelor un stimulent puternic pentru a alimenta naționalismul, exagerând amenințările naționale pentru a îndepărta cererile pentru o redistribuire a bunăstării mai mare.

Alegerea rațională și interesul propriu sunt prezumții fundamentale și punctul de pornire a multor explicații economice. Faptul că, de la o anumită etapă a istoriei umanității, atâția oameni și-au exprimat disponibilitatea de a muri și ucide pentru „națiunile” lor pare să contrazică aceste presupuneri: oamenii apar într-o lumină mult mai generoasă și idealistă și mult mai cruzi și perversi decât implică prezumțiile teoriei economice.

Ideea națională și naționalismul pot fi integrate într-o analiză economică. Putem să ne imaginăm ușor o societate în care fiecare consumă cantități largi de bunuri materiale. Însă este mult mai dificil să ne închipuim o societate în care fiecare consumă cantități mari de putere și prestigiu, fiecare consumă putere și prestigiu în măsura în care nu le consumă altcineva. Orice cantitate pozitivă de putere și prestigiu trebuie consumat colectiv și, în același timp, cu cantități negative: pare imposibil să exerciți puterea dacă cineva nu practică exercițiul acestei puteri, sau cu alte cuvinte, trebuie consumată împreună cu puterea negativă. În mod analog este imposibil ca cineva să consume prestigiu sau „superioritate socială” dacă alții nu consumă „inferioritate” socială.

Or, națiunea și manifestarea naționalismului nu sunt determinate doar de interesele elitelor, sau de o analiză economică a problemei. Un factor important pentru națiune și manifestările naționalismului este cadrul ideatic, format, întreținut și promovat de gândirea filosofică națională. Astfel, deseori se observă un primat al ideii jertfirii naționale, a supraviețuirii și a argumentării dreptului de existență națională,

respectiv indivizii și societatea consumă idei care tind să nu lege bunăstarea individuală și de grup de ideea națională.

În urma analizei gândirii filosofice românești, observăm un primat al naționalismului într-o cheie identitar argumentativă, a justificării existențiale și a supraviețuirii naționale. Există o tendință, nu numai la noi, de a nu lega bunăstarea individuală și echitatea socială de ideea națională și manifestările naționalismului. Deseori există o tendință de interpretare și argumentare națională doar etnocentristă, însă realitatea e că diferite grupuri sociale și în diferite perioade istorice naționalismul asumat și manifestat este diferit. Naționalismul este într-o strânsă legătură cu identitatea asumată, iar identitatea de grup este maleabilă, naționalismul nu e necesar să submineze suportul redistribuirii bunăstării, identitatea națională poate invoca și necesitatea echității naționale.

Solidaritatea națională este mai eficientă în promovarea unor idei, fiind mai ancorată în realitatea și mai ușor asumată de către individ, nu este abstractă ca apelurile legate de preocupările umanitare globale și nici îngustă ca apelul la solidaritatea de clasă, ea fiind bazată pe fundamentul solid al atașamentului național. Astfel, atât gânditorii naționali, cât și elitele progresiste ar trebui să promoveze bunăstarea individuală și de grup (clasă) într-o strânsă legătură cu identitatea națională și manifestarea naționalistă.

POLITICILE CULTURALE ÎN REPUBLICA MOLDOVA: ASPECTE ISTORICE, TEORETICE, PRACTICE

CULTURAL POLICIES IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: HISTORICAL, THEORETICAL, PRACTICAL ASPECTS

Veaceslav REABCINSCHI, *cercetător științific,*
Institutul de Cercetări Juridice și Politice
reabcinschi@gmail.com

Rezumat

Acest articol prezintă aspectele istorice, teoretice și practice ale politicilor culturale în Republica Moldova. Ca rezultat al cercetării sunt evidențiate cinci etape în dezvoltarea politicilor culturale. În aspect teoretic, este propus un nou model tripolar de politici culturale bazat pe relațiile dintre principalii subiecți: guvernarea, domeniul cultural și societate. Analiza implementării strategiei culturale „Cultura 2020” scoate în evidență necesitatea reformelor în domeniu.

Cuvinte-cheie: *aspecte ale politicilor culturale, modelul tripolar de politici culturale, eficiența politicilor culturale.*

Summary

The article presents the historical, theoretical and practical aspects of the cultural policies in the Republic of Moldova. As a result of the research, five stages have been highlighted in the development of cultural policies. In the theoretical aspect, the new tripolar cultural policies model is launched based at the relations between the main actors: the governance, the cultural field and the society. The analysis of the implementation of the cultural strategy "Culture 2020" highlights the need for cultural reform.

Keywords: *aspects of the cultural policies, tripolar models of the cultural policies, efficiency of the cultural policies*

Analiza politicilor culturale poate fi realizată prin diferite abordări metodologice care, în esență, sunt determinate de politicile sociale reale implementate de către autorități. De obicei, aceste abordări sunt realizate din punct de vedere teoretic, practic și istoric.

Politicile culturale din aspect teoretic sunt privite ca un model conceptual de relații ideale între putere și cultură. În centrul unui astfel de model sunt plasate obiective ideale, care ar trebui să fie atinse prin activitățile guvernării de stat în raport cu dezvoltarea culturală.

Politicile culturale din aspect practic sunt interpretate ca un sistem de priorități ale autorităților publice declarate în programele de activitate în domeniul dezvoltării culturale atât la nivel național, cât și local. În acest sens, politicile culturale sunt o „direcție a politicii de stat referitoare la planificarea, proiectarea, implementarea și menținerea vieții culturale a statului și a societății” [1, p. 215].

Din punct de vedere istoric, politicile culturale pot fi privite ”ca un sistem real de relații ale tuturor subiecților culturii. Această abordare este tipică pentru studiile istorice privind istoria politicilor culturale. ...Procesele socioculturale moderne se desfășoară

în condițiile relațiilor de piață. Aceste relații schimbă în mod inevitabil multe concepții de bază, inclusiv în sfera culturii. În societatea modernă, cultura își pierde treptat statutul de valoare absolută. Patrimoniul cultural, valorile materiale și spirituale devin niște produse, iar activitățile culturale obțin un statut din sectorul serviciilor” [2, p. 34].

Politicile culturale în Republica Moldova

De la constituirea sa ca republică unională sovietică și pe parcursul perioadei de independență (din 1991) pot fi evidențiate cinci etape în dezvoltarea politicilor culturale în Republica Moldova.

Prima etapă începe odată cu sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și până la formarea noului aparat administrativ al culturii din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, 1953, anul instituirii Ministerului Culturii. Este perioada de reproducere a tuturor structurilor și mecanismelor ideologice, politice, economice și culturale comuniste, inclusiv și a principiilor caracteristice ”culturii sovietice” în teritoriul republicii nou formate. Alături de principiul ”culturii partinice”, promovarea ideologiei comuniste prin activitățile culturale pot fi evidențiate și altele. ”Principiile respectate cu vehemență de autoritățile sovietice au fost principiul caracterului de clasă al literaturii și artei și principiul caracterului popular al culturii. ... Ideologia comunistă rezerva proletariatului rolul de conducere în realizarea misiunii socialiste. Literatura și arta trebuiau să reflecte modul de trai și preocupările muncitorului și ale aliatului său, țăranul colhoznic. Omul de artă, provenit din rândurile poporului, este cel ce e dator, dar și dispune de abilitățile necesare pentru a proslăvi munca, dăruirea, devotamentul, responsabilitatea, tenacitatea etc. – calitățile cetățeanului unei societăți noi – comuniste. Dintre toate principiile, cel ce a influențat puternic politica culturală a PCUS a fost principiul realismului socialist” [3, p. 40].

Rezultatele primei etape de implementare a politicilor culturale sunt: stabilirea dictatului și monopolului ideologic comunist asupra culturii, detașarea politicilor culturale de la nevoile și valorile populației băștinașe, impunerea ”moldovenismului” și denunțarea la moștenirea românească, promovarea cadrelor, sosite din afara republicii, cu un nivel redus de cunoaștere a culturii băștinașilor și includerea limbii ruse la toate nivelele de comunicare, crearea unui sistem de cenzură, intimidare și formare a cadrelor naționale în baza ideologiei comuniste.

Începutul etapei a doua în procesul de dezvoltare a politicilor culturale poate fi considerat înființarea Ministerului Culturii al RSSM prin Hotărârea nr. 460 a Sovietului Miniștrilor al RSS Moldovenești din 27 mai 1953, ”Cu privire la confirmarea structurii și statelor de personal a aparatului Ministerului Culturii al RSS Moldovenești”, decizie aprobată în corespundere cu Hotărârea Sovietului Miniștrilor al URSS nr. 1011 din 11 aprilie 1953. Durata acestei etape, convențional, poate fi considerată până la declararea independenței Republicii Moldova. Caracteristic pentru această perioadă este includerea mai largă a specificului local în politicile culturale centrale. Pentru a asigura accesul cât mai larg al populației la produsele culturale care au trecut cenzura ideologică și care se încadrau în cerințele platformei realismului socialist, în RSSM, în perioada anilor 1953-1991, a fost creat un sistem integrat de instituții culturale care au constituit baza tehnico-materială a sistemului cultural existent și în prezent. Instituționalizarea centralizată a sistemului cultural și

existența cenzurii au asigurat controlul ideologic asupra instituțiilor de cultură, manifestărilor și acțiunilor culturale. Oamenii de creație trebuiau să devină membri ai uniunilor de creație, deoarece doar în așa mod aveau posibilitatea de a se realiza în plan artistic. Viața culturală se afla sub controlul politic și ideologic total al organelor respective ale partidului comunist moldovenesc. Oamenii culturii erau obligați să se conformeze cerințelor ideologice ale „realismului socialist”. Orice mișcări neformale în arte erau persecutate și substituite.

În 1957 a fost fondat Teatrul Moldovenesc de Stat de Operă și Balet (din 2001 - Teatrul Național de Operă și Balet al Republicii Moldova), a fost inaugurată Aleea Clasicilor, de asemenea în acest an a fost fondat și Teatrul Național „Vasile Alecsandri” din Bălți, iar în 1960 - Teatrul pentru tineret „Lucaefărul”. În localitățile rurale se construiesc biblioteci și case de cultură, astfel că în 1991 în toate satele Moldovei existau instituții culturale - 1603 de cluburi și case de cultură cu un număr total de 392 mii locuri. ”Prin programul «revoluției culturale», partidul bolșevic a încercat și, uneori, a reușit să modeleze un «om nou», să realizeze, în limbajul epocii – «coeziunea ideologică și spirituală a poporului» pentru a mobiliza la transpunerea în viață a ideilor comuniste” [3, p. 39].

În această perioadă a continuat politica de deznaționalizare, izgonirea limbii române din domeniile esențiale ale vieții, sfidarea tradițiilor naționale. Toate acestea au condiționat avântul mișcării de democratizare și renaștere spirituală de la sfârșitul anilor 80. Mișcarea a fost inițiată, în mare parte, de intelectualitatea culturală și a dus la decretarea limbii române ca limbă de stat, trecerea la grafie latină și proclamarea independenței Republicii Moldova. Această mișcare a provocat un interes sporit al populației față de cultura și tradițiile naționale. În această perioadă s-au lansat noile colective artistice și teatrale: Teatrul de Etnografie și Folclor „Ion Creangă” (1989), Teatrul „Satiricus” (1990), Teatrul „Eugene Ionesco” (1991), Teatrul de revistă „Ginta Latină” (1991), apar noi publicații, noi forme de manifestări culturale. Are loc consolidarea bazei tehnico-materiale a instituțiilor de cultură. La dispoziția oamenilor de artă au fost puse clădiri unicate, ca sala „Prietenia”, din 1988 – Centrul Republican de Cultură și Artă, sediul comitetului orașenesc al PCUS, Casa Învățământului Public, sediul societății „Știința”, în care încep să activeze colective artistice, teatre, instituții de învățământ.

Reformele economice care au demarat odată cu proclamarea independenței au dus la o scădere esențială a veniturilor populației, la micșorarea alocațiilor din partea statului pentru cultură, astfel că schimbările economice pentru care au optat atât de mult oamenii de cultură au lovit, în primul rând, în sfera culturii. Ca răspuns la situația gravă creată în sistemul cultural apare Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 203 din 21 septembrie 1992 „Despre măsurile de neamânat privind dezvoltarea culturii”, care prevedea măsuri administrative cu scopul susținerii culturii naționale, instituțiilor și lucrătorilor din domeniul culturii și artei în perioada reformelor economice. În baza acestui decret, guvernul elaborează un plan de acțiuni pentru susținerea culturii, document care este adoptat prin Hotărârea Guvernului Nr. 343 din 03.06.1993 „Cu privire la aprobarea Programului de Stat pentru dezvoltarea culturii pe anii 1993-2000 și asigurarea protecției sociale a oamenilor de cultură” (în continuare „Programul 1993”).

Adoptarea acestei hotărâri poate fi considerată *începutul etapei a treia* în dezvoltarea politicilor culturale. Guvernul a prevăzut constituirea Fondului pentru dezvoltarea culturii și artei naționale, crearea unui sistem de înlesniri și scutiri de taxe atât pentru artiști, cât și pentru instituțiile de cultură. De asemenea, au fost prevăzute măsuri cu privire la majorarea salariilor și onorariilor oamenilor de creație, apărarea socială și asigurarea cu locuințe a angajaților din sfera culturii și membrilor uniunilor de creație, alocarea mijloacelor valutare pentru procurarea instrumentelor muzicale, aparaturii de filmare și scenic de import. În fața organelor autoadministrării locale a fost pusă sarcina de a include dezvoltarea sferei social-culturale ca direcție prioritară a politicii statului, și în curs de doi ani de zile urma să fie elaborate programele zonale de dezvoltare a culturii, să fie asigurate utilizarea localurilor instituțiilor de cultură și artă în strictă conformitate cu destinația fiecăruia.

Programul prevedea crearea cadrului legislativ, adoptarea legilor despre cultură, patrimoniul național, ocrotirea monumentelor, proprietatea intelectuală, biblioteci și fondul legal de carte (total, circa 10 acte normative), care aveau scopul să oblige statul și instituțiile lui să apere interesele culturii și să asigure protecția culturii de diferite atentate administrative și marginalizări bugetare. Politică culturală pentru perioada 1993-2000 a fost racordată la principiul că, cultura are nevoie de crearea unor condiții speciale pentru dezvoltare: protecție juridică, lansarea în circuitul cultural european și mondial. Activitatea în aceste direcții ar fi contribuit la conservarea, restaurarea, revalorificarea și repunerea în circuitul cultural național și internațional a patrimoniului cultural și restructurarea activității instituțiilor de artă și cultură. În scopul menținerii și dezvoltării potențialului cultural al Republicii Moldova se prevedea stabilirea unor priorități de activitate în domeniul culturii: completarea Registrului de stat cu obiectele culturale de importanță națională, readucerea în patrimoniul național a valorilor de cultură și cult înstrăinate, asigurarea protecției sociale a maeștrilor artei și literaturii, susținerea financiară a instituțiilor de cultură și artă, a uniunilor de creație, promovarea unor măsuri extraordinare în toate domeniile culturii. În cadrul Programului 1993 au fost prezentate activități concrete în domeniile prioritare aprobate la acea vreme.

Reformele economice nereușite care aveau loc în țară, privatizarea întreprinderilor în baza bonurilor patrimoniale, realizarea programului de privatizare a pământului au dus la o scădere considerabilă a PIB-ului. Unele obiective culturale au devenit țintă a procesului de privatizare. Prevederile bugetare pentru cultură nu se realizau, astfel, în anul 1996, din 38355,1 mii lei alocați pentru cultură au fost îndeplinite doar în proporție de 78,8 la sută, adică - 30218,1 mii lei. Alocațiile pentru cultură se micșorau cu fiecare an. În 1996 bugetul culturii s-a micșorat până la 0,54% din PIB și în anii următori a continuat să se micșoreze ajungând la 0,29% în 2000. "Schimbările ce s-au produs în structura economică au cauzat transformări esențiale în stratificarea populației în dependență de veniturile obținute. În anii 1991-1994, nivelul de trai al majorității absolute a populației a scăzut brusc. Pe parcursul următorilor ani ceva mai lent, dar acest indicator a continuat să scadă. ... Conform datelor statistice, bugetul minim de consum în anul 1995 a constituit 295 lei, iar în 1996 - 400 lei. Dacă în 1995 venitul de 72 lei constituia 24% din bugetul minim de consum, atunci în 1996 el a constituit

doar 18%, adică procesul de sărăcire a populației a continuat.” [4, p. 115]. Această situație a făcut imposibilă soluționarea problemelor cu care se confrunta cultura și realizarea Programului 1993. Obiectivele politicilor culturale s-au schimbat. În prim plan a apărut necesitatea salvării patrimoniului cultural, menținerea sistemului de instituții culturale și crearea mecanismelor alternative de susținere a culturii.

Etapa a patra începe odată cu aprobarea la 18 iulie 1997 de către Guvernul Republicii Moldova a Hotărârii nr. 672 cu privire la Programul de stat „Dezvoltarea și ocrotirea culturii și artei în Republica Moldova pentru anii 1997-1998” (în continuare Programul 1997), document prelungit mai târziu până în anul 2005. Ca priorități de activitate ale statului, Programul 1997 a stabilit păstrarea moștenirii culturale, susținerea și dezvoltarea artei profesionale, stimularea creației populare și dezvoltarea activității culturale de agrement, conectarea culturii Republicii Moldova la circuitul cultural internațional, susținerea tineretului de creație și dezvoltarea bazei tehnico-materiale a instituțiilor de cultură. Pentru atingerea acestor scopuri se prevedea întreprinderea unui șir de măsuri speciale, cum ar fi asigurarea securității monumentelor de istorie și cultură, elaborarea unui sistem eficient de înregistrare și păstrare a valorilor muzeistice, modernizarea bibliotecilor și păstrarea fondului de carte, restructurarea instituțiilor de cultură și adaptarea activității lor la cerințele procesului artistic general-european, delimitarea clară a responsabilităților pentru instituțiile de cultură din teritoriu între Ministerul Culturii și organele executive locale, păstrarea și dezvoltarea meșteșugurilor populare tradiționale, dezvoltarea colaborării culturale cu alte țări, reformarea rețelei instituțiilor de învățământ artistic.

În cadrul proiectului MOSAIC desfășurat de către Consiliul Europei, în Republica Moldova, pentru prima dată, în 2001, a fost lansat un studiu realizat de către experții moldoveni în colaborare cu experți internaționali desemnați de către Consiliul Europei, intitulat „Politica culturală a Republicii Moldova”. În cadrul studiului au fost elaborate un șir de recomandări pentru dezvoltarea strategiei culturale, prin care Guvernul era chemat să trateze cultura ca un factor important al schimbărilor sociale, al regenerării și dezvoltării economice și să lanseze o dezbatere națională pe marginea politicilor culturale la nivel național, regional și local. Politica culturală trebuia să includă strategii de atragere a surselor noi de bani publici pentru a proteja și moderniza instituțiile și rețelele de cultură, măsuri fiscale pentru necesitățile specifice ale artiștilor și instituțiilor de cultură într-o economie de piață, aplicarea stimulentei pentru încurajarea sponsorilor și donatorilor individuali, asigurarea instruirii profesioniștilor din cultură în elaborarea de proiecte și creșterea abilităților de administrare.

Începând cu anul 2001, alocațiile pentru cultură au început să crească în fiecare an, astfel că în anul 2009 au ajuns la circa 1% din PIB. Cu toate acestea, situația din domeniu rămânea destul de complicată. Cercetarea sociologică realizată de către Institutul de Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM (actualmente Institutul de Cercetări Juridice și Politice) în 2009 „Probleme și oportunități ale culturii din Republica Moldova” a scos în evidență mai multe probleme cu care se confrunta cultura. Doar 23% din respondenți au apreciat satisfăcător nivelul dezvoltării activităților culturale din localitatea lor. În același timp, 58,1% au fost puțin satisfăcuți, iar 18,9% nesatisfăcuți de activitatea culturală. Atitudinea rezervată față de politicile culturale implementate a fost

determinată de răspunsurile la întrebarea ”Cum apreciați politica în domeniul culturii desfășurată în ultimii ani?” Doar 7,2% din respondenți au apreciat pozitiv activitățile în domeniul culturii și 21,8% au avut o atitudine mai degrabă pozitivă decât negativă. În timp ce 33,3% au optat pentru răspunsul „mai degrabă negativ decât pozitiv” și 21,3% - negativ. În domeniul cultural profesionist s-au creat condiții și așteptări pentru o altfel de atitudine față de domeniul culturii din partea guvernanților. Anume în această perioadă, în mare parte, mediul cultural a fost informat cu noile abordări și viziuni ale politicilor culturale din țările dezvoltate ale Uniunii Europene. ”Este o cerință a zilei, ca managementul culturii în Republica Moldova să înceapă cu recunoașterea necesității de a redefini termenul de cultură. A privi cultura doar din punct de vedere umanist (concretizându-se în artefacte culturale) și făcând abstracție de latura antropologică a acesteia (de procese care definesc moduri de viață sau sisteme de valori) aduce incapacitatea explicării dezvoltării sociale pe care cultura o generează” [5, p. 66].

În perioada 2010-2013, Ministerul Culturii, cu asistența diferitor donatori străini, a desfășurat un șir de activități cu participarea unor experți străini și locali, precum și a societății civile cu scopul de a determina prioritățile dezvoltării domeniului cultural.

Etapa a cincea a dezvoltării politicilor culturale în Republica Moldova a început odată cu adoptarea de către guvernul Republicii Moldova a Hotărârii nr. 247 din 09.04.2014 Cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a culturii „Cultura 2020” și a Planului de Acțiuni privind implementarea acesteia. Este o etapă care se deosebește semnificativ de precedentele. Această deosebire este condiționată de câțiva factori importanți atât la nivel internațional, cât și la cel local: 1) creșterea rolului culturii în dezvoltarea durabilă a societății moderne, 2) capacitatea culturii de a menține și promova unicitatea națională și locală în procesul globalizării și 3) deschiderea Republicii Moldova față de viziunile politicilor culturale contemporane.

Viziuni asupra politicilor culturale moderne

În aprilie 1999, Consiliul Europei publică lucrarea cercetătorilor François Matarasso și Charles Landry *Menținerea echilibrului: 21 dileme strategice în politicile culturale*, care este considerată una din lucrările teoretice de bază în elaborarea politicilor culturale moderne. Autorii constată că timpul economiilor centralizate a trecut, iar guvernele tot mai mult își dau seama de capacitățile lor limitate de a face față problemelor. ”Ei trebuie să lucreze cu și prin o gamă largă de parteneri din sectorul public, privat și independent. Nicăieri acest lucru nu este mai evident decât în lumea schimbătoare, instabilă a culturii, unde eforturile statului concentrate într-o direcție pot produce adesea rezultate neașteptate și chiar poate nedorite în altă direcție. În domeniul cultural, viziunea individuală poate avea un impact uriaș și neprevăzut, astfel încât resursele publice substanțiale pot să nu producă nici o schimbare” [6, p. 7]. Astfel autorii ajung la concluzia că ”dezvoltarea și gestionarea politicii culturale este unul dintre domeniile cele mai complexe ale guvernării moderne, un fel de balansare, nu atât de mult între prioritățile concurente, ca în alte domenii ale politicilor, dar între viziunile concurente despre rolul culturii în societate” [6, p. 7].

Primul grup de dileme reflectă atitudinea societății față de cultură: cultura este domeniul artelor, creației sau cultura este mod de viață; este necesară o ”democrație

culturală”, adică cultura pentru toți (asigurarea accesului larg al populației la valorile culturale) sau o ”democratizare a culturii” – cultura pentru fiecare (pluralismul valorilor, formelor și metodelor de exprimare artistică); cultura este o valoare în sine autojustificată sau cultura este un instrument de dezvoltare a societății; arta este un bun public în sine sau arta este o activitate condiționată?

Un alt grup de dileme, în opinia autorilor, este legat de implementarea politicilor culturale. Acest proces are mai multe aspecte ce țin de participarea subiecților politicilor culturale: participarea populației este doar în formă de consultare sau consumatorii culturali sunt implicați activ în întregul proces de elaborare și implementare; în ce măsură statul asigură controlul nemijlocit al activităților culturale și în ce măsură aceste activități sunt izolate de procesul politic; pe cât de eterogen este sectorul cultural, care este cota publică și privată; cultura este susținută prin proiecte mari de imagine sau proiecte mai mici în beneficiul comunităților; în ce măsură politicile culturale sunt orientate spre protejarea și promovarea particularităților naționale și pe cât țin de integrarea în procesul cultural internațional?

Analiza tipologiilor de politici culturale prezentate în diferite cercetări, în mare parte sunt bazate pe studierea relațiilor dintre guvernare și domeniul cultural. Tendințele contemporane în dezvoltarea politicilor culturale tot mai mult se îndepărtează de la modelul bipolar al subiecților săi, guvernarea – domeniul cultural, spre modelul tripolar, unde este inclus un nou subiect – societatea. Guvernarea este subiectul, care prin politicile sale asigură condiții optime pentru domeniul cultural în crearea produsului și oferirea serviciilor culturale pentru societate - consumatorul acestui produs. Relațiile dintre toți acești subiecți sunt diferite și au un grad înalt de diversitate. În prezent, societatea este privită nu doar ca un simplu consumator, ci și ca un participant nemijlocit la crearea produsului cultural. Fiecare dintre acești subiecți își are propriile interese. Guvernarea are nevoie de o societate consolidată în baza unui cadru valoric și de o imagine unicat, care reprezintă statul în lume. Societatea, la rândul său, are nevoie de niște repere morale și o posibilitate de autodezvoltare creativă în timpul liber. Iar creatorii, care sunt un generator de produse și valori culturale, sunt cointeresați în dezvoltarea creativității și obținerea în baza acesteia a unui venit care ar asigura necesitățile de viață și ar permite dezvoltarea abilităților sale.

Analiza relațiilor existente între principalii subiecți ai politicilor culturale, guvernare - domeniul cultural - societate, ar putea contribui la crearea unui model teoretic tripolar al politicilor culturale. Relațiile *guvernarea – domeniul cultural* pot fi analizate de la centralism spre liberalism; relațiile *stat – societate*: de la autoritarism spre democrație; relațiile *domeniul cultural – societate*: de la consumațiune spre participațiune (*Fig. 1*).

În cadrul unui sistem autoritar nu putem vorbi despre careva varietăți de modele ale politicilor culturale. Există un singur model, în care relațiile dintre guvernare și mediul cultural sunt centralizate, iar populația este tratată doar ca un consumator nemijlocit. În cadrul acestui model, politicile culturale sunt elaborate și implementate de către guvernare, care asigură un grad înalt de acces al populației la produsul cultural, iar cultura este un mijloc de influență politică asupra populației, din care cauză creația se află sub un control dur și este susținută condiționat. Convențional, vom numi acest tip de politici culturale *model autoritar*.

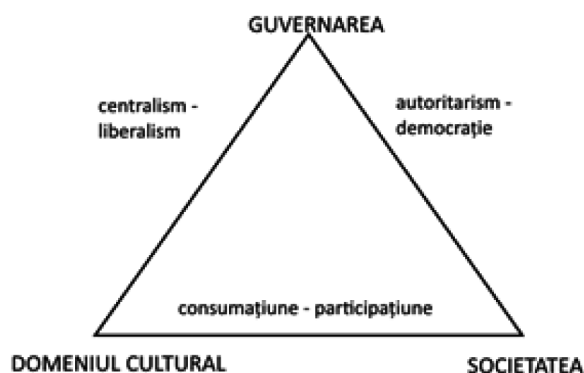

Fig. 1. Modelul tripolar al politicilor culturale

Diversitatea modelelor de politici culturale poate exista doar în cadrul unei societăți bazate pe principii democratice. În Tabelul 1 sunt prezentate modelele de politici culturale ce se pot contura în dependență de nivelul relațiilor stabilite între guvernare, domeniul cultural și societate. În realitate, aceste modele nu există în formă "pură". În diferite țări prevalează un anumit model de politici culturale, determinat de tipul relațiilor dintre subiecții politicilor culturale.

Tabelul 1. Modelele de politici culturale într-o societate democratică

	consumațiune	participațiune
centralism	<i>Modelul centralist:</i> politicile sunt elaborate și implementate de către guvernare prin consultarea cerințelor și nevoilor populației.	<i>Modelul participativ:</i> guvernarea susține elaborarea și implementarea politicilor cu participarea activă a populației.
liberalism	<i>Modelul tranzițional:</i> guvernarea nu dispune de resursele necesare pentru dezvoltarea unor politici culturale coerente, iar populația consideră că ele sunt o obligațiune doar a statului.	<i>Modelul liberal:</i> guvernarea intervine indirect în procesul cultural, toate activitățile fiind reglementate de cererea pieței.

Modelul centralist este caracterizat printr-o implicare activă a guvernării în elaborarea și implementarea politicilor culturale în baza priorităților sale de guvernare, care țin cont și de cerințele majorității populației. În cadrul acestui model, se prevede că guvernarea este orientată spre asigurarea accesului larg al populației la valorile culturale, susținerea deplină a artei profesionale, cultura fiind considerată un bun public, care contribuie la dezvoltarea societății. Cultura se află sub o influență politică înaltă, deoarece se consideră un domeniu important de creare a imaginii. De o atenție înaltă se bucură activitățile care protejează și promovează valorile naționale. Sectorul public al organizațiilor culturale prevalează semnificativ față de cel privat.

Modelul participativ prevede un grad înalt de implicare activă a populației în elaborarea și implementarea politicilor culturale. Guvernarea, în acest caz, își asumă doar susținerea prin diferite mecanisme, care exclud implicarea factorului politic, a inițiativelor individuale, organizaționale, locale. Modelul nu limitează creația în cadrul unor valori acceptate de majoritate, asigurând o diversitate largă de forme și metode de exprimare artistică, cultura și creația fiind considerate o valoare de sine stătătoare. Sectorul privat prevalează față de cel public, iar prioritățile sunt orientate în susținerea proiectelor culturale spre beneficiul populației.

Modelul tranzițional este caracteristic mai mult economiilor slab dezvoltate, în care politicile culturale sunt departe de prioritățile guvernării sau lipsesc, iar populația consideră că ele sunt o obligație doar a guvernării, fiind mai mult preocupată de problemele

supraviețuirii. În aceste condiții, statul nu este capabil nici să asigure accesul la valorile culturale, nici să dezvolte diferite forme de expresie culturală. Activitățile culturale sunt orientate spre proiecte mari de imagine bazate pe valorile naționale tradiționale.

În cadrul *modelului liberal* de politici culturale guvernarea nu se implică nemijlocit în activitățile culturale, elaborând mecanisme indirecte de stimulare și promovare a procesului creativ. Se consideră că doar principiile economiei de piață pot reglementa democratic procesul cultural, orice intervenție din partea statului este o imixtiune la drepturile omului. Sectorul privat și asociativ prevalează net asupra sectorului public, fiind reprezentat de diverse tipuri și forme de activități culturale. Arta este un instrument al activității social-economice care contribuie la dezvoltarea societății. Produsul cultural are nevoie de o piață cât mai mare, astfel fiind orientat spre integrarea în procesul cultural internațional.

Funcțiile culturii s-au schimbat semnificativ în societatea contemporană. Ea a devenit un instrument important în asigurarea dezvoltării durabile a societății. Cultura, fiind o forță economică dinamică și inovatoare, a devenit un sector important al activității economice atât la nivel național, cât și la nivel global, contribuind la generarea noilor locuri de muncă, creând beneficii și venituri, stimulând astfel creșterea economică și producerea valorilor sociale. Astfel, industriile culturale și creative care se referă la persoane, organizații și activități implicate în crearea, producerea și distribuirea de bunuri și servicii în domenii precum editarea, artele spectacolului, audiovizualul, meșteșugurile sau designul au reprezentat în 2007 "aproximativ 3,4% din PIB-ul global și au costat aproape 1,6 trilioane de dolari SUA, aproape dublu încasărilor din turismul internațional pentru același an. Între anii 2000 și 2005, bunurile și serviciile comerciale din industriile creative au crescut în medie cu 8,7% anual" [7, p. 25].

Cultura, de asemenea, este un factor intersectorial, care influențează dezvoltarea, fiind un instrument ce adăugă valoare activităților din alte domenii precum sănătatea, protecția mediului, guvernarea, educația.

Cultura contribuie semnificativ la coeziunea și pacea socială. Oferind un spațiu creativ pentru exprimare, cultura favorizează manifestările atât individuale, cât și colective, care se află într-un proces continuu de reinterpretare a tradițiilor și patrimoniului cultural național, astfel creând condiții pentru o înțelegere mai bună și respectare a diversității sociale și culturale. "Coeziunea socială și dialogul intercultural sunt factori importanți ai dezvoltării, deoarece generează încredere și incluziune socială a minorităților, contribuie la construirea unor societăți stabile și durabile" [8, p. 5].

Implementarea politicilor culturale în perioada 2014-2017

Strategia de dezvoltare a culturii "Cultura 2020" a stabilit următoarele obiective generale pentru dezvoltarea domeniului:

- Salvagardarea patrimoniului cultural național în toată diversitatea lui;
- Asigurarea circulației reale și virtuale a produsului cultural;
- Creșterea ponderii economice a sectorului cultural și a industriilor creative;
- Creșterea contribuției sectorului cultural în dezvoltarea coeziunii sociale.

Obiectivele propuse sunt în deplină concordanță cu tendințele contemporane ale politicilor culturale și după patru ani (2014-2017) de implementare a lor, putem face unele concluzii despre rezultatele obținute. În *Tabelul 2* este prezentată dinami-

ca activităților pe țară, în trei cele mai importante sectoare, ale domeniului cultural: biblioteci, muzee și teatre. După cum se poate observa nici un sector nu a înregistrat schimbări pozitive vizibile în consumul cultural. Astfel, numărul utilizatorilor activi ai bibliotecilor, a scăzut de la 838,6 mii la 833,3 mii, numărul de vizitatori ai muzeelor a rămas același – 0,8 mil și doar numărul de spectatori în teatre a crescut nesemnificativ de la 410,0 mii la 433,0 mii de persoane.

Gradul de realizare a acțiunilor prevăzute pentru implementarea strategiei este la un nivel jos (*Diagrama 1*). Dacă în anul 2014 au fost nerealizate sau parțial realizate 32% din acțiunile prevăzute, în 2015 acest număr a continuat să crească până la 47%, menținând și în 2016 aproximativ aceeași cotă. În același timp, cheltuielile pentru domeniul culturii au fost într-o creștere permanentă, constituind în 2016 - 869,1 mil lei, în 2017 – 870,8 mil lei, iar pentru 2018 sunt preconizate cheltuieli în sumă de 883,6 mil lei.

Aceeași situație este confirmată și de cercetările sociologice. În *Tabelul 3* sunt prezentate cercetările sociologice realizate de către Secția Sociologie și Psihologie Socială a Institutului de Cercetări Juridice și Politice în 2013 și 2017. Dacă în 2013, 58,7% din respondenți au confirmat că nu frecventează biblioteca sau frecventează doar de câteva ori pe an, atunci în 2017 acest număr a constituit 55,2%.

Tabelul 2. Dinamica consumului cultural în perioada 2012 – 2016

Ani	Biblioteci				Muzee		Teatre		
	Cărți și reviste, mii exemplare	Numărul de utilizatori activi, mii	Numărul de vizite, mii	Cărți și reviste eliberate, mii exemplare	Numărul de vizite la 1000 locuitori	Numărul de vizite, milioane	Spectacole	Numărul de spectatori, mii	Numărul de spectatori la 1000 locuitori
2012	16901,1	838,6	7888,0	20052,2	233	0,8	2923	410,0	115
2013	16912,0	827,1	8022,6	20087,4	231	0,8	2905	363,0	102
2014	16788,5	838,0	8148,9	19907,8	248	0,9	2924	394,0	111
2015	16585,1	840,0	8196,5	17162,6	270	1,0	3025	415,0	117
2016	16333,3	833,3	8191,7	15670,0	236	0,8	3054	433,0	122

- Sursa: Biroul Național de Statistică, www.statistica.md

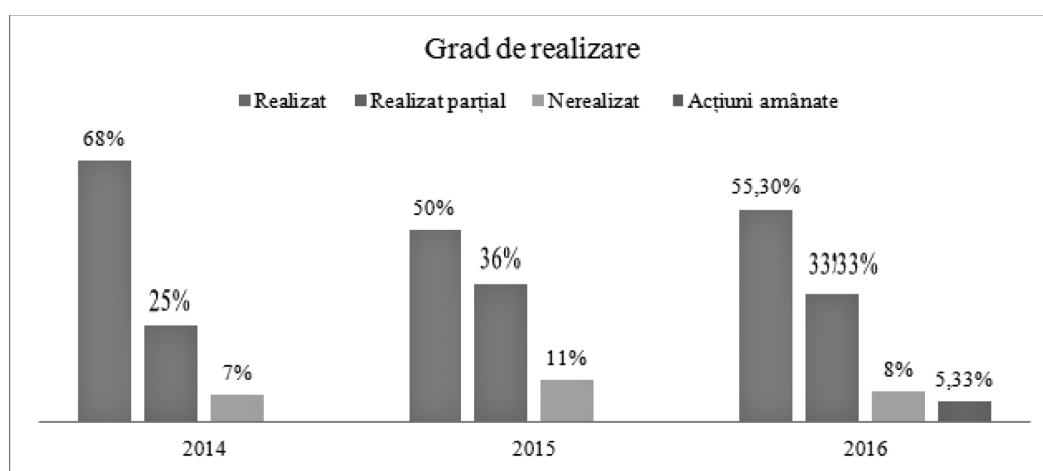

Diagrama 1. Gradul de realizare a acțiunilor pentru implementarea strategiei

- Sursa: Raportul analitic statistic al Ministerului Culturii pe anul 2016.

Tabelul 3. Evoluția consumului cultural în cercetările sociologice

	Cât de des citiți cărți?		Cât de des mergeți la concerte?	
	Niciodată	De câteva ori pe an	Niciodată	De câteva ori pe an
2013	30,0%	28,7%	41,6%	42,6%
2017	24,8%	30,4%	43,4%	40,5

Concluzii

1. În procesul de dezvoltare a politicilor culturale Republica Moldova a evaluat de la ”modelul autoritar” spre ”modelul centralist”, reușind să evite ”modelul tranzițional”, domeniul culturii fiind în atenția guvernării, chiar și în cele mai grele condiții ale reformelor economice din anii 90.

2. Analiza politicilor culturale realizate după diferite modele teoretice confirmă gradul înalt de eficiență obținut în cadrul modelelor ”participativ” și ”liberal”, care se bazează pe o implicare și participare activă a societății în elaborarea și implementarea activităților culturale.

3. Obiectivele politicilor culturale din Republica Moldova, stabilite în cadrul strategiei de dezvoltare a culturii ”Cultura 2020”, sunt rupte de resursele reale de care dispune statul și societatea, astfel conservând situația existentă în consumul cultural al populației.

4. Implementarea activităților prevăzute pentru realizarea obiectivelor strategice pentru anul 2020 și totalurile obținute până la sfârșitul anului 2017 permit de a prognoza cele mai reduse rezultate în direcțiile inovative ale politicilor culturale, ce țin de creșterea ponderii economice a sectorului cultural și a industriilor creative și creșterea contribuției sectorului cultural în dezvoltarea coeziunii sociale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Флиер А.Я. Культурология для культурологов. Москва, Академический проект, 2000.
2. Загребин С. Культурная политика в современной России. În: Культура и управление, 2008, № 3, p. 34.
3. Ursu V. Politica culturală în RSS Moldovenească 1944-1956. Chișinău: Pontos, 2012.
4. Reabcinschi V. Evoluția structurii sociale în perioada de tranziție. În: Economie și Sociologie, 1997, nr. 2, p. 112-116.
5. Caraman I. Aspecte socioculturale privind stratificarea societății moldovenești. În: Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice, 2011, nr. 3, p. 66.
6. Matarasso François, Landry Charles. Balancing act : twenty-one strategic dilemmas in cultural policy, Brussel: Council of Europe Publishing, 1999.
7. United Nations Conference on Trade and Development, The Creative Economy. UNCTD. Geneva, 2008.
8. UNESCO. UNESCO Culture for Development Indicator Suite, 2011.

FACTORUL FEMININ ÎN VIAȚA POLITICĂ

WOMAN FACTOR IN POLITICAL LIFE

Oleg URSAN, *doctorand,*
Institutul de Istorie
ursanolegivanovici@mail.ru

Resumat

Participarea activă a femeii în politica Republicii Moldova constituie o cercetare atât din punctul de vedere al studiilor de gen, cât și din perspectiva legislativului. În proces de integrare activă a Republicii Moldova în sistemul socioeconomic, politic și cultural al UE, participarea femeilor în politică necesită a fi schimbată și redefinită, diminuând stereotipul de «femeia – participant pasiv în politică».

Cuvinte-cheie: *factorul feminin, femeia politiciană, studii de gen, politica moldovenească.*

Summary

Women's active participation in the policy of the Republic of Moldova is interesting from the point of view, as gender studies, as well as perspectives for the legislation. The process of active integration of Moldova into the socio-economic, political and cultural EU participation of women in politics needs to be changed and redefined, eliminate the stereotype of "woman - a passive participant in politics".

Keywords: *women's factor, women politicians, gender studies, Moldovan politics.*

Cercetatorii politicii de gen scot în evidență un nou fenomen – cel al unei "revoluții feministe pe scară globală" [1, p. 95], care demonstrează că rolul femeii în societatea contemporană este în continuă creștere, în toate țările democratice ponderea lor în viața socială, economică și politică, indiferent de structura de stat, forma de guvernare etc. se mărește. Politica contemporană, privită sub aspectul structurii de gen, este masculină, fiind astfel în concordanță cu stereotipurile sociale - de incompatibilitate a femeii și puterii, de aceea problema compatibilității femeii cu politica trezește o reacție sceptică din partea mai multor bărbați. Acest fapt se explică și prin lipsa competenței gender. În ciuda acestui fapt, "în echipele de bărbați" tot mai des apar femei care prin prezența lor impun anumite schimbări la nivelul gândirii sociale, în mod special cu privire la posibilitatea și necesitatea participării femeilor în viața politică [2, p. 199].

Ideile feministe susțin în unison că modelul de conducere masculină a țării s-a epuizat în sine. În opinia unor cercetători, "noul mileniu este epoca femeilor" [3, p. 138], numit, de asemenea, "perioada de evoluție a comportamentului femeii" [4, p. 267]. Politica și puterea a încetat să mai fie o "ocupație pur masculină", deoarece femeile și-au asigurat accesul la instituțiile puterii și dreptul la o politică activă [5, p. 74], bărbații își pierd treptat monopolul asupra puterii politice [6, p. 17], iar femeia se poate angaja cu succes în activitatea politică [7, p. 237], demonstrând toate abilitățile unui politician de succes și ale unui lider "de fier".

Participarea egală a femeilor în politică se bazează pe prevederile *Convenției privind drepturile politice ale femeilor din 1952, Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor din 1979 (CEDAW), Strategia Nairobi din 1985,*

Declarația de la Beijing și a Platformei de acțiune din 1995. Dreptul de activitate politică a femeii se argumentează și prin faptul că ”o femeie în politică constituie un factor de stabilitate a lumii, de dezvoltare a democrației” [8, p. 6], ”precum și o perspectivă importantă în dezvoltarea statului” [9, p. 5].

De remarcat este și faptul că procesul implicării femeii în politică din țările UE este în continuă creștere și înregistrează anual o creștere semnificativă, deși totuși rămâne în urmă de Țările Nordice [10].

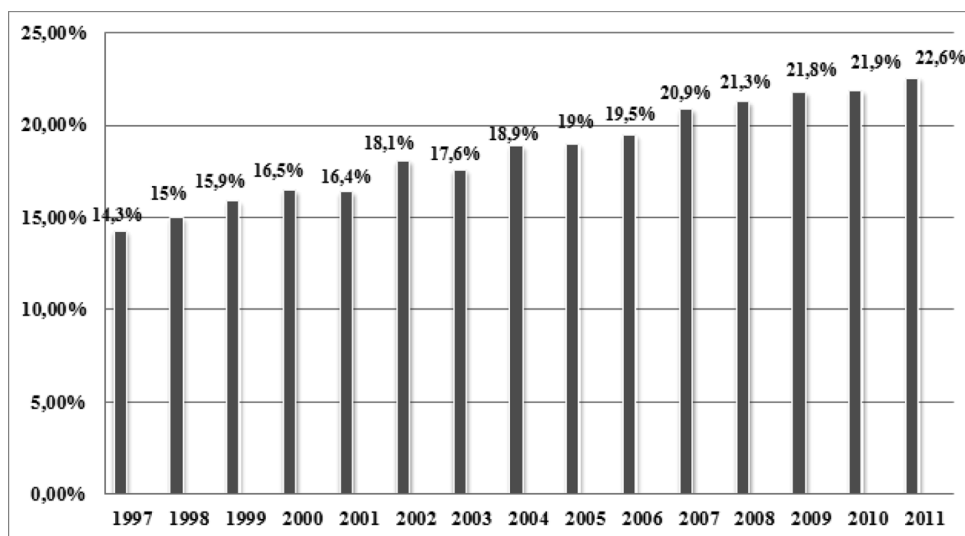

Fig. 1. Nivelul procentual de reprezentare a femeilor în organele legislative ale țărilor UE

La nivelul Uniunii Europene, precum și la cel al statelor member, au fost realizate progrese semnificative în ceea ce privește egalizarea oportunităților și a drepturilor pentru cele două sexe, însă continuă să existe probleme importante care nu au fost încă rezolvate în ceea ce privește necesitățile femeilor, interesele, dorințele și cererile lor [11, p. 43].

Problema de gen a sistemului electoral din Franța a fost soluționată în anul 2000, prin lege a fost stabilită o normă, în conformitate cu care pe listele candidaților pentru alegerile naționale și locale ar trebui să fie un număr egal de bărbați și femei. Pentru nerespectarea proporțională a numărului de reprezentanți au fost stabilite sancțiuni financiare [12, p. 260]. La fel se atestă o participare tot mai activă a femeilor franceze în Parlamentul European - de la 40% în 1999 la 44% în 2004 [13, p. 205].

Un exemplu demn de urmat în implementarea politicilor familiale și gender orientate este Finlanda, având cele mai extinse sisteme de asigurări din lume, fiind puternic integrată în economia mondială, poziționându-se pe locul al doilea în Raportul Global al Diferenței Gender pe anul 2012. Locul I din 2009 (până în 2009 Norvegia și Suedia erau clasate pe locul de frunte al egalității gender) îi revine Islandei, fiind model al unui stat dezvoltat socioeconomic și gender orientat. Pentru comparație, în 2006 Republica Moldova a fost clasată de The Global Gender Gap Index pe locul al 17-lea, iar în 2012 i-a revenit locul 45, reieșind de indicele discriminării femeilor în societate. Evoluția numărului de femei în viața politică a Finlandei poate fi urmărită prin rata alegerii femeilor în Parlament. În urma alegerilor parlamentare din 1970 din Finlanda, femeile au

obținut peste 10% mandate din numărul total al deputaților; în 1977 - 23% și în urma alegerilor din 1999 - 37%. [14, p. 204]. În perioada 2000-2015 în organele legislative și executiv femeile au constituit peste 40%.

În Norvegia, dacă în 1929 femeile reprezentau doar 1% din numărul parlamentarilor, atunci în urma implementării politicilor familiale și gender orientate nivelul de reprezentare a femeilor în organul legislativ în 1977 a ajuns la 24%. În 1999 situația a progresat și mai mult, înregistrându-se 36,4% [10, p. 13]. În urma analizei indicilor mediului gender orientat, efectuat de The Global Gender Gap Index, Norvegia a deținut locurile I-II în perioada 2006-2011.

În Suedia, cota alocată femeilor în politică se practică de circa 45 de ani. În 1972 Partidul Liberal Popular a introdus cota minimă de participare a femeilor de 40%, acest fenomen de indicare a % numărului de femei în partide demonstrează "cultura partidelor" din țară și egalitatea gender [15, p. 144-149]. În prezent în Parlamentul suedez femeile reprezintă aproximativ 45% din numărul total de deputați. Aproape jumătate din membrii Guvernului sunt femei, iar la nivel local 40% dintre reprezentanții autorităților sunt femei.

Rata femeilor în Parlamentul Danez este de 30%, revenindu-le conducerea a 5 ministere și alte posturi ministeriale din domeniul justiției, alimentației, agriculturii, cultelor, educației, Ministerului Afacerilor Sociale și Politicii de gen - 27,8% [16, p. 123].

Participarea femeilor britanice în politică datează din 1886, perioadă caracterizată prin implicarea activă a femeilor în organizația "Primrose League", creată în memoria liderului partidului Benjamin Disraeli [12, p. 226]. Pentru Epoca Contemporană, în Marea Britanie cel mai remarcabil exemplu de implicare a femeii în politică este cel al Margaret Thatcher. Rolul "Doamnei de fier" este incontestabil, fiind prim-ministru și liderul Partidului Conservator, prezintă o motivație directă pentru majoritatea femeilor-politiciene din lume. În politica britanică numărul femeilor în Parlament a crescut în mod semnificativ de la 60 de persoane (9%) în 1992 la 120 persoane (18,2%) în 1997. În 2001 numărul nu s-a schimbat semnificativ, iar în 2005 a crescut la 127 de femei (19,7%) [17, p. 98].

În Serbia și Muntenegru, legea electorală prevede pentru femei o cotă de minimum 30% în listele de candidați la alegerile naționale și cele locale [18, p. 77].

În Portugalia, nivelul de reprezentare a femeilor în politică este în creștere de la 1,5% în 1982 până la 9,9% în 2014 în Parlament și de la 6% în 1990 la 18,5% în organul executiv, dar fiind codașă în comparație cu Țările Scandinave, având peste 40% femei-deputate în organe legislative și executive.

La nivel de Organ Executiv se atestă o creștere semnificativă în urma politicilor gender orientate implementate după modelul scandinav. Astfel, dacă în 1990 nivelul procentual de reprezentare a femeilor a constituit doar 6%, atunci în 2014 se atestă peste 18%.

Datele statistice demonstrează că rata de reprezentare a femeilor în organe decizionale sunt în continuă creștere, însă Portugalia se află printre țările cu un nivel scăzut de egalitate de gen din țările membre ale UE.

La nivel național, 11,7% femei sunt prezente în Parlamentul României (13,3% femei în Camera Deputaților și 7,4 femei în Senat). La nivel internațional, România este situată pe locul 77 din 145 de țări care implementează politici și reforme în vederea egalității de

gen [20]. Astfel, România se află printre codașii clasamentului statelor gender orientate, unde prezența femeilor în organele legislative și executive înregistrează peste 40%. Nivelul scăzut de reprezentare a femeilor în politică din România poate fi urmărit în fig.4.

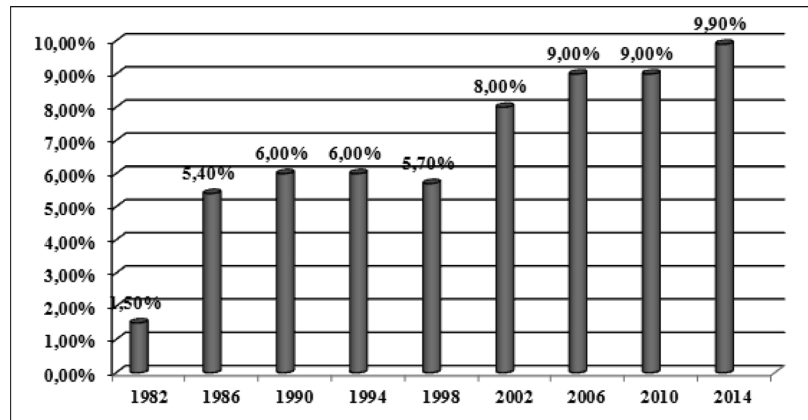

Fig. 2. Ponderea femeilor în cadrul Organului Legislativ din Portugalia [19, p. 21]

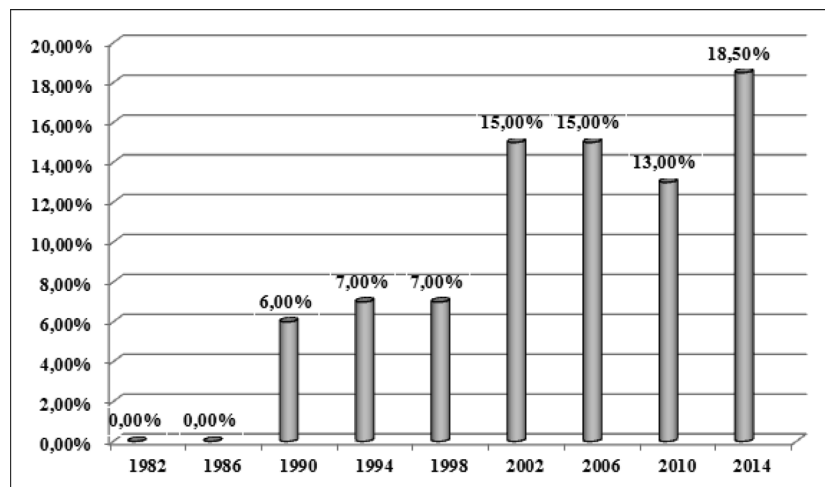

Fig. 3. Nivelul procentual de reprezentare al femeilor în Organul Executiv din Portugalia [19, p. 21]

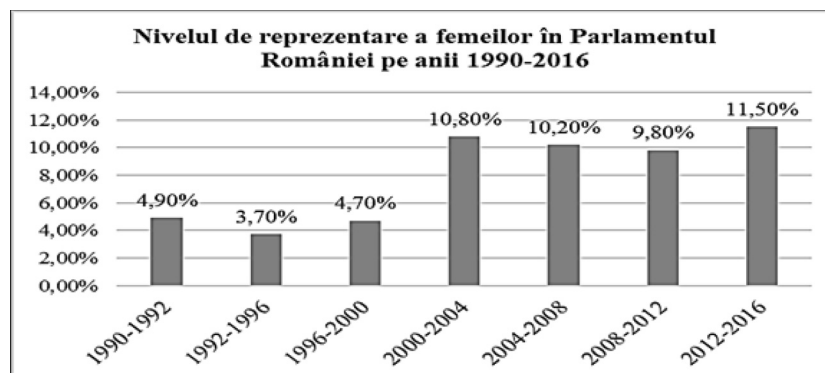

Fig. 4. Nivelul de reprezentare al femeilor în Parlamentul României 1990-2016 [21]

În Canada, numărul femeilor implicate activ în viața politică a crescut simțitor. De exemplu, dacă în 1974 procentajul femeilor candidate a fost de 9,4%, în 1988 a ajuns la 19.2%, crescând de două ori și mai mult. După alegerile din 1997, numărul femeilor în Camera Comunelor a Parlamentului Canadei a crescut până la 21,3%. În perioada 2000-2011 nivelul de participare a femeilor în Senat constituia 30%-35%. Deși are un nivel modest de participare a femeilor în politică, Canada este considerată un stat gender orientat, având 50% femei- juriști, 50% femei- contabili, peste 50% femei - antreprenori [22, p. 171-203].

Însă cel mai mare nivel de participare a femeilor în politică este înregistrat în statul Rwanda, după alegerile din 2003 femeile numărând peste 56%. Femeile politiciene din Rwanda s-au axat pe politicile sociale și susținerea familiilor pe fundalul conflictelor etnice (Genocidul din 1994 în urma căruia au decedat peste 800 000 de etnici tutsi) și a crizei economice (resurse naturale epuizate, șomajul). Guvernul Rwandei a fost considerat unul dintre cele 10 Guverne mai efective din lume. Astfel, cu venirea femeilor la putere, viața social-politică și economică este în proces de modernizare [15, p. 147].

În lumea musulmană persistă o atitudine negativă față de implicarea femeilor în viața politică, acest fapt explicându-se prin stereotipurile tradiționale ale unei societăți islamice. De exemplu, șeful Forțelor Armate al Pakistanului nu a salutat militar pe prim-ministrul Pakistanului Benazir Bhutto (prima femeie prim-ministru al Pakistanului, 1988-1990, 1993-1996), pe motiv că a saluta o femeie este contrară Islamului [23, p. 100]. Un alt exemplu poate fi și dreptul la vot al femeilor din țările islamice, în majoritatea dintre ele fiind introdus doar recent: Bahrain – 2002, Oman – 2003, Kuweit – 2005, Arabia Saudită – 2015.

Inegalitatea de gen a fost influențată în mare măsură de religie, de regimul aflat la conducere și de ideologiile, valorile, stereotipurile existente în societate. În țările cu un trecut comunist raportul femeilor în legislativ este în mare măsură mai mic decât în țările democratice. De exemplu, în Rusia în 1995 rata femeilor în organul legislativ constituia nu mai mult de 10%, comparativ cu Noua Zeelandă, unde în 1996 femeile reprezentau mai mult de 30%. Factorul feminin în politica rusească este prezent, dar procentual foarte modest în comparație cu țările membre ale UE, îndeosebi cu Țările Nordice.

Tabelul. 1. Nivelul participării femeilor în politică în Rusia, pe partide, anul 2011 [24]

Nr.	Denumirea partidului	Total deputați	Femei	%
1	"Rusia unită"	238	42	17,6
2	"Rusia dreaptă"	64	10	15,6
3	"Partidul Liberal-Democrat"	56	5	8,9
4	"Partidul Comunist"	92	4	4,3

În Ucraina postcomunistă, în 1998 numărul femeilor a fost un pic mai mult de 7%, iar în Germania – peste 20% [12, p. 87].

Nivelul de reprezentare a femeilor în Parlamentul Ucrainei este foarte modest, dar se atestă și o creștere către anii 1998, 2006 și îndeosebi în 2008, înregistrând 13% de femei deputate:

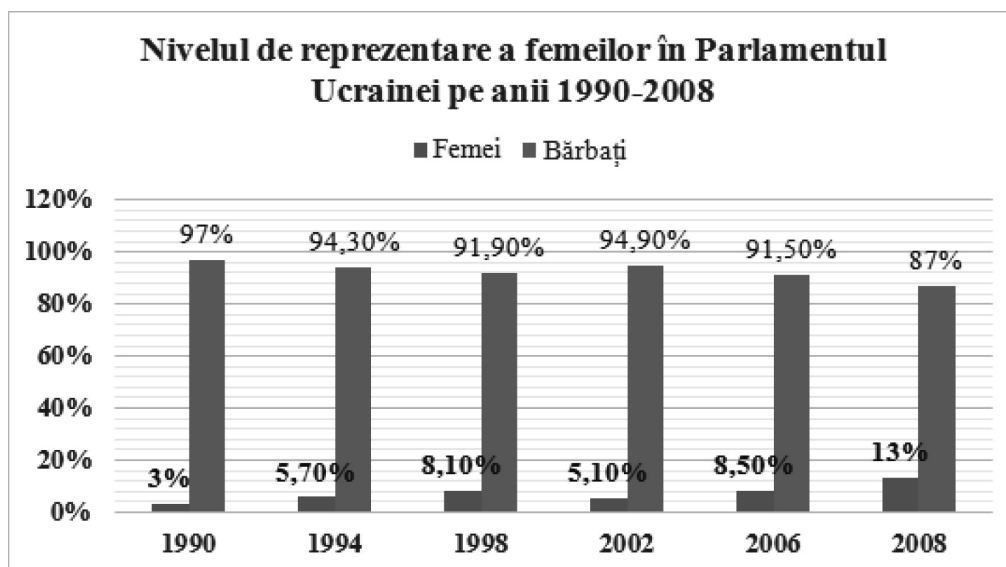

Fig. 5. Nivelul de reprezentare al femeilor în Organul Legislativ din Ucraina în perioada 1990-2008

Schimbările sociale în societatea noastră au dus la aceea că femeia, pe de o parte, participă activ în domeniul politic și cel economic, iar pe de altă parte, rămâne în umbra stereotipurilor de gen. Egalitatea gender, așa cum este cunoscut, reprezintă un spectru întreg de directive socioeconomice, politice și culturale, orientate spre realizarea egalității între femei și bărbați, fără nici un fel de pseudo-argumente, întrucât de creșterea și educația copiilor pot fi preocupăți și bărbații, iar conducerea țării, guvernului, îi poate reuși și unei femei.

De remarcat, egalitatea în drepturi nu înseamnă responsabilizarea femeilor de a participa în politică, dacă această sferă nu prezintă interes pentru ea, precum nu este obligatoriu ca bărbații să ia concediu pentru îngrijirea copilului, dacă lui îi reușește să petreacă timpul cu familia compensând timpul petrecut la serviciu. Egalitatea gender este o posibilitate, un drept constituțional, care permite realizarea personală, indiferent de gen, într-un anumit domeniu profesional sau sferă de activitate. Opinia expusă este confirmată și de spusele filosofului și feministei Mary Wollstonecraft: "Femeia trebuie să beneficieze de aceleași drepturi ca și bărbatul, deoarece ea, în aceeași măsură ca și bărbatul, este înzestrată cu darul rațiunii" [7, p. 69].

Rolul social și politic al femeilor definește stereotipic limitele capacităților sale datorită faptului că bărbații, în mod tradițional, sunt asociați cu sfera publică și implicarea în viața societății, iar femeile – cu domeniul privat (familie, copii etc.) [25, p. 4]. Bărbații dețin majoritatea funcțiilor de conducere, ei joacă un rol important în realizarea modificărilor legate de participarea activă a femeilor în sectoarele vitale ale statului. Cercetătorii susțin că femeile și bărbații trebuie să lucreze împreună pentru a asigura egalitatea de gen, atât în cadrul partidelor politice, cât și în cadrul legislativului [26, p. 5].

Există opinia că statutul și rolul femeii în sfera politică este determinat în mare măsură de însăși femeia, iar inițiativele și rostul femeilor ar trebui să-și găsească locul în cercul închis al problemelor familiale. Dorința, motivația și scopul sunt cele trei prin-

cipii care determină soarta unei femei nu numai în politică, ci și în alte sfere ale vieții publice [27, p. 117].

În urma studierii alegerilor electorale și a comportamentului în cadrul acestora se atestă că diferențelor de gen li se acordă o atenție mai mică decât celor de clasă și religioase, deși este unul dintre principalii factori care determină baza politicii de partid [28, p. 4]. Cotele de gen electorale sunt un răspuns simplu și eficient la problemele complexe istorice legate de inegalitatea de gen. Acestea intensifică participarea activă a femeilor în autoritățile legislative și executive, totodată contribuie la materializarea democrației interne de partid și a transparenței [29, p. 2]. În conformitate cu recomandările Comisiei ONU pentru "Promovarea Femeilor" adoptată în 1990, un prag critic de 30% trebuie să fie considerat ca o cotă minimă de reprezentare a femeilor în organe de decizie. Astfel, pragul de 30% poate fi privit mai mult ca un obiectiv minim decât ca un scop final [30, p. 18].

Cercetările gender efectuate în 2015 de către Biroul pentru Instituții Democratice și Drepturile Omului pe lângă OSCE au ajuns la concluzia că nivelul de reprezentare egală a femeii în toate domeniile vitale din statele membre ale OSCE va fi realizat circa peste 50 de ani, iar la nivel global – peste 150 de ani [31, p. 32].

Parlamentul Republicii Moldova a adoptat în 2014 un proiect de lege care prevede asigurarea egalității gender în activitatea politică și publică. Cota minimă de 30% trebuie să fie respectată atât la formarea listelor de candidați în organul legislativ, cât și la formarea organului executiv și a comisiilor parlamentare. Este demn de menționat că pentru acest proiect de lege au votat toți deputații prezenți în Parlament.

Participarea în egală măsură a femeilor și bărbaților în viața politică la cele mai înalte niveluri ale guvernării este o condiție elementară de funcționare a democrației și justiției, prin realizarea egalității de drepturi politice și civile în societate [32, p. 48]. Prin *Legea nr. 5 cu privire la asigurarea egalității de șanse între femei și bărbați*, adoptată în 2006, egalitatea între genuri promovează și semnifică egalitate în drepturi, șanse egale în exercitarea drepturilor, participare egală în toate sferele vieții, tratare egală a femeilor și bărbaților. În opinia D. Terzi-Barbăroșie, „creșterea participării politice a femeilor în structurile de guvernare este considerată una dintre modalitățile principale de consolidare a echilibrului de gen în societate. În realitate, participarea femeilor la procesul decizional este neomogen, mai ales la treptele superioare ale ierarhiei administrative” [33, p. 11]. În acest context, pentru societatea din Republica Moldova apare și problema combinării activității politice a femeii, a funcțiilor de conducere, administrative cu rolul femeii în familie. În opinia cercetătorilor, o reușită a acestora este posibilă numai în cazul în care familia se bazează pe principiul egalității. În cazul dacă bărbatul insistă asupra punerii în aplicare a modelului tradițional de relații familiale, probabilitatea de distrugere a unei astfel de căsătorii este destul de mare [34, p. 245].

Relevanța cercetării cu privire la rolul femeilor în viața politică a Republicii Moldova constă în faptul că în timpul a 26 de ani de Independență au fost efectuate o serie de reforme în domeniile dreptului și sistemului electoral, în urma cărora a crescut nivelul de integrare a femeilor în viața socio-politică din Republica Moldova. Aderarea la convențiile și declarațiile internaționale a favorizat creșterea rolului femeilor în viața politică, dar, în același timp, nu a intensificat procesul de alegere/numire a femeilor în

organele legislative și executive, la posturile de conducere, deși practica mondială arată că ”lipsa femeilor în structurile administrative are un impact negativ asupra calității deciziilor” [35, p. 139].

În opinia noastră, față de politicienii de sex feminin din Republica Moldova se înaintează cerințe excesive din partea societății. Femeia-politiciană se confruntă nu numai cu probleme de venire la putere, de promovare, dar și cu probleme în luarea unor anumitor decizii. În ceea ce privește stereotipurile de gen în domeniul politicii, pot fi aduse o multitudine de exemple. Revizuirea unei decizii din partea unui politician de sex masculin este mai degrabă tratată ca o manifestare a înțelepciunii, a flexibilității sau chiar ca o viclenie politică, iar aceeași acțiune, făcută de un politician de gen feminin, este adesea considerată ca un semn de slăbiciune și instabilitate feminină [36, p. 62].

Soluționarea problemei de participare a femeilor în viața politică este determinată de existența unui număr mare de bariere, printre care principalii factori fiind: stereotipurile socioculturale și de gen, rezistența autorităților față de jucătorii non-sistem, reticența femeilor de a avansa. În ciuda faptului că aceste bariere într-adevăr determină în mare măsură traiectoria ascensiunii femeilor la putere, ei nu pot fi considerați singura modalitate ce determină cariera acestora [37, p. 148].

În urma cercetării, am identificat un șir de factori care determină, dar și împiedică activitatea femeii în viața politică:

1. Refuzul politicienilor de gen masculin de a aprecia femeile ca profesioniști cu înaltă calificare și ca concurenți;
2. Indisponibilitatea atât a societății, cât și a sponsorilor, alegătorilor de a sprijini femeile ca actori independenți pe arena politică [38, p. 153].
3. Neîncrederea femeilor în sine și în realizarea scopurilor, obiectivelor [39, p. 73].
4. Stereotipul nejustificat de pasivitate socială și stima de sine scăzută a femeilor [40, p. 35].
5. Folosirea limbajului sexist umilitor și degradant în adresa unei femei-politiciene [41].
6. Concurența acerbă și inegală a bărbaților în lupta pentru posturi importante în organele puterii [42, p. 139].
7. Valorile politice și sociale sunt dure, iar femeia are grijă de cei din jur, este mai gingașă, mai puțin coruptă [43, p. 25].
8. Aprehensiune față de calitățile de lider a femeii din partea bărbaților [44, p. 316].

D. Terzi-Barbăroșie enumeră mai mulți factori de care depinde participarea politică a femeilor: „cunoașterea drepturilor și revendicarea lor; accesul la informații privind legile, politicile, structurile care le „guvernează” viața; încrederea în sine, stima de sine înaltă și capacitatea de a provoca și confrunța (în caz de necesitate) structurile de stat; cunoașterea instituțiilor/ organizațiilor care să le acorde suport și modele de rol pozitive; existența unui mediu politic, legal, economic și cultural care le-ar permite să se angajeze plenar în procesele de luare a deciziilor;....dependența economică și lipsa resurselor financiare adecvate; oportunități diferite de angajare în câmpul muncii (și, implicit, de dezvoltare a carierei); atitudini discriminatorii și stereotipuri negative perpetuate în familie și în viața publică; suprasolicitarea cu responsabilități casnice; intimidare, hărțuire și violență” [33, p. 11].

Pentru a evidenția poziția respondenților cu privire la cadrul legislativ și normativ, cercetătorii s-au axat pe câteva probleme: „oportunitățile de participare a femeilor în

viața politică; implicarea femeilor în viața politică; legislație; atitudinea față de valorile care limitează/facilitează participarea femeilor în politică; stereotipurile care împiedică participarea activă a femeilor la viața politică; prioritățile politice ale femeilor și ale bărbaților etc” [45, p. 77].

Într-un studiu realizat în 2006 sunt formulate următoarele concluzii: „• Doar jumătate din femei (48%) și circa 70 la sută din bărbați consideră că femeile, ca și bărbații, au aceleași oportunități de participare la viața politică, • Cea mai cunoscută lege de către respondenți, care reglementează egalitatea în drepturi, este Constituția (55,3%), urmată de Legea cu privire la asigurarea de șanse egale între femei și bărbați (16,1%); • Circa 75 la sută din respondenți consideră că femeile nu participă activ la viața politică. Principalii indicatori pe care s-au axat respondenții privind neparticiparea femeilor la viața politică sunt proporția femeilor și bărbaților în Parlament și Guvern; • Mai bine de jumătate din respondenți consideră că valorile dominante din societate limitează participarea femeilor în politică; • Jumătate din respondenți identifică gândirea și acțiunea politică cu genul masculin și chiar femeile sunt cele care stabilesc aceasta (63%); • Femeile sunt intimidată de relațiile de putere, consideră 71 la sută din respondenți, iar 42% din bărbați pun la îndoială capacitatea femeilor de a se adapta relațiilor de putere; Circa 74 la sută din respondenți consideră că femeile, comparativ cu bărbații, au talente și avantaje speciale pentru a activa eficient în domeniul politicii” [45, p. 77].

Cu toate că au întâlnit numeroase bariere de diferit gen, în perioada 1991-2017 femeile din Republica Moldova au activat în sfera politică.

În perioada inițială de renaștere a Republicii Moldova (1991-1994), de lichidare a reminiscentelor regimului totalitar comunist, pe calea bazată pe dreptul internațional și un regim democratic, nu s-a acordat o atenție cuvenită problemelor egalității de gen și familiei, deoarece la începutul anilor 90 ai sec. XX accentele au fost puse pe sfera economică, armată, relațiile diplomatice, crearea unui stat suveran și independent.

La 27 august 1991 a fost adoptată Declarația de Independență a Republicii Moldova, care prevede drepturile sociale, economice, culturale și libertatea politică egale pentru toți cetățenii, indiferent de sex, naționalitate, limbă și religie, acest document fiind un punct de plecare pentru politica socială a familiei în protecția tuturor cetățenilor și pentru participarea mai activă a femeilor în toate sferele vieții, inclusiv în viața politică. Vom remarca faptul că, inițial, adoptarea Declarației nu s-a realizat în cadrul unui raport echitabil între femei și bărbați, din cauza că din cei 383 de deputați ai Parlamentului doar 13 au fost femei” (L. Lașcionova, L. Istrati, E. Balan, O. Ojog, L. Scalnâi, S. Măslîțkaia, N. Brânzan, L. Pokotilova, N. Cegurko, L. Dicusar, V. Podgornaia, L. Silicenko, A. Volkova), ceea ce constituia nu mai mult de 3% de implicare a femeilor în viața țării noastre în prima etapă de formare și dezvoltare a noului stat democratic. Totuși, femeile au lăsat o amprentă istorico-decisivă în perioada valurilor patriotice din anii '90 ai sec. XX, de exemplu, activitatea Leonidei Lari, Președinte al Ligii Democrat-Creștine a Femeilor și discursul ei patriotic în Piața Marii Adunări Naționale din 27 august 1991 despre Independență.

Dar, în prima etapă, cu privire la implicarea femeilor în viața politică a Republicii Moldova, această problemă nu a fost luată în considerare în mod serios nici de femei, nici de bărbați, în virtutea mentalității tradiționale și angajamentului față de modul de

viață patriarhal. Principiul egalității de gen între femei și bărbați a început să se schimbe odată cu schimbarea societății moldovenești. În primul rând, a influențat noul regim democratic stabilit prin obținerea Independenței și a primelor alegeri pentru Parlamentul Republicii Moldova (27 februarie 1994). În al doilea rând, la aceste alegeri pentru prima dată a participat Asociația Femeilor din Moldova, care a primit mai mult de 50 de mii de voturi, dar nu a trecut pragul electoral și astfel nu a primit nici un mandat în puterea legislativă. Participarea femeilor în aceste alegeri a demonstrat „maturitatea politică” a femeilor, motivația și ambițiile lor în soluționarea problemelor sociale și politice. Primii pași întreprinși în această direcție demonstrează că femeile nu erau în afara vieții sociale și publice, iar așa-numitul insucces a fost determinat de alegători, în a căror viziune doar bărbații sunt apti de a conduce.

Cu siguranță, prezența unui număr mai mare de femei în perioada adoptării primelor hotărâri de valoare națională ar fi putut influența mersul istoric al Republicii Moldova. Ipoteza se confirmă prin numeroase calități pe care le posedă o femeie-politiciană, cum ar fi: deschisă spre compromisuri; părtinitoare a politicilor sociale și familiale; favorizează o politică moderată; femeile sunt greu de corupt și sunt mai puțin predispuse de a corupe decât bărbații; în activitatea politică predomină consens politic. Astfel, absența femeilor în număr egal în politica națională în prima etapă de dezvoltare a țării a condus la întârzierea în adoptarea politicilor familiale și gender orientate. Constituția Republicii Moldova, adoptată în 1994, a devenit un punct serios în apariția, formarea și dezvoltarea egalității de gen în societate

Cercetările efectuate de diverse organizații publice, ONG-uri sau studiile efectuate în Republica Moldova [46, p. 84] sugerează că participarea femeilor la guvernarea de toate nivelurile constituie un factor progresiv de stabilizare. Experiența parlamentară mondială arată că, ”în cazul în care femeile reprezintă mai mult de 30-40% din structurile puterii, societatea se dezvoltă mult mai stabil” [14, p. 224].

Cercetările gender demonstrează că strategia ideală de stabilire a echilibrului de gen în politică ar trebui să fie proporțională în funcție de numărul de persoane de fiecare gen al populației [47, p. 142]. Astfel, în Republica Moldova, reieșind de datele statistice ale populației stabile, în organele de decizie ponderea femeilor ar trebui să fie nu mai mică de 50%, ce se consideră prioritar pentru următorii ani în politica națională.

Ca urmare a alegerilor din 29 iulie 2009, 24,8% de deputați din Parlamentul Republicii Moldova sunt femei, fiind repartizate astfel: 20 din 48 de membri ai Parlamentului aleși pe listele Partidului Comunist și doar 5 femei din cei 53 de membri ai Parlamentului aleși de la ”Alianța pentru Integrare Europeană” (Partidul Liberal Democrat din Moldova, Partidul Liberal, Partidul Democrat din Moldova și Alianța ”Moldova Noastră”). Analizând listele electorale din perspectiva politicii de gen, se constată că din cele 15 partide politice de pe listele electorale la alegerile din aprilie 2009 doar 9 partide politice au avut aproximativ 30% din candidați femei: Partidul Popular Creștin Democrat, Partidul Comuniștilor din Republica Moldova, Partidul Democrat din Moldova, Partidul Renașterii Spirituale ”Moldova Unită”, Partidul Conservator și Partidul Ecologist din Moldova ”Alianța Verde”, Partidul ”Pentru Neam și Țară”, Uniunea Muncii ”Patria-Rodina” și Partidul Republican din Moldova.

Astfel, din 1994 până în 2009 raportul femeilor în Parlamentul Republicii Moldova a crescut cu 20%, iar în anii 2009-2010 a scăzut substanțial cu 4% [48, p. 226]. Ponderea femeilor deputați în Parlamentul Republicii Moldova este demonstrată în Fig. 6:

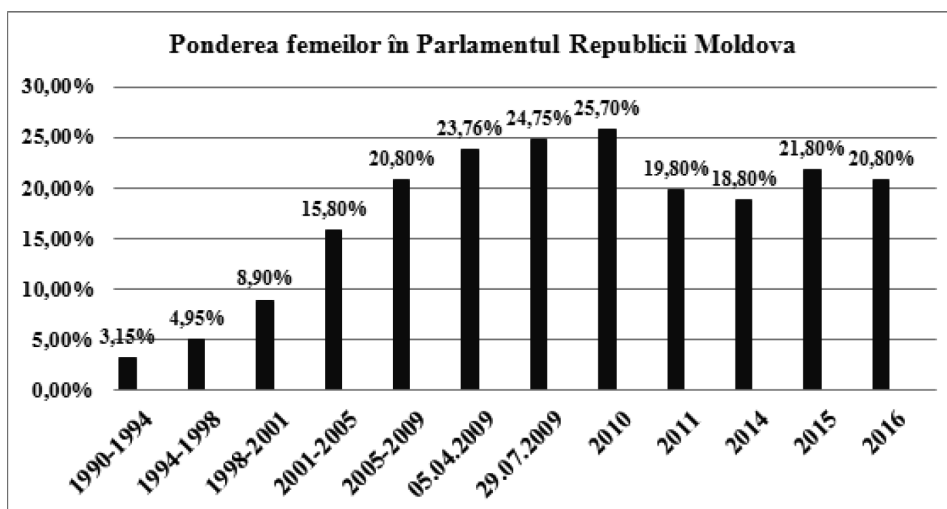

Fig. 6. Ponderea femeilor în Parlamentul Republicii Moldova în perioada 1990-2016 [49].

Diagrama demonstrează vizibil creșterea ponderii femeilor în Parlamentul Republicii Moldova de la primele alegeri din 1994 până în 2011. Procesul de participare a femeii în politica națională este în progres. Cert este că majoritatea femeilor-deputați au fost delegați de Partidul Comuniștilor (luând în considerație că PCRМ avea majoritatea în organul suprem legislativ al statului), cele mai puține femei-deputate în Parlamentul Moldovei erau din partea Partidului Democrat și Partidului Liberal. Astfel, susținem ideea L. Handrabura: „Partidele politice reprezintă, deocamdată, medii favorabile pentru bărbați, nu și pentru femei, ținute mai mult în anticamera fotoliilor de decizie” [50, p. 48].

Totuși, unii experți au ajuns la concluzia că, „dincolo de cifrele în creștere privind participarea femeilor în actul decizional, este destul de complicat a estima participarea reală a acestora la luarea de-facto a deciziilor” [33, p. 13], însă participarea sporită a femeilor în politică este un indicator forte al dezvoltării democrației în țară și consolidarea independenței a femeilor de stereotipurile masculine.

Nivelul de participare al femeilor parlamentare în Republica Moldova este mult mai mare decât în unele state postsovietice și state membre ale UE, însă ocupă un loc codaș în comparație cu Țările Nordice, unde se atestă cei mai ridicați indici de dezvoltare socială.

În perioada 2011-2018, ponderea femeilor în organul legislativ al statelor vizate este în creștere anuală cu circa 0,2%. În Republica Moldova se atestă o instabilitate, cu o scădere semnificativă, cu circa 5% în 2016, în comparație cu anul 2010, atestând rata de participare de peste 25%.

Vorbind despre cota femeilor în Parlamentul Republicii Moldova, Henrik Huitfeldt, consilier/șef Cooperare pentru Dezvoltare la Ambasada Suediei din Republica Moldova, a remarcat: „Am două sfaturi pentru deputații din Republicii Moldova: să adopte imediat una din inițiativele legislative de stabilire a unei cote minime de reprezentare a femeilor în Parlament și să discute cu cetățenii despre egalitatea de gen” [51].

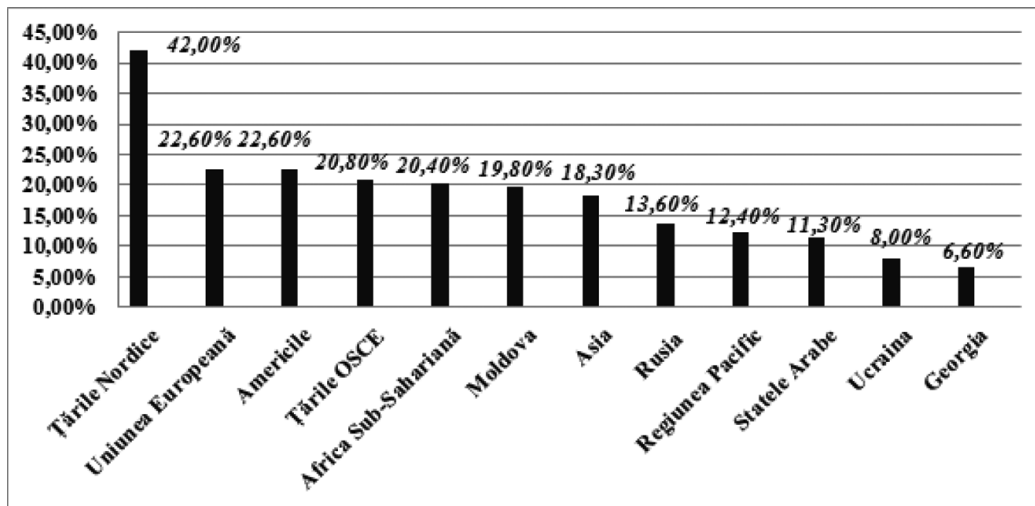

Fig. 7. Ponderea femeilor în ansamblul parlamentarilor lumii pe anul 2011

Deși Republica Moldova este pe lista țărilor în care femeile au ocupat postul de prim-ministru (Z. Greceanâi, 2005 - 2009) și președintele parlamentului (E. Ostapciuc, 2000 - 2005), adică femeile sunt prezente în structurile de conducere, aceasta nu înseamnă că deciziile sunt luate în considerare automat ținându-se cont de factorul de gen. Dimpotrivă, un exemplu lipsit de ambiguitate, aprobarea de către Parlamentul Republicii Moldova, este Legea cu privire la egalitatea de șanse pentru femei și bărbați - o lege care a primit un vot de neîncredere din partea femeilor aflate în organul legislativ.

Un fenomen pentru Republica Moldova, pentru prima dată după declararea Independenței, a fost lansarea în campania electorală pentru postul de Președinte al Republicii Moldova din anul 1996 a unei femei, candidat independent Iuliana Gorea-Costin, la acel moment directoarea Liceului „Mircea Eliade” [52]. În urma scrutinului, candidatul Iuliana Gorea-Costin a obținut un „scor de consolare” - 0,64% pe țară și 0,73% în Chișinău și funcția de ambasador al Republicii Moldova la Strasbourg. Ceva mai târziu, în iulie 2005, I. Gorea-Costin s-a înscris și în campania electorală pentru funcția de primar al municipiului Chișinău, în calitate de candidat independent, obținând în primul tur de scrutin 4,95%.

Un alt candidat-femeie la postul de Președinte al Republicii Moldova a fost Maia Sandu, care la 31 august 2016 a fost desemnată oficial candidat la această funcție de către Consiliul Politic Național. În octombrie 2016, Maia Sandu a fost desemnată candidatul comun al drepteii proeuropene pentru alegerile prezidențiale din Republica Moldova. Turul I de scrutin, care s-a desfășurat la 30 octombrie și în care au participat 9 candidați, i-a permis Maiei Sandu să acumuleze 549.152 de voturi, ceea ce reprezintă 38,71%, fiind surclasată doar de Igor Dodon, cu 47,98% din sufragii. Turul II, desfășurat la 13 noiembrie 2016, la care au fost admiși Maia Sandu și Igor Dodon, i-au adus Maiei Sandu 766.593 de voturi sau 47,89% din sufragii, fiind surclasată de Igor Dodon, care a acumulat 834.081 sau 52,11% [53]. Vom menționa, acest scrutin prezidențial a fost marcat de un profund limbaj sexist, fapt care și-a găsit reflectare într-un studiu nou pentru cercetarea gender în sfera politică - ”Analiza limbajului sexist în campania electorală” realizat de L. Handrabura după alegerile prezidențiale din 2016 (turul II). Autoarea studiului a remarcat că ”limbajul trebuie să reflecte mobilitatea societății și a relațiilor

dintre genuri, care sunt încă relații de putere și care transpar, la nivel de limbaj, prin instituirea și impunerea normei generice masculine” [41, p. 6].

Și în cadrul Autorităților Publice Locale din Republica Moldova reprezentarea femeilor este foarte modestă. Femeile sunt o minoritate absolută în rândul candidaților la funcția de primar, constituind doar 22,5% [54, p. 14]. Pe parcursul a 25 de ani de Independență, nivelul de participare a femeilor la nivel local este în creștere, de la 10% în 1999 până la 18% în 2011. Femeile sunt mai mult prezente pe funcțiile votate de consiliile locale decât direct de alegători, deoarece, dacă în rândul primarilor procentul femeilor este de 18,1%, în rândul vice primarilor acesta constituie 21,0%. În profil regional, repartitia funcției de primar pe criteriu gender a fost în toate cazurile doar în favoarea bărbaților [55, p. 37].

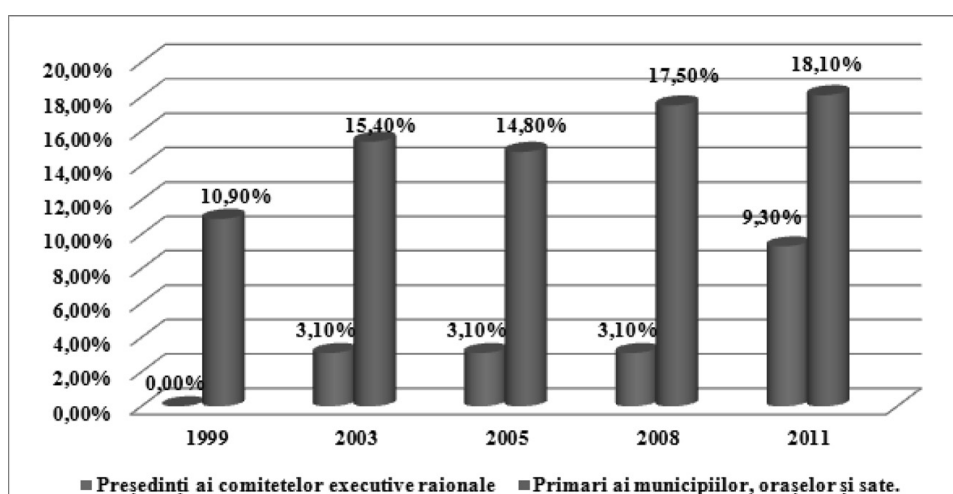

Fig. 8. Ponderea femeilor în cadrul Autorităților Publice Locale[56].

În 2015, în urma turului I de scrutin desfășurat la 14 iunie, ulterior a turului II din data de 28 iunie, dar și a alegerilor repetate din 12 iulie curent, din 898 de primari aleși, femeilor le-a revenit 185 de fotolii sau 20,60%, cu 2,5% mai mult în comparație cu anul 2011. Către anul 2017, situația rămâne practic ne schimbată, favorizând activitatea bărbaților în APL.

Pentru a spori nivelul de participare a femeilor în politica din Moldova și în procesele de luare a deciziilor, agențiile UN Women – PNUD Moldova, în parteneriat cu două organizații non-guvernamentale – Fundația Est-Europeană și Centrul „Parteneriat pentru dezvoltare”, au lansat Programul „Femeile în politică”, cu o perioadă de implementare - iulie 2014 - decembrie 2017. Obiectivele acestui Program sunt: „Cadrul legal și politici de promovare a drepturilor femeilor pentru a participa la luarea deciziilor la nivel național și local sunt reformate/adoptate și/sau implementate; Promotorii egalității dintre genuri influențează cadrul legal și politicile de sporire a participării femeilor în politică și în calitate de lidere”. Drept rezultat, în cadrul acestui Program au fost realizate un șir de măsuri, precum: „Campanii de pledoarie” (advocacy) pentru adoptarea unui pachet legislativ privind promovarea egalității de gen și a femeilor în procesul de luare a deciziilor au avut loc prin strategii diferite. La 14 aprilie 2016, Parlamentul a adoptat Legea nr. 71, care modifică 15 acte legislative. Legea introduce cota minimă

de 40% de reprezentare a unui gen la elaborarea listelor de candidați și la formarea Guvernului, concediul de paternitate, definiția și interzicerea sexismului, dar și alte prevederi; Programul a contribuit la alegerea a 2 femei române în funcții de consiliere locale pentru prima dată în Republica Moldova”. Înainte de alegerile parlamentare din 2014 și alegerile locale din 2015 au fost organizate 8 campanii de instruire a alegătorilor. A fost oficializată Platforma pentru Egalitate de Gen - formată din 28 de organizații non-guvernamentale și persoane care pledează pentru egalitatea de gen. Au fost ajustate din perspectiva egalității de gen - serie de Materiale de instruire electorală ale Centrului de Instruire Continuă în Domeniul Electoral (CICDE) de pe lângă Comisia Electorală Centrală (CEC); s-au organizat o serie de forumuri naționale, cu scopul de a promova participarea și reprezentarea egală a femeilor la conducere în diverse domenii, și 15 forumuri parlamentare regionale care au oferit posibilitatea să pună în discuție problemele lor direct cu deputații din Parlament și cu factorii de decizie de la nivel local [57].

În urma interviurii pe un eșantion de 1234 de persoane din Republica Moldova, România, Portugalia, Ucraina și Rusia vizavi de problemele ce țin de impactul social al globalizării, în problema implicării femeii în politică și concordanța cu rolul ei în familie am stabilit:

În **Republica Moldova**, din 480 persoane intervievate, 44% de bărbați ar vrea ca președintele țării să devină o femeie, iar 56% de bărbați consideră că o femeie nu s-ar isprăvi cu funcția de președinte; 87% femei intervievate ar vrea ca o femeie să devină președinte de stat sau președinte al organului legislativ; 13% ar susține o femeie în politică, dar nu în calitate de președinte de stat.

În **România**, peste 62% de respondenți au mai multă încredere în bărbați politicieni decât în femei, deoarece: ”ea este preocupată mai mult de familie și nu are timp să activeze pe deplin în viața politică”, ”politica nu este lucrul femeii”, ”femeia poate fi bună gospodină, dar nici într-un caz ”bun politician” etc. În urma interviurii, majoritatea au enumerat câteva femei care au făurit viitorul României: A. Ipătescu, Regina Elizabeta, E. Teodoriu, Regina Maria, E. Ceaușescu, E. Udrea.

În **Portugalia**, în urma interviurii a 180 de persoane cu vârsta de 18-65 ani (90 de femei și 90 de bărbați) din orașele Portimao, Albufeira, Gale, Faro, Quarteira, Lisabona, am identificat că peste 72% din femeile intervievate ar susține o femeie în organ legislativ sau executiv având drept exemplu pe prim-ministrul M. Pintasilgo (1979-1980); 28% femeile-respondente sunt convinse că ”femeia ar trebui să evite domeniul politicii și să aibă grijă de casă, copii sau domeniul feminin, cum ar fi profesor, educător, medic etc.”; doar 47% din respondenți bărbați ar susține o femeie în organe decisive ale statului; 53% au menționat că ”politica nu este un domeniu feminin”.

În **Federația Rusă**, din 220 de respondenți doar 15% ar fi dorit ca președintele statului să fie o femeie; 60% consideră că femeia nu poate fi un politician de succes; 20% din intervieuți ar susține o femeie politician, dar nu în calitate de președinte; 5% s-au expus negativ asupra participării femeii în politică. La întrebarea: ”Numiți femei-exemplu în politică”, s-au enumerat următoarele persoane: Ecaterina a II-a, V. Matvienko, T. Golikova, I. Hakamada.

În **Ucraina**, din 90 de persoane intervievate 56% ar fi dorit ca președintele statului să fie o femeie; 24% consideră că femeia nu poate fi un politician de succes; 10% din

respondenți ar susține o femeie politician, dar nu în calitate de președinte; 10% s-au expus negativ asupra participării femeii în viața politică. Majoritatea respondenților au enumerat doar câteva femei-politiciene cu abilități de lider: I. Timoșenko, O. Sîroed, N. Korolevskaia.

Cercetările în domeniu au demonstrat că femeile în politică au avut o contribuție distinctă în procesul de dezvoltare a societății, prin promovarea activă a principiilor democratice, cum ar fi: dreptatea, egalitatea, colaborarea și cooperarea, acceptarea diferențelor; prin intenții și acțiuni mai explicite, sinceritate și moralitate; prin perseverență în acțiuni și onoarea personală

Pentru a elucida toate meritele femeilor în politică, economie, cultură este nevoie de a revizui manualele de istorie, care formează chipul masculin al istoriei neamului nostru, poziționând femeia nu doar pe locul secundar, ci adesea în umbra evenimentelor istorice, aportul căreia este preluat de bărbați. Analiza manualelor de istorie din perspectiva gender ne-a permis să identificăm că locul femeii în istorie i se atribuie o contribuție nesemnificativă, fiind valorificate doar circa 13-14% de femei marcante. Astfel, scrierea manualelor și predarea disciplinei trebuie să fie realizată din perspectiva dimensiunii de gen. Femeile sunt în proces de a schimba statutul său de "adjunctul bărbatului" în concurent egal și constructiv, rezolvând concomitent atât problemele familiale, cât și cele de importanță națională.

Viața și activitatea femeilor aflate în poziții de conducere demonstrează rezistență, competențe de lider și capacitatea de a rezolva o serie de probleme de natură economică, politică și socială, fără a uita de familie și rolul valorilor familiale, deoarece femeilor le este dificil să demonstreze atât valoarea lor socială, cât și rolul lor politic, fără a intra în conflict cu convingerile interioare sau ale societății. Politica de astăzi devine o activitate răspândită atât în rândurile bărbaților, cât și în mediul feminin. Femeile demonstrează abilitățile lor diplomatice, competențe ale unui lider și se străduie să obțină studii și experiență necesară pentru a face o carieră politică de succes [58, p. 150]. Accesul la care teoretic este simplu, dar practic dificil. Acest lucru se datorează, în primul rând, faptului că statutul social al bărbatului îi permite să aibă acces neîngrădit la putere și la toate resursele, spre deosebire de femei, deși posedă calitățile unui lider [59, p. 26].

Femeile, ca o comunitate socială importantă, sunt factorii decisivi în dezvoltarea societăți durabile, însă majoritatea femeilor, din spațiul postsovietic, continuă să asocieze bunăstarea sa cu sprijinul statului, nu cu activitățile lor din proprie inițiativă [60, p. 203]. Femeia în calitate de politician și electorat se află încă în structură patriarhală, fiind subordonată, deși este cunoscut faptul că femeile în politică încearcă nu pur și simplu să dețină un post, ele având menirea să îmbunătățească relațiile interpersonale din punct de vedere moral și uman [61, p. 28].

Pentru ca femeile să accedă în politică, sunt necesare condiții care ar soluționa problemele ce țin atât de mentalitate, cât și de cele financiare. Anume de soluționarea acestor probleme, de receptivitatea și promptitudinea puterii, a societății la realizarea schimbărilor în relațiile de gen, de nivelul de implicare a femeilor în procesul decizional depinde calitatea vieții și nivelul de trai al populației, încrederea acesteia în guvernare și succesul reformelor democratice în țară [62, p. 92].

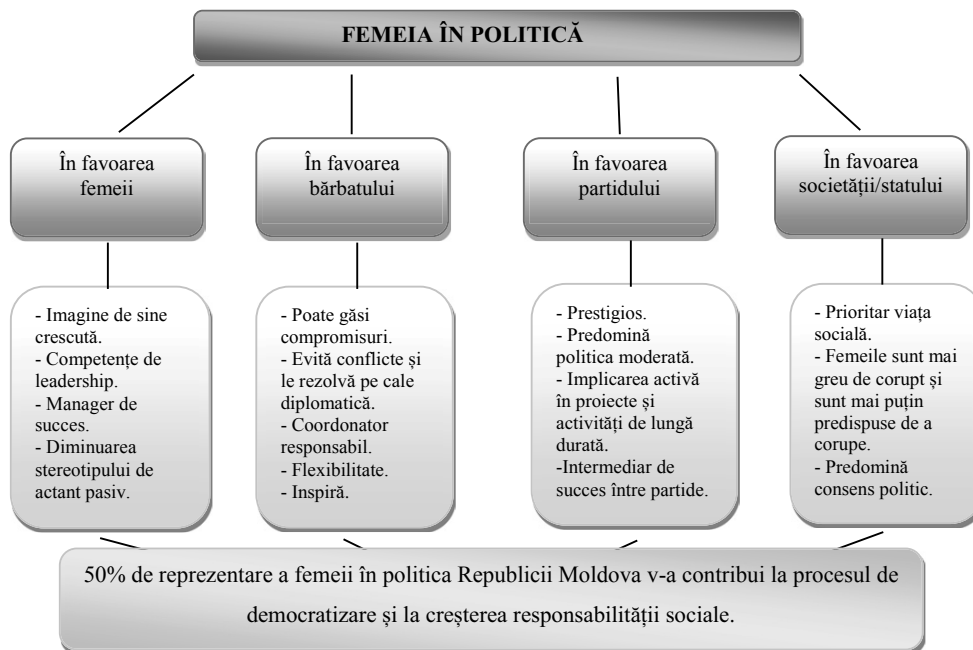

Fig. 9. Aportul femeii în viața politică

Sursa: elaborat de autor.

Un pas semnificativ în domeniul participării femeilor în politică a fost făcut de aleșii poporului la 29 martie 2018. Proiectul de lege înaintat de Partidul Democrat din Moldova prevede că partidele care vor promova femeile în politică, cu cel puțin 40 la sută femei, vor primi din partea statului bani în plus (circa 10% din bugetul alocat). Proiectul de promovare a femeilor în domeniul politic prevede că viitoarele candidate înaintate de pe listele circumscriptiilor unionominale să adune de două ori mai puține semnături decât bărbații. Această lege a stârnit un șir de critici.

Actualmente, în Republica Moldova mai multe femei sunt implicate în procesele de luare a deciziilor în calitate de deputați ai Parlamentului, membri ai partidelor politice, miniștri, precum și în calitate de reprezentanți ai organizațiilor societății civile și mass-mediei. În prezent, Ministerul Justiției al Republicii Moldova a înregistrat mai mult de 30 de partide, cele mai multe dintre ele fiind partide politice slabe și doar patru din ele au suficiente resurse pentru a influența procesele politice din țară și să ia parte la campaniile electorale. Putem afirma convingător că și soarta acestora depinde în mare măsură de numărul femeilor în rândurile lor.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Чирикова А. Е. Лидеры российского предпринимательства: менталитет, смыслы, ценности. Москва: Институт Социологии РАН, 1997. 201 с.
2. Радина Н. Оправдание женского политического лидерства: позиции СМИ. În: Власть, этнос, семья: гендерные роли в XXI веке. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, РАИЖИ, Москва, 2010, p. 199.
3. Зуйкова Е. М., Ерусланова Р. И. Феминология. Учебное пособие. Москва: Маркетинг, 2001. 248 с.
4. Рулан Н. Юридическая антропология. Учебник для вузов. Москва: НОРМА, 2000. 310 с.

5. Береговская Г. Участие женщин в общественно-политической жизни: проблема равных и разных возможностей. În: Юкина И. И. Русский феминизм как вызов современности. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007, р. 74-88.
6. Постклассические гендерные исследования. Коллективная монография/ Под ред. Н. Х. Орловой. Санкт-Петербург, 2011. 204 с.
7. Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Men and a Vindication of the Rights of Woman and Hints (Cambridge Texts in the History of Political Thought), ed. by Tomaselly S., University of Cambridge, 1995. 394 p.
8. Markham S. Women as Agents of Change: Having Voice in Society and Influencing Policy. Women's Voice, Agency, Participation Research Series, 2003, № 5. 20 p.
9. Stacey J. Women's Empowerment and Development: The Contribution of Parliamentary Gender Quotas and the Case of Rwanda. International Development Studies at Saint Mary's University Halifax, Nova Scotia, 2013, January 31. 146 p.
10. Women and Men in the Nordic Countries: facts and figures. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 1999. 16 p.
11. Ghid pentru promovarea egalității între femei și bărbați pe piața muncii. București: ANFM, 2011. 52 p.
12. Гендерная реконструкция политических систем, под ред. Н. М. Степановой, Е. В. Кочкиной. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. 991 с.
13. Матвеев Р. Ф. Франция: государственная или общественная политика. În: Гендерное равенство в современном мире: роль национальных механизмов, под ред. О. А. Ворониной. Москва: МАКС-Пресс, 2008, стр. 190-213.
14. Степанова Н. М. Политика гендерного равенства в Скандинавских странах. În: Гендерная реконструкция политических систем, под ред. Н. М. Степановой, Е. В. Кочкиной. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. 204-224 с.
15. Марцинюк Т. О. Женщины и большая политика: механизм преодоления дискриминации. În: Гендерные аспекты социогуманитарного знания: материалы II Всероссийской научной конференции, под ред. Д. Б. Вершининой. Пермь: Пермский гос. нац. исследовательский ун-т, 2012, стр. 144-149.
16. Воронина О. А. Дания: IV периодический доклад по выполнению КЛДОЖ (2004 год). În: Гендерное равенство в современном мире: роль национальных механизмов, под ред. О. А. Ворониной. Москва: Макс-Пресс, 2008, стр. 114-124.
17. Степанова Н. М. Механизм гендерного равенства в Великобритании. În: Гендерное равенство в современном мире: роль национальных механизмов, под ред. О. А. Ворониной. Москва: МАКС Пресс, 2008, стр. 87-105.
18. Жидкова Е. М. Национальные механизмы обеспечения равноправия мужчин и женщин в странах Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. În: Гендерное равенство в современном мире: роль национальных механизмов, под ред. О. А. Ворониной. Москва: МАКС Пресс, 2008, стр. 68-87.
19. Mais Mulheres na politica. Secretaria de Editoração e Publicações: SEGRAF. Lisboa, 2015. 76 p.
20. Consultare publică cu privire la îmbunătățirea reprezentării politice de gen în România. www.femeilenpolitică.ro (vizitat 02.03.2017).
21. Băluță I. Reprezentarea politică a femeilor: alegerile parlamentare din 2012. www.sferapoliticii.ro (vizitat 04.08.2016).
22. Шведова Н. А., Израелян Е. В. Канадская модель общественно-политической интеграции женщин. În: Гендерная реконструкция политических систем. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004, стр. 171-203.
23. Ильин Е. П. Пол и Гендер. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 688 с.
24. Федеральная Служба Государственной статистики (vizitat 04.05.2016).
25. Sreberny A., Zoonen L. Gender, Politics and Communication. Hampton Press, 2000. 348 p.
26. Ballington J. Equality in Politics: A Survey of Women and Men in Parliaments. Report and Documents № 54, Geneva: Inter-Parliamentary Union, 2008. 16 p.
27. Брайсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии. Киев: Центр учебной литературы, 2011. 248 с.
28. Harrington B., Deusen F., Fraone J. S. The new dad: a work (and life) in progress. Boston College: Center for Work and Family, 2013. 20 p.

29. Is Parliament open to women? An Appraisal. Conference for Chairpersons and Members of Parliamentary Bodies Dealing with Gender Equality. Geneva: Inter-Parliamentary Union, 28-29 September, 2009. 90 p.
30. Гендер и культура. Учебное пособие, под ред. М. Херай. Душанбе, 1999. 242 с.
31. Поддержка участия женщин в деятельности политических партий. Варшава: ОБСЕ, БДИПЧ, 2015. 265 с.
32. Герасименко А. Проблемы расширения женского политического участия в Украине. În: Власть, этнос, семья: гендерные роли в XXI веке. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, РАИЖИ. Москва, 2010, p. 48.
33. Terzi-Barbaroșie D. Participarea femeilor la viața publică din Republica Moldova. Raport. Chișinău: Bons Offices, 2013. 54 p.
34. Чирикова А. Е. Женское лидерство и семейные роли: социологический анализ. În: Власть, этнос, семья: гендерные роли в XXI веке. Материалы Международного общественного и научного форума, 28-30 ноября 2010. Москва: ИЭА РАН, 2010, p. 245.
35. Бирюкова Н. А. Образование как фактор повышения профессиональной мобильности женщин. În: Гендер в экономике, политике, истории и культуре. Йошкар-Ола, 2002, стр. 137-141.
36. Рябова Т. Б. Пол власти: гендерные стереотипы в современной российской политике. Иваново: Ивановский государственный университет, 2008. 246 с.
37. Чирикова А. Е. Женщина в российской власти: три возможных сценария будущего. În: Материалы шестой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории, 3-6 октября 2013. Нальчик, 2013, Т. 1, p. 148.
38. Кан В. Барьеры социальной активности женщин. În: Материалы шестой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории, 3-6 октября 2013. Нальчик, 2013, Т. 1, p. 153.
39. Петрова Р. Г. Гендерология и феминология. Учебное пособие. Москва: "Дашков и К", 2010. 272 с.
40. Андронникова О. О. Гендерная дифференциация в психологии. Вузовский учебник. Москва: ИНФРА-М, 2014. 263 с.
41. Handrabura L. Analiza limbajului sexist din campania electorală pentru alegerile prezidențiale 2016 în Republica Moldova (turul II). www.media-azi.md (vizitat 06.01.2017).
42. Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций/ Под ред. О. А. Ворониной. Москва: МЦГИ, МВШСЭН, МФФ, 2001. 416 с.
43. Dilion M. Cadrul legislativ și practicile în Moldova. În: Participarea femeilor în viața publică și politică: provocări și impedimente. Studiu. Chișinău: Gunivas, 2006, p. 23-31.
44. Бендас Т. В. Гендерная психология. Учебное пособие. Санкт-Петербург: Питер, 2006, 431 с.
45. Жура А. Женщины в истории и история женщин. În: Власть. Этнос. Семья: гендерные роли в XXI веке. Материалы Международного общественного и научного форума, 28-30 ноября 2010. Москва: ИЭА РАН, 2010, стр. 77.
46. Oficial! Vârsta de pensionare în Republica Moldova va fi de 63 de ani. <http://www.moldova.org/oficial-varsta-de-pensionare-republica-moldova-va-fi-de-63-de-ani/> (vizitat 23.08.2017).
47. Поленина С. В. Гендерное равенство: проблема равных прав и равных возможностей мужчин и женщин. Учебное пособие. Москва: Аспект Пресс, 2005. 296 с.
48. Муцак З. Роль женщины в политике на примере Республики Молдова. În: Buletin științific studentesc, Istorie-Relații internaționale-Științe politice. Chișinău: ULIM, 2011, p. 226.
49. Statistica Gender. Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova www.statistica.md.
50. Handrabura L. Participarea femeilor în viața publică și politică în Republica Moldova. În: Participarea femeilor în viața publică și politică: provocări și impedimente. Studiu. Chișinău: Gunivas, 2006, p. 32-48.
51. Femeile trebuie să fie mai active, iar statul să răspundă necesităților lor, [<http://www.api.md/news/view/ro-femeile-trebuie-sa-fie-mai-active-iar-statul-sa-raspunda-necesitatilor-lor-563>] (vizitat 01.04.2017).
52. Peru-Balan A., Hodenco E. Feminismul și imaginea femeii în politică. In: Studia Universitatis (Seria Științe Sociale), nr. 1(11) / 2008, p. 198-203.
53. Alegerile Președintelui Republicii Moldova din 30 octombrie și 13 noiembrie 2016. <http://www.e-democracy.md/elections/presidential/2016/> (vizitat 10.03.2017).
54. Șanse egale în procesul electoral. Studiu de caz. Chișinău: PNUD și a., 2015. 62 p.

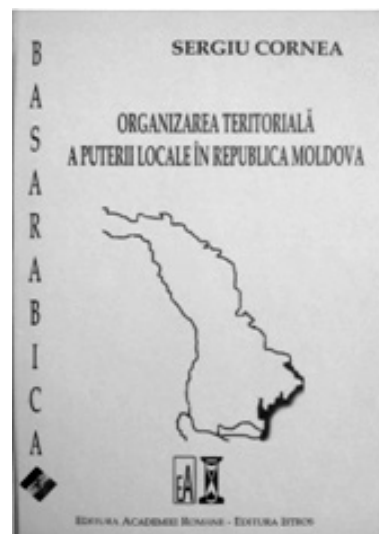
55. Femei și bărbați în Republica Moldova. Analiză în aspect teritorial. Biroul Național de Statistică. Chișinău: Bons Office, 2011. 304 p.
56. Auditul de gen în cadrul Comisiei Electorale Centrale. www.cec.md (vizitat 15.09.2016).
57. Femeile în politică în Moldova, <http://md.one.un.org/content/unct/moldova/ro/home/our-work/joint-un-projects/women-in-politics-in-moldova0.html> (vizitat 23.08.2017).
58. Ковалева Т. Женщина в политике: современность и перспективы. În: Материалы шестой международной научной конференции Российской ассоциации исследователей женской истории, 3-6 октября 2013. Нальчик, 2013, Т. 1, р. 150.
59. Merchant K. How Men And Women Differ: Gender Differences in Communication Styles, Influence Tactics, and Leadership Styles. Claremont McKenna College, 2012. 64 p.
60. Санжиева Т. Участие женщин в политической жизни Республики Бурятия. În: Власть, этнос, семья: гендерные роли в XXI веке. Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, РАИЖИ. Москва, 2010, р. 203.
61. Гендер в экономике, политике, истории и культуре. În: Материалы межвузовской конференции, города Йошкар-Ола, 15 марта 2002 г., отв. редактор Рокина Г. В. Йошкар-Ола: МАГУ, 2002, р. 28.
62. Уранхаева Г. Т. Женщина и власть: гендерный аспект. În: Женщины и мужчины в контексте исторических перемен. Материалы Пятой Международной научной конференции РАИЖИ. Тверь, 4-7 октября 2012. Москва: ИЭА, РАН, 2012, Т. 1, р. 90-92.

Cornea Sergiu. Organizarea teritorială a puterii locale în Republica Moldova: concept, mecanisme, soluții. București: Editura Academiei Române; Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017. 614 p. 35 c.a.

Studiile privind fenomenul puterii constituie apajul predilect al științei politice. Multitudinea formelor de manifestare și caracterul multidimensional fac din fenomenul puterii un subiect pasibil de cunoaștere continuă. „Organizarea teritorială a puterii locale în Republica Moldova: concept, mecanisme, soluții” este o lucrare care trebuia să fie scrisă la începutul anilor 90 ai sec. XX, când Republica Moldova, după declararea independenței, este supusă unor reforme care urmau să-i consolideze suveranitatea și independența. Definirea conceptului, dar mai cu seamă mecanismele și soluțiile privind organizarea puterii ar fi sporit cunoașterea, conceperea și derularea reformelor administrative. Nu este târziu nici actualmente, poate chiar se dovedește mai valoroasă prin faptul că înserează într-un singur cadru abordări teoretice și experiența Republicii Moldova privind organizarea teritorială a puterii publice locale, cea din urmă fiind supusă unei analize critice. Fără pretenția de a cuprinde o realitate politică și administrativă în toată complexitatea, lucrarea țintește în aspecte mai puțin cercetate sau examinate de o manieră metodologică depășită sau mai puțin adaptată realităților.

Fidel intenției de a supune analizei critice modul de distribuire a puterii publice și de identificare a unui model optim al organizării teritoriale a puterii locale pentru societatea din Republica Moldova, autorul propune concepția pluralității colectivităților teritoriale publice și indisolubil legată de aceasta - viziunea contemporană a puterii publice. Opțiunea metodologică la care s-a recurs este argumentată prin faptul că puterea se exercită nu asupra teritoriului, ci asupra populației stabilite în anumite limite teritoriale. O astfel de abordare permite elaborarea concepției privind puterea publică a diverselor colectivități teritoriale, o categorie a puterii publice care întrunește aceeași natură socială, dar diferită ca formă și conținut de cea statală. Concepția propusă invită la analiza puterii ca sistem unitar, proporțional și rațional organizat. Puterea colectivităților teritoriale locale și regionale nu este o „parte” a puterii statale; ea este autonomă, fiind o consecință a autoorganizării lor.

Insuficiențele cunoașterii, explicării și înțelegerii fenomenului puterii publice, ambiguitatea termenilor și omiterea unor aspecte relevante formează impedimente în înțelegerea transformărilor și dinamica proceselor generatoare de schimbări socioeconomice și provocări tot mai dificile și mai complexe. Sunt probleme-cheie în jurul cărora este organizat întreg demersul, demers marcat nu doar de modul de gândire asupra problemelor invocate, ci și de ceea ce poate fi demonstrat științific cu privire la aceste probleme.

Abordările cu privire la organizarea teritorială a puterii publice locale au fost deseori viciate de influențe moștenite din perioada sovietică. Mult timp și mulți autori au asociat puterea publică doar cu puterea de stat. Studiarea problemelor privind organizarea teritorială a puterii publice a fost restrânsă la un set de aspecte ce abordează doar organizarea politico-teritorială a statului, fapt care a limitat posibilitățile studierii în complex a tuturor aspectelor configurării spațiale a activității de exercitare a puterii de către autoritățile publice. Legiuitorul din Republica Moldova, deși recunoaște existența colectivităților locale, evită utilizarea acestui termen generic și este destul de reținut în a oferi explicații detaliate și o recunoaștere expresă a puterii publice a colectivităților locale, creând astfel o confuzie între noțiunile „colectivitate locală” și „unitate administrativ-teritorială”, elementul comun al acestor două realități diferite fiind teritoriul. Când se folosește „unitate administrativ-teritorială” se are în vedere perspectiva statală; mai adecvată, atât pentru realitățile contemporane, cât și din perspectiva consolidării autorităților publice locale este folosirea noțiunii „colectivitate locală”. Capitolele și secțiunile teoretice ale lucrării elimină aceste erori, demonstrând că rolul de arbitru al puterii publice este să asigure unitatea socială nu atât prin omogenitate culturală, cât prin forme instituționale și procedurale. În lumina explicațiilor prezentate instituția puterii publice locale capătă sens, demonstrate fiindu-i sursa și modul de manifestare. Indiscutabila grijă de a evita atavismele științei sovietice este evidentă și în capitolele în care sunt descrise mecanismele prin care premeditat s-a dorit diminuarea autorității puterii colectivității locale. Numele colectivității locale ca element definitoriu al identității colectivității locale este doar un exemplu în acest sens.

Autonomia locală și descentralizarea sunt cele mai abordate subiecte la etapa actuală. Această lucrare oferă prezentarea lor sintetică, cititorul având posibilitatea cunoașterii celor mai uzitate principii de organizare politico-administrativă. Importante convingeri privind afirmarea autonomiei locale, avantajele și dezavantajele descentralizării sunt promovate pentru reflecție, pentru analiză, constituindu-se într-un suport informativ bine documentat, util în identificarea argumentelor plauzibile pentru fundamentarea deciziilor politico-administrative.

Confuziile conceptuale în tratarea descentralizării au alimentat caracterul sinuos și inconsecvent al reformelor administrative în Republica Moldova. Cercetătorii domeniului au încercat să fie atenți referitor la modul în care este definită descentralizarea și contextele în care au studiat-o, varietatea interpretărilor generând o adevărată babilonie conceptuală. Se constată cu certitudine faptul că nu există definiții „omogenizate” și unanim acceptate a noțiunii „descentralizare”, existând zeci de definiții și abordări ale noțiunii. O soluție însă există. În paginile cărții aceasta este prezentată ca fiind diferențierea între multiplele sale dimensiuni, concentrarea pe studierea cauzelor, condițiilor, particularităților și efectelor pentru fiecare dimensiune și anume: descentralizarea ca principiu de organizare teritorială a puterii publice; metodă de realizare a puterii publice; proces de distribuire și realizare a competențelor între nivelurile de realizare a puterii publice; formă de organizare a puterii publice; element al structurii organizatorice a puterii publice. Luarea în calcul a acestor asumptii sporește gradul de înțelegere a semnificațiilor și conținutul noțiunii, modalitățile de realizare în practică, a particularităților, avantajelor, dezavantajelor, cât și a limitelor descentralizării. Vasta aplicabilitate a principiului oferă soluții concrete pentru realitatea politică din Republi-

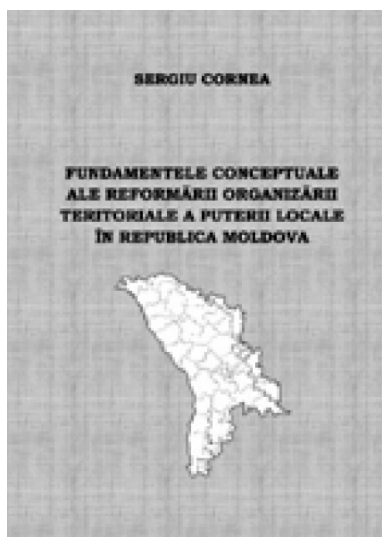
ca Moldova. Între autonomia pe criterii etnice, autonomie care alimentează separatismul, creditat politic, dar și economic, ar putea fi descentralizarea asimetrică. Aceasta nu reprezintă o abatere de la ideea de bază a descentralizării, mai degrabă este un factor de consolidare a obiectivelor descentralizării prin sporirea eficacității și a eficienței activităților autorităților publice, precum și prin consolidarea democrației locale. În acest caz, puterea locală este fortificată prin menținerea particularităților privind caracteristicile, potențialul, necesitățile și contextul social și istoric local.

Opțiunea europeană a Republica Moldova impune deplasarea accentelor spre inițiativa locală și consolidarea centrelor regionale, fiind necesară o regândire a structurii teritoriale a puterii publice existente. Este evident faptul că fragmentarea teritorială actuală nu contribuie la dezvoltarea economică locală și nu favorizează afirmarea unor raporturi de colaborare între autoritățile centrale cu cele locale. Reflecțiile care vizează adoptarea unei sau altei soluții privind organizarea eficientă a puterii publice locale în Republica Moldova sunt însoțite și de avertismentul că „împrumutul” de instituții și practici străine în practica autohtonă trebuie să fie modelat și prognozat mai întâi la nivel teoretic și empiric. Astfel pot fi evitate noi runde de provocări, întrebări fără răspuns și probleme irezolvabile. Argumentul lui Liliput, argumentul lui Brobdingnag și abordarea contextuală, ipoteza economiilor de scară și ipoteza Tiebout nu se dovedesc a fi doar excelente metafore, ci și experiențe care au trecut prin teste de demonstrare a capacităților sale. Sunt aspecte care trebuie supuse unei dezbateri ample privind reforma organizării teritoriale a puterii publice locale, reformă care urmează să răspundă unui dublu scop: pe de o parte, aspirațiilor Republicii Moldova de a se integra în Uniunea Europeană, iar pe de alta, necesității edificării unui sistem de exercitare a puterii publice democratice, bine dimensionat și structurat, suplu și performant, care să asigure oferirea serviciilor de calitate cetățenilor.

Riscul inevitabil pentru orice cercetător ce-și propune studiul puterii este de a îngreui puterea într-un cadru conceptual prea îngust. Perspectiva concepției pluraliste a colectivităților teritoriale, care a servit drept fundament metodologic pentru realizarea acestui demers științific și efortul constant de a plasa o serie de concepte într-o abordare unitară și laborios prezentată în această carte au atenuat riscul enunțat. Distincția analitică a formelor și nivelurilor la care se manifestă puterea publică îndeamnă la păstrarea valorilor euristice ale puterii publice locale, virtuți care pot elibera colectivitatea teritorială locală de avatarurile administrării centralizate.

Victor JUC, *doctor habilitat în științe politice*

Cornea Sergiu. Fundamentele conceptuale ale reformării organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova. Cahul: US „B.P. Hasdeu” din Cahul, 2018. 250 p. 16 c.a.

Unul din elementele esențiale care definesc modernitatea unei țări în lumea contemporană este exercitarea puterii locale în baza principiilor democratice și ale eficienței.

Ineficiența activității autorităților publice se datorează, în mare parte, iraționalității organizării teritoriale a puterii publice, repartizării teritoriale nejudicioase a responsabilităților între nivelurile de exercitare a puterii publice. Organizarea teritorială defectuoasă a puterii locale are drept consecință nerealizarea sarcinilor sale esențiale, fapt care influențează malefic satisfacerea intereselor vitale ale populației locale și implicarea ei în procesul decizional local. S-a produs, în viziunea autorului, un mare decalaj între obiectivele transformării sociale proclamate: crearea instituțiilor democratice, a statului de drept, a societății pluraliste, a economiei de piață competitive, realizarea unității naționale și consolidarea suveranității și securității, pe de o parte, și rezultatele obținute – pe de altă parte. În acest context, problema identificării unui model optim al organizării teritoriale a puterii locale este una foarte actuală, de mare interes, atât pentru teoreticieni, cât și pentru practicienii din R. Moldova.

Obiectivul primordial al lucrării constă în schimbarea opticii de abordare a fenomenului puterii locale, optându-se pentru abordarea organizării teritoriale a puterii locale din perspectiva realităților lumii contemporane. Autorul a urmărit ca, în cadrul tematic al lucrării, organizarea teritorială a puterii locale să fie tratată din perspectiva științelor politice și administrative, raportată la realitățile moldovenești, dar și la influențele integrării în spațiul european.

Pentru soluționarea problemelor teoretice și practice ale organizării teritoriale optime a puterii publice autorul a pus la baza demersului de investigare a fenomenului paradigma organizării teritoriale a puterii publice. Ideea esențială a paradigmei menționate este că fenomenul puterii publice în democrațiile contemporane trebuie abordate nu doar în raport cu statul, ci mult mai larg, în aspectul existenței atât a puterii publice a poporului, cât și a existenței și funcționării puterii publice a colectivităților locale, ca o putere care are aceeași natură socială, dar diferită ca formă și conținut de cea statală. Aceste colectivități, în cadrul societăților democratice, dispun de propria lor putere publică, bazată pe două elemente esențiale: populația locală și sistemul electoral local prin intermediul căruia sunt alese organele sale reprezentative (decizionale și executive).

Capitolele lucrării înserează cercetări complexe referitoare la organizarea teritorială a puterii locale, în ideea că acestea ar permite identificarea unui model optim de organizare teritorială a puterii locale din perspectiva intereselor și necesităților colectivităților locale din Republica Moldova.

În Capitolul I – *Dimensiunile conceptuale ale organizării teritoriale a puterii locale* – este fundamentată teoretic paradigma organizării teritoriale a puterii publice, autorul considerând că ea oferă un cadru teoretic propice edificării unui sistem unitar și proporțional de organizare teritorială optimă a puterii locale, fără de care nu este posibilă activitatea sa eficientă. Într-o astfel de abordare, organizarea teritorială a puterii locale trebuie să fie parte componentă și să se formeze în cadrul general al organizării teritoriale a puterii publice din Republica Moldova. Au fost elucidate noțiunile esențiale ale domeniului studiat: „putere publică”, „putere locală”, „colectivitate locală” și „unitate administrativ-teritorială”.

Capitolul al doilea, intitulat *Reformarea „organizării administrativ-teritoriale” a Republicii Moldova*, a fost dedicat periodizării etapelor de reformare a organizării teritoriale a puterii locale din ultimele trei decenii, fiind examinate evoluțiile și conținuturile fiecărei etape.

În cel de-al treilea capitol – *Starea actuală și necesitatea reformării organizării teritoriale a puterii locale* – a fost analizată starea actuală a organizării teritoriale a puterii locale, fiind argumentată necesitatea reformării ei. Autorul a demonstrat convingător că, din punctul de vedere al organizării teritoriale a puterii publice locale, Republica Moldova este un stat fragmentat, cu un înalt grad de centralizare. Acest sistem de distribuire teritorială a puterii publice este unul ineficient, depășit de timp și care nu permite funcționarea eficientă a autorităților publice, fapt care, în opinia autorului, afectează dezvoltarea colectivităților locale. Necesitatea reformării organizării teritoriale a puterii locale este dictată imperios de existența unui întreg complex de contradicții și probleme ce necesită o abordare sistemică pentru a fi soluționate.

Opțiunile privind reformarea organizării teritoriale a puterii locale au fost identificate și argumentate în Capitolul 4, intitulat astfel. Pornind de la premisa că problema identificării unor soluții eficiente pentru depășirea situației existente este una foarte actuală, autorul a ajuns la concluzia că în condițiile Republicii Moldova există trei căi reale de a soluționa problema fragmentării teritoriale a puterii locale: consolidarea colectivităților teritoriale locale, amplificarea cooperării intercomunale și stimularea cooperării transfrontaliere.

În ultimul capitol – *Realizarea reformei organizării teritoriale a puterii locale* – autorul stăruie asupra faptului că reforma trebuie tratată ca o parte integrantă a unui efort continuu și complex de modernizare a statului. Accentul reformei nu ar trebui să fie pus doar pe stabilirea numărului și dimensiunilor colectivităților locale sau intermediare, ci este indispensabil să fie stabilită o structură teritorială a puterii locale funcțională, capabilă să răspundă contextului și provocărilor cu care se confruntă la moment și în perspectivă Republica Moldova.

Obiectivul final al lucrării – *Fundamentele conceptuale ale reformării organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova* – este de a dezvolta o viziune teoretică a reformei sistemului organizării teritoriale a puterii locale în corespundere cu noile realități și care ar face față provocărilor politice, sociale și economice cu care se confruntă Republica Moldova.

În baza rezultatelor cercetării realizate, autorul a elaborat și un proiect al *Concepției reformei sistemului organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova* care este inserată în lucrare.

Reformarea organizării teritoriale a puterii publice locale în baza recomandărilor formulate în lucrare va contribui la depășirea tendințelor negative ce se manifestă în cadrul proceselor care au loc în societate.

Versiunea electronică a lucrării poate fi consultată la adresa: https://www.researchgate.net/publication/326131494_Fundamentele_conceptuale_ale_reformarii_organizarii_teritoriale_a_puterii_locale_in_Republica_Moldova

Pantelimon VARZARI, doctor habilitat în științe politice
Ion RUSANDU, doctor în filosofie

DOCTORUL HABILITAT VICTOR MORARU LA 65 DE ANI

La 7 august 2018 membrul corespondent, profesorul universitar, doctorul habilitat în științe politice Victor Moraru a împlinit vârsta onorabilă de 65 de ani. Domnul Victor Moraru este o personalitate de valoare deosebită atât în mediu academic, cât și în cel profesoral-didactic, ocupînd mai multe funcții științifice, științifico-didactice și manageriale, inclusiv director al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei (2010 - 2013), actualul Institut de Cercetări Juridice și Politice. Actualmente este coordonator al Secției Științe Sociale și Economice al Academiei de Științe a Moldovei. În anul 2017 a fost ales în calitate de membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei. Este important de remarcat faptul că toate avansările profesionale au fost posturi ocupate pe bază de concurs. Membrul corespondent Victor Moraru s-a afirmat în mediul academic și universitar din Republica Moldova ca un cercetător activ al proceselor social-politice, ca un organizator talentat al funcționalității instituțiilor pe care le-a condus și ca un promotor al inovațiilor în învățămîntul superior, înregistrînd rezultate științifice deosebite.

Fiind unul dintre primii doctori habilitați în științe politice din Republica Moldova, prof. Victor Moraru, alături de colegii săi, și-a adus contribuția esențială la constituirea și dezvoltarea în contextul științelor sociale a direcției științifice noi – știința politică, căreia îi revine un rol deosebit în fundamentarea teoretică și practică a transformărilor democratice desfășurate în Republica Moldova, elucidarea dinamicii sistemului politic al Republicii Moldova, studierea impactului reformelor democratice asupra dezvoltării pluralismului politic și a societății civile, dezvăluirea esenței fenomenului comunicării politice în societatea contemporană, examinarea oportunităților de valorificare a opțiunii de integrare europeană

a Republicii Moldova, caracterizarea aspectelor de afirmare a Republicii Moldova pe arena internațională etc.

Prin lucrările științifice, publicate de-a lungul anilor atât în Republica Moldova, cât și peste hotare, membrul corespondent Victor Moraru s-a impus ca o personalitate academică multivalentă, preocupată de afirmarea valorilor spirituale și științifice naționale, ca un cercetător serios și pătrunzător al celor mai importante aspecte ale dezvoltării societății, aceste cercetări contribuind plener la afirmarea principiilor democrației, la asigurarea unei implicări directe a științei în viața socială și relevarea tendințelor esențiale ale proceselor actuale social-politice și spirituale, oferind răspunsuri oportune la întrebările care frământă societatea.

Printre publicațiile care i-au adus aprecierea comunității științifice pot fi evidențiate monografiile: *Mass-media vs politica* (Chișinău, 2001), *La Republique de Moldova: Les enjeux du passe, du present et de l'avenir* (Chișinău, 2016); *Publicistica artistică contemporană moldovenească* (Chișinău, 1983), *Mass-media între incertitudini și aspirații* (Chișinău, 2002), *Repere italiene* (Chișinău, 1998) și cele realizate în coautorat: *Politica y comunicacion: conciencia civica, espacio publico y nacionalismo* (Madrid, 1999), *Identità nazionali e leadership in Europa* (Roma, 2001), *Republica Moldova și Uniunea Europeană: dimensiunile cooperării* (2016), *Fațetele unui proces. Migrația forței de muncă din Republica Moldova în Italia* (Chișinău, 2011), *Маятник миграции* (Chișinău, 2012), *Mass-media din Republica Moldova – 2004* (Chișinău, 2005) ș. a.

S-a manifestat și ca editor-coordonator al unui șir de volume, mobilizând colegii și discipolii și promovând cercetarea aspectelor semnificative ale proceselor social-politice: *Europenizarea – fațetele procesului* (2013), *Realitățile politice și realitățile mediatice* (2014), *Migrație, Diaspora, Dezvoltare: noi provocări și perspective* (2016), *Brain Drain: Cazul Republicii Moldova* (2011), *Republica Moldova: provocările migrației* (2010), *Republica Moldova și Uniunea Europeană: problemele și perspectivele cooperării* (2010), *Societatea și comunicarea în tranziție* (2008), *Politica și comunicarea în tranziție* (2006), *Identitatea națională și comunicarea* (1998) ș. a.

De asemenea, a coordonat editarea volumelor colective de rezonanță: *Republica Moldova pe calea modernizării / Studiu enciclopedic* (2015), *Dialogul civilizațiilor: etică, educație libertate și responsabilitate într-o lume în schimbare* (Chișinău, 2015), este inițiatorul și coordonatorul seriilor *Starea mass-mediei* (8 cărți editate), *Migrația: probleme și oportunități* (5 cărți editate), *Mass-media* (6 cărți editate) etc.

Un capitol aparte în activitatea prof. V. Moraru îl ocupă activitatea de traducător, în special din limba italiană. Este traducătorul monografiei reputatului politolog și politician italian D. Fisichella *Știința politică. Probleme, concepte, teorii*, apărută în două ediții, la Chișinău (2000) și la Iași (Polirom, 2007), *Clasa politică* de G. Mosca (1998), al cărții *Dialogul civilizațiilor* ș.a. La acestea se adaugă peste 300 de studii și articole științifice publicate în reviste din țară și străinătate.

Profesorul, Victor Moraru a participat la numeroase conferințe științifice naționale și internaționale, în calitate de coordonator și expert în cadrul a mai mult de 50 de proiecte naționale și internaționale. A fost, deschizător de drumuri în cooperarea internațională universitar-academică, fiind coordonatorul primului proiect *Tempus* din Republica Moldova (1994-1999), orientat spre modernizarea învățământului superior.

A avut și are multiple colaborări cu universități și centre științifice din România, Italia, Franța, Spania, Portugalia, SUA, Turcia, Rusia, Ucraina. Drept apreciere a rezultatelor muncii, a fost ales Membru de Onoare al Academiei Oamenilor de Știință din România, iar în 2015 Președintele Republicii Italiene i-a conferit ordinul *Steaua Italiei*.

Este redactor-șef al publicației academice *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, membru în colegiile de redacție ale mai multor reviste științifice din Moldova și de peste hotare, îndrumător a 10 doctoranzi care și-au susținut teze de doctor.

Este dificil să vorbești despre un om cu o multitudine de realizări, înzestrat cu o calitate umană supremă și o rară cumsecădenie, inteligența profundă însoțită de o modestie copleșitoare.

Membrul corespondent, Victor Moraru se plasează la loc de onoare printre personalitățile științifice și didactice universitare din Republica Moldova.

La mulți ani cu sănătate și noi succese de creație!

Valeriu CUȘNIR, *doctor habilitat și drept*
Victor JUC, *doctor habilitat în științe politice*
Svetlana CIUMAC, *doctor în economie*
Serghei SPRINCEAN, *doctor în științe politice*

DOCTORUL HABILITAT VALERIU CUȘNIR

LA 60 DE ANI

Doctorul habilitat, profesorul universitar Valeriu Cușnir preia funcția de director al Institutului de Cercetări Juridice și Politice în februarie 2013 (Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al Academiei de Științe a Moldovei). În calitate de director s-a manifestat ca un adevărat manager, venind cu idei novatoare și propunând soluții pentru rezolvarea problemelor, promovarea imaginii pozitive a Academiei de Științe a Moldovei și a Institutului, implementarea managementului performant și consolidarea capacității instituționale.

Profesorul Valeriu Cușnir confirmă sintagma „omul potrivit la locul potrivit”, or, funcția de director nu l-a schimbat la capitolul ce vizează calitățile umane. În activitatea sa s-a manifestat ca un adevărat patriot al neamului, un promotor al valorilor național-culturale și spirituale. Conducerea Institutului nu a constituit un impediment în activitatea sa de cercetător științific, fapt confirmat și de cele peste 120 de lucrări științifice, inclusiv monografiile și articole publicate în culegeri naționale și internaționale, în reviste din țară și de peste hotare. În același context de activități se include pregătirea cadrelor de înaltă calificare, sub conducerea științifică a profesorului Valeriu Cușnir au fost susținute 12 teze de doctor și una de doctor habilitat în drept. Doctorul habilitat Valeriu Cușnir este apreciat de comunitatea științifică în domeniu ca specialist consacrat în domeniul științelor penale și de director al proiectelor instituționale și bilaterale (internaționale).

A conduce un institut de cercetări științifice este o sarcină grea, e o mare responsabilitate, un privilegiu al unor persoane înzestrate cu capacități și calități corespunzătoare. Credem că fiecare din colaboratorii Institutului de Cercetări Juridice și Politice a avut ocazia să constate că directorul, profesorul universitar Valeriu Cușnir își duce destoinic povara asumată, se distinge tranșant printr-o înaltă ținută intelectuală, profesională și morală, sprijinul și stima pentru care colegii de serviciu îl susțin plenar în tot ceea ce face.

Profesorul Valeriu Cușnir a atins vârsta împlinirii. Psihologii consideră că este cea mai productivă vârstă pentru munca în domeniul sociouman, iar oamenii cu funcții responsabile, care fac parte din această categorie de vârstă, iau mai ușor decât alții decizii rezonabile pentru societate.

Profesorul universitar Valeriu Cușnir își aduce contribuția la edificarea statului de drept. A participat în programul Departamentului Justiției SUA, FBI pentru Criminalitatea

economică și în programul Departamentului Justiției SUA, FBI cu referință la spălarea banilor și sechestrarea bunurilor.

Domnul Valeriu Cușnir este o personalitate marcantă în domeniul științei și cercetării din Republica Moldova. Fiind un profesor consacrat, un cercetător asiduu în sfera științelor juridice, a demonstrat prin munca și exemplul său că e un maestru desăvârșit pentru generații de studenți și doctoranzi de la diferite universități din Chișinău, Galați, Cahul, Bălți etc.

Profesorul Valeriu Cușnir este implicat în numeroase proiecte de ameliorare a vieții sociale, o personalitate de excepție a comunității academice atât din țara noastră, cât și din România, înalt apreciată în centre universitare din București, Suceava, Craiova, Cluj-Napoca, Galați. Apreciind recunoștință și respect pentru truda depusă pe parcursul mai multor decenii în învățământ și cercetare, îi adresăm domnului sincere și cordiale felicitări pline de admirație și respect profund.

De remarcat și rezultatele muncii depuse cu perseverență care s-au materializat în lucrări științifice valoroase, în numeroase teze de doctor susținute cu succes de discipolii pe care i-a îndrumat pe calea deloc ușoară a cercetării, contribuind astfel la revitalizarea bazei intelectuale a științei. Toate aceste calificative și realizări l-au plasat binemeritat în rândul personalităților notorii de la noi din țară, iar profesionalismul și abnegația de care dă dovadă în nobila activitate vor servi și în continuare drept premisă a noilor performanțe în știință și educație.

Asigurându-vă de toată gratitudinea și aprecierea noastră, ne exprimăm speranța în colaborarea științifică în vederea cultivării și diseminării standardelor de excelență în cercetare. La hotar dintre decenii, Vă dorim drum lung cu sănătate și perseverență, ani fericiți înainte, sentimente durabile de satisfacție și înălțare sufletească, inepuizabilă energie creatoare, excelentă forță fizică și spirituală, armonie și înțelegere.

Apreciind profesionalismul Dumneavoastră, dorim să evidențiem înalta ținută morală, delicatețea și modestia cu care sunteți înzestrat, calități care sunt pentru noi o adevărată lecție de demnitate umană.

Meritele deosebite în cercetarea științifică, întrunind valențe conceptual-teoretice și aplicative ale doctorului habilitat Valeriu Cușnir au fost apreciate cu înalte distincții academice: Medalia „Dimitrie Cantemir” (2016), Diploma de Merit al AȘM (2008), Diploma Guvernului Republicii Moldova (2015), alte mențiuni și distincții.

Cu prilejul frumoasei aniversări de 60 de ani, Vă dorim și în continuare prezență activă în cadrul Institutului de Cercetări Juridice și Politice, multe realizări frumoase atât în plan științific, cât și personal.

La mulți ani cu sănătate și noi succese de creație!

Victor JUC, doctor habilitat în științe politice

Serghei SPRINCEAN, doctor în științe politice

Alexandru ROȘCA, doctor habilitat în filosofie, academician

Victor MORARU, doctor habilitat în științe politice, membru corespondent

Victor MOCANU, doctor în sociologie

Natalia ALBU, doctor în științe politice

Sergiu BRÎNZA, doctor habilitat în drept

Valeriu MÎNDRU, doctor în sociologie

Bun de tipar 07.09.2018. Formatul 18,5 ×27,0
Hîrtie ofset nr. 1. Coli de tipar 15. Coli de autor 18,6

Î. S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”,
MD-2068, Chişinău, str. Florilor, 1;
Tel.: 022 49-31-46